

مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

گامی

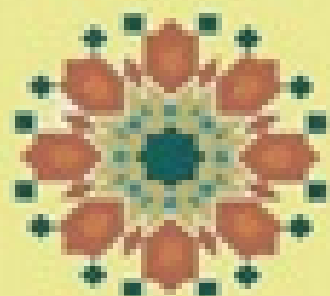
اربعین
علیه السلام

www.ghaemiyeh.com
www.ghaemiyeh.org
www.ghaemiyeh.net
www.ghaemiyeh.ir

مقامات و فضائل

تعالیم اسلام

به کوشش
سید هادی حسروشاہی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تعالیم اسلام

نویسنده:

محمد حسین طباطبایی

ناشر چاپی:

بوستان کتاب قم (انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم)

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

فهرست	۵
تعالیم اسلام	۱۹
مشخصات کتاب	۱۹
درباره این کتاب	۱۹
اشاره	۱۹
امتیازهای دین اسلام	۲۱
مقدمه	۲۲
مقدمه	۲۵
اشاره	۲۵
دین چیست؟	۲۵
اشاره	۲۵
۱. اعتقادات	۲۶
۲. اخلاق	۲۶
۳. عمل به احکام	۲۷
آیا لازم است انسان پای‌بند دینی باشد؟	۲۷
دین از نظر قرآن	۲۷
نتیجه	۲۹
فواید دین	۲۹
مدنیت بشر	۳۰
نیازمندی اجتماع به مقررات	۳۱
انسان در برابر مقررات آزاد نیست	۳۱
نقطه ضعف در پیشرفت مقررات	۳۲
سرچشمه اصلی ضعف قانون	۳۲

۳۳	مزیت دین بر سایر قوانین
۳۴	نتیجه
۳۵	چاره‌جویی دیگران
۳۶	اجمالی از تاریخ ادیان
۳۶	دین اسلام
۳۷	مقایسه اسلام با دیگر ادیان
۳۸	مقایسه اسلام با روش‌های دیگر اجتماعی
۳۹	نتیجه
۴۰	اعتقادات
۴۰	بحث از مبدأ آفرینش فطری است
۴۰	اشاره
۴۰	اثبات صانع
۴۱	خداشناسی و ملل
۴۲	اثر کنجکاوی در زندگی انسان
۴۳	خداشناسی از نظر قرآن
۴۳	اشاره
۴۴	تعلیم قرآن نسبت به آفریدگار جهان
۴۴	وجود آفریدگار
۴۵	قرآن و توحید
۴۶	خدای متعال دارای همه صفات کمال است
۴۸	قدرت و علم خدا
۴۹	عدل
۴۹	اشاره
۵۰	رحمت و سایر صفات کمال

۵۱	نبوت
۵۱	اشاره
۵۱	دلیل نبوت
۵۲	فرق میان انسان و دیگر موجودات
۵۳	صفات پیامبر
۵۳	پیامبران در میان بشر
۵۴	اشاره
۵۴	پیغمبران اولوالعزم و سایر پیغمبران
۵۴	اشاره
۵۴	۱. حضرت نوح
۵۵	۲. حضرت ابراهیم
۵۶	۳. حضرت موسی کلیم
۵۷	۴. حضرت عیسی مسیح
۵۷	۵. حضرت محمد بن عبدالله صلی الله علیه و آله
۵۹	ماجرای بحیرای راهب
۵۹	اشاره
۶۰	داستان نسطورای راهب
۶۰	بشارتی که یهودیان مدینه می‌دادند
۶۱	اشاره قرآن به بشارت‌های نبوت
۶۱	از بعثت تا هجرت
۶۱	اشاره
۶۳	مسافرتی به طائف
۶۴	هجرت پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله به مدینه
۶۵	جنگ بدر

۶۵	جنگ احد
۶۶	جنگ خندق
۶۶	جنگ با یهود و جنگ خیبر
۶۷	دعوت ملوک و سلاطین به اسلام
۶۷	جنگ حنین
۶۷	جنگ تبوک و جنگ‌های دیگر
۶۸	غدیر خم و مسئله جانشینی
۶۸	استقرار پیغمبر اکرم در مدینه و پیشرفت اسلام
۶۹	نگاهی به شخصیت معنوی و روحی پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله
۷۰	شخصیت روحی آن حضرت
۷۱	سیرت پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله
۷۴	وصیت پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله قرآن و اهل بیت
۷۴	اشاره
۷۴	قرآن کریم
۷۷	قرآن معجزه است
۷۸	متهم ساختن پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله
۷۹	قرآن مشرکان را به معارضه می‌طلبد
۸۰	اهل بیت پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله
۸۱	اشاره
۸۱	فضائل منصوصه علی علیه السلام و سایر اهل بیت
۸۲	نتیجه داستان
۸۳	امامت
۸۳	اشاره
۸۳	دلیل امامت

از امام نمی‌توان بی‌نیاز بود	۸۴
بیان پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله درباره ولایت	۸۴
تعیین جانشین از طرف پیغمبر	۸۵
عصمت، علم و فضائل اخلاقی	۸۶
ائمه هدی علیهم السلام	۸۶
سیرت عمومی اهل‌بیت علیهم السلام	۸۷
ریشه اصلی اختلاف ائمه با حکومت‌های معاصر	۸۸
نکته استثنایی در روش اهل بیت	۹۰
علی علیه السلام	۹۰
صدیقه کبری فاطمه زهرا علیها السلام	۹۲
امام حسن و امام حسین علیهما السلام	۹۳
آیا روش امام حسن و امام حسین علیهما السلام مختلف بود؟	۹۴
امام سجاد علیه السلام	۹۶
امام محمد باقر علیه السلام	۹۶
امام جعفر صادق علیه السلام	۹۷
امام موسی کاظم علیه السلام	۹۷
امام رضا علیه السلام	۹۸
امام محمد تقی و امام علی النقی و امام حسن عسکری علیهم السلام	۹۹
امام مهدی موعود علیه السلام	۹۹
نتیجه‌گیری اخلاقی از روش پیشوایان دین	۱۰۰
معاد	۱۰۱
اشاره	۱۰۱
معاد و ادیان و ملل	۱۰۱
معاد در قرآن	۱۰۲

از مرگ تا قیامت (آنچه می‌میرد تن است نه روان)	۱۰۳
معنای مرگ از نظر اسلام	۱۰۳
عالم برزخ	۱۰۴
اخلاق	۱۰۴
اشاره	۱۰۴
اختلاف نظر در تشخیص وظیفه	۱۰۵
وظیفه‌شناسی	۱۰۶
وظیفه انسان در برابر خدا	۱۰۶
خداشناسی	۱۰۶
خداپرستی	۱۰۷
وظیفه انسان در برابر خود	۱۰۸
اشاره	۱۰۸
بهداشت جسمی	۱۰۸
پرهیز از مضرات	۱۰۸
حفظ نظافت:	۱۰۹
نظافت لباس:	۱۰۹
مضمضه و مسواک:	۱۱۰
استنشاق:	۱۱۰
بهداشت روح	۱۱۰
تهذیب اخلاق:	۱۱۰
تحصیل علم	۱۱۱
اهمیت محصل از نظر اسلام	۱۱۲
اهمیت معلم و آموزگار	۱۱۳
بزرگداشت دانشمندان	۱۱۳

۱۱۴	.....	وظیفه معلم و شاگرد
۱۱۴	.....	دو نکته مهم در تعلیمات اسلام
۱۱۵	.....	خودداری از تفکر آزاد و اظهار حق
۱۱۵	.....	نتیجه
۱۱۵	.....	وظیفه انسان در برابر دیگران
۱۱۵	.....	وظیفه در برابر پدر و مادر
۱۱۶	.....	عقوق والدین
۱۱۷	.....	حقوق فرزندان بر پدر و مادر
۱۱۷	.....	احترام بزرگان
۱۱۸	.....	وظیفه انسان در برابر خویشاوندان
۱۱۸	.....	وظیفه انسان به همسایگان
۱۱۹	.....	وظیفه انسان نسبت به زیردستان و بیچارگان
۱۱۹	.....	وظیفه انسان در برابر جامعه
۱۲۰	.....	عدالت
۱۲۰	.....	عدالت فردی
۱۲۰	.....	عدالت اجتماعی
۱۲۱	.....	ظلم و ستمگری
۱۲۱	.....	حسن معاشرت
۱۲۲	.....	ایذای مردم و شرارت
۱۲۳	.....	همنشینی با نیکان و بدان!
۱۲۳	.....	همنشینی با بدان
۱۲۴	.....	راست‌گویی
۱۲۴	.....	مضرات دروغ
۱۲۵	.....	غیبت و افترا

۱۲۵	عفت عمومی
۱۲۶	عزت نفس و درست‌کاری
۱۲۶	احسان و تعاون
۱۲۷	تعاون
۱۲۷	اقدام در خیرات و مبرات
۱۲۸	از خودگذشتگی
۱۲۸	بخشش و بذل مال
۱۲۹	تعدی به مال یتیم
۱۳۰	نومیدی از رحمت خدا
۱۳۰	خشم و غضب
۱۳۱	رشوه
۱۳۱	سرقت
۱۳۱	کم فروشی
۱۳۱	جزای عمومی گناهان در اسلام
۱۳۲	وجوب کار و اهمیت کسب و صنعت
۱۳۳	در مذمت بیکاری
۱۳۳	کشاورزی و منافع آن
۱۳۴	اعتماد به نفس
۱۳۴	مضار زندگی اتکالی (وابسته)
۱۳۴	احکام (عمل)
۱۳۵	اشاره
۱۳۵	نماز
۱۳۵	اشاره
۱۳۶	نمازهای واجب

مقدمات نماز	۱۳۶
اشاره	۱۳۶
اول، طهارت	۱۳۶
اشاره	۱۳۶
مطهرات (پاک کننده‌ها)	۱۳۷
وضو و احکام آن	۱۳۷
مبطلات وضو	۱۳۸
غسل	۱۳۸
تیمم	۱۳۹
دستور تیمم	۱۳۹
احکام تیمم	۱۳۹
دوم، وقت	۱۳۹
سوم، لباس	۱۴۰
چهارم، مکان	۱۴۰
پنجم، قبله	۱۴۰
مقارنات نماز	۱۴۱
ارکان نماز	۱۴۱
اشاره	۱۴۱
۱. نیت	۱۴۱
۲. تکبیرة الاحرام	۱۴۱
۳. قیام	۱۴۲
۴. رکوع	۱۴۲
۵. سجده	۱۴۲
تشهد و سلام	۱۴۲

نماز آیات	۱۴۲
دستور نماز آیات	۱۴۳
نماز مسافر	۱۴۳
نماز جماعت	۱۴۳
شرایط نماز جماعت	۱۴۳
احکام نماز جماعت	۱۴۴
روزه	۱۴۴
اشاره	۱۴۴
رمضان ماه خدا	۱۴۵
روزه عامل تقوا	۱۴۵
فطرات روزه	۱۴۶
بیع	۱۴۶
اشاره	۱۴۶
نقد و نسیه و سلم	۱۴۷
اقرار	۱۴۷
اطعمه و اشربه (خوردنی‌ها و آشامیدنی‌ها)	۱۴۸
اشاره	۱۴۸
نوع اول: حیوانات	۱۴۸
نوع دوم: اشیای بی جان	۱۴۸
تذکر مهم	۱۴۹
غصب	۱۵۰
اشاره	۱۵۰
برخی از احکام غصب	۱۵۰
شفعه	۱۵۱

۱۵۱	احیای موات
۱۵۲	لُقْطه
۱۵۲	اسلام و اجتماع
۱۵۲	اسلام و اجتماع
۱۵۳	اجتهاد و تقلید
۱۵۴	امر به نیکی، نهی از زشتی
۱۵۵	قرآن، قانون اساسی
۱۵۵	اشاره
۱۵۶	تبلیغ و دعوت
۱۵۷	نقش اسلام در حیات اجتماعی
۱۵۷	حفظ منافع افراد و رفع اختلاف‌ها
۱۵۸	روش کلی اسلام در این زمینه
۱۵۹	اصل مالکیت و طبقه ثروتمند
۱۵۹	اشاره
۱۶۰	دو اصل متمم اصل مالکیت
۱۶۱	چیزهایی که می‌شود تملک کرد
۱۶۱	کلیات مسائل ارث
۱۶۱	اشاره
۱۶۲	وراث نسبی (خویشاوندان)
۱۶۳	سهام ارث
۱۶۳	فروض‌های ارث
۱۶۳	ارث پدر و مادر
۱۶۴	فرزندان
۱۶۴	جد و جده

عمو و عمه	۱۶۴
دایی و خاله	۱۶۴
ارث زن و شوهر	۱۶۵
ولاء	۱۶۵
احکام ارث	۱۶۵
ازدیاد ثروت و مفاسد آن	۱۶۶
اشاره	۱۶۶
چاره جویی اسلام	۱۶۶
مرد و زن	۱۶۷
اشاره	۱۶۷
زن در جامعه‌های پیش از اسلام	۱۶۸
الف- در جامعه‌های قبائلی:	۱۶۸
ب- زن در جامعه‌های مترقی سلطنتی:	۱۶۹
ج- زن در جامعه‌های دینی:	۱۶۹
خلاصه	۱۶۹
نظر اسلام در خصوص زن	۱۷۰
اختلاف‌ها در حقوق	۱۷۱
اختلاف‌های مرد و زن در ارث	۱۷۱
تعداد زوجات در اسلام	۱۷۲
وحدت زوج	۱۷۳
مسائل و احکام کلی ازدواج	۱۷۴
اشاره	۱۷۴
ازدواج‌های حرام	۱۷۵
ولایت عقد	۱۷۵

۱۷۵	حقوق و تبعیت اولاد
۱۷۶	طلاق
۱۷۶	شرایط صحت طلاق
۱۷۷	اقسام طلاق
۱۷۷	احکام و اقسام عدّه
۱۷۸	اقسام عدّه
۱۷۸	شهادت مرد و زن
۱۷۸	اشاره
۱۷۸	کلیات مسائل شهادت
۱۷۹	شروط شاهد
۱۷۹	اموری که مخصوص مرد است
۱۸۰	کلیات مسائل قضا
۱۸۰	اشاره
۱۸۰	وظایف قاضی
۱۸۱	اهمیت مقام قضا
۱۸۱	مسائل کلی جهاد
۱۸۱	اشاره
۱۸۲	موارد جنگ در اسلام
۱۸۳	فرار از جهاد و دفاع
۱۸۳	دفاع از آب و خاک
۱۸۳	مبارزه با دشمنان داخلی جامعه
۱۸۴	دفاع از حق
۱۸۴	قتل نفس
۱۸۵	روش کلی اسلام در جهاد

۱۸۵	مسئله برده داری
۱۸۵	اشاره
۱۸۵	راه‌های برده‌گیری
۱۸۶	نظر اسلام در موضوع بردگی
۱۸۶	بررسی نظر اسلام و دیگران
۱۸۷	اختلاف طبقات دیگر اجتماع
۱۸۷	اشاره
۱۸۹	نماز، روزه و حج، وسیله رفع اختلاف‌ها
۱۹۰	نمایه
۱۹۰	اشاره
۱۹۰	آیات
۱۹۶	روایات
۱۹۶	اعلام
۱۹۸	مکان‌ها
۲۰۷	درباره مرکز

تعالیم اسلام

مشخصات کتاب

سرشناسه : طباطبائی، سید محمدحسین، ۱۲۸۱ - ۱۳۶۰.

عنوان و نام پدیدآور : تعالیم اسلام / محمدحسین طباطبائی؛ به کوشش هادی خسروشاهی.

مشخصات نشر : قم: موسسه بوستان کتاب، ۱۳۸۸.

مشخصات ظاهری : [۳۷۶] ص.

فروست : بوستان کتاب قم؛ ۱۶۰۱. عقاید؛ ۸۳. کلام و عقاید؛ ۱۵۳.

کتاب‌های علامه طباطبائی؛ ۱۶.

کتاب‌های استاد خسروشاهی؛ ۸.

شابک : ۵۳۰۰۰ ریال ۹۷۸۹۶۴۰۹۰۱۴۷۲؛ ۵۳۰۰۰ ریال (چاپ سوم)؛ ۵۳۰۰۰ ریال (چاپ پنجم)

یادداشت : ص.ع. به انگلیسی: Muhammad- Husayn Tabtabai. The teaching of islam.

یادداشت : چاپ؟ : ۱۳۸۷ (در انتظار فهرستنویسی).

یادداشت : چاپ دوم.

یادداشت : چاپ سوم: ۱۳۸۹.

یادداشت : چاپ پنجم: ۱۳۸۹.

یادداشت : کتابنامه به صورت زیرنویس.

یادداشت : نمایه.

موضوع : اسلام — بررسی و شناخت

موضوع : اسلام — مسائل متفرقه

شناسه افزوده : خسروشاهی، هادی، ۱۳۱۷ - ، گردآورنده

شناسه افزوده : حوزه علمیه قم. دفتر تبلیغات اسلامی. بوستان کتاب قم

رده بندی کنگره : BP۱۱/ط۲ت۶ ۱۳۸۸

رده بندی دیویی : ۲۹۷/۰۲

شماره کتابشناسی ملی : ۱۷۱۲۹۵۹

درباره این کتاب

اشاره

به نام خدا

«تعالیم اسلام» یکی دیگر از تألیفات ارزشمند استاد علامه، سید محمدحسین طباطبائی است که به زبان ساده و برای فهم عموم - به ویژه نسل جوان - درباره عقاید، اخلاق و عبادات از دیدگاه اسلام، تألیف شده است.

این کتاب در سال ۱۳۴۲ - از مهرماه تا آذرماه - توسط استاد معظم و به درخواست یکی از تجار و اخیار تبریزی، آقای حاج حسین

آقا کاغذیان، برای رفع خلأ موجود در برنامه درسی مدرسه علوی - که به مدیریت مرحوم کرباسچیان و مرحوم روزبه اداره می‌شد - تألیف شده و در همان سال، برای نخستین بار به شکل چهار رساله مستقل، تحت عنوان کلی: عقاید و دستوره‌های دینی توسط نامبرده، در چند ده هزار نسخه چاپ و به رایگان توزیع شده است.

این مجموعه، پس از چاپ نخست، یک‌بار دیگر از سوی دایره انتشارات دارالتبلیغ اسلامی قم - که مسئولیت و مدیریت آن، در آن دوران به عهده این جانب بود - تجدید شد و باز به طور رایگان، در سطح وسیعی از کشور توزیع گردید.

مجموعه رسائل چهارگانه فوق، علاوه بر استفاده در مدرسه علوی، گویا در مدارس جامعه تعلیمات اسلامی هم مورد استفاده بوده است. به نوشته محقق و مورخ معاصر

تعالیم اسلام، ص: ۲۰

جناب رسول جعفریان: «کتاب دینی کلاس پنجم و ششم مدارس وابسته به جامعه تعلیمات اسلامی توسط علامه طباطبائی تألیف و نشر تابان آن را منتشر کرده بود.» [۱]

پس از چاپ و نشر رایگان و گسترده این مجموعه، به شکل رساله‌های مستقل، تا آن‌جا که نگارنده اطلاع دارد، بیش از بیست بار دیگر هم تحت عناوین مختلف و گوناگون از جمله: «اصول عقاید و دستورات دینی» و «خلاصه تعالیم اسلام»، و «آموزش عقاید و دستوره‌های دینی»، «آموزش دین» و ... از سوی نهادها و مراکز مختلف نشر، چاپ و توزیع شده است.

یک‌بار هم «معاونت فرهنگی و اجتماعی» بنیاد مستضعفان و جانبازان انقلاب اسلامی - در سال ۱۳۷۰ - آن را برای تدریس در کلاس‌های معارف اسلامی - پس از درس‌بندی و در شکلی جدید - در دو مجلد منتشر ساخت، و آیه‌الحق، علامه بزرگوار، استاد جواد آملی - حفظه الله - بر این چاپ کتاب، مقدمه کوتاهی نوشته‌اند که جهت اطلاع علاقه‌مندان به اهمیت و ارزش کتاب، عیناً نقل می‌کنیم:

بسم الله الرحمن الرحيم

و إياه نستعين

جانبازان عزیز که دوران پرافتخار نثار و ایثار را با سرفرازی و همراهی خضر راه تهذیب و تزکیه، حضرت امام راحل - قدس الله نفسه الزکیه - پیموده‌اند، نوبت آن رسیده است که با جهاد و اجتهاد فرهنگی آنچه را به طور اجمال یافته‌اند، به صورت تفصیل بفهمند و آنچه را به طور متن مشاهده نموده‌اند، به صورت شرح بشنوند، تا با هماهنگی شهد شهود ایثار و لذت حصول اجتهاد، کامل در عمل و بالغ در علم شده و در پرتو این جامعیت، جامعه را از نقص عملی و قصور علمی آزاد ساخته و هدف

تعالیم اسلام، ص: ۲۱

والای انقلاب اسلامی را از علم به عین آرند و از گوش به آغوش.

شما عزیزان و سایر راهیان کوی علم و عمل، نیازی به موعظه ندارید لیکن تذکره پاره‌ای از مطالب برای راقم این سطور و دیگرانی چون وی، که قبل از مرگ توفیق تبتّه یا انتباه را نداشته و ندارند، سودمند خواهد بود:

۱. گرچه همه انبیا اسوه سالکان راه خدایند، ولی خاتم پیامبران قدوه کاملی برای همه پویندگان طریق تعلیم و تهذیب می‌باشند: «لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ» [۲] به همین منظور، فضائل علمی و عملی آن حضرت صلی الله علیه و آله در قرآن تبیین شده، تا مقلدان به آن انسان کامل، به درستی بفهمند و به راستی عمل نمایند.

۲. فضائل عملی رسول اکرم صلی الله علیه و آله با دستور «خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ» [۳] و مانند آن بیان شد و با امثال و استنتاج: «وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ» [۴] و مانند آن اعلام شد و در نتیجه وجود مبارک آن خلیفه کامل الهی، مظهر تام مستخلف عنه خود قرار گرفت و از حیث عمل به اوج کمال بار یافت و قدوه همه اهل عمل شد.

۳. فضائل علمی نبی مکرم صلی الله علیه و آله با دستور: «وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا» [۵] و با فرمان: «فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ» و نظایر آن بیان شد و نتیجه آن با: «وَإِنَّكَ لَتَلْقَى الْقُرْآنَ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ عَلِيمٍ» [۶] و با: «وَاعْلَمْكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ» [۷] اعلام شد.

۴. آنچه رسول اکرم صلی الله علیه و آله از راه وحی فرا می‌گیرد، اول بر قلب شریف آن حضرت تعالیم اسلام، ص: ۲۲

نازل می‌شود، آن‌گاه سایر مجاری ادراکی آن را می‌یابند، ولی آنچه را که دیگران از مکتب بشری یاد می‌گیرند، اول وارد مجاری سمع و بصر می‌شود آن‌گاه بر دل آن‌ها می‌نشیند، لیکن راه علم شهودی، برای سالکان پیرو قرآن و عترت به مقدور میسور، باز است.

۵. البته هر علمی که در تأمین سعادت دنیا و آخرت سودمند باشد، فراگیری آن ممدوح و طالبان آن محمود و واجدان آن مسعودند، لیکن بهترین علم همانا معرفت خدا و شناخت اوصاف و افعال باری تعالی می‌باشد که سراسر جهان آفرینش، آیت جمال و جلال اویند، چه این که بهترین علم، همانا استغفار از توجه به غیر خدا و طلب آمرزش از هر گرایش به ما سوای حضرت احدیت خواهد بود. لذا خداوند رسول اکرم صلی الله علیه و آله را به علم توحید و استغفار فراخواند: «وَأَسْتَغْفِرُ لِدُنْيِكَ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ» [۸].

۶. کتاب حاضر که پیرامون عقاید اسلامی تنظیم یافت، اثر و ثمر شجره طوبای علم و عمل، و تألیف عبدصالح مولای غیب و شهود، حضرت استاد علامه حاج سید محمدحسین طباطبائی - قدس الله روحه الزکیه - می‌باشد که شهرت نزهت‌ش از یک سو و عظمت علمی‌اش از سوی دیگر، مایه تبرک به آثار باقی و قیّم وی خواهد بود و مضامین آن گرچه به صورت ساده تقریر شد، ولی نیل به عمق آن سهل نیست، گرچه درک حصولی آن دشوار نمی‌باشد.

توفیق همه آنانی که در تنظیم و طبع و نشر و تعلیم آن سعی بلیغ می‌فرمایند، مسئلت می‌شود.

قم، شهریور ۱۳۷۰ - جوادی آملی

تعالیم اسلام، ص: ۲۳

... صدیق مکرّم، محقق مجهول‌القدر، مرحوم شیخ داود الهامی مدیر مجله «مکتب اسلام»، در دوران تصدی بخش فرهنگی - آموزشی دارالتبلیغ، - به سال ۱۳۵۴ - این مجموعه را تحت عنوان «خلاصه تعالیم اسلام» به دست چاپ سپرد که حداقل دوازده بار، تجدید چاپ گردید و مورد استقبال عموم قرار گرفت.

زنده‌یاد الهامی، در مقدمه چاپ دوازدهم درباره این کتاب، چنین می‌نویسد:

امتیازهای دین اسلام

اسلام جامع‌ترین و کامل‌ترین ادیان آسمانی است که به تمام نیازهای جسمی و خواسته‌های معنوی و درونی افراد بشر توجه کامل دارد و اشعه تعالیم آن تاروپود وجود انسان را فراگرفته است.

اسلام برای رستگاری، راهی را پیش پای بشر قرار داده است که هیچ گونه ابهام و اعوجاج و گمراهی در آن نیست، راهی است کاملاً صاف و مستقیم: «يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ وَإِلَى طَرِيقٍ مُسْتَقِيمٍ» [۹] قرآن مردم را به سوی حق و به سوی یک راه و روشی که یک‌نواخت و از هر گونه تضاد و تناقض دور است، راهنمایی می‌کند. یعنی با گرایش به آن، انسان می‌تواند از توفان حوادث زندگی جان سالم به در برد و با به کار بستن آن انسان با سازمان آفرینش توافق پیدا کرده، هیچ گونه تضاد و یا تنافی و یا برخوردی با حرکت عمومی و کمالی جهان پیدا نخواهد کرد و به عظمت هستی بیکران و وظایف عالی انسانی و ایثار در راه تعالی زندگی اجتماعی آشنا خواهد گردید.

اسلام دینی است که از نظر احاطه و جامعیت علمی تمام حرکات و سکنات و رفتار و کردار بشر را تحت نظر عمیق خود قرار داده و برای او حدود و مقررات و احکام مناسبی در اقتضای زمان و مکان وضع نموده است. لذا در تعالیم اسلام از حکم

تعالیم اسلام، ص: ۲۴

هیچ موضوعی فروگذار نشده است و بدین جهت، اسلام می‌تواند در هر عصری جواب‌گوی مشکلات و مسائل گوناگون فردی، اجتماعی، اقتصادی، فکری، قضائی، سیاسی، فلسفی و غیره باشد. و به طور کلی جامع محاسن کلیه مسلک‌ها و مرام‌های اصلاحی است.

لردهدلی متفکر و دانشمند بزرگ می‌گوید: «من ایمان قطعی دارم که هرگاه بزرگ‌ترین و متفکرین و خردمندان اروپا، برای پیدا کردن دینی که روی اصول منطقی جهانی و احساسات عمومی بنا شده، جمع می‌شدند، مسلماً و به اتفاق آرا، دین اسلام را اختیار می‌کردند، زیرا در بزرگی و عظمت، و در عین حال، سادگی مقررات آن، جای سؤال نیست .... پذیرفتن و استقبال از این دین، که موهبت بزرگی بوده، سرتاپا منطق و دلیل است و راحتی روح و سلامتی تن را در نظر گرفته، به معنویات روحی نیز توجه کامل دارد موجب رهایی و نجات انسان می‌گردد ... و ... من، با درک سادگی و در عین حال شکوه و عظمت نور اسلام، شبیه کسی هستم، که از یک تونل تنگ و تاریک، به محیط وسیع و روشنی وارد شده است».[۱۰]

در اسلام دین و دنیا توأم است و هر فرد مسلمانی باید این دو را به موازات هم پیش ببرد و تفکیک این دو در نظر اسلام خطای بزرگی است، بدین ترتیب در مکتب اسلام، حفظ موازنه و تعادل بین جسم و جان، دنیا و آخرت، بزرگ‌ترین عامل سعادت است. اسلام از نقطه نظر تشویق و ترغیب انسان به کارهای نیک و نشان دادن شرایط تمدن واقعی و قوانین بهداشتی و اصول تعلیم و تربیت و لازم شمردن آموزش علم و دانش، بی‌نظیر است.

اسلام به کسب فضائل اخلاقی، اهمیت بیشتری داده است. مسلمان واقعی و انسان

تعالیم اسلام، ص: ۲۵

کامل، کسی است که به کمالات اخلاقی و فضائل معنوی آراسته باشد.

این‌ها فهرست کلی از مشخصات و امتیازهای ویژه دین اسلام است و این آموزش‌ها به طور گزیده، در کتاب حاضر آمده است و به همین دلیل می‌توان گفت که این کتاب خلاصه‌ای از تعالیم دین اسلام است.

اولیای «دارالتبلیغ اسلامی قم» در این فکر بودند که کتابی جامع و در عین حال مختصر و فشرده که خلاصه‌ای از تعالیم گسترده اسلام باشد، تهیه شود و به زبان‌های زنده دنیا ترجمه گردد.

مسلماً این عمل برای شناساندن اسلام به کسانی که از تعالیم اسلام اطلاعی ندارند، بسیار مؤثر خواهد بود و ارزش این عمل را کسانی بهتر می‌دانند که درد دین داشته و چند سالی در کشورهای اروپایی و آمریکایی گذرانده و از فقدان کتب اسلامی به ویژه شیعه، در کتاب‌خانه‌های بزرگ دنیا اطلاع داشته باشند.

این کتاب توسط استاد علامه سید محمدحسین طباطبائی به همین منظور تهیه شده است که در اختیار علاقه‌مندان قرار می‌گیرد. امیدواریم که مورد رضایت حق واقع شود.

قم- داود الهامی

۵۴/۱۱/۱۵

*** ... آخرین چاپ کتاب، در چند سال قبل، توسط مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم با مقدمه‌ای مفید برای استفاده عموم عرضه گردید که متن آن مقدمه را هم برای تکمیل مقدمه‌ها، باز در این جا می‌آوریم:

کتاب حاضر فشرده‌ای از تعالیم اسلام است که به زبانی نسبتاً ساده نگارش یافته

تعالیم اسلام، ص: ۲۶

است تا آنان که نمی‌توانند به طور تخصصی و عمیق مسائل اسلامی را بررسی کنند، آگاهی اندکی داشته باشند.

یکی از شیوه‌های ارزشمند برای گسترش فرهنگ و علوم دینی، ساده‌نویسی است، این روش برای همگانی شدن دانش‌های بشری پدید آمده است تا پرده ابهام و دشواری را از رخساره پاره‌ای از علوم و فنون تخصصی و پیچیده بردارد و فهم آن را برای همگان آسان سازد. هر علم و موضوعی را، هرچند فنی باشد، می‌توان به زبانی بازگو کرد و نوشت که هر کس در فراخور حال و به اندازه گسترش و ژرفای اندیشه خویش، از آن طرفی بر بندد و دریافتی نسبی داشته باشد.

این شیوه را به بهترین شکل در قرآن می‌بینیم. در قرآن پیچیده‌ترین مسائل بشری، در موضوعات دقیق و سطح بالای متافیزیکی و انسانی، معاد و سرانجام سیر انسان و حالات انسان پس از مرگ و ... به ساده‌ترین گویش‌ها ترسیم شده است. برشمردن نمونه‌هایی از این فرازهای پر بار قرآن فرصتی می‌خواهد که تنها یکی دو نمونه یاد می‌شود.

قرآن در استدلال برای معاد و زندگی پس از مرگ، در عین استواری و منطقی بودن، ساده و کوتاه و همه کس فهم سخن می‌گوید: «قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَ هِيَ رَمِيمٌ» [۱۱]. هنگامی که سؤال می‌کنند کیست که استخوان‌های پوسیده را دوباره زنده کند؟ پاسخ می‌دهد: آن کس که در آغاز آن را حیات بخشیده است، این چنین قدرتی دارد. استدلال بسیار مهم و سخنی اصولی و برهانی است. آن قدرت که همه چیز را از عالم نیستی به جهان هستی در آورد، توان دارد که پس از پراکندگی اجزاء، دیگر بار آن را گردهم آورد و چون آغاز، حیات دوباره ببخشد.

گویند حکیم فارابی گفته است: ای کاش ارسطو بود و این برهان قرآنی را به او

تعالیم اسلام، ص: ۲۷

عرضه می‌کردم تا معاد جسمانی را می‌پذیرفت. می‌بینید در عین برهانی بودن، کلامی بسیار ساده است که هر کس اندکی بیندیشد آن را در می‌یابد.

هم‌چنین درباره علم مبدأ سخن‌ها گفته شده و استدلال‌ها آورده‌اند، قرآن مطلب را با بیانی ساده و استوار می‌آورد: «أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَ هُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ» [۱۲]

آیا آفریننده نمی‌داند؟ کسی که موجودات را هستی بخشیده طرح و نقشه و چگونگی آن را نمی‌دانسته است؟ موضوع با این بیان کوتاه کاملاً روشن می‌شود و برای اهل فن نیز این آیه در موضوع خود استدلال نیرومندی را دربردارد.

پیامبر اسلام و امامان نیز مطالب بلند و برتر و پیچیده را به پیروی از کتاب خدا به زبان ساده و در عین عمق، روشن و آشکار بیان می‌کردند و این که در قرآن آمده است:

«وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا بِلِسَانٍ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ» [۱۳]. آیه شریفه به روشنی می‌گوید که پیامبران معیارهای به زبان متداول را دقیقاً به کار می‌بستند برای تبیین و بازگو کردن حقایق ... و این برای این است که پیامبران شیوه دقیق عرضه کردن و چگونگی گویش و بینش مردم زمان خود را نیک می‌شناختند و از ذوق‌ها و احساس‌ها آگاه بودند و احساس هنری و ادبی مردم دیار خویش را در دست داشتند و مسائل و مطالب خود را در قالب‌های متداول و مورد پذیرش و پسند مردم زمان می‌ریختند و گرچه اصول تعالیم انبیا یگانه و یک‌سان بوده است، اما چگونگی بیان و عرض آن در جوامع مختلف، تمایز چشم‌گیری داشته است.

این اصل در دستور کار انبیا قرار داشته است:

إِنَّا أَمَرْنَا مَعَاشِرَ الْأَنْبِيَاءِ أَنْ نَكَلِّمَ النَّاسَ بِقَدْرِ عُقُولِهِمْ [۱۴]؛

تعالیم اسلام، ص: ۲۸

ما- گروه پیامبران- مأموریم طبق فراخور اندیشه مردم سخن بگوییم.

بنابراین مسائل اسلامی را باید بدان گونه عرضه کرد که همگان آن را درک کنند و زبانی ساده و استوار و آمیخته با زیبایی‌های هنری و ادبی برگزید تا در تأثیر بیشتر و فوری‌تر آن موفقیت‌هایی چشم‌گیر به دست آورد.

بنا بر این اصل و به پیروی از قرآن و حدیث، علمای ما کتاب‌هایی فشرده و ساده و به زبان عموم می‌نوشتند که در عین استواری و منطقی بودن و برخورداری از شکل و فرم و شیوه درست، ساده و فشرده بوده است. آنان نیک دریافته بودند که همواره کیفیت عرضه و چگونگی زبان و گفتار و نوشتار است که می‌تواند مطلب را در جامعه بگستراند؛ اصلی که هم اکنون متأسفانه فراموش شده است!

در این راه و برای تحقق راستین این روش، دو اصل نقش ضروری و اصولی دارد:

نخست اطلاع و آگاهی کامل از موضوع مورد نظر، دیگر شناخت اصول نویسندگی و معیارهای ادبی و هنری ساده‌نویسی.

اگر هر یک از این دو اصل را نداشته باشند بی‌تردید عرضه کتاب‌های مفید برای همه را ندارند، و اگر به چنین مهمی دست بزنند، موفق نخواهند بود.

بنابراین تهیه رساله‌هایی کوچک در مسائل بزرگ معارف ارزشمند بشری کاری بزرگ، فنی و دشوار است و آن کس که علم را «برای همه» می‌نگارد، از آن کس که علم را برای «متخصصان» می‌نگارد، کاری بزرگ‌تر و فنی‌تر انجام می‌دهد. پس، از این که گفتیم ساده‌نویسی، انگاشته نشود که هر کس را توان این هست که با مایه اندک علمی و هنری در کار نویسندگی، رساله‌هایی را عرضه کند، بلکه این کار از نگارش‌های علمی و فنی، دشوارتر و توانگیرتر است و چنان که یاد شد، دست یازیدن به چنین کاری دو تخصص می‌خواهد.

در رابطه با نشر فرهنگ دین و به ویژه اسلام، چنین کتاب‌هایی ضرورتی حیاتی دارد و چون مردم جامعه ما را فرصت آن نیست که سال‌های سال در راه شناسایی

تعالیم اسلام، ص: ۲۹

اسلام وقت بگذرانند، باید چنین رساله‌هایی نوشته شود تا به مقدار لازم با مسائل اسلام آشنا شوند و عظمت و ژرفایی و گستردگی مسائل اسلامی مانع درک عموم نگردد:

آب دریا را اگر نتوان کشید هم به قدر تشنگی باید چشید

بنابراین، پژوهش گرانی که در مسائل گوناگون اسلام تخصص و مهارتی دارند، در فنون ادبی، هنری و شکل‌ها و فرم‌های عرضه مطالب نیز باید تخصص و تجربه داشته باشند، تا مطالبشان بدون زبان نباشد! و بتوانند فرهنگ اسلام را به ذهنیت نسل جدید، نزدیک کنند.

برای انجام چنین مهمی کتاب حاضر عرضه می‌گردد.

مرحوم علامه طباطبائی با اطلاعات فراوان و عمیقی که از مسائل اسلامی به طور مجموعی و در رابطه با یکدیگر داشتند و هم‌چنین تجربه‌ای که در عرضه کتاب‌های نسبتاً ساده و عمومی کسب کردند، هدفشان انجام چنین رسالتی بوده است. این کتاب و کتاب‌های اندک دیگری که در این زمینه داریم، می‌تواند همگان را سودمند افتد.

والسلام

مرکز انتشارات

دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم

*** ... در اینجا باید یادآور شد که آنچه را ما اینک در ضمن مجموعه آثار علامه طباطبائی، به علاقه‌مندان آثار استاد تقدیم می‌داریم، دارای اضافات و اصلاحاتی است که برای آخرین بار زیر نظر خود استاد انجام گرفت و مطالب پس از ویرایش لازم، فصل‌بندی و تنظیم به نظر مبارک استاد علامه رحمه الله رسید و مورد موافقت ایشان قرار گرفت.

علاوه بر چهار رساله اصلی - تعالیم اسلام - رساله دیگری از تألیفات استاد علامه

تعالیم اسلام، ص: ۳۰

که تحت عنوان «اسلام و اجتماع» در دی ماه ۱۳۴۲ منتشر شده بود، در پایان این مجموعه و برای تکمیل مباحث آن، و طبق پیشنهاد و صلاح‌دید خود استاد، آورده می‌شود که همه چاپ‌های بیست‌گانه قبلی - و توسط ناشران مختلف - فاقد آن است.

امیدوارم که این مجموعه کامل ارزشمند، برای شناخت عقاید و احکام اسلامی، در بین نسل جوان معاصر هم - مانند نسل جوان پیشین - نقش خاص خود را ایفا کند.

بمنه و توفیقه.

سید هادی خسروشاهی

پانزده خرداد، ۱۳۸۷، قم.

تعالیم اسلام، ص: ۳۱

مقدمه

اشاره

دین چیست و برای چیست؟

دین چیست؟

اشاره

دین، یک سلسله عقاید و دستورهای عملی و اخلاقی است که پیمبران از طرف خداوند برای راهنمایی و هدایت بشر آورده‌اند.

اعتقاد به این عقاید و انجام این دستورها، سبب سعادت و خوشبختی انسان در دو جهان است.

پس اگر ما دین‌دار باشیم و از دستورهای خدا و پیغمبر پیروی کنیم، هم در این دنیای زودگذر خوشبخت می‌شویم و هم در زندگی جاوید و بی پایان جهان دیگر، سعادت‌مند خواهیم بود.

ما می‌دانیم خوشبخت و سعادت‌مند کسی است که در زندگی خود هدف صحیحی داشته و در اشتباه و گمراهی به سر نبرد و دارای اخلاق خوب و پسندیده باشد و کارهای نیکو انجام بدهد. و در زندگانی پر از تلاطم دنیا قلبی مطمئن و دلی نیرومند و آرام داشته باشد.

دین خدا، ما را به همین سعادت و خوشبختی هدایت می‌کند و بدون دین، سعادت و خوشبختی امکان ندارد. عقاید دینی مانند نیروی مخفی در دل انسان جای دارد و او

تعالیم اسلام، ص: ۳۲

را در همه حال همراهی می‌کند و وی را از رذایل اخلاقی باز داشته و به فضائل وادارش می‌کند.

ایمان، قوی‌ترین و محکم‌ترین تکیه گاهی است که انسان در پرتو آن هرگز در جزر و مد زندگی، دچار هراس و اندوه نمی‌شود.

خداپرستان در هیچ حادثه‌ای خود را نمی‌بازند و در خویشتن احساس حقارت و زبونی نمی‌کنند، چه خود را به قدرت نامحدود خالق جهان پیوسته می‌دانند و در کلیه حالات به یاد او و در پناه او هستند.

قلبی مطمئن و دلی نیرومند و آرام دارند.

دین به ما دستور می‌دهد که دارای اخلاق پسندیده باشیم و تا می‌توانیم کارهای نیک و شایسته انجام دهیم.

بنابراین، دین به سه بخش تقسیم می‌شود:

۱. اعتقادات؛

۲. اخلاق؛

۳. عمل (احکام)

این بیان مجمل را باید تفصیل داد تا مورد قبول خوانندگان گرامی واقع شود.

۱. اعتقادات

ما اگر به عقل و وجدان خود مراجعه کنیم، درمی‌یابیم که این «جهان هستی» با نظام شگفت‌انگیز خود، نمی‌شود خود به خود، به وجود آمده باشد و این نظام حیرت‌انگیز جهان آفرینش، نمی‌تواند بدون نظم دهنده‌ای انجام یابد. پس بدون تردید آفریننده‌ای هست که با توانایی و علم بی‌پایان خود این جهان بزرگ و با عظمت را پدید آورده است و با قوانین ثابت و تغییر ناپذیری که در سرتاسر عالم هستی برقرار کرده، «جهان آفرینش» را با نظام دقیق به راه انداخته است و هیچ چیز، بیهوده و به گراف آفریده نشده و هیچ موجودی از قوانین خدایی که بر جهان حکومت می‌کند، خارج نیست.

تعالیم اسلام، ص: ۳۳

آیا باور کردنی است که «خدای مهربان» با همه لطف و عنایتی که به آفریده‌های خود دارد، «انسان» را- که شاهکار خلقت و آفرینش است- به حال خود بگذارد؟ و جامعه بشری را به پندارهای خودشان، که بیشتر اسیر هوا و هوس شده و در نتیجه دچار گمراهی و بدبختی می‌شوند واگذار نماید؟. پاسخ این سؤال ناگفته پیداست.

بنابراین، باید به وسیله پیامبرانی که از هر نوع خطا و اشتباه به دورند، دستورهایی برای افراد بشر بفرستد تا به کار بستن آن دستورها، آنان را به سعادت و نیکبختی برساند.

از سوی دیگر می‌بینیم که در این جهان، آثار و فواید پرارزش عمل به مقررات دینی به طور کامل آشکار نمی‌شود. نه افراد نیکوکار به پاداش خود می‌رسند و نه اشخاص تبه‌کار و ستمگر کیفر اعمال خود را می‌بینند. پس از این‌جا می‌فهمیم که باید «عالم دیگری» هم باشد که در آن‌جا به کارهای مردم دقیقاً رسیدگی شود تا اگر کسی عمل خیری انجام داده پاداش آن را ببیند و اگر کار زشتی از او سر زده، به جزای آن برسد. دین، مردم را به این اعتقادات و عقاید حقه دیگری که بعداً به طور تفصیل بیان می‌شود، تشویق می‌نماید و آنان را از جهل و بی‌خبری برحذر می‌دارد.

۲. اخلاق

دین به ما می‌گوید که در زندگی، صفات پسندیده برای خود اختیار کنیم و خوی خوش داشته باشیم و خود را با اوصاف خوب و نیکو بیاراییم.

وظیفه شناس، خیرخواه، بشردوست، مهربان، باوفا، خوش خلق، خوش رو و دادگستر باشیم و از حق خود دفاع کنیم و از حدود و حقوق خود تجاوز نکنیم و به مال و عرض و جان مردم تعدی روا نداریم. و در طلب دانش و ادب، از هیچ گونه تلاش و کوشش و

فداکاری و از خود گذشتگی، کوتاهی ننماییم و بالاخره، عدل و اعتدال (میانه روی) را در تمام امور زندگی پیشه خود سازیم.

تعالیم اسلام، ص: ۳۴

۳. عمل به احکام

دین دستور می‌دهد که در زندگی، کارهایی را انجام دهیم که خیر و صلاح ما و جامعه ما در آن‌هاست و از کارهایی که فساد و تباهی به بار می‌آورد، دوری کنیم. و نیز به ما می‌آموزد که به عنوان عبادت و پرستش پروردگار، اعمالی مانند: نماز و روزه و نظایر آن را که نشانه بندگی و فرمانبرداری است، به جا بیاوریم.

این‌هاست مقررات و دستورهای که دین آورده و ما را به پذیرش آن دعوت می‌نماید و چنان که پیداست بعضی از آن‌ها اعتقادی و برخی اخلاقی و پاره‌ای دیگر عملی است. به طوری که گفته شد پذیرفتن و به کار بستن آن‌ها یگانه وسیله سعادت و نیکبختی است، زیرا می‌دانیم که انسان جز این که واقع بین باشد و با اخلاق نیکو و اعمال پسندیده زندگی کند، سعادت ندارد.

آیا لازم است انسان پای بند دینی باشد؟

نخستین سئوالی که در اینجا پیش می‌آید این است که زندگی انسان‌ها با دین و خداشناسی، چه بستگی دارد؟ مگر جامعه بشری بدون دین و ایمان به خدا، نمی‌تواند به زندگانی انسانی خود ادامه دهد؟ مگر نه این است که دیندار به کسی گفته می‌شود که خدایی برای جهان اثبات کند و برای خشنودی او اعمال مخصوصی را انجام دهد؟

ممکن است در اجتماع طبق قوانین وضعی بشری، وظیفه هر فردی، تعیین شود و آن‌ها طبق آن عمل کنند و در این صورت، قوانین بشری جای دین را می‌گیرد و دیگر احتیاجی بدین نخواهد بود! ولی با کمی دقت و تأمل در احکام و مقررات اسلامی، خلاف این معنا ثابت می‌شود، زیرا دین اسلام، تنها به نیایش و ستایش خدا نمی‌پردازد، بلکه برای کلیه شئون فردی و اجتماعی انسان، دستورهای جامع و مقررات خاصی وضع نموده است و جهان پهناور بشریت را به نحو حیرت‌آوری

تعالیم اسلام، ص: ۳۵

بررسی نموده و نسبت به هر حرکت سکون فردی و اجتماعی انسان، مقررات مناسبی وضع کرده و در واقع از هر لحاظ، سعادت و خوشبختی افراد جامعه بشری را در حد اعلای ممکن، تأمین و تضمین فرموده است و هر آدم منصفی تصدیق دارد مقرراتی که از افکار و معلومات محدود بشر تراوش کرده با دستورهای و مقرراتی که خداوند دانا و توانا آن‌ها را تعیین نموده، یکسان نخواهد بود.

دین از نظر قرآن

خداوند متعال در قرآن کریم اسلام را آن طور که هست، معرفی می‌فرماید که برای نمونه چند آیه را در این جا ذکر می‌کنیم:

۱. «إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ وَمَنْ يَكْفُرْ بِآيَاتِ اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ»؛ [۱۵]

همانا حقیقت دین در نزد خدا تسلیم بودن [در برابر او] است و کسانی که کتاب [آسمانی] به آنان داده شده اختلاف نکردند مگر پس از آن که آگاهی برایشان حاصل شد، آن هم از روی زیاده‌طلبی که میانشان وجود داشت. و هر کس به آیات خدا کفر ورزد، [بداند که] حساب خدا سریع است.

دینی که همه پیغمبران مردم را به سوی آن دعوت کرده‌اند، عبارت از خداپرستی و تسلیم در برابر دستورهای اوست. و علمای ادیان با آن که راه حق را از باطل تشخیص می‌دادند، به واسطه تعصب و دشمنی زیر بار حق نرفته هر یک راهی را پیش گرفتند، و در

نتیجه ادیان مختلف در روی زمین پیدا شد. درحقیقت این دسته از مردم به آیات خدا کافر شدند و خداوند به زودی سزای اعمال آنان را خواهد داد.

۲. «وَمَنْ يَتَّبِعْ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ

تعالیم اسلام، ص: ۳۶

الْخَاسِرِينَ»؛ [۱۶]

هر که جز دین اسلام دین دیگری را طلب کند و پیرو آن گردد، هرگز از وی پذیرفته نمی‌شود و در آخرت اهل نجات نخواهد بود.

۳. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السَّلَامِ كَافَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ»؛ [۱۷]

ای مسلمانان در امور دینی همگی تسلیم خدا شوید و چون شیطان دشمن آشکار شما است از او پیروی نکنید.

۴. «وَأَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ إِذَا عَاهَدْتُمْ وَلَا تَنْقُضُوا الْأَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا وَقَدْ جَعَلْتُمُ اللَّهَ عَلَيْكُمْ كَفِيلًا إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ»؛ [۱۸]

ای مسلمانان اگر عهدهی بستید به عهد و پیمان خود وفا کنید و بعد از آن که سوگندهای خود را محکم کردید و خدا را در کار خود شاهد گرفتید چون خدا به کارهای شما داناست، سوگند خود را مشکنید.

مقصود از آیه این است که مسلمان هر پیمانی را با خدا یا مردم ببندد باید به آن عمل کند و نقض ننماید.

۵. «ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ»؛ [۱۹]

از راه بیان حقیقت و بیان صلاح و فساد کارها و با پند و اندرز نیکو، مردم را به راه خدا دعوت کن، و با بهترین وجهی که ممکن است در راه اثبات حق، با بیگانگان

تعالیم اسلام، ص: ۳۷

مجادله نما، چون خدا به گمراهان و راه یافتگان، داناتر است.

در واقع مسلمان برای پیشرفت دین، با هر کس مطابق فهم وی و به طوری که برای او مفید باشد، باید گفت‌وگو کند و اگر به وسیله برهان و پند و اندرز، نتوانست کسی را راهنمایی کند، با جدل که یکی از راههای اثبات مطلب است، باید او را به سوی حق دعوت نماید.

۶. «وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ»؛ [۲۰]

در موقع خواندن قرآن صحبت نکنید و با گوش دل معنای آن را فرا گیرید، شاید رحمت خدا شامل حال شما گردد.

۷. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِيَ الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا»؛ [۲۱]

ای مردم با ایمان به دستور خدا و پیغمبر و امامانی که خدا و پیغمبر اطاعت آنان را بر شما واجب نموده است، عمل کنید و اگر به خدا و روز قیامت عقیده دارید، اختلافات خود را از روی قرآن و فرموده پیغمبر حل کنید، چون این روش برای شما بهتر و عاقبتش نیکوتر می‌باشد.

پس در جامعه اسلامی وسیله رفع اختلاف غیر از قرآن و کلمات پیغمبر چیز دیگری نیست، و هر اختلافی را با این دو دلیل و سند استوار باید حل کرد و اگر یک نفر مسلمان با منطق عقل رفع اختلاف کند در واقع آن هم برای این است که قرآن دستور عقل را پذیرفته است.

۸. «فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى

تعالیم اسلام، ص: ۳۸

اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ»؛ [۲۲]

پس به واسطه رحمت و بخشایشی که از خدای متعال به تو رسیده است، این چنین نرم دل و خوش خو گشتی، و چنانچه بد زبان و سنگدل بودی از دور تو پراکنده می‌شدند، بنابراین از لغزش‌های مردم در گذر و برای آنان از خدا آمرزش بخواه و در کارها با آنان مشورت کن، و چون خدا کسانی را که به او توکل می‌کنند دوست دارد و از آنان پشتیبانی می‌کند هر وقت در کارها تصمیم گرفتی به خدا توکل کن و خداوند توکل کنندگان را دوست دارد.

پس خوش رفتاری و خیرخواهی و مشورت کردن در امور، وسیله انس و محبت است و باید افراد جامعه به سرپرست خودشان علاقه‌مند باشند تا او بتواند در آن نفوذ کند، خداوند به سرپرست گرامی مسلمانان دستور خوش‌خویی و مشاوره را می‌دهد. ولی برای این که ممکن است مردم در فکر خودشان اشتباه کنند، دستور می‌دهد که بعد از مشورت، در تصمیم خود مستقل باشند و به واسطه آن که با اراده خدا کسی نمی‌تواند مخالفت کند، در کارها دل به خدا ببندند و کار خود را به او واگذار کنند. هم چنین خدای متعال دین یهودیت و نصرانیت را که تورات و انجیل کتاب‌های آسمانی آنهاست و دارای احکام و مقررات اجتماعی می‌باشند، به همین نحو معرفی می‌فرماید چنان که فرموده است:

«وَ كَيْفَ يُحْكُمُونَكَ وَعِنْدَهُمُ التَّوْرَةُ فِيهَا حُكْمُ اللَّهِ»؛

«إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْرَةَ فِيهَا هُدًى وَ نُورٌ يُحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُوا لِلَّذِينَ هَادُوا وَ الرَّبَّائِيُّونَ وَ الْأَحْبَارُ»؛

«وَ قَفَّيْنَا عَلَى آثَارِهِم بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَةِ وَ آتَيْنَاهُ الْإِنْجِيلَ فِيهِ هُدًى وَ نُورٌ وَ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَةِ وَ هُدًى وَ مَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ»؛

«وَ لِيُحْكُمَ أَهْلُ الْإِنْجِيلِ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِ»؛

تعالیم اسلام، ص: ۳۹

«وَ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَ مُهَيِّمًا عَلَيْهِ فَاحْكُم بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ»؛ [۲۳]

تورات و انجیل هم که اکنون در دست یهود و نصاری است، همین مطلب را تأیید می‌کند، زیرا در تورات، مقررات حقوقی و جزائی بسیار موجود است و ظاهر انجیل نیز شریعت تورات را تأیید و تصدیق می‌نماید.

نتیجه

از بیان گذشته روشن می‌شود که دین در اصطلاح قرآن، همان روش زندگی است که انسان گریزی از آن ندارد و فرقی که میان دین و یک قانون اجتماعی می‌توان یافت در این است که دین از ناحیه خدای متعال است، و قانون اجتماعی مولود افکار مردم. و به عبارت دیگر دین میان زندگی اجتماعی مردم و پرستش خدای متعال و فرمانبرداری از وی، پیوند می‌دهد، ولی در قوانین اجتماعی اهمیتی به این پیوستگی نیست.

فواید دین

از آنچه گفتیم معلوم شد که دین در اصلاح فرد و جامعه تأثیری عمیق دارد و بلکه تنها وسیله سعادت و نیکبختی است. جامعه‌ای که به دین پای بند نباشد، واقع بینی و روشنفکری را از دست می‌دهد و عمر گران‌مایه خود را در گمراهی و ظاهر بینی و غفلت می‌گذراند. عقل را زیر پا می‌گذارد و چون حیوانات، کوتاه نظر و بی‌خرد، زندگی می‌کند. دچار زشتی اخلاق و پستی کردار می‌شود و بدین ترتیب، به کلی امتیازات انسانی را از دست می‌دهد. چنین جامعه‌ای، گذشته از این که به سعادت ابدی و

کمال نهایی خود نمی‌رسد، در زندگانی

تعالیم اسلام، ص: ۴۰

کوتاه و زودگذر این جهان نیز نتایج شوم و آثار ناگوار انحرافات و کجروی‌های خود را دیده، و دیر یا زود چوب غفلت خود را خواهد خورد و به روشنی خواهد فهمید که تنها راه سعادت همان دین و ایمان به خدا بوده است و سرانجام از کردار خود پشیمان خواهد شد.

خداوند متعال در کلام خود می‌فرماید:

«قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا* وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا»؛ [۲۴]

کسی که خود را از آلودگی‌ها حفظ کند، رستگار است و آن کس که به هر ناروایی نزدیک شود به هدف خود، یعنی به خوشبختی و رستگاری نخواهد رسید.

البته باید دانست که آنچه سعادت انسان و نیکبختی فرد و جامعه وابسته به آن است، به کار بستن دستورات دینی است و گرنه تنها نام گذاری فایده ندارد، زیرا آنچه که ارزش دارد خود حقیقت است نه دعوی حقیقت. در واقع کسی که خود را مسلمان می‌خواند ولی با درون تیره و اخلاق پست و کردار زشت انتظار فرشته سعادت را می‌کشد، درست مانند بیماری است که نسخه پزشک را در بغل گذاشته توقع بهبودی دارد و مسلماً با چنین فکری به سر منزل مقصود نخواهد رسید.

خداوند متعال در کلام خود می‌فرماید:

«إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ»؛ [۲۵]

از میان کسانی که مسلمان یا یهودی یا صابئی [۲۶] یا نصرانی نامیده می‌شوند، آنان که به راستی به خدا و روز قیامت ایمان آورده‌اند و کردار شایسته دارند، پیش خدا دارای پاداش نیک خواهند بود.

تعالیم اسلام، ص: ۴۱

ممکن است تصور شود که بنا به مضمون این آیه، کسانی که به خدا و روز قیامت ایمان آورده‌اند و دارای عمل صالح هستند، اگر چه همه پیغمبران یا بعضی از آنان را قبول نداشته باشند، رستگار خواهند بود! ولی باید دانست که در سوره نساء خداوند عالم کسانی را که به پیغمبران یا به بعضی از آنان ایمان ندارند، «کافر» دانسته و چنین معرفی می‌کند:

«إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيُرِيدُونَ أَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ وَيُرِيدُونَ أَنْ يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا* أُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا»؛ [۲۷]

کسانی که به خدا و پیامبرانش کفر می‌ورزند و می‌خواهند بین خدا و پیامبرانش جدایی بیندازند و می‌گویند به بعضی از پیامبران ایمان می‌آوریم و به بعضی دیگر کافر می‌شویم و می‌خواهند به این که میان آن کفر و ایمان، راهی را فراگیرند، آنان به حقیقت کافراند.

بنابراین، کسی از ایمان خودش بهره‌مند خواهد شد که به همه پیغمبران آسمانی ایمان آورده و دارای عمل صالح باشد.

مدنیت بشر

اگر در اسباب و عواملی که در دوران‌های گذشته اجتماعات بشری را به وجود آورده، مطالعه کنیم، این حقیقت بر ما روشن می‌شود که انسان در زندگی جز سعادت و کامرانی خویش، نمی‌خواهد و نمی‌جوید و البته این سعادت، جز در سایه تأمین کامل همه وسایل زندگی، ممکن نیست.

از طرف دیگر بشر، با فهم خدادادی خود درک می‌کند که هرگز نمی‌تواند همه این نیازمندی‌ها را به تنهایی به دست آورد و برای

خود آماده سازد و بدین وسیله، آسایش

تعالیم اسلام، ص: ۴۲

و سعادت دلخواه خود را تأمین نماید، چون می‌بیند به تنهایی قادر بر حل مشکلات زندگی و نیل به کمال نیست. از این رو ناچار برای رفع نیازمندی‌های خود، به زندگی اجتماعی تن می‌دهد و هر کاری با افراد را سهل‌ترین راه برای وصول به هدف خود می‌داند و به صورت دسته‌جمعی به تحصیل وسایل زندگی خود می‌پردازد؛ به این معنا که هر کس، تأمین مقداری از این وسایل را به عهده گرفته آن را آماده می‌سازد، سپس همه افراد، نتیجه فعالیت‌های خود را روی هم ریخته و هر فردی به قدر فعالیت و موقعیت اجتماعی خویش سهمی بر می‌دارد و از آن استفاده می‌کند و زندگی خویش را اداره می‌نماید.

بدین ترتیب، انسان برای تأمین سعادت خویش دست به دست هم‌نوعان خود داده به کمک دیگران کار می‌کند؛ یعنی در حقیقت همه برای همدیگر فعالیت کرده و نتایج فعالیت‌ها را در میان می‌گذارند و هر یک از اعضای اجتماع بر حسب موقعیت و اندازه فعالیت خود، از آن سهمی بر می‌دارد.

نیازمندی اجتماع به مقررات

چون محصول فعالیت‌های افراد به هم آمیخته است و همه می‌خواهند از آن‌ها استفاده کنند، به طور طبیعی تراحم و اصطکاک منافع از لوازم حتمی این تماس و ارتباط دائمی است. محتاج به توضیح نیست که منافع مادی، معمولاً منشأ ایجاد انواع اختلافات و کینه‌ها و از بین رفتن صمیمیت است. برای این که صمیمیت افراد از بین نرود، جامعه نیازمند به یک سلسله مقررات است که رعایت آن‌ها از آشوب و هرج و مرج جلوگیری کند.

پرواضح است که اگر مقررات و قوانینی برای اداره کردن اجتماع نباشد، هرج و مرج پیش می‌آید که جامعه بشری حتی یک روز هم نمی‌تواند به زندگانی خود ادامه دهد.

تعالیم اسلام، ص: ۴۳

البته این قوانین، بر حسب تفاوت مدنیت و توحش اقوام و ملل و اختلاف سطح فکر اجتماعات و سازمان حکومتی آن‌ها فرق می‌کند، ولی در هیچ حال، هیچ جامعه‌ای از یک رشته رسوم و مقرراتی که لاقلاً مورد احترام بیشتر افراد آن باشد، بی‌نیاز نیست. و هرگز در تاریخ بشریت جامعه‌ای که هیچ‌گونه آداب و رسوم و مقررات مشترک نداشته باشد، به وجود نیامده است.

انسان در برابر مقررات آزاد نیست

از آنجایی که انسان همه کارهای خود را با اختیار و انتخاب خود انجام می‌دهد، یک نوع آزادی عمل برای خویش احساس می‌کند و این آزادی را «مطلق» یعنی بی‌قید و شرط پنداشته و خواهان آزادی کامل گشته و از هر گونه محدودیتی گریزان است و به همین دلیل، از هر ممنوعیت و محرومیتی که متوجه او شود رنج برده و بالاخره از هر محدودیتی که دامن گیر وی گردد، سنگینی و شکستگی مخصوص در خود حس می‌نماید و از این روی مقررات اجتماعی هر قدر هم کم باشد، چون تا اندازه‌ای انسان را محدود می‌سازد، مخالف طبع آزادی‌خواه! وی خواهد بود.

از طرف دیگر، انسان این مطلب را نیز می‌فهمد که اگر برای حفظ اجتماع و نظم آن، حاضر نشود که مقداری از آزادی‌های خویش را در برابر قوانین از دست بدهد، هرج و مرج به وجود خواهد آمد که یک باره همه آزادی و آسایش او را نابود خواهد ساخت. چنان که اگر کسی لقمه‌ای از دست دیگری برباید، بدون تردید دیگران نیز لقمه‌ها از دست او خواهند ربود، و اگر دست ظلم و ستم به سوی کسی دراز کند، نیز به وی ظلم و ستم خواهند کرد.

بدین جهت، برای این که مقداری از آزادی برای خود نگهدارد، از مقداری از آن

تعالیم اسلام، ص: ۴۴

صرف نظر کرده و از روی ناچاری مقررات اجتماعی را محترم می‌شمارد.

نقطه ضعف در پیشرفت مقررات

بنابر آنچه گذشت، میان طبع آزادی‌خواه انسان و مقررات اجتماعی، یک نوع تضاد و ناسازگاری موجود است؛ یعنی قوانین، مانند زنجیری است که بر پای او نهاده شده و او پیوسته می‌خواهد زنجیر را پاره کند و از بند رهایی یابد! و این بزرگ‌ترین خطری است که پیوسته مقررات اجتماعی را تهدید می‌کند و ارکان آن را متزلزل می‌سازد.

بدین جهت، همیشه همراه مقررات و وظایف عملی، یک رشته مقررات دیگر برای مجازات متخلفان وضع می‌شود که مردم را از مخالفت می‌ترساند و باز می‌دارد و برای آن که مردم را به اطاعت از قوانین تشویق کند آنان را به اخذ پاداش و جوایزی، امیدوار می‌گرداند. البته جای انکار نیست که این مطلب - یعنی ترس از مجازات و شوق دریافت پاداش - تا اندازه‌ای به اجرای قوانین کمک می‌کند، ولی نمی‌تواند صد درصد راه تخلف را ببندد و نفوذ و تسلط قانون را کاملاً حفظ نماید. به جهت این که قوانین مجازات نیز مشکل قوانین دیگر را دارد و قابل تخلف می‌باشد و پیوسته از ناحیه طبع آزادی‌خواه بشر، تهدید می‌شوند، زیرا مردمی که نفوذ و قدرت کامل دارند، می‌توانند بدون ترس و هراس به طور علنی مخالفت کنند یا با اعمال نفوذ، دستگاه قضایی و سازمان اجرایی را به موافقت خواسته‌های خود مجبور نمایند.

البته کسانی هم که نفوذ و قدرت کافی ندارند، می‌توانند از غفلت یا ضعف کارگردانان جامعه سوء استفاده کرده و مخالفت‌های خود را پنهانی انجام دهند یا با رشوه و شفاعت! یا از راه دوستی و خویشاوندی با متنفذان جامعه، به مقصود خود نایل شوند و در نتیجه، چرخ اجتماع را از محور خود بیرون کرده و از کار بیندازند.

بهترین گواه بر این مطلب، این است که ما هر روز شاهد هزاران نمونه از این گونه

تعالیم اسلام، ص: ۴۵

مخالفت‌ها و قانون شکنی‌ها در جامعه‌های مختلف بشری هستیم.

سرچشمه اصلی ضعف قانون

اکنون باید دید که سرچشمه این خطر کجاست؟ و چگونه باید طبع سرکش و آزادی‌خواه بشر را رام ساخت؟ و در نتیجه از مخالفت با قانون، جلوگیری کرد؟

سرچشمه این خطر، که بزرگ‌ترین سبب برای رخنه کردن فساد در پیکر جامعه می‌باشد و حتی مقررات نمی‌تواند از آن جلوگیری کند، این است که روش‌های اجتماعی معمولی که قوانین را به وجود می‌آورد، چشم به مرحله مادی افراد دوخته و اعتنایی به معنویات و غریزه‌های درونی ایشان ندارند و تنها هدفشان، هماهنگی و حفظ نظم و توازن میان اعمال مردم است تا طوری انجام گیرد که منتهی به اختلاف و کشمکش نگردد.

آنچه قانون اجتماعی می‌خواهد، آن است که به مواد آن عمل شده و کارهای اجتماع را کنترل نماید دیگر کاری به صفات درونی و احساسات باطنی ایشان که محرک این اعمال و دشمن داخلی مقررات است، ندارد.

با این که هر گاه توجهی به طبع آزادی‌خواه بشر و صدها غریزه دیگر نشود - مانند خودخواهی و شهوت پرستی که علت اصلی مفاسد است - هرج و مرج و بی‌نظمی در اجتماع به وجود آمده و روز به روز دامنه اختلافات وسیع‌تر خواهد شد، چون کلیه قوانین

همیشه با حمله و هجوم یاغیان نیرومند و شیخون دزدان زبردستی که از همین غرایز سرچشمه می‌گیرند، تهدید می‌شوند و هیچ قانونی نمی‌تواند جلو مفسد را بگیرد و از اختلافات جلوگیری نماید.

مزیت دین بر سایر قوانین

آخرین روش اجتماعی برای حفظ قانون، وضع قوانین مجازات و گماشتن

تعالیم اسلام، ص: ۴۶

نگهبان است. ولی همان‌طور که گفته شد، قوانین مجازات و پلیس نمی‌تواند جلو طبع سرکش و غرائز طغیانگر دیگر بشر را بگیرد و کاری کند که مقررات اجتماعی عملی شود.

دین، علاوه بر این که مانند قوانین بشری برای حفظ انتظامات نگهبان گمارده و مقرراتی برای مجازات متخلفان و سرکشان وضع کرده، وسایل نیرومند دیگر نیز در اختیار دارد که می‌تواند با آن‌ها هر نیروی مخالفی را مغلوب کند و در هم شکند.

۱. دین در نتیجه پیوندی که خداوند متعال میان زندگی اجتماعی و سرشتش قرار داده است، در همه اعمال فردی و اجتماعی برای انسان مسئولیت خدایی ایجاد کرده و انسان را در همه حرکات و سکنات خود مسئول خدای متعال می‌داند. چون خدای متعال با قدرت و علم بی‌پایان خویش از هر جهت به انسان احاطه دارد و به هر گونه فکری که در سر پیرواند و رازی که در دل داشته باشد کاملاً آگاه است و چیزی بر وی پوشیده، نیست.

دین زمام مراقبت و نگهداری انسان را علاوه بر پاسبان ظاهری، به دست یک پاسبان درونی می‌سپارد که در کار خود هرگز غفلت نمی‌کند و از پاداش و کیفر آن نمی‌توان جان بدر برد.

خدای متعال در کلام خود می‌فرماید:

«وَاللَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ». [۲۸]

و می‌فرماید:

«وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ». [۲۹]

تعالیم اسلام، ص: ۴۷

و باز می‌فرماید:

«وَإِنَّ كُلًّا لَمَّا لِيُؤْفِقَهُمْ رَبُّكَ أَعْمَالَهُمْ». [۳۰]

و نیز می‌فرماید:

«إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا». [۳۱]

خداوند بر شما نگهبان است.

اگر حال کسی را که در محیط قانون زندگی می‌کند با کسی که در محیط دین به سر می‌برد مقایسه نماییم، مزیت و برتری دین برای ما کاملاً واضح و آشکار خواهد شد، زیرا جامعه‌ای که همه افراد آن متدین باشند و وظایف دینی خویش را انجام دهند، چون در همه حال خدا را ناظر کارهای خود می‌دانند از هر گونه بد اندیشی نسبت به یکدیگر در امان هستند. بنابراین، عموم افرادی که در چنین محیطی به سر می‌برند سهل است که از دست و زبان یکدیگر آسوده هستند و حتی در منطقه فکر هم امنیت دارند، در صورتی که در قوانین عالم این معنا وجود ندارد. دین از گمان بد نیز انسان را نهی کرده است:

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا» [۳۲]

انسان در محیط دینی کاملاً آسوده است و عمری را در نهایت خوشی و راحتی به سر خواهد برد، و به سعادت جاویدان نایل خواهد

شد.

اما در محیطی که فقط قانون بشری حکمفرما باشد، موقعی که پلیس را ناظر کار خود می‌بیند، از کار خلاف خودداری می‌کند و در غیر این صورت ممکن است به هر عمل خلافی دست بزند.

تعالیم اسلام، ص: ۴۸

۲. هر فرد دین‌دار به راهنمایی دین به این حقیقت پی برده است که زندگی وی محدود به زندگی چند روزه این جهان زودگذر نیست، بلکه حیاتی نامحدود و بی پایان در پیش دارد که با مرگ از بین نمی‌رود و تنها راه سعادت همیشگی و راحتی ابدی وی این است که از مقررات دینی که پروردگار متعال به وسیله پیامبران خود فرستاده است پیروی کند، زیرا می‌داند که مقررات دینی از طرف پروردگار دانا و توانا و بینایی است که درون و بیرون انسان را در پیشگاه خود آن طور که هست، دارد و به حساب و رفتار پنهان و آشکار او، رسیدگی خواهد کرد، بنابراین ممکن نیست از پنهان داشتن عملی استفاده کرد و از فرمان خدای بزرگ شانه خالی کند.

۳. هر فرد دین‌دار نیز طبق عقاید دینی خود می‌داند هر دستور دینی را که انجام می‌دهد، اطاعتی از پروردگار خود نموده است و با این که از نظر رسم بندگی نباید در اندیشه اجر و مزدی باشد، اما پاداش نیکی از فضل و عنایت پروردگار دریافت خواهد نمود. از این جهت، هر اطاعتی را که انجام می‌دهد در حقیقت به اختیار خویش معامله‌ای نموده و داد و ستدی کرده است، زیرا با میل و رغبت مقداری از آزادی خویش را از دست داده در برابر آن خشنودی خداوند مهربان را به دست آورده و پاداش نیکی، خواهد گرفت.

یک فرد دین‌دار، با پیروی از قوانین و مقررات دینی با کمال خوشی سرگرم معامله است و هر چه از نقد آزادی صرف می‌کند چندین برابر سود بر می‌دارد. کالایی می‌فروشد و متاعی بهتر از آن، خریده به جای آن می‌گذارد. ولی کسی که پای بند دین نیست، چون رعایت مقررات و پیروی از قانون را بر خود خسارتی فرض می‌کند و طبع آزادی‌جوی او از باختن مقداری از آزادی خود رنج می‌برد، در پی فرصت است تا به وسیله‌ای این «بند» را پاره کرده آزادی! خود را به دست آورد.

ناگفته نماند: دین با قانون تفاوت‌های دیگری هم دارد. دین‌داران به دل‌خواه خود از گناه می‌گریزند، ولی پیروان قانون تنها از راه «ترس» جرم نمی‌کنند. دین بر سراسر

تعالیم اسلام، ص: ۴۹

اعضای دین‌داران حکومت دارد، ولی قانون جز بر دست و پا حکمروایی ندارد. دین چه در آشکار و چه در نهان فرمان می‌راند ولی قانون جز در آشکار فرمان نمی‌راند.

دین نه تنها پاسبانی است که از کارهای نکوهیده باز می‌دارد، بلکه آموزگار و مربی هم هست که فضائل و کمالات به انسان یاد می‌دهد. ولی قانون جز سمت پلیسی را ندارد.

اگر سود قانون یک واحد فرض شود، سود دین بیش از هزارهاست.

پس کسانی که در نابودی دین می‌کوشند و چشم به قانون می‌دوزند، به کسی می‌مانند که پای سالم خود را با دست خود بریده! پای چوبین به جای آن بگذارد.

نتیجه

از بیانات گذشته معلوم شد که دین بهترین و عالی‌ترین روشی است که می‌تواند اجتماع بشر را منظم ساخته و بیش از هر روش دیگر مردم را به رعایت قوانین اجتماعی وادار نماید.

چاره‌جویی دیگران

کشورهای عقب‌مانده جهان که در یک قرن اخیر به فکر ترقی و تعالی افتاده‌اند، گرچه حکومت اجتماعی را پذیرفته‌اند، ولی چون به نقاط ضعف قانون توجه نکرده و از نیروی دین استفاده ننموده‌اند، روزگارشان تیره و تار و محیط زندگی‌شان نمونه‌ای از بدبختی و وحشی‌گری شده است.

در مقابل اینان ملت‌های متمدنی و هوشمند جهان که به نقطه ضعف قوانین پی برده‌اند، برای آن که قوانین را از شکست قطعی نجات دهند، چاره‌جویی نموده و راه دیگر را پیموده‌اند.

این ملت‌ها، طرز تعلیم و تربیت را طوری تنظیم می‌کنند که افراد، خواه ناخواه با یک رشته اخلاق صحیح بار بیایند و موقعی هم که وارد محیط فعالیت می‌شوند،

تعالیم اسلام، ص: ۵۰

قانون را مقدس و غیر قابل تخلف بشمارند.

این نوع تربیت سبب می‌شود که قانون جریان عادی پیدا کرده و در نتیجه تا اندازه قابل توجهی، سعادت جامعه را تأمین نموده و قانون را از شکست نجات دهد. ولی باید دانست که این نوع افکار، در جامعه‌هایی که با آن پرورش می‌یابند، دو قسمند:

۱. افکار و عقایدی مانند بشر دوستی و خیرخواهی و ترحم به زیردستان که روی واقع بینی استوار است و بدون شک از ادیان آسمانی گرفته شده است و از روزگاران دراز، پیش از آن که جامعه‌های متمدنی به وجود آیند، دین، مردم را به سوی این افکار دعوت می‌کرده است. بنابراین، نیک‌بختی و سعادت که به واسطه این افکار در جامعه‌های متمدنی دیده می‌شود، از برکات دین به شمار می‌آید.

۲. عقاید و افکار بیهوده و موهوم که جز در بازار خرافات ارزشی برای آن‌ها نیست مانند این که به افراد تلقین می‌کنند که اگر در راه نجات کشور خود، رنجی ببرند و یا کشته شوند و نامشان در صفحات تاریخ با خطوط طلایی ثبت می‌گردد!

این گونه پندارهای خرافی اگر چه نتایج علمی می‌دهد و ممکن است فردی تحت تأثیر این تلقین‌ها قرار بگیرد و در میدان جنگ، فداکاری‌ها کند و عده زیادی از دشمن را نابود نماید، ولی چندین برابر نفعی که می‌دهد، ضرر می‌رساند، چون آدمی را موهوم پرست و خرافی بار آورده و غریزه واقع بینی او را از کار انداخته است، زیرا در نظر مردمی که ایمان به خدا و روز جزا ندارند و مرگ را نیستی و نابودی می‌دانند، زندگانی جاوید و کامرانی پس از مرگ، مفهومی نخواهد داشت.

آدمی به حکم طبیعت و سرشت خدادادی خود، دین می‌خواهد، زیرا انسان در سیر زندگی پیوسته برای تأمین سعادت خود تکاپو و تلاش می‌کند و برای رفع نیازمندی‌های خود، دست به اسباب و وسایلی می‌زند که در مقاصد وی مؤثرند، و بدون تردید همیشه سببی را می‌خواهد که مؤثر بوده و هیچ‌گاه مغلوب نشود و از طرف دیگر در جهان طبیعت سببی نداریم که تأثیرش دائمی بوده و هرگز مغلوب و

تعالیم اسلام، ص: ۵۱

مقهور واقع نگردد.

همین حقیقت که انسان بر حسب فطرت، برای سعادت خود سببی می‌خواهد که مغلوب نباشد و تکیه گاهی را طالب است که هیچ‌وقت منهدم نشود، تا زندگی خود را به وی ارتباط دهد و یک آرامش درونی واقعی پیدا کند خواسته دین است، زیرا تنها خدای متعال است که در اراده خود هرگز مغلوب و مقهور نمی‌شود و عذر و قصور را بر وی راهی نیست و روش زندگی که ارتباط به خدای متعال داشته باشد، همان دین اسلام است و بس.

بنابراین می‌توان گفت: خواست غریزی انسان یکی از بهترین دلایل است که اصول سه گانه دین: توحید، نبوت، معاد را اثبات می‌کند، زیرا درک فطری که لازمه ساختمان ویژه انسان می‌باشد، هرگز خطا نمی‌کند، چنان‌که انسان مثلاً معنای دوستی را با معنای دشمنی اشتباه نمی‌کند و تشنگی را در احساس درونی خود به جای سیراب بودن نمی‌گیرد.

درست است که انسان گاهی آرزو می‌کند که مانند مرغی بال و پر داشت و می‌پرید! یا مثلاً مانند ستاره‌ای بر فراز آسمان قرار داشت که انسان از ته دل جدا تکیه گاه واقعی برای سعادت خود و یا آسودگی مطلق یا یک زندگی به تمام معنای انسانی می‌خواهد و هرگز تا زنده است، از این فکر روگردان نمی‌شود، چنانچه سبب غیر مغلوبی «خدا» در جهان هستی وجود نداشت، انسان با نهاد بی‌آلایش خود به فکرش نمی‌افتاد. و اگر راحتی و آرامش مطلق و غیر نسبی (که راحت و آرامش عالم آخرت است) نبود و اگر روش دینی (که از راه نبوت به ما رسیده) حق نبود، خواست آن در درون انسان نقش نمی‌بست.

اجمالی از تاریخ ادیان

مطمئن‌ترین راه در تحقیق اجمالی تاریخ پیدایش ادیان که از نظر دینی می‌توان به

تعالیم اسلام، ص: ۵۲

آن اعتماد نمود، قرآن کریم است، زیرا قرآن از هر گونه خطا و اشتباه و اعمال تعصب و غرض‌رانی منز و مبرا است. قرآن مجید اجمالاً به بیان آن می‌پردازد و می‌فرماید:

دین خدا که همان دین اسلام است «إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ» [۳۳] از نخستین روز پیدایش بشر، همراه وی بوده است، زیرا چنان که در قرآن کریم تصریح شده، نسل کنونی بشر به دو نفر مرد و زن منتهی است که در قرآن کریم مرد به نام «آدم» نامیده شده است. و آدم پیغمبر بوده و وحی‌های آسمانی به وی نازل می‌شده است. دین «آدم» بسیار ساده و مشتمل بر کلیاتی چند بوده، مانند این که مردم باید در یاد خدا باشند و به همدیگر، خاصه به والدین، احسان و نیکی کنند و از فساد و قتل و کارهای زشت، دوری نمایند.

پس از آدم و همسرش، فرزندانشان روزگاری با نهایت سادگی بدون اختلاف می‌گذرانیدند، چون روز به روز شماره افراد افزوده می‌شد کم‌کم دور یکدیگر جمع شده و زندگی دسته‌جمعی را تشکیل دادند. در این حال شیوه زندگی را به تدریج می‌آموختند و خود را به حدیث نزدیک‌تر می‌ساختند، چون شماره مردم رو به فزونی گذاشت، به قبایل مختلف تقسیم شدند و در هر قبیله نیز بزرگانی یافت می‌شدند که افراد قبیله به آنان احترام می‌گذاشتند. و حتی پس از مرگ نیز مجسمه‌های ایشان را می‌ساختند و مورد ستایش قرار می‌دادند، و از همین روزگار بت‌پرستی در میان مردم رواج گرفت. چنان‌که در اخبار پیشوایان دینی وارد شده، پیدایش «بت‌پرستی» از این راه بوده است و تاریخ بت‌پرستی نیز همین مطلب را تأیید می‌نماید. کم‌کم در اثر اجحافات که اقویا به ضعف می‌نمودند، اختلافاتی بین مردم پیدا شد ... این مسائل و اختلاف‌های اتفاقی، علت کشمکش‌های گوناگون زندگی گردید.

پیدایش این اختلاف که بشر را از راه سعادت منحرف ساخته و به سوی بدبختی و

تعالیم اسلام، ص: ۵۳

هلاکت می‌کشانید، سبب شد که خدای مهربان پیغمبرانی را برانگیخت و با ایشان کتاب آسمانی را که اختلافات بشر را حل و فصل می‌نمود، فرستاد چنان که خدای متعال در کلام خود می‌فرماید:

«كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيُحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِيمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ» [۳۴]

آیین پاک اسلام، آخرین دین آسمانی است و به همین جهت کامل‌ترین ادیان می‌باشد. با آمدن این دین، ادیان قبلی منسوخ شده است، زیرا که با وجود «کامل» نیازی به «ناقص» نمی‌باشد.

دین اسلام به وسیله پیغمبر گرامی ما حضرت محمد بن عبدالله صلی الله علیه و آله برای بشر فرستاده شده است. این در رستگاری و سعادت هنگامی به روی جهانیان گشوده شد که جامعه‌های انسانی دوره‌های خامی و ناتوانی فکری خود را گذرانیده و برای به دست آوردن کمال انسانیت آماده شده و شایستگی دریافت معارف و مطالب عالی و بلند پایه الهی و به کار بستن آن‌ها را به دست آورده بودند.

از این رو، اسلام حقایق و معارفی را که در خور فهم انسان واقع بین است و نیز اخلاق پسندیده‌ای را که امتیاز انسان به آن است و دستورهایی را که به همه کارهای زندگی فردی و اجتماعی انسان سرو سامان می‌دهد، برای بشر آورده و او را به انجام آن‌ها توصیه می‌کند.

از این جهت دین اسلام، دینی است جهانی و همیشگی و یک سلسله امور اعتقادی و مقررات اخلاقی و عملی است که به کار بستن آن‌ها سعادت و نیکبختی

تعالیم اسلام، ص: ۵۴

انسان را در دنیا و آخرت تأمین می‌کند. مقررات دین اسلام طوری است که هر فردی از افراد بشر و هر جامعه‌ای از جامعه‌های انسانی که آن‌ها را به کار بندد بهترین شرایط زندگی و متری‌ترین کمال انسانی برایش فراهم خواهد شد.

دین اسلام آثار نیکوی خود را به طور مساوی به همه کس و هر جامعه‌ای می‌بخشد و بزرگ و کوچک، دانا و نادان، مرد و زن، سفید پوست و سیاه پوست، شرقی و غربی، بدون تفاوت می‌توانند از فواید و مزایای این آیین پاک برخوردار شوند و نیازمندی‌های خود را به نحو احسن و اکمل رفع نمایند، زیرا دین اسلام معارف و مقررات خود را روی پایه آفرینش گذاشته و نیازمندی‌های انسان را منظور داشته به رفع آن‌ها می‌پردازد و فطرت و ساختمان انسان نیز در همه افراد مختلف و نژادهای متفاوت و زمان‌ها یک‌سان است، زیرا بدیهی است که جامعه انسانی از خاور گرفته تا باختر، یک خانواده نوعی است. یعنی همه از نوع انسانند و بزرگ و کوچک، مرد و زن، دانا و نادان، سفید پوست و سیاه پوست و ... اعضا و افراد این خانواده هستند و در اصول و ارکان ساختمان انسانی شریکند و نیازمندی‌های افراد مختلف و نژادهای متفاوت، مشابه است و آیندگان بشر نیز فرزندان و زادگان همین خانواده‌اند و قطعاً وارث حوایج و نیازمندی‌های اینان می‌باشند.

در نتیجه، اسلام آیینی است که به رفع نیازمندی‌های واقعی و فطری انسان می‌پردازد و برای همه کافی و برای همیشه زنده خواهد بود.

به همین سبب خدای متعال اسلام را دین فطری می‌نامد و مردم را به زنده نگاه داشتن فطرت انسانی دعوت می‌نماید و بزرگان دین فرموده‌اند اسلام دینی است آسان که به انسان سخت‌گیری نمی‌کند.

همان‌طور که دین، نسبت به روش‌های اجتماعی دیگر موقعیت ممتازی دارد، اسلام نیز در میان سایر ادیان موقعیت ممتازی را دارا می‌باشد. از این روی، اسلام از هر روش دیگری به حال جامعه بشری، سودمندتر است. این حقیقت با یک سنجش

تعالیم اسلام، ص: ۵۵

بین اسلام و دیگران و نیز با روش‌های اجتماعی دیگر، روشن می‌شود.

مقایسه اسلام با دیگر ادیان

اسلام در میان همه ادیان تنها دینی است که صد در صد اجتماعی است. تعلیمات اسلام نه مانند کیش کنونی مسیحیان است که تنها

سعادت اخروی مردم را در نظر گرفته و درباره سعادت دنیوی آنان ساکت باشد، و نه تنها مانند آیین فعلی یهود است که تنها تعلیم و تربیت یک ملتی را وجهه همت خود قرار دهد. تعلیمات اسلام مانند دستورهای به‌دینان مجوس و بعضی مذاهب دیگر، به چند موضوع محدود از اخلاق و اعمال نپرداخته است.

در اسلام، تعلیم و تربیت و سعادت دو جهانی همه مردم آن هم برای همیشه و در هر زمان و مکان، در نظر گرفته شده است، و بدیهی است غیر از این، راهی برای اصلاح جامعه‌ها و سعادت دو جهانی مردم نیست، زیرا:

اولاً: تنها اصلاح یک جامعه یا یک ملت در میان همه جوامع بشری با روابط جهانی روز به روز نزدیک‌تر و محکم‌تر می‌شود، کوششی است بیهوده و در حقیقت مانند تصفیه کردن یک قطره آب است در استخری بزرگ یا نهری آلوده.

ثانیاً: تنها اصلاح یک جامعه با غفلت از جوامع دیگر، امری خلاف حقیقت «اصلاح‌طلبی» می‌باشد. در تعالیم اسلام، تمام افکاری که در آفرینش جهان و انسان ممکن است در مغز بشر جلوه کند و همه اخلاقی که می‌تواند در نفوس مردم جایگزین شود، و هم‌چنین همه اعمال و فعالیت‌هایی که می‌شود از یک انسان در محیط زندگی بروز نماید، بررسی شده است.

اما راجع به افکار در اسلام، آن قسم اندیشه‌هایی که جنبه واقع‌بینی دارد و در رأس آن‌ها توحید خدای متعال جا دارد انتخاب گردیده و اصل و ریشه قرار داده شده است.

و در اخلاق اسلام آنچه در واقع و نزد عقل سلیم پسندیده است انتخاب شده و بر

تعالیم اسلام، ص: ۵۶

اصل توحید استوار گردیده است.

سپس روی پایه و اصل اخلاق، یک سلسله مقررات و قوانین عملی که همه جزئیات زندگی انسان را بررسی می‌کند، تشریع شده و در نتیجه وظایف فردی و اجتماعی هر سیاه و سفید، شهری و بیابانی، مرد و زن، کوچک و بزرگ، خادم و مخدوم، حاکم و محکوم، توانگر و درویش، در حال عادی و استثنایی روشن گردیده است. «كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَضْيَلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ».[۳۵]

هر کس بر اصول معارف و تعالیم اخلاقی اسلام و فقه اسلامی به دیده تحقیق بنگرد، دریای بیکرانی را مشاهده خواهد کرد که عقل دور اندیش از احاطه محیطش و فکر از رسیدن به قعرش، ناتوان است با این همه، هر جزء آن با اجزای دیگر پیوسته و مرتبط و متناسب و روی هم یک واحد متشکل خدا پرستی و انسان پروری است که خدای یگانه آن را به پیامبر گرامی خود، وحی فرموده است.

مقایسه اسلام با روش‌های دیگر اجتماعی

اگر به روش‌های جوامع مرفعی جهان، با دقت نظر کنیم، به خوبی متوجه می‌شویم که پیشرفت علمی و صنعتی این جوامع، اگر چه چشم خرد را خیره ساخته و قدرت و نیروی آن‌ها به ماه و مریخ دست انداخته و تشکیلات پرزرق و برق کشوری آن‌ها، انسان را غرق حیرت نموده است، ولی همین روش‌های مرفعی با پیشرفت قابل ستایش خود، درهای تیره‌بختی را به روی جهان بشریت گشوده و در مدتی کمتر از ربع قرن، دوباره جهان را به خاک و خون کشانیده و میلیون‌ها انسان بی‌گناه را به باد فنا داده است، و اکنون نیز با جنگ جهانی سوم که فرمان نابودی بشر را به دست دارد، جهانیان را تهدید می‌کند.

تعالیم اسلام، ص: ۵۷

همین روش‌هاست که از نخستین روز پیدایش خود به نام بشردوستی و آزادی‌بخشی، نشان بردگی بر پیشانی بقیه ملل جهان زده و چهار قاره بزرگ دنیا را به زنجیر استعمار بسته و تسلیم بی‌قید و شرط قاره اروپا نموده و یک گروه ناچیز را بر مال و جان و عرض

صدها میلیون مردم بی گناه مسلط ساخته و به آن‌ها «حکومت مطلقه» داده است!

البته قابل انکار نیست که ملت‌های مرفعی در محیط خود از نعمت‌ها و لذایذ مادی برخوردارند و به بسیاری از آرزوهای انسانی چون عدالت اجتماعی و پیشرفت‌های فرهنگی و صنعتی و غیره نایل آمده‌اند، اما بدبختی‌ها و تیره‌روزی‌های بی‌شماری نیز دامن گیرشان شده که مهم‌ترین آن‌ها عبارت است از کشمکش‌های بین‌المللی و خونریزی‌های همگانی و هر لحظه هم آینده جهان را در معرض حوادثی شوم‌تر و تلخ‌تر از گذشته قرار می‌دهد.

پر واضح است که این همه میوه‌های تلخ و شیرین محصول درخت مدنیت مادی و نتیجه مستقیم روش زندگی این ملت‌ها و جامعه‌هاست که به ظاهر راه ترقی می‌پیمایند.

لکن باید دانست که میوه‌های شیرین آن که بشر از آن بهره‌مند شده و جامعه را سعادتمند ساخته است از یک رشته اخلاق پسندیده مانند راست‌گویی و درست‌کاری و وظیفه‌شناسی و خیرخواهی و فداکاری این ملت‌ها سرچشمه گرفته است نه تنها از قانون، زیرا همان قوانین میان ملت‌های عقب افتاده آسیا و آفریقا نیز وجود دارد، در حالی که روز به روز بر پستی و بدبختی آن‌ها افزوده می‌شود.

و اما میوه‌های تلخ این درخت که کام بشر را تلخ و ناگوار ساخته و تیره‌روزی و بدبختی به بار آورده و خود این ملت‌های مرفعی را نیز مانند دیگران به سوی نابودی می‌کشاند، از یک رشته اخلاق ناپسند مانند حرص و طمع و بی‌انصافی و بی‌رحمی و نخوت و غرور و گردن‌کشی، سرچشمه می‌گیرد.

تعالیم اسلام، ص: ۵۸

اگر در دستورهای دین مقدس اسلام دقت کنیم، متوجه می‌شویم که اسلام به بخش اول این صفات امر می‌کند و از قسم دوم، نهی می‌فرماید و به طور کلی به سوی هر کار حق و صوابی که صلاح انسانیت در آن است، دعوت کرده و آن را پایه تربیت خود قرار می‌دهد و از هر کار ناحق و ناصوابی که زندگی آرام بشر را مختل می‌سازد- گرچه صلاح قوم و ملت خاصی را در بر داشته باشد- بر حذر می‌دارد.

نتیجه

از آنچه گذشت، چند مطلب زیر نتیجه‌گیری می‌شود:

۱. روش اسلام از هر روش اجتماعی دیگر، پسندیده‌تر و به حال بشریت سودمندتر است «ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ» [۳۶]

۲. نقطه‌های روشن و میوه‌های شیرین مدنیت امروزی جهان همه و همه از برکات آیین پاک اسلام و آثار زنده مادی است که از این دین پاک به دست غربی‌ها افتاده است، زیرا اسلام قرن‌ها پیش از آن که آثار تمدن غرب ظاهر و نمایان شود، مردم را به سوی همان مواد اخلاقی دعوت می‌کرده است که غربی‌ها در عمل کردن به آن‌ها از ما پیشی گرفته‌اند.

امیر مؤمنان علی علیه السلام در بستر مرگ به مردم می‌فرمود:

مبادا طوری رفتار کنید که دیگران در عمل به قرآن بر شما پیشی گیرند.

۳. طبق دستور اسلام، باید هدف اصلی را «اخلاق» قرار داد و قوانین را بر اساس آن بنا نهاد، زیرا فراموش کردن اخلاق پسندیده و وضع قوانین تنها به منظور منافع مادی، جامعه مردم را به تدریج به مادیت متوجه ساخته، معنویت را که تنها وجه

تعالیم اسلام، ص: ۵۹

برتری انسان بر دیگر حیوانات است، از دستشان می‌گیرد و به جای آن خوی درندگی چون گرگ و پلنگ، و چرندگی چون گاو

و گوسفند را جانشین می‌سازد، و انسان را از خوی انسانیت واقعی دور می‌کند. و از همین جهت پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «بُعْتُ لِأَتَمِّ مَكَارِمِ الْأَخْلَاقِ» یعنی هدف اصلی من تربیت اخلاقی مردم می‌باشد.

تعالیم اسلام، ص: ۶۳

اعتقادات

بحث از مبدأ آفرینش فطری است

اشاره

انسان با غریزه خدادادی خود، هر پدیده و حادثه‌ای را که مشاهده می‌کند از علت و سبب پیدایش آن می‌پرسد، و هرگز احتمال نمی‌دهد که این امور خود به خود و بدون سبب و «اتفاقاً» به وجود آمده باشند. راننده‌ای که ماشین وی از حرکت باز می‌ماند، پایین آمده از جایی که گمان خرابی می‌رود، بازدید می‌کند تا سبب توقف را پیدا کند و هرگز باور ندارد که ماشین با وجود آمادگی کامل که برای حرکت دارد، بی‌جهت توقف کند و زمانی که می‌خواهد ماشین را به حرکت در آورد، از وسایلی که در ماشین برای حرکت تعبیه شده، استفاده می‌نماید و هرگز به امید «اتفاق» نمی‌نشیند.

انسان اگر گرسنه شود به فکر نان می‌افتد و وقتی که تشنه می‌شود، پی آب می‌رود و اگر احساس گرما کرد، رفع نیازمندی خود را در لباس یا مثلاً آتش می‌داند و هیچ‌گاه به دلگرمی «اتفاق» آرامش نمی‌یابد. کسی که می‌خواهد ساختمانی بنا کند، طبعاً به سراغ لوازم ساختمان و بنا و کارگر می‌رود و کمترین امیدی ندارد که خواسته وی خود به خود به وجود آید.

تا بشر بوده، کوه‌ها، جنگل‌ها و دریا‌های پهناور هم در روی زمین با وی بوده‌اند.

همیشه خورشید و ماه و ستارگان فروزان را با حرکات منظم و دائمی آن‌ها در آسمان دیده است.

با این همه، دانشمندان جهان با تکاپوی خستگی‌ناپذیر علمی خود، پیوسته از علل

تعالیم اسلام، ص: ۶۴

واسباب پیدایش این موجودات و پدیده‌های شگفت‌انگیز بحث می‌نمایند و هرگز نمی‌گویند تا مابوده‌ایم آن‌ها را به همان حال دیده‌ایم، پس خودبه‌خود بوجود آمده‌اند!

همین غریزه کنجکاوی و بحث از علل و اسباب، انسان را وادار می‌کند که درباره پیدایش جهان آفرینش و نظام شگفت‌انگیز آن کنجکاوی نماید و این که آیا این جهان پهناور که همه اجزای آن به همدیگر مربوط و پیوسته است - و در حقیقت یک پدیده بزرگی است - خودبه‌خود به وجود آمده؟ یا از جای دیگری مایه و هستی می‌گیرد؟

و آیا این نظام حیرت‌انگیزی که طبق قوانین ثابت و استثناناپذیر، در مجموع جهان و در هر گوشه و کنار آن جاری است و هر چیزی را به سوی هدف و مقصد ویژه خودش رهبری می‌کند، از ناحیه قدرت و علم بی‌پایانی اجرا و اداره می‌شود؟ یا از روی تصادف و اتفاق پیدا شده است؟

اثبات صانع

وقتی که انسان، غریزه واقع بینی خود را به کار انداخت، به هر گوشه و کنار جهان آفرینش که نگاه کند، دلایل فراوانی بر وجود پروردگار و آفریننده جهان می‌بیند، زیرا انسان با غریزه واقع خود درک می‌کند که هر یک از این آفریده‌ها که از نعمت هستی

برخوردارند و هر کدام در هستی خود خواه ناخواه راهی معین می‌پیماید و پس از چندی جای خود را به دیگران می‌دهند، هرگز نقد هستی را خودشان به خودشان ارزانی نداشته‌اند و راه منظمی را که می‌پیمایند خودشان برای خودشان اختراع نکرده‌اند و کمترین مداخله‌ای در ایجاد و تنظیم خط سیر هستی خود ندارند، زیرا خود انسان، انسانیت و خاصیت‌های انسانی را برای خود اختیار و انتخاب نکرده، بلکه انسان آفریده گشته و خاصیت‌های انسانی به وی ارزانی شده است.

هم‌چنین گزینه واقع بینی انسان هرگز نمی‌پذیرد که این همه اشیاء خود به خود از راه «اتفاق» به وجود آمده باشد و نظامی که در هستی دارند. سرسری و بدون حساب

تعالیم اسلام، ص: ۶۵

پیدا شده باشند، در صورتی که وجدان انسان چنین اتفاق را در چند آجر پاره‌ای که به طور منظم روی هم چیده شده باشد نمی‌پذیرد. این است که گزینه واقع بینی انسان، اعلام می‌دارد که جهان هستی حتماً تکیه گاهی دارد که منبع هستی و ایجاد کننده و باقی نگهدارنده جهان است و آن هستی بی‌پایان و منبع علم و قدرت، خداست که نظام هستی از دریای وجود او سرچشمه می‌گیرد.

چنان که خدای متعال می‌فرماید:

«الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى» [۳۷]

خلاصه ترجمه: خدای جهان کسی است که به هر چیز آفرینش و ساخت ویژه آن را ارزانی داشت و پس از آن به راه زندگی و بقا رهبری فرمود.

خداشناسی و ملل

چنان که در عصر حاضر، اکثریت مردم روی زمین دین دارند و به خدایی که جهان را آفریده معتقدند و آن را پرستش می‌کنند. بشر دیروزی نیز حال بشر امروزی را داشته است و تا جایی که تاریخ نشان می‌دهد، اکثریت افراد بشر دین دار بوده و خدایی برای جهان آفرینش اثبات می‌کرده‌اند. اگر چه در میان جامعه‌های خداشناس و متدین، اختلاف نظر نیز وجود داشته است و هر قومی مبدأ آفرینش را با اوصاف مخصوص توصیف می‌نموده‌اند، ولی در اصل مطلب اتفاق کلمه داشته‌اند و غیر از اسلام سایر ادیان هم مانند نصرانیت و یهودیت و مجوسیت و بودایی‌ها، در این باره هم عقیده و همداستان‌اند و کسانی که منکر وجود صانع می‌باشند، دلیلی بر نفی ندارند و هرگز نخواهند داشت بلکه در حقیقت می‌گویند دلیل بر وجود صانع نداریم و نمی‌گویند دلیل بر عدمش داریم.

تعالیم اسلام، ص: ۶۶

مرد مادی می‌گوید: «نمی‌دانم!» نمی‌گوید «نیست!» و به عبارت دیگر، یک نفر مادی «مردد» است نه «منکر».

خدای متعال در کلام خود به این معنا اشاره نموده و می‌فرماید:

«وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ وَمَا لَهُمْ بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ» [۳۸]

گویند زندگی ما همین زندگی محسوس جهان است که یکی می‌میرد و دیگری زنده می‌شود و با مرور زمان از میان می‌رویم (دیگر پس پرده خبری نیست) این افراد به این گفته خود یقین ندارند.

حتی در باستانی‌ترین آثار که از بشر نخستین کشف شده، نشانه‌هایی از وجود دین و خداشناسی یافت می‌شود و علائمی در دست است که آنان به ماورای طبیعت اعتقاد و ایمان داشته‌اند.

و حتی در قاره‌های تازه، مانند آمریکا و استرالیا و جزائر دوردست قاره قدیم که در قرن‌های اخیر کشف شده‌اند، اهالی بومی

خداشناس بوده و با اختلاف سلیقه‌ها مبدئی برای جهان آفرینش اثبات می‌کرده‌اند، با این که تاریخ ارتباط آنان با دنیای قدیم هرگز به دست نیامده است.

تأمل در این مطلب که اعتقاد به خدا همیشه در میان بشر بوده روشن می‌کند که خداشناسی فطری انسان است و بشر با فطرت خدادادی خود، خدایی برای آفرینش جهان اثبات می‌کند. قرآن کریم به این خاصیت فطری انسان اشاره کرده می‌فرماید:

«وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ»؛ [۳۹]

اگر از آنان بپرسی چه کسی آنان را آفریده است؟ البته خواهند گفت: خدا.

تعالیم اسلام، ص: ۶۷

و نیز می‌فرماید:

«وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ»؛ [۴۰]

و اگر از آن‌ها بپرسی آفریدگار آسمان‌ها و زمین کیست؟ البته خواهند گفت: خدا.

اثر کنجکاو در زندگی انسان

اگر انسان به این پرسش‌ها که در خصوص آفریدگار جهان و پدید آورنده نظام آن، که به اقتضای غریزه حقیقت جویی برای او جلوه گر می‌شود، پاسخ مثبت داد، مبدأ فناپذیری برای پیدایش جهان و گردش نظام شکفت آور آن اثبات کرده، همه چیز را به اراده شکست ناپذیر وی که متکی به قدرت و علم بی پایان اوست، ارتباط داده است.

در نتیجه، یک نوع دلگرمی و امیدواری سراسر وجودش را خواهد گرفت و در سختی‌ها و دشواری‌هایی که در مسیر زندگی با آن‌ها برخورد می‌کند و در مشکلاتی که راه هرگونه چاره‌جویی را به روی وی می‌بندد، هیچ‌گاه دچار نومیدی مطلق نخواهد شد، زیرا می‌داند که زمام هر علت و سببی، هرچه نیرومند هم باشد، به دست توانای خدای بزرگ است و همه چیز زیر فرمان اوست. و چنین کسی هرگز به اسباب و علل، تسلیم مطلق نمی‌شود و گاهی که اوضاع جهان به کام وی پیش می‌رود، مغرور نگشته و باد در دماغ نمی‌اندازد! و موقعیت خود و جهان را فراموش نمی‌کند، زیرا می‌داند که اسباب و علل ظاهری، سرخود نیستند و طبق فرمانی که از پیشگاه خدای متعال دریافت می‌کنند، پیش می‌روند و بالاخره چنین انسانی درک می‌کند که در جهان هستی جز خدای بزرگ به چیز دیگری نباید سر تعظیم فرود آورد و نسبت به هیچ فرمانی جز فرمان وی، نباید تسلیم مطلق شد.

تعالیم اسلام، ص: ۶۸

ولی کسی که به پرسش‌های نامبرده پاسخ منفی داد، از آن امیدواری و واقع بینی و بالاخره از این بلند طبعی و شجاعت فطری، برخوردار نیست.

از این جاست که می‌بینیم در ملت‌هایی که روح مادیت در آن‌ها غلبه دارد، روز به روز انتحار و خودکشی زیادتر می‌شود و کسانی که همه دلبستگی‌شان به اسباب و علل حسی است، با کوچک‌ترین اوضاع نامساعد از سعادت خود نومید شده، به زندگی خود خاتمه می‌دهد. ولی کسانی که از نعمت خداشناسی برخوردار هستند، هنگامی که خود را در کام مرگ هم مشاهده می‌کنند، نومیدی به خود راه نمی‌دهند و به این که خدای توانا و بینایی دارند، دلگرم و امیدوار می‌باشند.

حضرت امام حسین علیه السلام در آخرین ساعات زندگی خود که از هر سو هدف تیر و شمشیر دشمن بود، می‌فرمود: تنها چیزی که این مصیبت ناگوار را بر من آسان می‌سازد، آن است که خدا را پیوسته ناظر اعمال خویش می‌بینم.

قرآن شریف در طی آیاتی چند به این حقیقت تصریح دارد:

«إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ»؛ [۴۱]

آنان که خداوند جهان را آفریننده خود بدانند و به ربوبیتش اعتراف کنند و بر گفته خویش پایدار و ثابت باشند هرگز دچار هراس و اندوه نمی‌شوند.

و:

«الَّذِينَ آمَنُوا وَ تَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ»؛ [۴۲]

آنان که ایمان دارند در نتیجه «یاد خدا» قلبی آرام دارند. آگاه باشید که تنها «یاد خدا» وسیله آرامش دل‌های مردم است. تعالیم اسلام، ص: ۶۹

خداشناسی از نظر قرآن

اشاره

کودک شیرخواری که دو دست به پستان مادر زده آن را برای نوشیدن شیر، می‌مکد، راستی او شیر می‌خواهد و نیز اگر چیزی را با دست خود برداشته، برای خوردن آن را به سوی دهان خود می‌برد، هدف اصلی او خوردنی است و چنانچه دید اشتباه کرده و چیزی که برداشته خوردنی نیست، به دور می‌اندازد و به همین ترتیب، انسان هر مقصدی را که تعقیب می‌کند واقع امر را می‌خواهد و هر گاه بر وی روشن شود که اشتباه کرده و راه خطا پیموده است، از اشتباه و خطای خود دلتنگ می‌شود و بر رنج بیهوده‌ای که در راه مقصد اشتباهی کشیده، تأسف می‌خورد و بالاخره انسان پیوسته از اشتباه و خطا می‌پرهیزد و تا می‌تواند برای رسیدن به واقع کوشش می‌نماید.

از این جا برای ما روشن می‌شود که انسان بر حسب فطرت و غریزه، «واقع بینی» است، یعنی خواه ناخواه همیشه در جست‌وجوی واقع و پیرو حق می‌باشد و این خوی غریزی را از کسی یاد نگرفته و از جایی نیاموخته است. انسان اگر گاهی سرسختی نشان می‌دهد و زیر بار حق نمی‌رود، از این راه است که گرفتار خطا و اشتباه گردیده و حق و صواب برای وی روشن نشده است و اگر روشن می‌شد، راه خطا نمی‌پیمود.

گاهی نیز انسان در اثر هوا پرستی و هوسرانی، گرفتار یک نوع بیماری روانی می‌شود که مزه شیرین حق در کامش تلخ می‌نماید، آن وقت با این که حق را

تعالیم اسلام، ص: ۷۰

می‌شناسد، از آن پیروی نمی‌کند و با این که به حقانیت حق و این که باید از آن پیروی کرد اعتراف دارد از متابعت آن سرباز می‌زند، چنان که بسیار اتفاق می‌افتد که انسان در اثر اعتیاد به چیزهای مضر و زیان بخش، غریزه انسانی خود را- که دفع خطر و فرار از ضرر است- پایمال می‌کند و به کاری که می‌داند زیان بخش است، اقدام کند- مثل معتادان به دخانیات و الکل و مخدرات-.

قرآن کریم انسان را به واقع بینی و پیروی حق دعوت می‌کند و در این باره اصرار و پافشاری زیاد می‌نماید و با بیان‌های گوناگون از مردم درخواست می‌کند که غریزه واقع بینی و پیروی حق را در خود زنده نگه‌دارند.

خداوند متعال می‌فرماید: «فَمَا ذَا بَعْدَ الْحَقِّ إِلَّا الضَّلَالُ»؛ [۴۳]

خلاصه ترجمه: پس از حق جز گمراهی چیزی نیست.

و می‌فرماید:

«إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ* إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَّصُوا بِالحَقِّ وَتَوَّصُوا بِالصَّبْرِ»؛ [۴۴]

غیر از مردمان با ایمان که دارای عمل صالح هستند و از حق پیروی کرده و یکدیگر را به پافشاری در حق سفارش می‌کنند همه مردم زیانکارند.

روشن است که این همه سفارش خدایی، برای این است که انسان اگر غریزه واقع‌بینی خود را زنده نگه ندارد و در پیروی حق و حقیقت نکوشد، پای بند سعادت و کامیابی خود نخواهد بود و هر گفتار و کردار هوس‌آمیز و خوش آیند را دنبال خواهد کرد و گرفتار پندارهای پوچ و افکار خرافی خواهد شد و آن وقت است که مانند یک «حیوان چهارپا» از راه خود- که سرمایه انسانی است- به دور افتاده، قربانی

تعالیم اسلام، ص: ۷۱

هوا و هوس و بی‌بندوباری نادانی خود خواهد گردید.

خدای متعال می‌فرماید:

«أَرَأَيْتَ مَنْ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ أَفَأَنْتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكِيلًا* أَمْ تَحْسَبُ أَنَّ أَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ أَوْ يَعْقِلُونَ إِنْ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا»؛ [۴۵]

خلاصه ترجمه: درباره کسانی که هوای نفس خود را پرستش می‌کنند، چگونه فکر می‌کنی؟ آیا خیال می‌کنی می‌توانی آن‌ها را اصلاح و تربیت نمایی؟ آیا گمان می‌بری که بیشتر آنان می‌شنوند یا می‌فهمند؟ بلکه از چهارپایان نیز گمراه‌ترند.

البته وقتی که غریزه واقع‌بینی انسان زنده شد و خوی پیروی حق در وی شروع به فعالیت نمود، حقایق یکی پس از دیگری بر وی جلوه خواهد کرد و هر حق و حقیقتی را که یافت با آغوش باز خواهد پذیرفت و هر روز یک قدم تازه‌ای در راه سعادت و نیکبختی برخواهد داشت.

تعلیم قرآن نسبت به آفریدگار جهان

وجود آفریدگار

«أَفِي اللَّهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»؛ [۴۶]

آیا در وجود خدایی که آفریننده و پدید آورنده آسمان‌ها و زمین است، می‌شود شک کرد؟

توضیح: در روشنایی روز، همه چیز پیش چشم نمایان است، خودتان، دیگران، خانه، شهر، بیابان، کوه و جنگل و دریا را می‌بینیم. اما وقتی که تاریکی شب فضا را گرفت همه آن چیزهای روشن و پدیدار روشنی خود را از دست می‌دهند در آن موقع

تعالیم اسلام، ص: ۷۲

می‌فهمیم که آن روشنی از خودشان نبود، بلکه مربوط به خورشید بوده که به واسطه نوعی ارتباط آن‌ها را روشن می‌کرده است. خورشید، خود روشن است و با تابش خود زمین و آنچه که در آن است روشن و آشکار می‌کند، اگر روشنی از خود این اشیاء بود، هرگز آن را از دست نمی‌دادند.

انسان و سایر حیوانات زنده، با چشم و گوش و حواس دیگر خود اشیاء را می‌بینند و درک می‌کنند، با دست و پا و سایر اعضای درونی و بیرونی به فعالیت می‌پردازند، ولی پس از چندی از حس و حرکت افتاده دیگر هیچ گونه جنبش و فعالیت از خود بروز نمی‌دهند و به اصطلاح می‌میرند.

ما با مشاهده این صحنه، قضاوت می‌کنیم که شعور و اراده و جنب و جوش که از این جانداران به ظهور می‌رسد، از هیکل و کالبد

آن‌ها نیست، بلکه از روح و جان‌شان می‌باشد که با رفتن آن، زندگی و فعالیت خود را از دست می‌دهند.

مثلاً اگر دیدن و شنیدن از چشم و گوش تنها بود، تا این دو عضو وجود داشت، می‌بایست دیدن و شنیدن هم ادامه داشته باشد و حال آن که این‌طور نیست.

همین‌طور جهان پهناور هستی که ما خود یکی از اجزای آن می‌باشیم و هرگز نمی‌توانیم در هستی وجود آن تردید کنیم. این هستی و پیدایش غیر قابل تردید، اگر از خودش و از آن خودش بود، هرگز آن را از دست نمی‌داد و حال آن که به چشم می‌بینیم که اجزای آن، یکی پس از دیگری وجود خود را از دست می‌دهند و پیوسته در حال دگرگونی و تغییر و تبدل بوده، حالی را از دست می‌دهند و صورتی دیگر به خود می‌گیرند.

پس باید قضاوت قطعی نمود که هستی و پیدایش تمام موجودات، از منشأ دیگری سرچشمه می‌گیرد که آفریننده و پدید آورنده اوست. و همین که رابطه آفرینش خود را با چیزی قطع کرد، در نهان‌خانه نیستی و نابودی فرو رفته، ناپیدا می‌شود.

تعالیم اسلام، ص: ۷۳

آن که وجود نامتناهی‌اش، تکیه گاه جهان هستی و نگاه دارنده جهانیان است «خدا» نامیده می‌شود. او وجودی است که نیستی و نابودی را بدان راه نیست و گرنه چون سایر موجودات وجودش از خودش نبود و محتاج به دیگری بود.

قرآن و توحید

اگر انسان با نهادی پاک و دلی آرام، نگاهی به جهان هستی نماید، در هر گوشه و کنار آن آثار و دلایل وجود پاک آفریدگار را مشاهده خواهد کرد. و از هر در و دیواری ثبوت این حقیقت گواهی خواهد شنید. چه انسان در این جهان با هر چه روبه‌رو می‌شود، یا پدیده‌ای است که خدا آن را آفریده، یا خاصیتی است که خدا در آن نهاده، یا نظامی است که به امر الهی در همه چیز جاری و حکمفرما گشته، آدمی نیز خود یکی از همان‌هاست و سرپایش به این حقیقت گواهی می‌دهد، زیرا نه هستی وی از خودش می‌باشد و نه خاصیت‌هایی که از خود بروز می‌دهد، به اختیارش بسته است و نه برنامه زندگی را که از نخستین روز پیدایش پیش می‌گیرد، به تدبیر خود وضع نموده است و نه می‌تواند این نظام را اتفاقی و تصادفی و از هم گسیخته فرض کند. و نه می‌تواند هستی و نظام هستی خود را به محیطی که در آن به‌وجود آمده، نسبت دهد، زیرا هستی محیط نامبرده و نظامی هم که در آن حکومت می‌کند ساخته و پرداخته خود آن محیط نیست و از راه «اتفاق» و تصادف هم به وجود نیامده است.

این است که انسان گریزی ندارد جز این که برای جهان آفرینش مبدئی اثبات کند که پدید آورنده اشیاء و پرورش دهنده آن‌ها می‌باشد. اوست که هر موجودی را «هستی» می‌بخشد و پس از آن، در شاهره بقا با نظام خاصی، به سوی «کمال» مخصوص خودش هدایت می‌نماید.

و چون آفرینش اشیاء را به همدیگر مرتبط و نظام واحدی در جهان می‌بیند ناگزیر قضاوت می‌نماید که مبدأ آفرینش و گرداننده نظام آن یکی بیش نیست.

تعالیم اسلام، ص: ۷۴

قرآن کریم می‌فرماید:

«لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا»؛ [۴۷]

اگر جز خدای یگانه خدایانی در آسمان و زمین (در جهان) وجود داشتند، جهان خراب و تباه می‌شد.

توضیح: اگر خدایان چندی در جهان حکومت می‌کردند و چنان که بت پرستان می‌گویند، هر بخش جهان را خدای جداگانه اداره می‌کرد و زمین و آسمان و دریا و جنگل، هر کدام برای خود خدایی داشت! به واسطه اختلاف خدایان در هر جای جهان نظم

جداگانه‌ای برقرار می‌شد و در این صورت ناگزیر کار جهان به فساد و تباهی می‌کشید، با این که می‌بینیم همه اجزای جهان با هم بستگی و هم آهنگی کامل دارند و همگی یک دستگاه را تشکیل می‌دهند. بنابراین باید گفت که پروردگار و آفریننده جهان، یکی بیش نیست.

ممکن است کسی تصور کند چون خدایان «مفروض» عاقل می‌باشند و می‌دانند که اختلاشان جهان را به سوی تباهی و فساد می‌کشد، هرگز با هم اختلاف نمی‌کنند! ولی این تصویری است فاسد و خدایی که جهان آفرینش را یا گوشه‌ای از جهان آفرینش را اداره می‌کند و نظام آفرینش کار و فعل او است، مانند ماکار فکری نمی‌کند.

توضیح این مطلب این که: از نخستین روزی که چشم ما به جهان آفرینش باز می‌شود و نظام جاری در آن را مشاهده می‌کنیم، «صورت‌های فکری» از نظام نامبرده برمی‌داریم که «معلومات» ما است، آن گاه برای رفع نیازمندی‌های روزمره که فعالیت می‌کنیم، فعل خود را به صورت‌های فکری تطبیق می‌کنیم تا مطابق نظام جاری آفرینش گردد؛ مثلاً برای رفع گرسنگی غذا می‌خوریم تا سیر شویم و برای رفع تشنگی آب می‌خوریم تا سیراب شویم و برای رفع سرما و گرما لباس مناسب می‌پوشیم، زیرا دیدیم که در نظام جهانی این نیازمندی‌ها با این وسایل رفع می‌شود.

تعالیم اسلام، ص: ۷۵

پس «فعل» ما- از این نظر- متوقف «به فکر» ما و متأخرتر از آن و فکر ما متوقف به نظام جهانی و متأخرتر از آن است و در نتیجه فعل ما، دو درجه متأخرتر از نظام جهانی است، ولی خدایی که جهان را یا گوشه‌ای از جهان را اداره می‌کند، خود نظام خارجی جهان، «فعل» اوست و معقول نیست که کار او طبق تفکر قبلی که از نظام گرفته باشد، انجام یابد (دقت شود)

خدای متعال دارای همه صفات کمال است

کمال چیست؟ یک باب خانه وقتی کامل است که همه نیازمندی‌های زندگی یک خانواده را در برداشته باشد. چنان که اتاق‌های کافی برای نشستن و پذیرایی مهمان و آشپزخانه برای طبخ غذا و نیز دست‌شویی و حمام و غیره را شامل باشد و هر اندازه که این لوازم را فاقد باشد، به همان مقدار ناقص است.

چرا گاهی انسان زیر بار این حقیقت نمی‌رود؟ این حقیقت با کمترین توجهی برای انسان روشن است و هیچ گونه ابهامی در آن نیست، جز این که انسان گاهی چنان گرفتار کشمکش‌های زندگی می‌شود که تمام نیروی شعور خود را در راه مبارزه‌های حیاتی به کار می‌اندازد و تمام وقت خود را صرف تکاپوی زندگی می‌نماید، دیگر کمترین مجالی برای رسیدگی به این گونه افکار پیدا نمی‌کند و در نتیجه، از این حقیقت غفلت می‌ورزد یا این که مجذوب ظواهر دلفریب طبیعت شده سرگرم هوس‌رانی و خوش‌گذرانی می‌گردد، و چون پای‌بندی به این حقایق از بسیاری از بی‌بند و باری‌های مادیت‌جوگیری می‌نماید، طبعاً از پی‌جویی و بررسی این حقیقت و نظایر آن، سر باز می‌زند و زیر بارش نمی‌رود.

از این جاست که در قرآن کریم از راه‌های گوناگون درباره آفرینش مخلوقات و نظامی که در میان آن‌ها جاری و حکمفرماست، عنایت بیشتری بذل گردیده و اقامه «برهان» شده است، چه بیشتر مردم به ویژه آنان که شیفته ظواهر دلفریب طبیعت

تعالیم اسلام، ص: ۷۶

هستند و نیکبختی را در کامرانی و خوش‌گذرانی‌های زندگی می‌بینند، به واسطه انس به مادیات و محسوسات، توانایی تفکر فلسفی و بررسی نظریات دقیق عقلی را ندارند.

ولی انسان، در هر حال جزئی است از جهان آفرینش و از اجزای دیگر جهان و از نظام‌های جزئی و کلی که در آن حکومت می‌کند، لحظه‌ای بی‌نیاز نیست و هر لحظه می‌تواند ذهن خود را متوجه جهان آفرینش و نظامی که در آن جاری است، نماید و به

وجود آفریدگار و پروردگار جهان پی‌برد.

خدای متعال در کلام خود می‌فرماید:

«إِنَّ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِلْمُؤْمِنِينَ* وَفِي خَلْقِكُمْ وَمَا يَبُثُّ مِنْ دَابَّةٍ آيَاتٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ* وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا أُنْزِلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ رِزْقٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ آيَاتٌ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ» [۴۸]

در آفرینش آسمان‌ها و زمین از برای اهل ایمان آیه‌ها و نشانه‌هایی است که آنان را به سوی توحید رهبری می‌نماید، و در آفرینش خودتان و این همه جنبندگان که در زمین پراکنده می‌باشند، علائم و آثاری است که ارباب یقین را به یگانگی حق می‌رساند، و در اختلافاتی که شب و روز پیدا می‌کنند و در نتیجه گاهی با هم برابر و گاهی از همدیگر درازتر و کوتاه‌تر و گرم‌تر و سردتر می‌شوند، و هم‌چنین در بارانی که خدای متعال از آسمان نازل کرده و به واسطه آن، زمین مرده را زنده می‌سازد، و هم‌چنین در متوجه ساختن و گردانیدن بادها از سویی به سوی دیگر، دلایل و شواهد زیادی است که صاحبان عقل و فهم را بدین حق معترف می‌نماید.

توضیح: در قرآن کریم آیات بسیاری است که انسان را به تفکر در آفرینش آسمان و خورشید و ماه و ستارگان و زمین و کوه‌ها و دریاها و نبات و حیوان و انسان دعوت

تعالیم اسلام، ص: ۷۷

می‌کند و نظام شگفت‌آوری را که در هر یک از این انواع، حکومت می‌کند، گوشزد می‌فرماید. به راستی نیز دستگاه آفرینش و نظامی که فعالیت‌های گوناگون جهان را به سوی هدف‌های آفرینش و آرمان‌های هستی پیش می‌راند بسیار شگفت‌آور و حیرت‌انگیز است. دانه گندم یا هسته بادامی که از زمین رویده است، بوته‌ای دارای سنبلیله یا درختی میوه‌دار می‌شود، و از آن دم که در شکم خاک قرار می‌گیرد و پس از آن شکافته شده، نوک سبزی بیرون می‌دهد و ریشه سفید خود را به دل خاک می‌فرستد، تا وقتی که به سر منزل مقصود برسد، سازمان‌هایی بس بزرگ و پهناور به کار می‌افتد که عقل از مشاهده عظمت و وسعت آن متحیر می‌شود. ستارگان آسمان و خورشید درخشان و ماه تابان و زمین هر کدام با حرکت‌های وضعی و انتقالی و قوای نهفته خود و هم‌چنین نیروهای اسرارآمیز که در آن دانه یا هسته ودیعه گذارده شده است و فصول چهارگانه سال و اوضاع جوی و ابر و باران و باد و روزها و شب‌ها در پیدایش یک بوته گندم مثلاً کار می‌کنند و این پدیده تازه را که در مهد پرورش خود خوابانیده‌اند، مانند دایه‌ها و پرستارها، دست به دست می‌گردانند، تا به آخرین مرحله رشد و نمو خود برسد.

و هم‌چنین پیدایش یک نوزاد انسانی که بسی پیچیده‌تر از یک نوزاد نباتی یا پدیده دیگری است، محصول میلیون‌ها بلکه میلیارد‌ها سال فعالیت پیچیده و منظم دستگاه آفرینش می‌باشد. گردش زندگی روزمره یک انسان، گذشته از ارتباطاتی که در خارج از وجود خود با جهان آفرینش دارد، از یک نظام شگفت‌آوری در داخل وجودش سرچشمه می‌گیرد که قرن‌های متمادی است، افکار تیزبین دانشمندان جهان سرگرم تماشای ظواهر آن می‌باشند و هر روز پرده‌ای تازه از روی اسرار آن برداشته می‌شود و هنوز هم معلوماتشان در برابر مجهولات، بسی ناچیز است.

هم‌چنین اگر یک فرد انسان آنچه را که در سازمان وجودی یک انسان طبیعی مورد نیاز است، دارا باشد کامل خواهد بود و اگر از این جمله یکی را فاقد باشد، مثلاً دست

تعالیم اسلام، ص: ۷۸

یا پا یا چشم نداشته باشد از همان جهت ناقص است.

بنابر آنچه دانسته شد، صفت کمال چیزی است که نوعی از نیازمندی‌های هستی را رفع نماید و نقص را برطرف سازد. مانند صفت علم که تاریکی جهل را رفع نموده و معلوم را برای عالم روشن می‌سازد و مانند قدرت که مقاصد و خواسته‌های شخصی را که

دارای قدرت است و برای وی امکان‌پذیر می‌سازد و او را به آن‌ها مسلط می‌نماید، و مانند صفت حیات و احاطه و غیر این‌ها. وجدان ما قضاوت می‌کند که آفریدگار جهان- یعنی کسی که هستی جهان و جهانیان از وی سرچشمه می‌گیرد و هر نیازی را که فرض شود او رفع می‌نماید و هر نعمت و کمال را او ارزانی می‌دارد- همه صفات کمال را داراست، زیرا از نظر واقع‌بینی، هرگز نمی‌توان تصور کرد کسی بتواند نعمتی را که خود گرفتار آن است، از دیگران رفع نماید.

خدای متعال نیز در قرآن کریم خود را به همه صفات کمال می‌ستاید و از هر نقص و عیب خود را منزّه و پاک معرفی می‌فرماید: «وَرَبُّكَ الْغَنِيُّ ذُو الرَّحْمَةِ»؛ [۴۹]

تنها اوست که دارا و بی‌نیاز مطلق است و نیاز هر نیازمندی را رفع می‌کند.

و باز می‌فرماید:

«اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى»؛ [۵۰]

نیکوترین و زیباترین صفات از خدایی است که غیر از او خدایی نیست.

اوست که زنده و دانا و بینا و شنوا و توانا و آفریدگار و بی‌نیاز است. پس باید خدای متعال را دارای تمام صفات کمال، و ساحت مقدس او را از هر صفت نقص پاک و منزّه دانست، زیرا اگر نقص داشت از همان جهت نیازمند بود و خدایی بالاتر از او

تعالیم اسلام، ص: ۷۹

می‌بایست که نیازمندی او را رفع کند. «سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ». [۵۱]

قدرت و علم خدا

مشاهده اجزای به هم پیوسته این جهان پهناور و گردش عمومی حیرت‌انگیز آن و نظام‌های جزیی خیره‌کننده و مرتبط به هم که در هر گوشه و کنار آن در جریان است و در نتیجه هر یک از انواع پدیده‌ها به سوی هدف خاص و مقصد ویژه خود با نهایت نظم و ترتیب در سیر و حرکت می‌باشد، برای هر انسان خردمند روشن می‌سازد که جهان هستی و هر چه در آن است در وجود و بقای خود از یک وجود و مقام فناپذیری سرچشمه می‌گیرد، که با قدرت بی‌کران و علم بی‌پایان خود جهان و جهانیان را آفریده است و هر یک از آفریده‌های خود را در «مهد» پرورش قرار داده با عنایت رحمت خاص خود به سوی مقصد کمالش سوق می‌دهد. اوست که هستی‌اش فناپذیر است و به هر چیز توانا و دانا می‌باشد.

خدای متعال در کلام خود می‌فرماید:

«لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ* هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ»؛ [۵۲]

ملک و فرمانروایی مطلق آسمان‌ها و زمین از آن خدا است و او زنده می‌کند و می‌میراند، و اوست که به هر چیز تواناست، اوست که به هر چیز از ناحیه اول و آخر و ظاهر و باطن- از هر ناحیه و جهت- احاطه دارد و اوست که به همه چیز داناست.

در آیه دیگر می‌فرماید:

«وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَ مَا بَيْنَهُمَا يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ

تعالیم اسلام، ص: ۸۰

شَيْءٍ قَدِيرٌ»؛ [۵۳]

سلطنت حقیقی جهان فقط برای خداست، هر چه بخواهد می‌آفریند و به همه چیز قادر و توانا است.

توضیح: وقتی می‌گوییم فلاّن کس توانایی خریدن ماشین سواری را دارد، مقصودمان این است آنچه را که خریدن ماشین بدان

نیازمند است، (پول کافی) دارا می‌باشد و اگر بگوییم فلان کس توانایی برداشتن سنگ صد کیلویی را دارد، منظورمان این است که نیروی برداشتن سنگ صد کیلویی در او موجود است.

روی هم رفته توانایی و قدرت، نسبت به یک چیز داشتن وسیله لازم همان چیز است و چون هر پدیده‌ای که در جهان هستی فرض شود نیازمندی آن در هستی و گردش زندگی‌اش با خدای متعال رفع می‌شود. باید گفت که خدای متعال توانایی و قدرت همه چیز را دارد و ذات پاک اوست که سرچشمه هستی است.

در آیه دیگر باز می‌فرماید:

«أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ»؛ [۵۴]

آیا خداوند آنچه را که خود آفریده است، نمی‌داند؟

به این معنا چون هر موجودی در پیدایش و هستی خود به هستی بی‌پایان خدای متعال تکیه زده است هرگز نمی‌شود که میان آن موجود و خدا حجاب و حائلی فرض نمود، یا آن را از خداوند پنهان دانست، بلکه هر چیز برای او آشکار می‌باشد و او به درون و بیرون هر چیز مسلط و محیط است.

تعالیم اسلام، ص: ۸۱

عدل

اشاره

خدای تعالی عادل و دادگر است. زیرا عدل یکی از صفات «کمال» است. و خداوند عالم همه صفات کمال را دارا می‌باشد. و نیز به طور مکرر در کلام خود «عدل» را ستوده و ظلم و ستم را نکوهش می‌کند و مردم را به عدالت امر نموده و از ظلم نهی می‌فرماید و چگونه ممکن است که چیزی را زشت شمارد و خود به آن متصف شود؟

یا چیزی را خوب و زیبا شمارد و خود دارای آن چیز نباشد؟

در سوره نساء می‌فرماید:

«إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ»؛ [۵۵]

خدا به اندازه سنگینی ذره‌ای به کسی ظلم نمی‌کند.

و نیز می‌فرماید:

«وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَدًا»؛ [۵۶]

خداوند به هیچ موجودی ستم نمی‌کند.

در جای دیگر می‌فرماید:

«وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِلْعِبَادِ»؛ [۵۷]

تعالیم اسلام، ص: ۸۲

خدای متعال نمی‌خواهد به بندگان خود ظلم کند.

هم چنین می‌فرماید:

«مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ»؛ [۵۸]

آنچه نیکی به تو می‌رسد از خدا و آنچه بدی به تو می‌رسد از خود تو است.

و نیز می‌فرماید:

«الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ»؛ [۵۹]

آن خدایی است که هر چه را آفریده نیکو آفریده است.

بنابراین، هر پدیده‌ای در پیش خود در نهایت خوبی ساخته شده است، زشتی و ناروایی یا عیب و نقصی که در بعضی از موجودات دیده می‌شود، از راه مقایسه و نسبت پیش می‌آید مثلاً مار و کژدم وجودشان نسبت به انسان بد و نارواست، و خار، چون به گل قیاس شود، زیبا نیست، اما در جای خود آفریده‌های شگفت‌انگیز و سر تا پا زیبایی هستند.

آری، خدای متعال بخشی از افعال اختیاری انسان را از نقطه نظر تشریع، زشت و کار بد شمرده و به اجتناب از آن‌ها امر فرموده است و آن‌ها انواع معاصی و گناهان می‌باشند مانند: شرک، عقوق والدین، کشتن بی گناه، می‌خوارگی، قمار بازی و هر عمل دیگری که با تکلیف دینی مخالف باشد.

این گونه اعمال که گناه نامیده می‌شوند، به واسطه عنوان مخالفت و سرپیچی از تکلیف - عنوان عدمی - که در آن‌هاست، بد هستند و به خدا نسبت داده نمی‌شوند و در صورتی که به صورت اختیاری از مکلف صادر شوند به مکلف منسوب می‌شوند و مسئولیت و مجازات دارند.

تعالیم اسلام، ص: ۸۳

رحمت و سایر صفات کمال

نیازمند ناتوانی را می‌بینیم و به اندازه توانایی خود نیازمندی او را رفع می‌کنیم.

درمانده بیچاره‌ای را کمک می‌نماییم، یا دست نابینایی را گرفته به مقصد می‌رسانیم.

این گونه کارها را مهربانی یا رحمت شمرده، کار پسندیده و ستوده می‌دانیم.

کارهایی که خدای کارساز بی‌نیاز انجام می‌دهد، جز رحمت نمی‌تواند باشد، زیرا با بخشیدن نعمت‌های بی‌شمار خود، همه را بهره‌مند می‌سازد و با هر بخشش، بی‌آن که خودش به کسی نیاز داشته باشد، گوشه‌ای از نیازمندی‌های موجودات را رفع می‌نماید. چنان که می‌فرماید:

«وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا». [۶۰]

و نیز می‌فرماید:

«وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ». [۶۱]

و:

«وَرَبُّكَ الْغَنِيُّ ذُو الرَّحْمَةِ»؛ [۶۲]

یعنی خدای تو دارا و بی‌نیاز مطلق است و به آفریده‌های خود مهربان می‌باشد.

توضیح: هر خوبی و زیبایی که در جهان هست و هر صفت کمال که تصور کنیم، نعمتی است که خدای متعال به آفریدگان خود عطا فرموده و به آن وسیله، یکی از نیازمندی‌های آفرینش را رفع کرده است. البته اگر خودش دارای آن کمال نبود، از بخشیدن به دیگران عاجز بود و خود نیز در نیازمندی‌ها با دیگران شریک بود. پس خداوند همه صفات کمال را از خود داراست و بی‌این که کمالی از کمالات را از

تعالیم اسلام، ص: ۸۴

دیگران دریافت دارد، یا دست نیاز به سوی کسی دراز کند، خود به همه صفات کمال از قبیل حیات و علم و قدرت و غیر آنها، متصف است. و هیچ گونه صفات نقص و موجبات نیازمندی و احتیاج، مانند ناتوانی و نادانی و مرگ و گرفتاری و غیره، راهی به ساحت پاکش ندارد.

تعالیم اسلام، ص: ۸۵

نبوت

اشاره

خدای متعال با قدرت کامله خود، در حالی که از هر جهت بی نیاز است، جهان هستی و آفریده‌های گوناگون آن را به وجود آورده و از نعمت‌های بیرون از شمارش برخوردار کرده است.

انسان و هر آفریده دیگر جاندار، از نخستین روز پیدایش تا آخرین روز هستی، در مهد پرورش وی قرار گرفته هر کدام با نظم و ترتیبی خاص به سوی هدفی معلوم و معین رهبری شده و پیش می‌رود، در حالی که در تمام لحظات مورد عنایت شایان او می‌باشد. اگر تنها دوران‌های زندگی خودمان را مورد توجه و تأمل قرار دهیم، یعنی دوران شیرخوارگی و کودکی و جوانی و پیری را در نظر بیاوریم، وجدان ما به عنایت کاملی که خدای متعال به ما دارد، گواهی خواهد داد و چنانچه در این مسئله روشن شویم عقل ما بی تردید قضاوت خواهد کرد که آفریدگار جهان به هر یک از آفریده‌های خود از هر کس مهربان‌تر می‌باشد، در اثر همین لطف و مهربانی، همیشه صلاح حال آن‌ها را رعایت می‌کند و هرگز بدون حکمت و مصلحت، به فساد امر و تباهی کارشان رضایت نمی‌دهد. نوع انسان یکی از آفریدگان خداست و می‌دانیم صلاح کار و خوشبختی‌اش در این است که واقع بین و نیکوکار- یعنی دارای عقاید صحیح و اخلاق پسندیده و کردار نیک- باشد. [۶۳]

تعالیم اسلام ؛ ص ۸۶

تعالیم اسلام، ص: ۸۶

ممکن است کسی بگوید که انسان با عقل خداداد می‌تواند نیک و بد را شناخته چاه را از راه تشخیص دهد. ولی باید دانست که «عقل» به تنهایی نمی‌تواند این گره را بگشاید و انسان را به واقع بینی و نیکوکاری رهبری کند. زیرا این همه صفات ناپسند و کارهای ناروا که در جامعه انسانی مشاهده می‌شود، همه از کسانی هستند که عقل و قوه تمیز دارند. جز این که در اثر خودخواهی و سود پرستی و هوسرانی عقل آنان مغلوب عواطف و تابع هوا و هوس گردیده در نتیجه دچار گمراهی شده‌اند. پس خدای متعال باید از راه دیگر و با وسیله‌ای که هرگز محکوم هوا و هوس نمی‌شود و هیچ گاه در رهبری خود خبط و اشتباه نمی‌کند، ما را به سوی سعادت رهبری و دعوت نماید. این راه جز راه نبوت نیست.

دلیل نبوت

از بحث‌هایی که درباره توحید نمودیم، روشن شد چنان که آفرینش اشیاء از آن خدای متعال است، پرورش آن‌ها نیز وابسته به اوست و به عبارت روشن‌تر، هر یک از پدیده‌های جهان که از نخستین دم پیدایش برای بقا و تکمیل نواقص خود شروع به فعالیت نموده، نواقص و نیازمندی‌های خود را یکی پس از دیگری مرتفع می‌سازد و در حدود امکان، خود را کامل و بی نیاز می‌کند، سیر

منظمی را که در خط بقا می‌نماید و به وجود خود ادامه می‌دهد، تنظیم‌کننده سیر آن و رهبرش، از هر منزل به منزل، دیگر خدای متعال است.

از این نظر، یک نتیجه قطعی به دست می‌آید و آن این که هر نوع از انواع پدیده‌های جهان برنامه تکوینی خاصی در بقای خود دارد که با فعالیت ویژه خود آن را اجرا می‌نماید و به عبارت دیگر هر دسته معینی از پدیده‌های جهان در سیر بقای خود یک رشته وظایف مشخص دارد که از ناحیه خدای متعال به سوی آن‌ها هدایت می‌شود،

تعالیم اسلام، ص: ۸۷

چنان‌که قرآن کریم به این حقیقت اشاره نموده و می‌فرماید:

«قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى»؛ [۶۴]

خدای ما آن کسی است که به هر چیز آفرینش ویژه‌اش را عطا فرموده و پس از آن هدایتش کرد.

همه اجزای آفرینش در این حکم شریکند و هرگز استثنایی در کار نیست. ستارگان آسمان و زمینی که زیر پای ماست و عناصری که در آن موجودند و ترکیباتی که پدیده‌های ابتدایی را پدیدار می‌سازند و نبات و حیوان همه همین حال را دارند. حال انسان نیز در این هدایت عمومی، حال دیگران است، جز این که میان او و دیگران یک فرق است:

فرق میان انسان و دیگر موجودات

مثلاً کره زمین از میلیون‌ها سال پیش آفریده شده است و مجموع نیروهای نهفته خود را به کار انداخته و در محیط هستی خود تا حدودی که عوامل مخالف اجازه می‌دهد، به فعالیت می‌پردازد و در زمینه حرکت «وضعی» و «انتقالی» خود، آثار وجودی خود را بروز می‌دهد و به این ترتیب بقای خود را تأمین می‌کند و تا عامل مخالف قوی‌تری جلوش را نگیرد، به همین فعالیت ادامه خواهد داد و از انجام دادن هیچ وظیفه‌ای از وظایف خود کوتاهی نخواهد کرد.

مثلاً درخت بادام از هنگامی که از میان هسته، بیرون آمده تا روزی که درختی کامل گردد، در تغذیه و رشد و نمو و غیر آن- و به عبارت دیگر در خط سیر خود- وظایفی به عهده دارد که اگر عامل مخالف نیرومندتری راهش را سد نکند، هرگز در انجام

تعالیم اسلام، ص: ۸۸

آن‌ها فروگذاری نخواهد کرد و نمی‌تواند هم بکند، هر پدیده دیگری نیز حالش همین طور است. ولی نوع انسان فعالیت‌های اختصاصی خود را از راه اختیار انجام می‌دهد و کارهایی که انجام می‌دهد، از فکر و تصمیم وی سرچشمه می‌گیرد.

انسان چه بسا از کردن کاری که صد درصد به نفع اوست و عامل مخالفی نیز جلوش را نگرفته، سرباز نمی‌زند و کاری را که صد درصد به ضرر وی می‌باشد، دانسته و فهمیده انتخاب می‌کند گاهی از خوردن نوشدارو خودداری می‌کند و گاهی هم کاسه زهر سر می‌کشد و خود را می‌کشد.

البته روشن است موجودی که مختار آفریده شده، هدایت عمومی خدایی در حق وی اجباری نخواهد بود. یعنی پیغمبران راه خیر و شر و سعادت و شقاوت را از طرف خدای متعال به مردم ابلاغ می‌کنند و پیروان دین را از عذاب خدا می‌ترسانند و آنان در فرا گرفتن هر یک از آن‌ها آزاد و مختار خواهند بود. درست است که انسان خیر و شر و نفع و ضرر خود را به طور اجمال از راه عقل درک می‌کند، ولی همان عقل، غالباً خود را باخته از خواهش‌های نفسانی پیروی می‌نماید و گاهی نیز راه خطا می‌رود. بنابراین قطعی است که هدایت خدایی باید از راه دیگری علاوه بر راه عقل، انجام گیرد که آن راه به کلی از خطا و لغزش مصون باشد یا به عبارت دیگر خدای متعال دستورهای خود را که از راه عقل اجمالاً به مردم می‌فهماند، از یک راه دیگر تأیید نماید.

این راه، همان راه نبوت است که خدای متعال دستورهای سعادت بخش خود را از راه «وحی» به یکی از بندگان خود بفهماند و به

وی مأموریت دهد که آنها را به مردم برساند و آنان را از راه امید و بیم و تشویق و تهدید، به متابعت آن دستورات وادار نماید. خدای متعال در کلام خود می‌فرماید:

«إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ وَالنَّبِيِّينَ مِنْ بَعْدِهِ ... رُسُلًا مُبَشِّرِينَ

تعالیم اسلام، ص: ۸۹

و مُنْذِرِينَ لِنَّا لِيَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ»؛ [۶۵]

ما به تو وحی کردیم چنان که به نوح و پیامبرانی که پس از وی بودند وحی کردیم ...

پیغمبرانی به سوی مردم فرستادیم که به پیروان دین مژده ثواب می‌داده آنان را امیدوار می‌ساختند و متمردان را از عقاب خدا می‌ترسانیدند، تا آن که پس از پیامبران، مردم به واسطه نداشتن این نوع هدایت بر خدا حجت نداشته باشند.

صفات پیامبر

از آنچه گذشت، معلوم شد که خدای متعال باید با تعلیم غیبی برخی از بندگان خود را به معارف و قوانینی که ضامن سعادت بشر می‌باشد آگاه ساخته، به سوی آنان بفرستد.

انسانی که حامل پیام‌های خدایی است، پیامبر و فرستاده خدا نامیده می‌شود و مجموع پیام‌هایی را که از پیش خدا به سوی مردم آورده دین می‌گویند.

و نیز روشن شد که پیامبر باید:

۱. در انجام دادن مأموریت خود از خطا مصون و معصوم باشد و هیچ گونه فراموشی و آفت‌های دیگر ذهنی به وی راه نیابد، تا آن که بتواند آنچه را دریافت داشته است بدون لغزش و اشتباه به مردم برساند، زیرا در غیر این صورت، هدایت الهی به هدف خود نمی‌رسد و قانون هدایت عمومی از کلیت خود افتاده در مورد انسان از تأثیر باز می‌ماند.

۲. در کردار و گفتار خود از لغزش و معصیت مصون باشد، چه با وجود معصیت، اثری برای تبلیغ نمی‌ماند، زیرا کسی که کردارش با گفتارش مخالف است، مردم ارزشی برای گفتارش قائل نیستند و حتی کردارش را دلیل بر دروغ‌گویی و شتادیش

تعالیم اسلام، ص: ۹۰

می‌گیرند که: «اگر راست می‌گفت به گفته خود عمل می‌کرد»!

این دو امر را می‌توان در یک عبارت جمع کرد و گفت: برای این که تبلیغ صحیح و مؤثر باشد لازم است پیامبر از خطا و معصیت معصوم باشد، خدای متعال در کلام خود نیز به همین معنا اشاره نموده، می‌فرماید:

«عَالِمُ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهَرُ عَلَى غَيْبِهِ أَحَدًا» إِلَّا مَنْ ارْتَضَى مِنْ رَسُولٍ فَإِنَّهُ يَسْلُكُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ رَصَدًا* لِيُعْلَمَ أَنْ قَدْ أَبْلَغُوا رِسَالَاتِ رَبِّهِمْ»؛ [۶۶]

خدایی که علم غیب پیش او است، به غیب خود کسی را مسلط نمی‌کند، مگر کسی که خدایش برای این کار می‌پسندد (پیامبر پسندیده) و در این صورت خدای متعال او را تحت مراقبت قرار می‌دهد، تا پیام‌های خدایی دست نخورده به مردم ابلاغ شود.

۳. فضائل اخلاقی را مانند عفت و شجاعت و عدالت و غیر آنها داشته باشد، زیرا این‌ها همه از صفات پسندیده شمرده می‌شوند و کسی که از هر گونه معصیت مصون است و از دین پیروی کامل می‌کند، هرگز با رذایل اخلاقی لکه‌دار نمی‌شود.

تعالیم اسلام، ص: ۹۱

پیامبران در میان بشر

اشاره

از راه تاریخ، مسلم است که در میان بشر پیامبرانی بوده‌اند که به دعوت به راه حق قیام نموده‌اند، ولی با این وصف تاریخ زندگی‌شان، چندان روشن نیست. تنها تاریخ زندگی حضرت محمد صلی الله علیه و آله است که خالی از ابهام می‌باشد و قرآن کریم کتاب آسمانی آن حضرت، مقاصد عالیه دینی را شامل است موضوع دعوت پیامبران گذشته را نیز روشن ساخته، مقصد و هدف آنان را هم بیان می‌کند.

قرآن کریم تصریح می‌کند برای این که پیامبران بسیاری از جانب خدای متعال به سوی مردم آمده‌اند و به اتفاق کلمه، به توحید و دین حق دعوت کرده‌اند، چنان که می‌فرماید:

«وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ»؛ [۶۷]

پیش از تو هیچ پیامبری را نفرستادیم مگر آن که به وی وحی می‌کردیم که جز من خدایی نیست، مرا عبادت کنید.

پیغمبران اولوالعزم و سایر پیغمبران

اشاره

پیغمبرانی که دارای کتاب آسمانی و تعالیم مستقل بوده‌اند، پنج نفرند که در این آیه:

تعالیم اسلام، ص: ۹۲

«شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ». [۶۸]

به آنان اشاره شده است: نوح، ابراهیم، موسی، عیسی و محمد صلی الله علیه و آله و این پنج تن را که صاحب کتاب و شریعتند، پیغمبران اولوالعزم می‌گویند، ولی فرستادگان خدا، منحصر به این پنج تن نبوده‌اند، بلکه هر امتی فرستاده‌ای داشته است و پیغمبران بسیار، از جانب خدا به سوی بشر فرستاده شده‌اند که در قرآن کریم نام بیشتر از بیست نفر آنان، ذکر نشده است.

چنان که خدای متعال می‌فرماید:

«مِنْهُمْ مَنْ قَصَصْنَا عَلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ لَمْ نَقْصُصْ عَلَيْكَ» [۶۹]

و می‌فرماید: «وَلِكُلِّ أُمَّةٍ رَسُولٌ» [۷۰] و باز می‌فرماید: «وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ» [۷۱]

آری پیغمبرانی که بعد از هر یک از پیغمبران اولوالعزم آمده‌اند، بشر را به سوی شریعت همان پیغمبران دعوت کرده‌اند و به همین ترتیب، بعثت و دعوت ادامه داشت تا این که خداوند، پیغمبر اکرم محمد بن عبدالله صلی الله علیه و آله را برای ختم پیغمبران قبل و ابلاغ آخرین دستورها و کامل‌ترین مقررات مذهبی، برانگیخت و کتاب آسمانی او، آخرین کتاب آسمانی گردیده و در نتیجه دین آن حضرت، تا قیامت باقی مانده و شریعت او برای همیشه زنده خواهد بود.

۱. حضرت نوح

نخستین پیغمبری که خدای مهربان او را برانگیخت و با شریعت و کتاب آسمانی

تعالیم اسلام، ص: ۹۳

به سوی جهان بشریت فرستاد، نوح علیه السلام بود.

نوح علیه السلام بشر آن روز را به سوی توحید و یگانه پرستی و اجتناب از شرک و بت پرستی دعوت می کرد. چنان که از قصص او در قرآن کریم پیداست، او برای رفع اختلاف طبقاتی و ریشه کن ساختن ستم و بیدادگری، مبارزه سخت می نمود و از راه استدلال، که برای بشر آن روزی تازگی داشت، تعلیمات خود را گوشزد می کرد.

پس از روزگار درازی که با مردمان نادان و لجوج و سرکش دست به گریبان بود، جماعت کمی را هدایت فرمود و خدای متعال به واسطه طوفانی که فرستاد کفار را هلاک و زمین را از لوث وجودشان پاک نمود و نوح علیه السلام که با عده‌ای از پیروان خویش نجات یافته بودند، شالوده یک جامعه دینی را از نو در جهان ریختند.

این پیغمبر گرامی، پایه گذار شریعت توحید و نخستین مأمور خدایی است که با ستم و بیداد و طغیان مبارزه کرده است و در سایه همین خدمت گران بها که به دین حق و حقیقت نموده، از خدای متعال به درود و سلامی اختصاص یافته که تا جان بشریت بر پا است زنده و پاینده خواهد بود: «سَلَامٌ عَلَى نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ» [۷۲]

۲. حضرت ابراهیم

روزگار درازی از زمان نوح گذشت با این که پیامبران بسیاری مانند: هود و صالح و دیگران نیز مردم را به سوی خدا و درستی رهبری می فرمودند روز به روز بازار شرک و بت پرستی رونق می گرفت، بالاخره جهانگیر شد و خدای متعال با حکمت بالغه خود ابراهیم علیه السلام را برانگیخت.

ابراهیم علیه السلام نمونه کامل یک انسان فطری بود که با نهاد پاک و بی آلاش خود، «حقیقت» را جست و جو کرد و یگانگی خدای آفرینش را دریافت و تا زنده بود با

تعالیم اسلام، ص: ۹۴

شرک و ظلم مبارزه نمود.

ابراهیم چنان که از آیات قرآن کریم پیداست و اخبار ائمه اهل بیت نیز آن را تأکید می کند، دوران کودکی خود را در غاری دور از هیاهوی مردم و زندگی پر غوغای شهر می گذرانید و تنها مادر خود را که گهگاهی برای وی غذا و آب می آورد، می دید.

... روزی به دنبال مادر بیرون آمد، متوجه شهر شد و پیش آزر که عمویش بود، آمد ولی نظرش به هر چه می افتاد برای وی تازگی داشت و بسیار شگفت آور بود. نهاد پاکش در میان هزاران حیرت و تعجب، با نهایت بی تابی و آرامی متوجه آفرینش اشیایی بود که مشاهده می کرد و در جست و جوی پیدا کردن راز پیدایش و علت آفرینش آنها بود ... بت‌هایی دید که آزر و دیگران آنها را می تراشیدند و می پرستیدند! از هویت آنها سؤال نمود! ولی توضیحی که در باره ربوبیت آنها به وی دادند، او را قانع نکرد. گروهی از مردم را دید که ستاره زهره و گروهی ماه و گروهی خورشید را می پرستیدند و چون هر یک از آنها پس از ساعتی چند غروب می کردند، ابراهیم را نسبت به ربوبیت آنها بی اعتقاد کرد.

ابراهیم علیه السلام پس از این مراحل، پرستش خود را نسبت به خدای یگانه و بیزاری خویش را از شرک و بت پرستی بی‌واهمه و هراس به مردم اعلام کرد و دیگر فکری جز مبارزه با بت پرستی و شرک نداشت، و بی آن که کمترین سستی و خستگی به خود راه دهد، با بت پرستان مبارزه می کرد و ایشان را به سوی توحید دعوت می فرمود.

... سرانجام راهی به بت‌خانه پیدا کرده، بت‌ها را شکست و به خاطر همین قضیه که پیش مردم بزرگ‌ترین جنایت! شمرده می شد، محاکمه‌اش کردند. و بعد از انجام تشریفات به آتش انداختند، ولی خدای متعال وی را نگهداری فرمود و سالم از آتش بیرون آمد. ابراهیم پس از چندی از کشور بابل که زادگاه اصلیش بود، به سوی سوریه و فلسطین مهاجرت فرمود و در آن سامان به دعوت خود

ادامه داد.

تعالیم اسلام، ص: ۹۵

در اواخر عمر خود دارای دو فرزند شد که یکی اسحاق پدر اسرائیل می‌باشد و دیگری اسماعیل پدر عرب مصر ... اسماعیل را در همان هنگام شیرخوارگی به امر خدا با مادرش به حجاز برده در میان کوه‌های تهامه در زمینی بی‌آب و علف و خالی از سکنه جای داد، و بدین وسیله عرب‌های بادیه نشین را به توحید دعوت کرد. بعد خانه کعبه را بنا نهاد و عمل حج را تشریع فرمود که تا ظهور اسلام و دعوت پیغمبر اکرم، در میان عرب‌ها رایج بود.

ابراهیم صاحب دین فطرت است، و به نص قرآن، کتاب آسمانی داشت و نخستین کسی است که دین خدا را به نام اسلام و پیروان آن را به نام مسلمین خواند و ادیان توحیدی که یهودیت و نصرانیت و اسلام باشد، در جهان به آن حضرت منتهی می‌شود، زیرا حضرت کلیم و حضرت مسیح و حضرت محمد صلی الله علیه و آله که پیشوایان سه دین نامبرده می‌باشند، همه از نسل وی در خط دعوت وی بوده‌اند.

۳. حضرت موسی کلیم

موسی بن عمران علیه السلام سومین پیغمبر از پیغمبران اولوالعزم و صاحب کتاب و شریعت است و از اولاد اسرائیل (یعقوب) می‌باشد.

موسی علیه السلام زندگانی پرغوغایی دارد. آن حضرت وقتی متولد شد که بنی‌اسرائیل در مصر، میان قبطی‌ها در حال ذلت و اسارت می‌زیستند و به امر فرعون [۷۳] کودکانشان را سر می‌بردند!

مادر موسی علیه السلام طبق آنچه در خواب به وی دستور داده شده بود، موسی را در صندوقی چوبین گذاشته و در رود نیل رها کرد. آب، صندوق را حرکت داده و یک‌سره به کنار قصر فرعون آورد.

تعالیم اسلام، ص: ۹۶

به امر فرعون، صندوق را گرفتند وقتی که باز کردند کودکی در میان صندوق یافتند.

فرعون در اثر اصرار ملکه، از کشتن کودک صرف‌نظر کرد و چون فرزند نداشتند او را به فرزندی قبول کردند و به دایه - که اتفاقاً همان مادرش بود - سپردند.

موسی علیه السلام تا اوایل سن جوانی در دربار فرعون بود. پس از آن در اثر حادثه قتل، از ترس فرعون از مصر فرار کرد و به مدین رفت و در آن‌جا به شعیب پیغمبر علیه السلام برخورد و با یکی از دختران او ازدواج کرد و چندین سال گوسفندان او را می‌چرانید. پس از چند سال به فکر زادگاه خود افتاد و همسر خود را برداشت با حشمی که تهیه کرده بود متوجه مصر شد و در اثنای راه وقتی که شبانه به طور سینا رسید، از جانب خدای متعال برای رسالت برگزیده شد و مأموریت یافت که فرعون را به دین توحید دعوت کند. و بنی‌اسرائیل را از دست قبطیان نجات بخشد و برادر خود هارون را وزیر خود قرار دهد.

ولی پس از ابلاغ مأموریت و رسانیدن پیغام الهی، فرعون که خود بت‌پرست بود ولی خود را به مردم مصر، یکی از خدایان معرفی می‌کرد! رسالت آن حضرت را نپذیرفت و آزادی بنی‌اسرائیل را تأمین نکرد.

و با این که موسی علیه السلام سال‌ها مردم را به توحید دعوت کرد و معجزات بسیاری نشان داد، فرعون و قوم او، عکس‌العملی جز سختی و درشت‌خویی نشان ندادند.

بالاخره موسی علیه السلام به امر خدا، بنی‌اسرائیل را کوچ داد و شبانه از مصر رو به صحرای سینا فرار کرد، وقتی که به دریای سرخ رسید فرعون نیز از جریان اطلاع یافته با لشکریان خود آنان را تعقیب کرد.

موسی علیه السلام به امر الهی و از راه اعجاز دریا را شکافت و با قوم خود از آن گذشت، ولی فرعون و لشکریانش غرق شدند. بعد از این واقعه، خداوند تورات را به موسی نازل فرمود و شریعت کلیمی را در میان بنی اسرائیل مستقر ساخت.

تعالیم اسلام، ص: ۹۷

۴. حضرت عیسی مسیح

حضرت عیسی مسیح علیه السلام چهارمین پیغمبر از پیامبران اولوالعزم و صاحب کتاب و شریعت است. تولد آن حضرت به طور غیر عادی بوده است. مادرش مریم که دوشیزه‌ای پارسا بود در «بیت المقدس» مشغول عبادت بود که روح القدس از جانب خدا بر وی نازل شده و مژده مسیح را به وی داد و با دمی روحانی او را به مسیح بارور کرد.

مسیح علیه السلام پس از تولد، در مقابل تهمت‌های ناروایی که مردم به مادرش می‌زدند، در گهواره به سخن در آمد و از مادر خود دفاع کرد و نبوت و کتاب خود را به مردم خبر داد. پس از آن در سن جوانی به دعوت مردم پرداخت و شریعت موسی را با تغییرات کمی احیا فرمود. و از حواریین خود مبلغانی به اطراف و اکناف فرستاد. پس از چندی که دعوتش منتشر شد، یهود (قوم آن حضرت) در صدد قتل وی درآمدند، ولی خداوند او را نجات داد و یهود، کس دیگری را به جای وی گرفته و به دار آویختند!

تذکر این نکته در این جا لازم است که خدای متعال در قرآن کریم برای آن حضرت کتابی آسمانی به نام انجیل اثبات می‌کند که بر او نازل شده است. و آن غیر از انجیل‌هایی است که پس از آن حضرت توسط یاران و حواریون وی در سیرت و دعوت وی نوشته شده است و چهار انجیل که تألیف لوقا، مرقس، متی و یوحنا است، از میان آن انجیل به رسمیت شناخته شد.

۵. حضرت محمد بن عبدالله صلی الله علیه و آله

تاریخ زندگانی پیغمبر گرامی ما حضرت محمد بن عبدالله صلی الله علیه و آله روشن تر از تاریخ زندگانی همه پیغمبران گذشته می‌باشد، زیرا در اثر مرور زمان و تحولات تاریخ،

تعالیم اسلام، ص: ۹۸

کتاب و شریعت و حتی شخصیت پیامبران پیشین متأسفانه تحریف شده و تاریخ زندگی‌شان صورت ابهام به خود گرفته است. و در حقیقت جز مطالبی که به وسیله کتاب آسمانی اسلام و بیانات پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله و اهل بیت گرامی وی به ما رسیده از راه‌های دیگر چیز روشنی در دست نیست، ولی از زندگی پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله تاریخ روشنی در اختیار است که خصوصیات زندگانی آن حضرت را به اندازه کافی نشان می‌دهد.

پیغمبر گرامی اسلام، آخرین پیامبری است که خدای مهربان برای هدایت بشر، به سوی جهانیان فرستاده است.

چهارده قرن پیش جهان انسانیت در حالی می‌زیست که از دین توحید نامی بیش نمانده بود و مردم از یگانه پرستی و خداشناسی به کلی دور مانده و آداب انسانیت و عدالت، از جامعه آنان رخت بر بسته بود. کعبه معظمه به «بتخانه» و دین ابراهیم خلیل به «بت پرستی» تبدیل شده بود.

زندگی عرب، زندگی قبایلی بود و حتی چندین شهر که در حجاز و یمن و غیر این‌ها داشتند، به همان ترتیب اداره می‌شد! قوم عرب در پست‌ترین شرایط و عقب افتاده‌ترین اوضاع و احوال می‌زیستند. به جای داشتن فرهنگ و ادب، بی‌عفتی، عیاشی، شراب‌خواری و قماربازی در میان آنان امری رایج بود. دختران را زنده به گور می‌کردند. زندگی بیشتر مردم از راه دزدی و راهزنی و قتل و غارت اموال و دارایی و چهارپایان همدیگر تأمین می‌شد. خونریزی و ستمگری بالاترین افتخار به شمار می‌رفت!

در چنین محیطی، خدای مهربان پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله را برای اصلاح آنان و هدایت و رهبری جهانیان برانگیخت و قرآن را که مشتمل بر معارف حقه و خداشناسی و اجرای عدالت و پند و اندرزهای سودمند بود، بر وی نازل فرمود و آن حضرت را مأمور ساخت که با آن سند آسمانی، مردم را به سوی انسانیت و پیروی از حق دعوت کند.

تعالیم اسلام، ص: ۹۹

پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله به سال ۵۷۰ میلادی - ۵۳ سال قبل از هجرت - در شهر «مکه» در یک خانواده‌ای که اصیل‌ترین و شریف‌ترین خانواده عربی شمرده می‌شد، متولد گشت.

البته پیش از آن که از مادر متولد شود، پدرش درگذشت و شش ساله بود که مادر خود را از دست داد و پس از دو سال دیگر، جدش «عبدالمطلب» که سرپرستی او را داشت، بدرود زندگی گفت و آن حضرت تحت کفالت مستقیم عموی مهربان خود ابوطالب - پدر امیرمؤمنان علی علیه السلام - در آمد.

ابوطالب آن حضرت را مانند یکی از فرزندان خود گرامی داشته و تا چند ماه قبل از هجرت پیوسته در حمایت و نگاهداری او کوشا بود و کوچک‌ترین مسامحه‌ای روا نمی‌داشت.

اعراب مکه، مانند سایر اعراب، به نگهداشتن گوسفند و شتر می‌پرداختند و گاهی نیز با کشورهای مجاور مخصوصاً سوریه تجارت می‌کردند، و مردمی بی‌سواد بوده و هیچ‌گونه اهمیتی در آموزش و پرورش کودکان خود نداشتند.

آن حضرت نیز مانند قوم خود خواندن و نوشتن را یاد نگرفته بود، ولی از همان آغاز زندگی با یک سلسله اوصاف پسندیده امتیاز داشت. هرگز بت نمی‌پرستید.

دروغ نمی‌گفت. دزدی و خیانت نمی‌کرد، از کارهای زشت و ناپسندیده و سبک‌پرهیز می‌نمود. با عقل و کفایت بود ... و به همین سبب در اندک زمانی محبوبیت قابل توجهی در میان مردم پیدا کرد و به «محمد امین» معروف شد. چنان که عرب‌ها غالباً امانت‌های خود را به او می‌سپردند و از امانت و کفایت وی سخن‌ها می‌گفتند.

در حدود بیست سال داشت که یکی از بانوان ثروتمند مکه «خدیجه کبری» او را مسئول تجارت خود قرار داد و در نتیجه راستی و درستی و عقل و کفایت آن حضرت از تجارت سود فراوان عایدش گردید و طبعاً بیش از پیش مجذوب شخصیت و بزرگواری آن حضرت شد و بالاخره به آن حضرت پیشنهاد ازدواج داد و پس از آن

تعالیم اسلام، ص: ۱۰۰

نیز سال‌ها به ادامه کار تجاری همسر خود اشتغال داشت.

آن حضرت تا سن چهل سالگی با مردم آمیزش متعارف داشت و یکی از آنان شمرده می‌شد جز این که اخلاقی پسندیده و نیکو داشت و هرگز گرد کردارها و رفتارهای زشتی که دیگران آلوده بودند، نمی‌گشت و شیوه ستمگری و سنگدلی و جاه‌طلبی نداشت به این ترتیب احترام و اعتماد مردم را نسبت به خود جلب کرده بود.

چنان که وقتی عرب‌ها، خانه کعبه را تعمیر می‌کردند به خاطر اولیت نصب «حجر الاسود» میان قبایل مشاجره و منازعه افتاد. آن حضرت را به طور اتفاق «حکم» قرار دادند. او نیز امر فرمود عبایی پهن کرده «حجر الاسود» را در میان آن گذاشتند و بزرگان قبایل اطراف عبا را بلند کردند و آن حضرت حجر الاسود را در جای خودش نصب نمود و بدین ترتیب کشمکش جماعت بدون کشت و کشتار و خونریزی، خاتمه یافت.

آن حضرت پیش از بعثت با این که خدا را به یگانگی می‌پرستید و از پرستش بت‌ها روگردان بود، چون با عقاید خرافی بت‌پرستی به طور مستقیم مبارزه نمی‌کرد، مردم کاری با او نداشتند، چنان که صاحبان ادیان دیگر مانند یهود و نصاری در میانشان با احترام می‌زیستند و عرب‌ها مزاحمشان نمی‌شدند.

تعالیم اسلام، ص: ۱۰۱

ماجرای بحیرای راهب

اشاره

سال‌هایی که آن حضرت پیش عموی خود ابوطالب می‌زیست و هنوز به حد بلوغ نرسیده بود، ابوطالب برای تجارت رهسپار «شام» شد و آن حضرت را نیز با خود همراه برد.

قافله سنگینی بود و جمع کثیری به همراه مال التجاره فراوانی، راه می‌پیمودند تا وارد سرزمین سوریه شده و به شهر «بصری» رسیدند و در نزدیکی دیری پایین آمده، خیمه و خرگاه زدند و به استراحت پرداختند. راهبی که «بحیرا» لقب داشت از دیر بیرون آمده، اهل قافله را به مهمانی دعوت کرد. همه دعوت «بحیرا» را پذیرفتند و به دیر وارد شدند. ابوطالب نیز فرزند برادر، حضرت محمد صلی الله علیه و آله را پهلوی اثاث خودشان گذاشته با سایرین به مهمانی «بحیرا» رفت.

بحیرا پرسید آیا همه آمده‌اند؟ ابوطالب گفت: جز جوانی که از همه خردسال‌تر است، همه آمده‌اند. بحیرا گفت: او را نیز بیاورید. ابوطالب آن حضرت را که در زیر درخت زیتونی ایستاده بود، فراخواند و پیش راهب آمد.

بحیرا نگاه عمیقی به آن حضرت کرده گفت: نزدیک بیا با تو سخنی دارم! پس آن حضرت را به کناری کشید، ابوطالب نیز نزد ایشان رفت.

بحیرا به آن حضرت گفت: از تو چیزی می‌پرسم و به لات و عزّی! سوگندت می‌دهم که پاسخ دهی - لات و عزّی نام دو بت بودند که مردم مکه آن‌ها را

تعالیم اسلام، ص: ۱۰۲

می‌پرستیدند -.

آن حضرت فرمود: مبعوض‌ترین اشیاء پیش من این دو بت می‌باشند.

بحیرا گفت: تو را به خدای یگانه سوگند می‌دهم که راست بگویی؟ فرمود: من همیشه راست می‌گویم و هرگز دروغ نگفته‌ام، تو سؤال خودت را بکن!

بحیرا گفت: چه چیز را بیشتر دوست داری؟

فرمود: تنهایی را!

بحیرا گفت: به چه چیز بیشتر نگاه می‌کنی و دوست داری که به سوی آن نگاه کنی؟

فرمود: آسمان و ستارگانی که در آن هست.

بحیرا گفت: چه فکر می‌کنی؟ حضرت سکوت کرد، ولی بحیرا به دقت به پیشانی وی نگاه کرد.

بحیرا گفت: چه هنگام و به چه اندیشه می‌خوابی؟

فرمود: هنگامی که چشم به آسمان دوخته، ستارگان را می‌نگرم و آن‌ها را در دامن خود و خود را بالای آن‌ها می‌یابم!

بحیرا گفت: آیا خواب هم می‌بینی؟

فرمود: آری، و هر چه را در خواب بینم، در بیداری نیز همان را می‌بینم.

بحیرا گفت: مثلاً چه خوابی می‌بینی؟

- سکوت کرد! بحیرا نیز خاموش شد.

بحیرا پس از اندکی توقف گفت: آیا ممکن است میان کتف و دو شانه تو را ببینم؟

حضرت بی‌این که از جای خود حرکت کند فرمود: بیا و ببین!

بحیرا از جا برخاسته نزدیک آمد و لباس آن حضرت را از روی شانه‌اش کنار زد و خالی سیاه پدیدار شد، آن‌گاه نگاهی کرد و زیر لب خود گفت: همان است.

ابوطالب پرسید کدام است؟ چه می‌گویی؟ ...

تعالیم اسلام، ص: ۱۰۳

بحیرا گفت: بگو این جوان با تو چه نسبتی دارد؟

ابوطالب از آن‌جایی که آن حضرت را مانند فرزندان خود دوست می‌داشت، گفت:

فرزند من است!

بحیرا گفت: نه، پدر این جوان باید مرده باشد.

گفت: تو از کجا دانستی؟ آری این جوان فرزند برادر من است.

بحیرا به ابوطالب گفت: گوش کن! آینده این جوان بسی درخشان و شگفت‌آور است. اگر آنچه را که من دیده‌ام، دیگران ببینند و او را بشناسند می‌کشند، او را از دشمنان پنهان کن و نگهدار.

ابوطالب گفت: بگو او کیست؟

بحیرا گفت: در چشم‌های او علامت چشم‌های یک پیغمبر بزرگ و در میان کتف او، نشانه روشنی در این باره می‌باشد.

داستان نسطورای راهب

... پس از چند سال بار دیگر، آن حضرت به سمت عامل تجارت، با مال‌التجاره «خدیجه کبری» عازم شام گردید. خدیجه غلام خود «میسره» را به همراه آن حضرت فرستاد و سفارش کرد که از وی اطاعت کامل کند. در این سفر نیز وقتی که به سرزمین «سوریه» رسیدند، در نزدیکی شهر «بصری» زیر درختی پایین آمدند. در آن نزدیکی، صومعه راهبی بود به نام «نسطورا» که از پیش با میسره آشنایی داشت. نسطورا از میسره پرسید: آن‌که زیر درخت آرمیده، کیست؟

میسره گفت: مردی است از قریش.

راهب گفت: زیر این درخت کسی منزل نکرده و نمی‌کند مگر پیغمبری از پیغمبران خدا.

پس از آن گفت: آیا در چشمانش اثر سرخی هست؟

تعالیم اسلام، ص: ۱۰۴

میسره گفت: آری، پیوسته چشمان وی این حال را دارد.

راهب گفت: همان است، و وی آخرین پیغمبر از پیغمبران خداست کاش من روزی را که او مأموریت دعوت می‌یابد، درک می‌کردم.

بشارتی که یهودیان مدینه می‌دادند

طوایف بسیاری از یهود که در کتب خود وصف و محل آن حضرت را خوانده بودند، وطن اصلی خود را ترک گفته به حجاز

آمده و در مدینه و اطراف آن، رحل اقامت انداخته و در انتظار ظهور «نبی امّی» به سر می‌بردند و چون جماعتی ثروتمند و مالدار بودند، عرب‌ها گهگاهی متعرضشان می‌شدند و به اموالشان دستبردهایی می‌زدند!

یهود، پیوسته با حال تظلم می‌گفتند: بر چپاول و ستمی که از شما می‌بینیم صبر و تحمل خواهیم کرد تا روزی که «نبی امّی» از مکه مهاجرت کند و به این سامان قدم بگذارد. آن روز است که ما به آن حضرت ایمان آورده و از شما انتقام می‌گیریم یکی از عوامل مهمی که به ایمان سریع اهل مدینه کمک کرد، سابقه ذهنی آنان بود که از این خبرها داشتند و بالاخره آنان ایمان آوردند، ولی یهود به واسطه تعصب خاص خود، از ایمان سر باز زدند.

اشاره قرآن به بشارت‌های نبوت

خدای متعال در چندین جا از کلام خود به این بشارت‌ها اشاره می‌نماید. در خصوص ایمان طایفه‌ای از اهل کتاب می‌فرماید:

«الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ

تعالیم اسلام، ص: ۱۰۵

عَلَيْهِمْ»؛ [۷۴]

کسانی که از اهل کتاب تبعیت و پیروی می‌کنند از فرستاده ما «نبی امّی» که در تورات نام و نشان او را می‌یابند و آنان را به معروف امر و از منکر نهی می‌کند و چیزهای پاک را بر آنان حلال و چیزهای پلید و فاسد را بر آنان حرام می‌کند و هر گونه سختی و سنگینی و زنجیرهایی را که گرفتارش بودند از آنان برداشته به آنان آزادی می‌بخشد.

و باز می‌فرماید:

«وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ»؛ [۷۵]

وقتی که کتاب خدا به یهود ابلاغ شد، با این که این کتاب معارف و تعالیم تورات را که کتاب آسمانی آنان می‌باشد تصدیق می‌کرد و با این که مدتی بود انتظار داشتند که [به وسیله پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله] به کفار عرب فتح و ظفر یابند- با این همه- ایمان نیاوردند.

تعالیم اسلام، ص: ۱۰۶

از بعثت تا هجرت

اشاره

در محیط تاریک «جزیره العرب» که بدون اغراق باید نام آن را منجلاّب بدبختی و قانون ظلم و فساد گذارد و در جهانی پر از بیدادگری و ستم، خدای متعال پیامبر خود را به عنوان رحمتی که به جهانیان فرستاده شود، برانگیخت و مأموریت داد که مردم را به توحید و یگانه پرستی دعوت کند، و به عدالت و نیکوکاری و تحکیم روابط اجتماعی بخواند و در هر چیز، بدون مسامحه و مساهله به پیروی حق و طرفداران حقیقت قیام کند و پایه‌های سعادت بشر را روی اساس ایمان و تقوا و تعاون و فداکاری، استوار نماید.

نخست آن حضرت مأموریت اصل دعوت را داشت و چون در محیطی پر از سرسختی و بی‌رحمی و ستم‌کاری بود، مأموریت خود را تنها با افرادی در میان نهاد که کم و بیش امید پذیرش در آنها می‌رفت و به این ترتیب، شمار معدودی به وی ایمان آوردند که

نخستین مرد - بر حسب روایات - پسر عمو و دست پرورده خود وی، علی بن ابی طالب علیه السلام و نخستین زن همسرش «خدیجه کبری» علیها السلام بود.

پیامبر صلی الله علیه و آله پس از چندی مأموریت یافت که خویشان نزدیک خود را دعوت کند و به پیروی از منشور وحی، خویشان و نزدیکان خود را - که در حدود چهل نفر بودند - به خانه خویش دعوت کرد و مأموریت آسمانی خود را اظهار نمود و سپس آن حضرت به امر خدای متعال به دعوت علنی و عمومی پرداخت و مشعل فروزان

تعالیم اسلام، ص: ۱۰۷

هدایت الهی را از درون خانه، به عرصه جهان فراز آورد.

عکس العمل عرب‌ها بالاخص اهل مکه، در مقابل این دعوت و به ویژه پس از دعوت علنی، بسیار سخت بود و کفار و مشرکین به این دعوت بی‌آلایش و پاک، پاسخ منفی وحشیانه و بی‌رحمانه می‌دادند و هیچ گونه منطق درستی به کار نمی‌بردند.

آن حضرت را گاهی کاهن و ساحر و زمانی مجنون و شاعر می‌نامیدند! و استهزا و مسخره می‌کردند و وقتی که می‌خواست مردم را به آیین نوحاسته اسلام دعوت کند یا عبادت خدا می‌کرد، سر و صدا در هم افکنده و اخلال می‌کردند. خاکروب و خار و خاشاک به سرش می‌ریختند. کتک می‌زدند و دشنام می‌دادند و گاهی سنگ‌بارانش می‌نمودند و گاهی نیز از راه تطمیع پیش آمده وعده‌های فریبنده و شیرینی مانند ثروت و ریاست، به وی می‌دادند، تا شاید بدین وسیله عزم و تصمیم وی را در هم شکنند. ولی در هر حال، کمترین سستی و عقب نشینی از آن حضرت بروز نکرد و چیزی که بود، برخی اوقات از نادانی و لجبازی قوم خود تأسف می‌خورد و اندوهگین می‌شد. و بارها در این باره، آیات قرآنی نازل شده خدای متعال، تسلیتش می‌داد و امر به صبر و شکیبایی می‌فرمود و گاهی نیز آیاتی نازل می‌شد که آن حضرت را از این که کمترین تمایلی به سخنان مردم نماید، یا این که سستی و نرمی به خرج دهد نهی می‌کرد.

و کسانی هم که به آن حضرت ایمان می‌آوردند، مورد شکنجه و عذاب شدید کفار بودند و بسا می‌شد که زیر شکنجه جان تسلیم می‌کردند و گاهی کار به اندازه‌ای سخت شده و کارد به استخوان می‌رسید! که از پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله اذن می‌خواستند که قیام خونین کرده و مقدرات امر را یک‌سره نمایند. آن حضرت می‌فرمود: «من دستوری در این باره از جانب خدای متعال ندارم باید صبر کرد» و جمعی از شدت فشار، بساط زندگی خود را برچیده و خانه و کاشانه خود را ترک می‌گفتند.

پس از چندی، کار بر مسلمانان سخت‌تر شد و دیگر کارد به استخوان رسید،

تعالیم اسلام، ص: ۱۰۸

پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله اجازه داد که یارانش به سوی حبشه هجرت کنند و چند صباحی از شکنجه و آزار قوم خود ایمن شوند. جماعتی که در رأس آن‌ها «جعفر بن ابی طالب» برادر علی علیه السلام قرار داشت (جعفر یکی از برگزیده‌ترین یاران پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله بود). با خانواده خود، به حبشه مهاجرت کردند.

کفار «مکه» پس از آن که از مهاجرت مسلمانان خبردار شدند، دو نفر از کاردانان خود را با تحف و هدایایی بسیار، پیش پادشاه «حبشه» فرستاده و استرداد مهاجران مکه را تقاضا نمودند، ولی جعفر بن ابی طالب با بیاناتی که در حضور پادشاه حبشه ایراد کرد، شخصیت سر تا پا نورانیت پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله و اصول عالیه اسلام را برای پادشاه و کشیشان مسیحی و سران کشور که حضور داشتند، تشریح نمود و آیاتی چند از سوره «مریم» تلاوت کرد.

بیانات بی‌آلایش جعفر به طوری جذاب بود که پادشاه و همه اهل مجلس را به گریه در آورد. و او به تقاضای اهل مکه جواب منفی داده و تحف و هدایایی را که فرستاده بودند رد کرد، و دستور داد وسایل راحتی و آسایش و آسودگی را از هر جهت، برای مسلمانان مهاجر فراهم نمایند.

کفار مکه پس از این جریان، معاهده بستند که با بنی‌هاشم که خویشاوندان پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله و طرفداران وی بودند، قطع رابطه کنند و راه معاشرت و مکالمه و داد و ستد را با آنان به کلی ببندند و در این خصوص عهد نامه‌ای نوشته به امضا عموم رسانیدند و در کعبه گذاشتند.

بنی‌هاشم که پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز همراه ایشان بود، ناگزیر از مکه بیرون آمد و در یکی از دره‌ها که به «شعب ابی طالب» معروف بود، متحصن شدند و تقریباً با نهایت سختی و گرسنگی به سر بردند. در این مدت، کسی جرئت بیرون آمدن از «شعب» را نداشت، روزها با گرمای سوزان و شب‌ها با ناله زنان و کودکان، دست به گریبان بودند.

پس از سه سال، کفار در اثر محو شدن (!) عهدنامه و ملامت‌های زیادی که از قبایل

تعالیم اسلام، ص: ۱۰۹

اطراف شنیدند، از معاهده خود منصرف شدند و بنی‌هاشم از محاصره بیرون آمدند.

ولی در همان ایام، ابوطالب که یگانه حامی پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله بود و هم‌چنین خدیجه کبری زوجه و همسر مهربان آن حضرت، بدرود زندگی گفتند، در نتیجه کار بر پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله بسیار سخت شد و به هیچ وجه قدرت این که میان مردم درآید، یا خود را به کسی نشان دهد، یا در محل معینی توقف کند، نداشت و به کلی امنیت جانی از وی سلب شده بود.

مسافرتی به طائف

سالی که پیغمبر اکرم و بنی‌هاشم از شعب ابی‌طالب بیرون آمدند، سال سیزدهم بعثت بود. پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله همان ایام مسافرتی کوتاه به شهر طائف - شهری است تقریباً در صد کیلومتری مکه - نمود و مردم طائف را به اسلام دعوت فرمود، ولی جُهل شهر، از هر طرف ریختند و دشنام داده و سنگ بارانش کردند و بالاخره وی را از شهر بیرون راندند.

پیغمبر اکرم از طائف به مکه مراجعت نموده و چندی در مکه بود و چون هیچ گونه امنیت جانی نداشت، خود را به مردم نشان نمی‌داد و بزرگان مکه نظر به این که اوضاع و احوال برای از میان بردن آن حضرت مساعد بود، در «دارالندوه» که به منزله مجلس شورا بود اجتماع نموده، در یک مجلس سری، آخرین طرح را برای یک‌سره کردن کار آن حضرت ریختند.

طرح مزبور این بود که از هر قبیله از قبایل عرب، یک نفر انتخاب شود و انتخاب شدگان به طور دسته جمعی به خانه آن حضرت ریخته به قتلش برسانند! البته منظور از شرکت دادن همه قبایل، این بود که عشیره آن حضرت، یعنی «بنی‌هاشم» نتوانند به خون خواهی وی قیام نموده با متصدیان قتل بجنگند! و هم‌چنین شرکت جستن یک

تعالیم اسلام، ص: ۱۱۰

نفر از خود بنی‌هاشم، به کلی زبان بنی‌هاشم را می‌بست!

... این تصمیم قطعیت پیدا کرد. در حدود چهل نفر از قبایل مختلف نامزد قتل آن حضرت شده و شبانه‌خانه‌اش را محاصره نمودند که سحرگاهان به درون خانه ریخته و تصمیم قوم را عملی کنند! ولی اراده خدایی فوق اراده قوم بود. و تصمیم آنان را نقش بر آب نمود. خدای متعال به پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله وحی فرستاد و از تصمیم آنان باخبرش نمود و امر فرمود که شبانه از «مکه» بیرون آمده به «مدینه» مهاجرت کند.

پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله علی علیه السلام را از جریان واقعه مطلع ساخته و امر نمود که شبانه در رختخواب وی بخوابد و وصایای خود را به وی نموده و شبانه از خانه بیرون رفت. و در راه ابوبکر را دید وی را نیز با خود برداشته راه «مدینه» را در پیش گرفت.

عده‌ای از بزرگان مدینه، قبل از هجرت، در مکه با پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله ملاقات کرده و ایمان آورده بودند و ضمناً

پیمانی بسته بودند که اگر آن حضرت به مدینه بیاید، به حمایت وی برخاسته و از وی دفاع کنند. چنان که از جان و عرض خود دفاع می‌کنند.

هجرت پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله به مدینه

پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله شبانه خود را به غاری در کوه «ثور» که نزدیکی مکه می‌باشد، رسانید و سه روز در غار پنهان شد! پس از سه روز از غار بیرون آمده و به مسافرت خود ادامه داد تا وارد مدینه گردید و مورد استقبال اهل مدینه قرار گرفت. از سوی دیگر، کفار مکه که خانه آن حضرت را شبانه محاصره کرده بودند، سحرگاهان به داخل خانه هجوم آوردند و با شمشیرهای برهنه، به سوی رختخواب آن حضرت شتافتند! ولی برخلاف انتظار، علی علیه السلام را به جای وی یافتند و همین که اطلاع پیدا کردند که حضرت از مکه خارج شده است، در اطراف مکه به جست‌وجو پرداختند و پس از جست‌وجوی بسیار، نومید به مکه بازگشتند.

پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله در مدینه توقف فرمود و اهل مدینه با آغوش باز اسلام را پذیرفتند

تعالیم اسلام، ص: ۱۱۱

و صمیمانه به حمایت آن حضرت برخاستند. شهر مدینه قیافه اسلامی به خود گرفت و تا آن روز که به «یثرب» معروف بود و پس از آن «مدینه الرسول» نامیده شد و نخستین شهر اسلامی گردید. البته اقلیت عرب‌های مدینه که نزدیک به یک ثلث جمعیت شهر بودند، هر چند منافق بودند، ولی از ترس اکثریت تظاهر به اسلام می‌کردند.

خورشید اسلام از آسمان صاف مدینه تابیدن گرفت و به نور افکنی خود شروع نمود و در وهله اول حالت جنگی که سال‌ها در میان دو طایفه بزرگ «اوس» و «خزرج» وجود داشت، به صلح و صفا تبدیل شد. مؤمنان اهل مدینه پروانه وار به دور شمع رسالت گرد آمدند و به تدریج عشایری که در قلمرو مدینه بودند، اسلام می‌آوردند و احکام آسمانی اسلام یکی پس از دیگری نازل و اجرا می‌شد. و هر روز یکی از ریشه‌های فساد و کردارهای ناپاک از میان رخت بر بسته، به جای آن تقوا و عدالت قرار می‌گرفت و به تدریج پیروان اسلام که در مکه بودند و پس از هجرت پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله زیر آزار و شکنجه سخت کفار قرار گرفته بودند، خانه و زندگی خویش را رها کرده به سوی مدینه می‌گریختند و مورد نوازش و پذیرایی گرم برادران دینی خود قرار می‌گرفتند.

مسلمانانی که در مکه مانده بودند، به تدریج از آنجا مهاجرت کرده در مدینه جمع شدند. اینان را مهاجرین و مؤمنان اهل مدینه را انصار می‌گویند.

طوایف زیادی از یهود در مدینه و حوالی آن و در «خیبر» و «فدک» بودند که احبار و دانشمندان ایشان، پیوسته بشارت بعثت پیغمبر اسلام را به عرب مدینه گوشزد می‌نمودند. ولی این طوایف وقتی که پس از هجرت به اسلام دعوت شدند، دعوت را اجابت نکرده و از پذیرفتن اسلام سرباز زدند. بالاخره میان اسلام و یهود، با شرایط خاصی پیمان عدم تعرض بسته شد.

پیشرفت سریع اسلام، کفار مکه را سخت ناراحت می‌کرد و روز به روز خشم و

تعالیم اسلام، ص: ۱۱۲

کینه آنان نسبت به پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله و پیروان اسلام بیشتر می‌شد و برای این که جمع مسلمانان را پراکنده سازند، از پی بهانه می‌گشتند و پیروان اسلام نیز، به ویژه مهاجران مکه، از کفار دل پر خونی داشتند در انتظار یک اذن آسمانی بودند که کفار ستمگر را به سزای اعمالشان برسانند و زنان و کودکان بی‌گناه و پیران بی‌دست و پای خود را که در مکه در زیر آزار و شکنجه آنان بسر می‌بردند، نجات بخشند.

جنگ بدر

در سال دوم هجرت، نخستین جنگ میان مسلمانان و کفار مکه در سرزمین بدر (وادی است میان مکه و مدینه) واقع شد. در این جنگ تعداد کفار نزدیک به هزار نفر با تجهیز کامل و ساز و برگ کافی بودند و مسلمانان معادل یک سوم آنان افراد را داشتند و فاقد ساز و برگ و هر نوع وسایل جنگی بودند، ولی عنایت خدایی فتح درخشانی نصیب مسلمانان فرمود و به بدترین وضعی، کفار را شکست داد.

در این جنگ، مشرکان با دادن تلفات جانی سنگین و اسیران بسیار و از دست دادن تجهیزات کامل خود، به سوی مکه فرار کردند. می‌گویند در این پیکار از کفار هفتاد نفر کشته شدند که تقریباً نصف آنان از دم شمشیر علی علیه السلام گذشته بودند و هفتاد نفر اسیر گشتند.

جنگ احد

در سال سوم، باز کفار مکه به ریاست ابی‌سفیان با سه هزار نفر (و به روایتی پنج هزار) به مدینه تاختند و در بیرون مدینه در بیابان احد با مسلمانان مصادف شدند. در این جنگ پیغمبر اکرم با هفتصد نفر از مسلمانان، در برابر دشمن صف آرایی کرد. در آغاز جنگ غلبه باز با مسلمانان بود، ولی پس از ساعتی در اثر اشتباه بعضی از مسلمانان شکست به لشکر اسلام افتاد و کفار از هر طرف ریخته و مسلمانان ناگهان

تعالیم اسلام، ص: ۱۱۳

خود را از هر طرف در میان شمشیرهای کفار یافتند.

در این جنگ خسارات زیادی به مسلمانان وارد آمد. حمزه عموی پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله تقریباً با هفتاد نفر از یاران دیگر آن حضرت که اکثرشان از «انصار» بودند، شهید شدند و پیشانی پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله زخم برداشت و یکی از دندان‌های پیشین آن حضرت شکست و یکی از مشرکان که ضربتی به شانه وی وارد ساخت، فریاد کشید که:

«محمد را کشتم!» و در نتیجه لشکر اسلام پراکنده شدند. تنها علی علیه السلام با چند نفر، در گرد پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله پابرجا ماندند و همه‌شان به قتل رسیدند جز علی علیه السلام که تا آخر جنگ، مقاومت نموده از آن حضرت دفاع می‌کرد. آخر روز، دوباره فراریان لشکر اسلام دور پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله گرد آمده مهیای جنگ شدند. ولی لشکر ابوسفیان، همان اندازه از موفقیت را غنیمت شمرده و دست از جنگ برداشتند و راه مکه را پیش گرفتند.

لشکر کفار، پس از پیمودن چند فرسخ راه، از این که جنگ را تا فتح نهایی تعقیب نکردند و زن و بچه مسلمانان را اسیر و اموالشان را غارت نکردند، سخت پشیمان شدند و حتی مشغول مشاوره بودند که دوباره به مدینه حمله کنند، ولی به آنان خبر رسید که لشکر اسلام به منظور ادامه جنگ به دنبالشان افتاده و در راهند. همین که کفار این خبر را شنیدند، مرعوب شده از مراجعت به سوی مدینه منصرف گشتند و با عجله رهسپار مکه گردیدند.

البته آنچه شنیده بودند مقرون به صحت بود، زیرا پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله به امر خدا، لشکری از آسیب دیدگان جنگ تجهیز نموده و به سرپرستی علی علیه السلام به دنبال دشمن اعزام داشته بود.

در این جنگ اگر چه به مسلمانان تلفات سنگینی وارد آمد، ولی در حقیقت به سود اسلام و مسلمین پایان پذیرفت و مسلمانان از این جنگ نتیجه مهم‌تری گرفتند و نتیجه شوم تخلف از فرمان پیغمبر را عملاً دیدند و سرانجام دو طرف متخاصم، وقتی

تعالیم اسلام، ص: ۱۱۴

که دست از جنگ برداشتند به یکدیگر وعده دادند که سال دیگر همان وقت در بدر جنگ دیگری بر پا نمایند! پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله با جمعی از یاران خود سر موعد در بدر حاضر شدند، ولی کفار از حضور سرباز زدند. پس از این جنگ، مسلمانان به وضع خود سر و سامان بهتری دادند و در داخل شبه جزیره، جز منطقه مکه و طائف، از هر سوی پیشرفت می کردند.

جنگ خندق

جنگ سومی که کفار عرب با پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله جنگ خندق و آخرین جنگی بود که به رهبری اهل مکه واقع شد. جنگ بسیار سختی بود و کفار در این جنگ تمام قوا و نیروی خود را بسیج کرده بودند. این جنگ در تاریخ به نام جنگ احزاب و جنگ خندق معروف شد.

پس از جنگ احد، سران مکه که در رأس آنها ابوسفیان قرار داشت، در این فکر بودند که آخرین ضربت کاری را بر پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله وارد ساخته و نور اسلام را به کلی خاموش کنند! برای این منظور قبایل عرب را تحریک کرده به همکاری و کمک خود دعوت می کردند. طوایف یهود نیز با این که با مسلمانان پیمان عدم تعرض بسته بودند، پنهانی دامن به این آتش می زدند و بالاخره پیمان خود را نقض کرده با کفار پیمان همکاری بستند.

در نتیجه، سال پنجم هجرت، لشکری سنگین از قریش و قبایل گوناگون عرب و طوایف یهود، با ساز و برگ کامل به سوی مدینه تاختند.

پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله که قبلاً از تصمیم دشمن اطلاع یافته بود، با یاران خود به مشاوره پرداخت. پس از گفت و گوی زیاد طبق پیشنهاد «سلمان فارسی» که یکی از صحابه کرام بود، دور شهر مدینه خندقی کردند و در داخل شهر متحصن شدند، و لشکر دشمن پس از این که به مدینه رسید، راهی به داخل شهر نیافته ناگزیر شهر را محاصره

تعالیم اسلام، ص: ۱۱۵

کردند و به همان نحو به جنگ پرداختند و محاصره و جنگ مدتی به طول انجامید.

در این جنگ بود که «عمرو بن عبدود» که یکی از نامی ترین سواران و مشهورترین شجاعان عرب بود، به دست توانای علی علیه السلام کشته شد. سرانجام در اثر باد و سرما و خسته شدن عرب های بت پرست از طول محاصره و اختلاف و جدایی که میان یهود و عرب افتاد، محاصره بدون نتیجه درهم شکست و لشکر کفار از اطراف مدینه متفرق شدند.

جنگ با یهود و جنگ خیبر

پس از جنگ خندق که محرکین اصلی آن یهود بود و با کفار عرب همکاری داشتند و به طور آشکار پیمان خود را با اسلام نقض کرده بودند، پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله به امر خدا به گوشمالی طوایف یهود که در مدینه بودند، پرداخت! و جنگ هایی رخ داد که همه با فتح و ظفر مسلمانان خاتمه یافت مهم ترین این جنگ ها، جنگ خیبر بود. یهود خیبر قلعه های مستحکمی در دست داشتند و عده قابل توجه و جنگ جویان زبردست و ساز و برگ کافی در اختیارشان بود.

در این جنگ علی علیه السلام مرحب خیبری، پهلوان نامی یهود را به هلاکت رساند و لشکر یهود را متفرق ساخت و پس از آن به سوی قلعه تاخته و در قلعه را از جا کند و با لشکر اسلام داخل قلعه گردید و پرچم فتح را بر فراز آن به اهتزاز در آورد و با همین جنگ ها که در سال پنجم هجرت خاتمه یافت، توطئه و تجاوز یهود حجاز نیز یک سره شد.

دعوت ملوک و سلاطین به اسلام

پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله در مدینه مستقر شد و به تدریج جمع کثیری از مسلمانان مکه که در زیر شکنجه کفار بودند، از خانه و زندگی خود دست برداشته به مدینه مهاجرت

تعالیم اسلام، ص: ۱۱۶

کردند. انصار نیز به عهد خود وفا کرده پذیرایی گرمی از ایشان به عمل آوردند.

پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله مسجد النبی را در مدینه بنا کرد و مساجد دیگری نیز به تدریج ساخته شد و مبلغین اسلام به اطراف فرستاده شدند و معاهده‌هایی با طوایف یهود که در مدینه و اطراف مدینه بودند و هم‌چنین با قبایلی از اعراب، بسته شد و اسلام با نورانیت خود شروع به پیشرفت نمود.

در سال ششم هجرت پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله نامه‌هایی به ملوک و سلاطین دیگر کشورها، مانند شاه ایران و قیصر روم و خدیو مصر و نجاشی حبشه، نوشت و آنان را به اسلام دعوت فرمود.

... کفار مکه پس از چندی پیمان را نقض نمودند، و در اثر آن پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله تصمیم به فتح مکه گرفت و سال هشتم هجرت با ده هزار مرد جنگی به مکه تاخته و مکه را بدون جنگ و خونریزی فتح نمود و بت‌های بسیاری که در خانه کعبه بود، همه را سرنگون ساخته و شکست ... عموم اهل مکه اسلام را پذیرفتند و سران مکه را که در ظرف بیست سال این همه دشمنی با وی نموده و رفتارهای غیر انسانی در حق او و پیروانش روا داشته بودند، احضار فرموده و بی آن که کمترین تندی و ترشروی کند، با نهایت بزرگواری، همه را مشمول عفو خود قرار داد.

جنگ حنین

پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله پس از فتح مکه به تصفیه اطراف شهر پرداخت و جنگ‌های متعددی بابت پرستان عرب کرد که یکی از آن‌ها جنگ «حنین» می‌باشد.

در واقع جنگ حنین، یکی از جنگ‌های مهم پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله است. این جنگ در وادی حنین با طائفه «هوازن» اتفاق افتاد. لشکر اسلام با دوازده هزار مرد جنگی در مقابل هوازن که چندین هزار سوار بودند، ایستاده و جنگ سختی میان آنان در گرفت.

هوازن، در ابتدای جنگ شکست فاحشی به مسلمانان دادند، به طوری که جز

تعالیم اسلام، ص: ۱۱۷

علی علیه السلام که پرچم اسلام را در دست داشت و پیشاپیش پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌جنگید و چند نفر انگشت شمار، همه فرار کردند، ولی پس از ساعتی چند، اول «انصار» و پس از آن سایر مسلمانان به مراکز خود بازگشتند با جنگ سختی که نمودند دشمن را شکست دادند. در این جنگ پنج هزار نفر توسط مسلمانان اسیر شدند.

ولی بنا به درخواست پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله، مسلمانان همه اسیران را آزاد کردند و چند نفری که ناراضی بودند! پیامبر سهم آنان را با پول خریداری نمود و اسیران را آزاد فرمود.

جنگ تبوک و جنگ‌های دیگر

پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله در سال نهم هجرت به قصد جنگ با روم، لشکری به «تبوک» کشید- تبوک جایی است در مرز

میان حجاز و شام- زیرا شایع شده بود که قیصر روم، در آن حدود از رومی‌ها و عرب‌ها، لشکری تجهیز و تمرکز می‌دهد. جنگ «موت» نیز پیش از آن با روم، در همان حدود اتفاق افتاده بود که منجر به شهادت سرداران اسلام چون جعفر بن ابی طالب و زید بن حارثه و عبدالله بن رواحه شده بود.

پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله با سی هزار لشکر، متوجه تبوک شد، ولی با رسیدن لشکر اسلام، گروه‌هایی که آن‌جا بودند متفرق شده بودند. سه روز در تبوک توقف فرمود، به تصفیه آن نواحی پرداخت و پس از آن به مدینه مراجعه فرمود. پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله در مدت ده سال توقف خود در مدینه، غیر از جنگ‌هایی که نامبرده شد، تقریباً هشتاد جنگ بزرگ و کوچک دیگر نیز رخ داده است و تقریباً در یک چهارم آن‌ها، خود حضرت، شخصاً شرکت داشته است. در جنگ‌هایی که شرکت می‌نمود، بی آن که مانند سایر فرماندهان در پناه‌گاهی قرار گرفته، فرمان هجوم و حمله دهد! خود نیز دوش به دوش سربازان در جبهه جنگ شرکت می‌کرد، ولی هرگز اتفاق نیفتاد که به قتل کسی مباشرت کند. تعالیم اسلام، ص: ۱۱۸

غدیر خم و مسئله جانشینی

آخرین شهری که فتح آن موجب استیلای تام اسلام بر شبه جزیره عربستان شد، شهر مکه بود که حرم خدا و جایگاه کعبه است. این شهر در سال هشتم هجری به دست لشکریان اسلام افتاد و پس از آن به فاصله کمی شهر طائف نیز فتح شد. و در سال دهم هجرت پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله برای انجام «حجۃ الوداع» که آخرین حج آن حضرت بود، عازم مکه گردید و پس از انجام مراسم حج و دادن رهنمودها و تعلیمات لازم به مردم، راه مدینه را پیش گرفت در میان راه در محلی به نام غدیرخم دستور داد تا قافله را از حرکت باز داشتند و در میان صد و بیست هزار نفر حاجی که از گوشه و کنار شبه جزیره العرب جمع شده بودند، دست علی علیه السلام را گرفته و بلند نمود و به طور صریح ولایت و جانشینی آن حضرت را به همه اعلام داشت. با این اقدام، مسئله والی در جامعه اسلامی که ولایت امور مسلمین را داشته باشد و از کتاب و سنت نگهبانی و از معارف و قوانین دینی نگهداری کند، حل شد و حکم آیه شریفه اجرا گردید. «يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ» [۷۶] ای پیامبر آنچه از جانب پروردگارت بر تو نازل می‌شود به مردم برسان و اگر این کار را انجام ندهی، رسالت او را به پایان نرسانده‌ای.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله پس از مراجعه به مدینه به فاصله کمی، رحلت فرمود.

استقرار پیغمبر اکرم در مدینه و پیشرفت اسلام

دعوت پیامبر اسلام در مدینه بلند آوازه شد، به طوری که هر خانه و انجمن و هر تعالیم اسلام، ص: ۱۱۹

کوی و برزن را فرا گرفت. مردم فوج فوج، دسته دسته، به اسلام می‌گرویدند و مثلاً در شهر مکه و مدینه، تمام قبایل اطراف و جوانب، قبول اطاعت نمودند و در ظرف ده سال که مدت اقامت آن حضرت در مدینه بود، سلطه کامل اسلام بر سراسر شبه جزیره عربستان برقرار گردید.

پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله در ظرف این ده سال به انجام مأموریت خود اشتغال داشت و لحظه‌ای نیاورد، وحی آسمانی را تلقی می‌فرمود و تعالیم عالیه اسلام را از معارف و اخلاق و قوانین که از طریق وحی از جانب خدای متعال به او می‌رسید، به مردم یاد

می‌داد و به پند و اندرز مردم می‌پرداخت و به سؤال‌انسان پاسخ می‌داد و با مخالفان و دانشمندان ملل، خاصه یهود، مناظره و محاجه می‌نمود و امور کشوری را اداره نموده و چرخ زندگی مردم را می‌گردانید!

با همه این‌ها بخش مهمی از اوقات خود را به عبادت خدا مشغول بود و روزهای زیادی را در سال، روزه می‌گرفت، یعنی تقریباً سه ماه متوالی رجب و شعبان و رمضان روزه می‌گرفت و یک ماه نیز به طور متفرقه روزه بود و گاهی «روزه وصال» را که از خصائص آن حضرت است، انجام می‌داد؛ یعنی چند روز و چند شب متوالی، هیچ چیز میل نمی‌فرمود و بخشی از شبانه روز، به تدبیر منزل و حوایج خانگی زندگی شخصی می‌پرداخت و گاهی هم برای تحصیل معاش، اجیر می‌شد و به کارگری می‌پرداخت.

خدای متعال در کلام خود به اختصار، جریان وقایع این ده ساله را ذکر نموده می‌فرماید:

«يُرِيدُونَ لِيُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَهِهِمْ وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ* هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ»؛ [۷۷]

تعالیم اسلام، ص: ۱۲۰

کفار می‌خواهند نور و روشنایی خدایی را خاموش کنند و حال آن که خدا نور و روشنایی خود را به حد تمام و کمال خواهد رسانید اگر چه کفار دوست ندارند، خدا همان است که فرستاده خود را با هدایت و دین حق به سوی مردم فرستاده تا آن را به همه ادیان و مذاهب غلبه دهد، اگر چه بر مشرکان ناگوار باشد.

البته چنان که روشن است این وعده خدایی در حیات پیغمبر اکرم و بعد از رحلت آن حضرت تا امروز که بیش از یک میلیارد مسلمان در همه اقطار زمین زندگی می‌کنند، روز به روز بهتر عملی می‌شود.

و نیز می‌فرماید:

«كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ»؛ [۷۸]

شما گروه مسلمانان بهترین امتی هستید که در میان مردم به وجود آمده‌اید. مردم را به معروف امر و از منکر نهی می‌کنید و به خدا ایمان می‌آورید.

نگاهی به شخصیت معنوی و روحی پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله

پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله طبق مدارک تاریخی قطعی، در محیطی پرورش یافته بود که پست‌ترین محیط زندگی و کانون جهالت و فساد و رذایل اخلاقی بود. در چنین محیطی بی‌آن که از آموزش و پرورش علمی برخوردار شود، روزگار کودکی و جوانی خود را گذرانیده بود. آن حضرت اگر چه هرگز بت پرستید و با شیوه‌های خلاف انسانیت آلوده نگشت، ولی در میان چنان مردمی بود و به هیچ وجه زندگی عادی وی، چنان آینده پرغوغایی را نشان نمی‌داد. و راستی از یتیمی تهیدست، درس نخوانده چشم و گوش بسته! باور کردنی نبود.

تعالیم اسلام، ص: ۱۲۱

پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله روزگاری را به همین وضع گذراند، تا شبی از شب‌ها که با همان آرامش ضمیر و ذهن خالی مشغول عبادت بود، به طور ناگهانی شخصیت دیگری یافت.

شخصیت درونی خاموش وی، به یک شخصیت آسمانی تبدیل شد. افکار و عقاید هزاران ساله جامعه بشری را خرافی دانست، و روش و آیین جهانیان را با واقع‌بینی خود، ظالمانه و ستمکارانه دید. گذشته و آینده جهان را به هم پیوند داد و راه سعادت بشر را کاملاً تشخیص داد. چشم و گوش آن حضرت به کلی عوض شد و جز حق و حقیقت ندید و نشنید و زبانش به سخن خدایی و گفتار آسمانی و حکمت و موعظت باز شد و روحیه درونی که در محیط ناچیز سوداگری و داد و ستد، سرگرم اصلاح کارهای

روزمره بود، پر و بال باز کرده به صدد اصلاح جهان و جهانیان و واژگون ساختن سازمان هزاران ساله گمراهی و ستمگری بشر برآمد و برای احیای حق و حقیقت، یکه و تنها، قیام نمود و آن همه نیروهای جهانی در هم فشرده و دهشتناک مخالف را به هیچ شمرد. در معارف الهیه سخن گفت و همه حقایق هستی را از یگانگی آفریدگار جهان، استنتاج کرد.

اخلاق عالیّه انسانی را به بهترین وجهی تشریح فرمود و روابط آن‌ها را کشف و روشن نمود و خودش به آنچه بیان می‌کرد، پیش از هر کس معتقد بود و به هر چه مردم را فرا می‌خواند، اول خودش عمل می‌کرد.

شرایع و احکامی آورد که مشتمل بر یک سلسله عبادت‌ها و پرستش‌هایی است که با زیباترین صورتی مقام بندگی را در برابر عظمت و کبریای خدای یگانه نشان می‌دهد. قوانین دیگر- حقوقی و جزایی- آورد که با همدیگر ارتباط کامل دارد و بر اساس توحید و احترام اخلاق عالیّه انسانی استوار است.

مجموعه قوانینی که آن حضرت آورده است، اعم از عبادات و معاملات، چنان وسیع و دامنه‌دار می‌باشد که به همه مسائل زندگی فردی و اجتماعی که در جهان

تعالیم اسلام، ص: ۱۲۲

بشریت می‌توان فرض کرد و نیازمندی‌های گوناگون که با گذشت زمان پیش می‌آید، رسیدگی کرده، دستور و برنامه لازم را می‌دهد.

آن حضرت قوانین دین خدا را جهانی و همیشگی می‌داند؛ یعنی معتقد است که دین وی می‌تواند نیازمندی‌های دنیوی و اخروی همه جامعه بشری را برای همیشه رفع نماید و مردم باید برای تأمین سعادت خود، همین روش را اتخاذ کنند. خود بارها می‌فرمود:

قد جتتکم بخیر الدنيا و الآخرة

دینی که من آورده‌ام، ضامن سعادت و خوشبختی دنیوی و اخروی شماست.

البته این سخن را بیهوده و بی‌پایه نفرموده است، بلکه پس از بررسی آفرینش و پیش‌بینی آینده جهان انسانیت به این نتیجه رسیده است و به عبارت دیگر: پس از آن که اولاً: توافق و هم‌آهنگی کامل را میان قوانین خود و آفرینش جسمی و روحی انسان شناخته است و ثانیاً: تحولاتی را که در آینده واقع خواهد شد و مشکلاتی که بر جامعه مسلمانان روی خواهد آورد، به طور کلی در نظر گرفته، پس از آن حکم به دوام و ابدیت احکام دین نموده است.

پیش‌گویی‌هایی که با مدارک قطعی از آن حضرت به ما رسیده، اوضاع و احوال عمومی پس از رحلت خود تا زمان‌های بسیار دور را تشریح نموده است.

او، این همه کارها را در مدت بیست و سه سال انجام داده که سیزده سال آن را در زیر شکنجه و آزار طاقت فرسای کفار مکه گذرانیده است و ده سال آن را هم با جنگ و لشکر کشی و مبارزه خارجی با دشمنان گوناگون و مبارزه داخلی با منافقان و کارشکنان و اداره امور مسلمانان و اصلاح عقاید و اخلاق و اعمال آنان- و هزاران گرفتاری دیگر- بسر برده است.

آن حضرت این همه راه را با یک تصمیم خلل‌ناپذیر که به پیروی حق و زنده کردن آن داشت، پیمود. نظر واقع بین او تنها با حق آشنا بود و وقتی بر خلاف حق

تعالیم اسلام، ص: ۱۲۳

نمی‌گذاشت، اگر چه موافق با منافع خودش یا با تمایلات و احساسات عمومی بود.

آنچه را «حق» دانست از جان و دل پذیرفت و دیگر رد نکرد و آنچه «باطل» بود، رد کرد و هرگز نپذیرفت.

اگر با نظر انصاف، در مطالب فصل گذشته کمی تأمل کنیم، تردید نخواهیم داشت در این که پیدایش چنین شخصیتی در چنان اوضاع و شرایط جز خرق عادت و اعجاز نبوده است و به جز تأیید خاص خدایی، سببی نداشته است. و از این روی، خدای متعال در کلام خود بارها از «امی» بودن و یتیمی و تهیدستی پیشین آن حضرت، یادآوری می‌کند و شخصیتی را که به وی عطا فرموده یک معجزه آسمانی شمرده با آن به حقانیت دعوتش احتجاج می‌کند: چنانچه می‌فرماید:

«أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَىٰ * وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَىٰ * وَوَجَدَكَ عَائِلًا فَأَغْنَىٰ»؛ [۷۹]

مگر تو یتیمی نبودی که خدایت جا و پناه داد؟ و نیازمندی نبودی که خدایت بی‌نیاز کرد؟ و گمنامی نبودی که خدایت نام و نشان بخشید؟.

و نیز می‌فرماید:

«وَمَا كُنْتَ تَتْلُوا مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخُطُّهُ بِيَمِينِكَ»؛ [۸۰]

تو پیش از پیامبری و نزول قرآن به خواندن و نوشتن آشنا نبودی.

و باز می‌فرماید:

«وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ»؛ [۸۱]

تعالیم اسلام، ص: ۱۲۴

و اگر در آنچه بر بنده خود- (محمد صلی الله علیه و آله) که در محیط نادانی و فساد بزرگ شده و تعلیم و تربیت ندیده- فرستادیم شک دارید، سوره‌ای که همانند آن باشد، بیاورید.

سیرت پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله

یگانه پایه و اساسی که پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله بنیاد دین خود را روی آن قرار داده و آن را مایه سعادت مردم جهان شناخته، اصل «توحید» است.

به موجب اصل توحید، کسی که مبدأ آفرینش جهان و سزاوار پرستش است، خدای یگانه می‌باشد و برای کسی جز خدای متعال نمی‌توان سر تعظیم فرود آورده کرنش نمود.

بنابراین، روشی که در جامعه بشری باید معمول شود، این است که همه با هم برابر و برادر باشند و کسی را جز خدا، فرمانروایی بی‌قید و شرط خود قرار ندهند. چنان که خدای متعال می‌فرماید:

«قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَىٰ كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ»؛ [۸۲]

بگو ای اهل کتاب بیایید در یک کلمه باهم اتفاق داشته باشیم و آن این است که کسی را جز خدای جهان نپرستیم و کسی را به او شریک قرار ندهیم و این که بعضی از ما بعضی دیگر را خداوندگار و فرمانروای بی‌قید و شرط اخذ نکند.

آن حضرت هدفی جز نشر دین توحید نداشت و با نیکوترین اخلاق و گشاده‌ترین روی و رساترین حجت و برهان مردم را به توحید دعوت می‌فرمود و یاران خود را نیز به تعقیب همین روش توصیه می‌فرمود: چنان که خدای متعال به او دستور می‌دهد:

تعالیم اسلام، ص: ۱۲۵

«قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُو إِلَىٰ اللَّهِ عَلَىٰ بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي»؛ [۸۳]

بگو روش من این است که با بصیرتی کامل به سوی خدا دعوت کنم و پیروان من نیز این چنین هستند.

آن حضرت در سیرت خود همه را برابر و برادر هم قرار می‌داد و در اجرای احکام و حدود الهی، هرگز تبعیض و استثنایی قائل نبود

و میان آشنا و بیگانه، قوی و ضعیف، غنی و فقیر، مرد و زن، سیاه و سفید فرقی نمی گذاشت و هر کس را بر اساس احکام و قوانین دین، به حقوق خود می‌رسانید و می‌فرمود: «اگر دخترم فاطمه که نزد من محبوب‌ترین مردم است، دزدی کند دستش را می‌برم». کسی حق تحکم و فرمانروایی و زورگویی بر کس دیگر نداشت و مردم در بیرون از مرز قانون، حداکثر آزادی را داشتند- البته آزادی در مقابل قانون نه تنها در اسلام بلکه در هیچ قانونی از قوانین اجتماعی معنا ندارد.

همین روش آزادی و عدالت اجتماعی است که خدای متعال در معرفی پیغمبر گرامی خودش ذکر می‌فرماید:

«الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ فَاَلَّذِينَ آمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنْزِلَ مَعَهُ أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ* قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا»؛ [۸۴]

آنان که از اهل کتاب از پیامبر امی پیروی می‌کنند وصف او را در انجیل و

تعالیم اسلام، ص: ۱۲۶

تورات- کتاب‌های آسمانی خودشان- می‌یابند، او پیامبری است که ایشان را به آنچه با فطرت و نهاد خدادادی خود خوبی آن را درک می‌کنند، امر می‌نماید و از آنچه با فطرت خود خوب نمی‌شمارند، نهی می‌کند و چیزهای پاک را برای ایشان حلال و چیزهای پلید را حرام می‌کند. پیامبری که هرگونه مقررات سخت و دشوار و زنجیرهای آزادی کش را از ایشان برمی‌دارد. کسانی که به وی ایمان آوردند و احترام و یاریش کردند و از نوری (قرآن) که بر وی نازل شده پیروی کردند، رستگار می‌باشند. ای پیامبر ما به مردم بگو من از جانب خدا به سوی همه شما فرستاده شده‌ام.

یعنی روشی که خدای متعال به من دستور داده در میان شما اجرا خواهم کرد.

از این جاست که پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله در زندگی خود هیچ گونه امتیازی برای خود قرار نداد و هرگز پیش کسی که سابقه آشنایی با آن حضرت نداشت، از سایر مردم تمیز داده نمی‌شد، به کارهای خانه می‌پرداخت. همه را شخصاً به حضور می‌پذیرفت و به سخن ارباب حاجت گوش می‌داد. روی تخت و در صدر مجلس نمی‌نشست! در موقع حرکت، موکب و تشریفات رسمی نداشت! و اگر مالی به دستش می‌رسید، بیشتر از مخارج ضروری خود را به فقرا می‌داد و گاهی موجودی ضروری خود را نیز به مستمندان داده، خود با گرسنگی و سختی می‌گذرانید، و همیشه مانند فقرا زندگی می‌کرد و با فقرا می‌نشست. در احقاق حقوق مردم کمترین مسامحه به خرج نمی‌داد، ولی در حقوق شخصی خود حداکثر عفو و اغماض را به کار می‌برد. وقتی در فتح مکه سران قریش را به حضورش آوردند، با این که پیش از هجرت، آن همه ستم‌ها بر وی کرده و پس از هجرت نیز فتنه‌ها برانگیخته بودند، کمترین تندی از خود نشان نداد و همه را عفو فرمود.

پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله در اخلاق و فضایل انسانی خود انگشت نمای دوست و دشمن بود. در حسن معاشرت و خوش‌رویی و بردباری و فروتنی و متانت و وقار نظیری

تعالیم اسلام، ص: ۱۲۷

نداشت. چنان که قرآن مجید با جمله «وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ»؛ [۸۵] اخلاق کریمه او را ستوده است. به هر که می‌رسید حتی به زنان و کودکان و زیردستان، در سلام کردن پیشی می‌گرفت. یکی از یارانش اجازه خواست که پیش وی به خاک افتد! یعنی حالت سجده داشته باشد، پیامبر فرمود: چه می‌گویی؟ این‌ها روش قیصر و کسری- شاهان- است و شأن من، پیغمبری و بندگی است.

از هنگامی که از جانب خدا مأموریت تبلیغ دین و هدایت و رهبری مردم را پیدا کرد. لحظه‌ای در انجام وظیفه غفلت نکرد و در کوشش خستگی‌ناپذیر خود از پای ننشست. سیزده سال پیش از هجرت که در مکه بود، با گرفتاری طاقت فرسا که از ناحیه

مشرکین عرب داشت، پیوسته به عبادت و تبلیغ دین خدا اشتغال داشت. و در ده سال بعد از هجرت با گرفتاری‌های روز افزون که از ناحیه دشمنان دین داشت و کار شکنی‌هایی که یهود و منافقان مسلمان نما می‌کردند، معارف دین و قوانین اسلام را با وسعت حیرت انگیزی که دارد، به مردم رسانید و بیش از هشتاد جنگ با دشمنان اسلام را اداره نمود.

البته این‌ها علاوه بر اداره امور جامعه اسلامی است که در آن موقع شامل همه شبه جزیره عربستان می‌گردید و آن را به عهده داشت. حتی به شکایت‌ها و نیازمندی‌های جزیی مردم بی‌حاجب و دربان، شخصاً رسیدگی می‌کرد.

در شهامت و شجاعت پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله این اندازه بس که یکه و تنها، در برابر جهان آن روز که چیزی جز زورگویی و حق کشی حکومت نمی‌کرد، با دعوت حق خود قیام کرد. و آن همه شکنجه و عذاب که از ستمکاران وقت دید، هرگز در وی سستی و دلسردی ایجاد نکرد و در هیچ جنگی پای به عقب نگذاشت.

پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله خود را بسیار تمیز و نظیف نگه می‌داشت و نظافت و پاکیزگی را از

تعالیم اسلام، ص: ۱۲۸

نشانه‌های ایمان شمرده است: «النظافه من الایمان» و علاوه بر نظافت و پاکیزگی لباس و بدن، خوش لباس و خوش برخورد هم بوده است و هر موقع که می‌خواست بیرون بیاید، با نیکوترین هیئت بیرون می‌آمد و مخصوصاً به عطر علاقه زیادی داشت.

او در دوران زندگی خود، تغییر حال ندارد و با همان تواضع و فروتنی که داشت، عمر خود را به پایان رسانید و با آن موقعیت با ارزشی که داشت، هرگز امتیازی که ارزش اجتماعی او را نشان دهد، برای خود قائل نشد.

پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله در عمر خود هرگز به کسی دشنام نداد و سخن بیهوده نگفت و با قهقهه نخندید و عملی سبک و بی‌ارج انجام نداد. به تفکر و تأمل علاقه زیادی داشت و به سخن هر دردمندی و به اعتراض هر معترضی گوش می‌داد آن‌گاه به پاسخش می‌پرداخت و هیچ وقت سخن کسی را قطع نمی‌کرد. فکر آزاد را نمی‌کشت. ولی اشتباه اشخاص را روشن ساخته روی زخم درونی وی مرهم می‌گذاشت.

پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله بسیار مهربان و رقیق القلب بود و از رنج بردن هر کسی ناراحت و متأثر می‌شد، ولی با این حال هرگز در مجازات بزه‌کاران و بدکرداران، سستی نمی‌کرد و در اجرای قوانین الهی بین افراد فرق نمی‌گذاشت.

در سرقتی که از خانه یکی از انصار شده بود یک یهودی و یک مسلمان متهم بودند. جمع کثیری از انصار، پیش آن حضرت آمده فشار آوردند که برای حفظ آبروی مسلمانان و بالخصوص انصار، و نظر به دشمنی‌های علنی یهود، مرد یهودی مجازات شود! ولی آن حضرت چون حق را به خلاف آنچه آن‌ها می‌خواستند تشخیص داد، آشکارا فرد یهودی را تبرئه کرده و مرد مسلمان را محکوم نمود.

در گیرودار جنگ بدر که خود شخصاً صفوف لشکر را منظم می‌ساخت، به یکی از جنگ‌جویان رسید که قدری جلوتر از دیگران ایستاده بود! آن حضرت با عصبایی که در دست داشت به شکم آن مرد فشار داد که کمی عقب‌تر ایستاده صف را راست نماید! مرد جنگ‌جو گفت: یا رسول الله به خدا قسم شکم به درد آمد! باید قصاص

تعالیم اسلام، ص: ۱۲۹

کنم؟ حضرت عصا را به دست وی داد، لباس را از شکم خود کنار زد و فرمود: قصاص خود را بگیر! آن مرد دویده شکم آن حضرت را بوسید و گفت: «من می‌دانم که امروز کشته می‌شوم می‌خواستم بدین وسیله به بدن مقدس تو تماس حاصل کنم» پس از آن به دشمن حمله کرد و شمشیر زد تا شهید شد.

پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله همیشه از ضعیفان و مظلومان حمایت می‌کرد و به یارانش سفارش می‌کرد که نیاز نیازمندان و شکایت ضعیفان را به من برسانید، و در این باره مسامحه روا مدارید.

گویند آخرین سخن که فرمود سفارشی بود که درباره بردگان و زنان به مردم نمود، و بعد از آن، سخنش قطع شد و چشم از این جهان گذرا فرو بست: درود خدا بر او و بر خاندان گرامی‌اش باد.

تعالیم اسلام، ص: ۱۳۰

وصیت پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله قرآن و اهل بیت

اشاره

جهان بشریت مانند سایر اجزای جهان هستی، محکوم «تغییر و تبدل» می‌باشد و هم‌چنین اختلاف شدیدی که در ساختمان افراد بشر مشهود است، سلیقه‌های مختلف به وجود آورده که در اثر آن، نفوس مردم در تندی و کندی، فهم و ادراک و نگهداری و فراموشی افکار، مختلف است.

از این رو، عقاید و هم‌چنین رسوم و مقرراتی که در میان جمعیتی حکومت کند، اگر ریشه ثابت و نگهبانان با ایمان و قابل اعتمادی نداشته باشد، در کمترین وقتی در معرض تغییر و تحریف قرار گرفته، از میان خواهد رفت. مشاهده و تجربه، این مسئله را به روشن‌ترین وجهی برای ما اثبات می‌کند.

در راه پیش‌گیری از این خطر، پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله برای دین جهانی و دائمی خود، مدرکی محکم و پایرجا و نگهبانان صلاحیت‌داری معرفی فرمود و «کتاب خدا و اهل بیت» کرام خود را به مردم توصیه نمود. چنان که تمام فرق اسلامی - عامه و خاصه - به نحو تواتر، نقل کرده‌اند پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله بارها فرموده است:

من می‌روم و در میان شما دو امانت گران‌بها می‌گذارم یکی از آن‌ها کتاب خدا «قرآن» و دیگری اهل بیت «عترت» من است، این‌ها هرگز از هم جدا نمی‌شود و شما مادامی که به این‌ها تمسک کنید، گمراه نخواهید شد.

تعالیم اسلام، ص: ۱۳۱

قرآن کریم

قرآن کریم که سرچشمه حقایق و معارف اسلامی است، کتاب آسمانی و سند نبوت پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌باشد. قرآن کریم کلام خدای متعال، و تعالیمی است که از مصدر عزت و مقام کبریا و عظمت، به پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله نازل گشته و به وسیله آن راه سعادت به بشر نشان داده شده است.

قرآن کریم یک سلسله مواد علمی و عملی به جهان انسانی نشان می‌دهد که آدمی، با به کار بستن آن‌ها به سعادت این جهان و آن جهان، نائل می‌گردد.

قرآن کریم در مدت بیست و سه سال زمان دعوت پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله به تدریج نازل شده و نیازمندی‌های جامعه بشری را پاسخ گفته است.

قرآن کتابی است که در بیانات خود هدفی جز راهنمایی مردم به سوی سعادت ندارد. اعتقاد درست و خلق پسندیده و عمل شایسته را که پایه‌های سعادت فرد و جامعه انسانی است، با بیانی رسا تعلیم می‌کند:

«وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تَبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ»؛ [۸۶]

کتابی که هر چیز را روشن می‌کند، به سوی تو فرستادیم.

قرآن، معارف اسلامی را به اختصار بیان فرموده برای تفصیل آن‌ها مخصوصاً برای توضیحات مسائل فقهی، مردم را به در خانه نبوت، هدایت می‌کند. چنان که می‌فرماید:

«وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ»؛ [۸۷]

قرآن را به تو نازل کردیم تا آنچه را که از جانب خدا برای مردم فرستاده شده است، برای آنان روشن سازی.
تعالیم اسلام، ص: ۱۳۲

و:

«وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ إِلَّا لِتُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي اخْتَلَفُوا فِيهِ»؛ [۸۸]

این کتاب را بدین منظور به سوی تو فرستادیم که اختلاف مردم را حل کرده حق را برای آنان روشن سازی.

قرآن کریم در میان مقاصد خود بی‌آن که مردم را به تقلید کورکورانه دعوت نماید، با ایشان به زبان عادی و منطق خدادادی خودشان سخن می‌گوید. و یک رشته معلومات را که انسان خواه‌ناخواه با فطرت خود درک می‌کند، یاد آور شده، تذکر می‌دهد که هرگز انسان نمی‌تواند از پذیرفتن آن‌ها شانه خالی کند و از اعتراف به آن‌ها سرباز زند.

خدای متعال می‌فرماید: «إِنَّهُ لَقَوْلُ فَصْلٍ * وَمَا هُوَ بِالْهَزْلِ»؛ [۸۹] قرآن سخنی است که حق را از باطل جدا می‌کند، کلامی نیست که بیهوده و سرسری گفته شده باشد.

مطلبی را که بیان می‌کند تا آن‌جا که شعاع دلالتش پیش می‌رود برای همیشه، نسبت به همه کس زنده و پاینده است، نه مانند سخنان معمولی مردم که از جهاتی چند که فهم و تفکر می‌تواند احاطه کند سنجیده شود و از بقیه جهات، غفلت و اهمال در آن راه داشته باشد، بلکه کلام خدایی است که به هر پیدا و نهان، احاطه دارد و از هر مصلحت و مفسده با خبر می‌باشد.

از این رو بر هر فرد مسلمانی لازم است که چشم واقع بینی خود را بگشاید و پیوسته متذکر این آیه شریفه بوده و کلام خدا را زنده و پاینده تلقی نماید و به آنچه دیگران فهمیده و گفته‌اند، قناعت نرزد و در تفکر آزاد را- که یگانه سرمایه اختصاصی انسان است، و قرآن کریم آن همه تأکید در به کار انداختن آن می‌نماید- به

تعالیم اسلام، ص: ۱۳۳

روی خود ببندد، زیرا کتاب خدا برای همیشه و نسبت به همه کس قول فصل و حجتی زنده است و چنین کتابی، به فهم گروه خاص و دسته معینی منحصر نخواهد شد.

خدای متعال می‌فرماید:

«وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ»؛ [۹۰]

مسلمانان مانند اهل کتاب نباشند که به آنان کتاب داده شد و در اثر طول زمان، دل‌هایشان سخت شده معارف الهی را نپذیرفتند.
قرآن کریم از مردم می‌خواهد که به فطرت خود مراجعه کرده حق را بپذیرند. به این معنا که نخست خود را برای قبول بی‌قید و شرط حق آماده سازند و آنچه را که دیدند حق است و خیر و نفع دنیا و آخرتشان در آن است، بی‌این که به وسوسه‌های شیطان و ندای هوس گوش دهند، قبول نمایند.

و پس از آن، معارف اسلامی را به شعور زنده خود عرضه دارند، اگر دیدند حق است و مصلحت و آسودگی واقعی آنان در پذیرفتن و به کار بستن آن‌ها است، تسلیم آن‌ها شوند. و البته در این صورت، روش زندگی انسان و آیینی که در جامعه بشری معمول می‌شود، مقررات و دستورهای خواهد بود که انسان با خواست غریزی و تمایل فطری خود آن‌ها را می‌خواهد.

و بالاخره روش یک‌نواختی خواهد بود که همه اجزاء و مواد آن با ساختمان ویژه انسانی توافق کامل داشته باشد و از تضاد و تناقض به کلی دور ماند، نه روش متضادی که در جایی از معنویات سرچشمه گیرد و در جایی از مادیات، و در موردی موافق با عقل سلیم،

و در موردی تابع هوا و هوس.

تعالیم اسلام، ص: ۱۳۴

خدای متعال در وصف قرآن کریم می‌فرماید: «يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ وَإِلَى طَرِيقٍ مُسْتَقِيمٍ»؛ [۹۱] قرآن کریم مردم را به سوی حق و حقیقت راهنمایی می‌کند و به سوی یک راه و روشی که یک‌نواخت و از هر گونه تضاد و تناقض دور باشد.

و باز می‌فرماید:

«إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ»؛ [۹۲]

این قرآن مردم را به سوی دین و آیینی راهنمایی می‌کند که از همه آیین‌ها و روش‌ها تواناتر و درست‌تر است.

در آیه دیگر سبب این توانایی و درستی اسلام را همان مطابقت اسلام با آفرینش انسان معرفی می‌کند، زیرا پر واضح است که روش و راهی که خواسته‌های فطری و نیازمندی‌های واقعی انسان را پاسخ می‌دهد، به بهترین وجهی انسان را کامیاب و خوشبخت خواهد ساخت:

«فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفاً فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ»؛ [۹۳]

برای پذیرفتن دین استوار باش، دینی که با آفرینش مخصوص انسانی که هرگز قابل تغییر و تبدیل نیست توافق کامل دارد، [دینی است که می‌تواند جامعه انسانی را اداره نماید و به سر منزل سعادت برساند].

و باز می‌فرماید:

«الرَّكِتَابُ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ»؛ [۹۴]

تعالیم اسلام، ص: ۱۳۵

کتابی است که به تو نازل کردیم که مردم را از تاریکی‌ها به سوی روشنایی بیرون آوری.

قرآن کریم مردم را به راه روشنی دعوت می‌کند که سرمنزل مقصود را به روشنی نشان دهد، این راه ناگزیر راهی خواهد بود که به خواست‌های فطری انسان که همان نیازمندی‌های واقعی اوست، پاسخ درست بدهد و با نظری که عقل سلیم انسان می‌دهد، توافق داشته باشد و آن همان دین فطری است که اسلام نامیده می‌شود.

اما روشی که بر اساس هوا و هوس و برای ارضای غریزه شهوت و غضب افراد با نفوذ جامعه، گذاشته شده است و همچنین راه و روشی که با تقلید کورکورانه از پدران و نیاکان اتخاذ گردیده است و راه روشی که یک ملت عقب مانده و ناتوان از ملت‌های توانا و نیرومند گرفته باشند و بی‌آن که بررسی گردد با منطق عقل سلیم تطبیق نمایند، هر چه پیش آنان یافتند بی‌چون و چرا بپذیرند و خود را به آنان تشبیه کنند. این گونه روش‌ها جز فرورفتن در تاریکی نیست و در حقیقت پیمودن راهی است که به هیچ وجه رسیدن به مقصد را تضمین نمی‌کند.

چنان که خدای متعال می‌فرماید:

«أَوْ مَنْ كَانَ مِيتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا»؛ [۹۵]

آیا کسی که مرده بود و ما او را (به وسیله دین) زنده کردیم و به وی روشنایی دادیم که با راهنمایی آن در میان مردم راه زندگی را می‌پیماید، مانند کسی است که در تاریکی‌های گوناگون فرو رفته و از آن‌ها بیرون نخواهد آمد؟.

بالاخره از همین جا با اهمیت و عظمت این کتاب مقدس از نظر اسلام و مسلمانان می‌توان پی برد. گذشته از این که قرآن مجید از زمان نزول خود تا کنون - که چهارده

تعالیم اسلام، ص: ۱۳۶

قرن می‌گذرد - پیوسته در جامعه‌های گوناگون بشری از جهات مختلف مقام ارجمندی داشته و همیشه توجه جهانیان را به خود

جلب کرده است.

آری، قرآن کریم کتابی است آسمانی که پشتوانه آیین جهانی و همیشگی اسلام است و کلیات معارف عالیہ اسلام در آن با بیانی جذاب ذکر شده است و از این نظر، ارزش آن مساوی با ارزش دین خداست. گذشته از این، قرآن کریم سخن خدا و معجزه جاویدان پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله می باشد.

قرآن معجزه است

به طور مسلم، لغت عربی، زبانی است نیرومند و پهن‌آور که می تواند مقاصد درونی انسان را به روشن ترین و دقیق ترین وجهی ادا کند و در این خصوص هیچ زبانی به پایه زبان عربی نمی رسد.

تاریخ گواه است که عرب های جاهلیت - پیش از اسلام - علی رغم این که اغلب چادر نشین و از رسوم مدنیت بی بهره و از بیشتر مزایای زندگی کاملاً محروم بوده اند، در قدرت بیان و بلاغت کلام، موقع و مقام بزرگی داشته اند. چنان که در صفحات تاریخ، هرگز برای آنان نمی توان رقیبی پیدا کرد.

در بازار ادبیات عرب، سخن شیوا بالاترین ارزش ها را داشت و سخنان زیبا و ادیبانه را بسیار احترام می گذاشتند. و همان طور که بت ها و خدایان خویش را در خانه کعبه نصب می کردند، اشعار دلربا و دلنشین سخنوران و شعرای درجه یک را به دیوار کعبه می آویختند. و همین طور زبانی با آن وسعت و با آن همه علائم و دستورهای دقیق را، بدون کمترین غلط و کوچک ترین اشتباهی به کار می بردند و در آرایش و پیرایش کلام بیداد می کردند.

در روزهای نخستین که آیاتی از قرآن کریم به پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله نازل گردید و برای مردم تلاوت شد، غلغله ای در میان اعراب و سخنوران آن قوم انداخت و بیان جذاب

تعالیم اسلام، ص: ۱۳۷

و بسیار شیرین و پر معنای قرآن، چنان در قلب ها جای کرده و صاحب دلان را شیفته خود ساخت که هر سخن شیوایی را فراموش کردند و شعرهای آبداری را که از استادان سخن به نام «معلقات» به کعبه آویخته شده بود، پایین آوردند.

این سخنان خدایی با زیبایی و دلربایی بی پایان خود، هر دلی را مجذوب می ساخت و با نظم شیرین خود مهر خاموشی به دهان شیرین زبانان می زد.

ولی از سوی دیگر برای اقوام مشرک و بت پرست، بسیار تلخ و ناگوار بود، زیرا با بیان رسا و منطق محکم خود آیین توحید را روشن و مدلل می ساخت و روش شرک و بت پرستی را به شدت نکوهش می کرد و بت هایی را که مردم، خدایان می نامیدند و دست نیاز به سوی آنها دراز می کردند و در پیشگاه آنها قربانی ها می نمودند و بالاخره، به جای خدا، آنها را می پرستیدند، تحقیر کرده و آنها را مجسمه های سنگی و چوبی بی جان و بدون اثر و خاصیت معرفی می نمود. و عرب های وحشی را که کبر و نخوت سرپای آنان را فرا گرفته بود و زندگانی خود را بر اساس خون خواری و راهزنی بنا نهاده بودند، به آیین حق پرستی و احترام عدالت و انسانیت دعوت می کرد.

از این رو عرب های بت پرست از راه ستیز و مبارزه پیش آمدند و برای خاموش کردن این مشعل فروزان هدایت به هر وسیله ای دست می زدند، ولی هرگز از کوشش نابکارانه خود جز نومیدی سودی نمی بردند.

در اوایل بعثت، پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله را پیش یکی از فصیحان به نام «ولید» که از سخن شناسان معروف عرب بود - بردند. آن حضرت آیاتی چند از اول سوره «حم سجده» را تلاوت نمود ... ولید با کبر و غروری که داشت با دقت گوش می داد، تا آن حضرت به آیه شریفه «فَإِنْ أَعْرَضُوا فَقُلْ أَنْذَرْتُكُمْ صَاعِقَةً مِثْلَ صَاعِقَةِ عَادٍ وَ ثَمُودَ» [۹۶] رسید همین که این آیه را تلاوت فرمود، حال

ولید دگرگون گردید و لرزه بر اندامش

تعالیم اسلام، ص: ۱۳۸

افتاد، به طوری که از خود بی خود گردید و مجلس به هم خورد و جماعت متفرق شدند.

بعد از آن حادثه، عده‌ای پیش ولید آمدند و گله آغاز کردند که ما را پیش محمد سرافکنده و رسوا کردی؟ گفت: نه به خدا قسم! شما می‌دانید که من از کسی نمی‌ترسم و طمعی نیز ندارم و می‌دانید که ادیب و سخن شناسم، سخنانی که از محمد شنیدم، شباهتی به سخنان مردم ندارد، سخنانی است جذاب و دل‌فریب نه شورش می‌توان نامید نه نثر، پر مغز و ریشه دار است و اگر من ناگزیرم که در این باره قضاوتی کرده و سخنی بگویم، سه روز به من مهلت دهید تا فکری بنمایم ... پس از سه روز که نزد وی آمدند، ولید گفت: سخنان محمد «سحر و جادو» است! که دل‌ها را فریفته خود می‌سازد.

مشرکان به راهنمایی ولید، قرآن را سحر و جادو نامیده از شنیدن آن پرهیز می‌نمودند و مردم را نیز از گوش دادن به آن منع می‌کردند و گاهی که پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله در مسجد الحرام به تلاوت قرآن می‌پرداخت، آوازه‌ها را بلند کرده و کف می‌زدند تا دیگران صدای آن حضرت را نشوند!

با این همه، چون در برابر بیان شیوا و دل‌ربای قرآن دل‌داده بودند، بیشتر اوقات از تاریکی شب استفاده کرده پشت دیوار خانه آن حضرت اجتماع می‌کردند و به تلاوت قرآن گوش می‌دادند، آنگاه آهسته به یکدیگر می‌گفتند این سخن را، سخن مخلوق نمی‌توان گفت.

خدای متعال به این معنا اشاره نموده می‌فرماید:

«نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَسْتَمِعُونَ بِهِ إِذْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ وَإِذْ هُمْ نَجْوَى إِذْ يَقُولُ الظَّالِمُونَ إِنَّا تَبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَشْهُورًا»؛ [۹۷]

تعالیم اسلام، ص: ۱۳۹

ما بهتر می‌دانیم که آنان وقتی که به تلاوت تو گوش می‌دهند، قرآن را با چه گوش می‌شنوند و بهتر می‌دانیم که این ستمکاران، می‌گویند این مرد جادو زده است آن وقت برگشته آهسته به گوش همدیگر می‌گویند.

گاهی که پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله در کنار کعبه به تلاوت قرآن و دعوت مردم می‌پرداخت، سخنوران عرب که می‌خواستند از جلو آن حضرت بگذرند، خم می‌شدند که دیده و شناخته نشوند! چنان که خدای متعال می‌فرماید:

«أَلَا إِنَّهُمْ يَثْنُونَ صُدُورَهُمْ لِيَسْتَخْفُوا مِنْهُ»؛ [۹۸]

آنان خم می‌شدند که خود را از پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله پنهان کنند.

مهم ساختن پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله

کفار و مشرکان نه تنها قرآن کریم را «سحر» نامیدند، بلکه به مطلق دعوت پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز «سحر» می‌گفتند و هر وقت آن حضرت مردم را به راه خدا دعوت می‌نمود و حقایقی را به آنان گوشزد می‌فرمود و یا پند و اندرز می‌داد، می‌گفتند «سحر» می‌کند! در صورتی که در همه احوال، مسائلی را بر ایشان روشن می‌نمود که با شعور انسانی و نهاد خدادادی خود صحت آن‌ها را درک می‌نمودند و راه راست و روش روشنی را به آنان نشان می‌داد که سعادت و کامیابی جامعه بشری را عیناً در آن مشاهده می‌کردند و هیچ بهانه‌ای در پذیرفتن آن نداشتند و چنین مطالبی را نمی‌توان «سحر» نام گذاشت.

آیا این سخن که «سنگ و چوبی را که با دست خود می‌تراشید پرستش نکنید و فرزندان خود را قربانی آنان ننمایید و پی خرافات مروید!» جادو است؟ و آیا اخلاق پسندیده مانند: راستی و درستی و خیرخواهی و انسان دوستی و صلح و صفا و عدالت و احترام حقوق انسانی را، می‌توان سحر نامید؟

تعالیم اسلام، ص: ۱۴۰

خدای متعال در کلام خود به این معنا اشاره نموده می‌فرماید:

«وَلَيْسَ قُلْتُ إِنَّكُمْ مَبْعُوثُونَ مِنْ بَعْدِ الْمَوْتِ لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ»؛ [۹۹]
 وقتی که به کفار می‌گویی پس از مرگ زنده خواهید شد می‌گویند سحر می‌کند.

قرآن مشرکان را به معارضه می‌طلبد

کفار و مشرکان که آیین خرافی بت پرستی در دل‌هایشان ریشه دوانیده بود، هرگز آماده نبودند که دعوت اسلامی را بپذیرند و در برابر حق و حقیقت، سر تعظیم فرود آورند. از این روی، پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله را تکذیب کرده می‌گفتند: او دروغ‌گوست! و قرآنی را که به خدا نسبت می‌دهد، سخن خودش می‌باشد!

برای رفع این تهمت، قرآن کریم در مقام تحدی برآمده جمعیتی را که پیشروان و یکه تازان میدان فصاحت و بلاغت بودند، به مبارزه دعوت کرد و از ایشان خواست که اگر در تکذیب پیغمبر راست می‌گویند، گفتاری همانند این گفتار را بیاورند و از این راه، بی‌اساس بودن دعوت اسلامی را ثابت کنند!

چنان که خدای متعال می‌فرماید:

«أَمْ يَقُولُونَ تَقَوَّلَهُ بَلْ لَا يُؤْمِنُونَ * فَلْيَاثُوا بِحَدِيثِ مِثْلِهِ إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ»؛ [۱۰۰]

خلاصه ترجمه: بلکه می‌گویند قرآن را خودش ساخته است، اگر راست می‌گویند آنان نیز کلامی مانند آن بیاورند.

و باز می‌فرماید:

«أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا مَنِ اسْتَعْظَمْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ

تعالیم اسلام، ص: ۱۴۱

كُنْتُمْ صَادِقِينَ»؛ [۱۰۱]

می‌گویند قرآن دروغی است که به خدا بسته شده است (کلام محمد است نه کلام خدا) بگو اگر راست می‌گویید، شما نیز سوره‌ای مانند یکی از سوره‌های قرآن بیاورید و در این باره از خدایان خود (بت‌ها) و از هر کس که می‌توانید، استمداد بجوید.

کفار و مشرکین عرب که استادان سخن و فرمانروایان ملک فصاحت و بلاغت بودند، با آن همه کبر و غروری که در سخنوری داشتند، از اجابت این تکلیف سرباز زدند و از مسابقه چشم پوشیدند و ناگزیر معارضه ادبی را تبدیل به مبارزه خونین نمودند؛ به این معنا کشته شدن برایشان آسانتر از رسوایی و شکست در معارضه ادبی بود! سخنوران عرب از معارضه با قرآن عاجز شدند، نه تنها آنان که در عصر نزول قرآن زندگی می‌کردند، بلکه کسانی هم که پس از عصر نزول قرآن به وجود آمدند، نتوانستند کاری انجام دهند و پس از زور آزمایی کامل، سرانجام مجبور به عقب نشینی شدند.

زیرا طبیعت بشر پیوسته متمایل به آن است که هر شاهکار یا اثر هنری که از دیگری ظاهر شود و توجه مردم را به خود جلب نماید- اگر چه مانند مشت زنی و ریسمان بازی کمترین تأثیر مستقیمی در زندگی جامعه نداشته باشد- گروهی از مردم به صدد آوردن مثل آن و بهتر از آن درآمده، به فکر مسابقه و رقابت می‌افتند و از این جا معلوم است که پیوسته گروهی دائماً در کمین قرآن هستند و اگر راهی برای معارضه با این کتاب آسمانی بیابند، از سلوک آن، لحظه‌ای از پا نمی‌نشینند اینان از معارضه عاجز شدند و نتوانستند نام سحر و جادو را بهانه قرار داده و بگویند: قرآن سحر است، زیرا سحر عملی است که به حسب خاصیت، حق را باطل و یا باطل را حق جلوه می‌دهد!

تعالیم اسلام، ص: ۱۴۲

یعنی دروغ را راست یا راست را دروغ می‌نماید و اگر قرآن با لهجه زیبا و نظم شیوای خود به شکار دل‌ها می‌پردازد، این خاصیت زیبایی طبیعی آن است و دخلی به عالم سحر ندارد و اگر از راه لفظ به سوی یک سلسله مقاصد دعوت می‌نماید و معارفی را به مردم یادآوری می‌کند که با شعور انسانی و نهاد خدادادی خود واقعیت و حقانیت آن‌ها را می‌فهمند و مردم را به یک رشته رفتار و کردار، مانند حق شناسی و خیرخواهی و دادگری و انسان دوستی وامی‌دارد که عقل سلیم گریزی از پذیرفتن و ستودن آن‌ها ندارد، جز بیان حقیقت چیزی نیست. اینان عاجز شدند و نتوانستند بگویند قرآن کلامی است که در اوج کلام بشر قرار گرفته و در زیبایی و دلربایی و بلاغت و دلنشینی رقیب ندارد و این دلیل نمی‌شود که کلام خداست.

به عبارت دیگر: هر صفتی یا صنعتی مانند جرئت و شهامت و خواندن و نوشتن و نظایر آن‌ها که قابل پیشرفت است، قهراً در تاریخ بشر یک نابغه‌ای که به منزله برنده نخستین مسابقه باشد، خواهد داشت و چه مانع دارد که پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله در زبان عربی، با نظم مخصوص در درجه اول بلاغت باشد و در این صورت کلام او با این که کلام بشری است معارضه شدنی خواهد بود. سخنوران معاصر پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله این سخن را نگفتند و از مدعیان قرآن نیز کسی نتوانسته بگوید یا به ثبوت رساند، زیرا هر صفت و صنعتی که به دست یکی از نوابغ به اوج ترقی برسد، هر چه باشد بالاخره امری است که از قابلیت و استعداد انسانی سرچشمه گرفته مولود طبیعت بشری است. بدین جهت برای دیگران نیز ممکن است راهی را که به وسیله آن نابغه باز شده، پیش گیرند و در اثر تلاش و کوشش لازم، کاری همانند کارهای همان نابغه و از نوع آن با همان اسلوب، بلکه بهتر از آن را اگر چه از هر جهت به او نرسد، انجام دهند با این حال برای نابغه نامبرده که نخستین باز کننده راه است، تنها سمت پیشوایی و پیش قدمی می‌ماند.

مثلاً نمی‌توان در سخاوت بالا دست «حاتم طایی» نشست، ولی می‌توان کاری

تعالیم اسلام، ص: ۱۴۳

همانند کارهای او کرد، نمی‌توان گوی سبقت را در خوش نویسی از دست «میر» و در نقاشی از دست «مانی» نقاش گرفت، ولی در اثر تلاش و کوشش شایان، می‌توان کلمه‌ای به شیوه «میر» نوشت یا تابلوی کوچکی را به اسلوب «مانی» نقاشی کرد. بنا به همین قانون عمومی، اگر قرآن کریم بلیغ‌ترین کلام بشری بود- نه کلام خدا- برای دیگران و خاصه سخنوران نامی جهان امکان داشت که در اثر ورزیدگی در همین اسلوب، کتابی و دست کم سوره‌ای شبیه و همانند یکی از سوره‌های قرآن بسازند. قرآن کریم در مقام معارضه در موارد متعددی، کلامی همانند خود را از مردم خواسته نه بهتر از خود:

«فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِثْلِهِ» [۱۰۲]

«فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّنْ مِّثْلِهِ» [۱۰۳]

«فَأْتُوا بِعَشْرِ سُورٍ مِثْلِهِ مُفْتَرِيَاتٍ» [۱۰۴]

«لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيراً»؛ [۱۰۵]

در خاتمه بحث باید توجه داشت که قرآن تنها با شیوایی و نظم عجیب خود دیگران را عاجز نکرده است، بلکه از جهت این که بر پاسخ واقعی همه نیازمندی‌های بشر مشتمل است و به علت خبرهای غیبی که داده و به دلیل حقایقی که بیان نموده و از سایر جهات که در این کتاب آسمانی جلوه می‌کند، «تحدی» می‌نماید و به عموم بشر اعلان می‌کند که نخواهند توانست مثل و مانند آن را بیاورند.

تعالیم اسلام، ص: ۱۴۴

اهل بیت پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله

اشاره

در عرف و لغت «اهل بیت» و خانواده مرد به کسانی گفته می‌شود که اعضای جامعه کوچک منزل وی می‌باشند. مانند: زن و پسر و دختر و خدمتکار که همه در شعاع زندگی فرد صاحب‌خانه زندگی می‌کنند.

و گاهی در معنای «اهل بیت» تعمیم داده شده و این کلمه را در خویشاوندان نزدیک مانند: پدر و مادر و خواهر و فرزند و عمو و عمه و خاله و فرزندان آن‌ها نیز استعمال می‌کنند.

ولی مراد از «اهل بیت» پیغمبر، در کتاب و سنت هیچ یک از این دو معنای عرفی نیست، زیرا طبق روایات متواتره که از طریق عامه و خاصه وارد شده «اهل بیت» نامی است موهبتی که به پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله و حضرات علی و فاطمه و حسن و حسین علیهم السلام اختصاص دارد و بنابراین، اهل خانه و خویشاوندان دیگر پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله - با این که به حسب عرف و لغت اهل بیت شمرده می‌شوند - اهل بیت به این معنا نیستند، حتی خدیجه کبری که گرامی‌ترین زنان پیغمبر اکرم و مادر فاطمه علیها السلام است و هم‌چنین ابراهیم که پسر صُلبی آن حضرت می‌باشد و بزرگ‌ترین افتخار را دارد، داخل «اهل بیت» نیستند.

آری، به موجب همین روایات و روایات دیگر، نه امام از دوازده امام که فرزندان امام حسین علیه السلام و از نسل او هستند از اهل بیت می‌باشند. بنابراین «اهل بیت» همان

تعالیم اسلام، ص: ۱۴۵

چهارده معصوم هستند و معمولاً «اهل بیت پیغمبر صلی الله علیه و آله» به سیزده تن بعد از پیغمبر اکرم و عترت آن حضرت، اطلاق می‌شود.

اهل بیت پیغمبر صلی الله علیه و آله در اسلام فضائل و مناقب زیاد و مقامات غیر قابل معارضه و رقابت دارند که مهم‌ترین آن‌ها دو مقام است:

۱. به موجب آیه شریفه: «إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً» [۱۰۶]، مقام عصمت و طهارت را دارند و به مقتضای این مقام هرگز گناه از آنان سر نمی‌زنند.
  ۲. و به موجب حدیث شریف نبوی «ثقلین» که سابقاً نیز اشاره شد، عترت همیشه با قرآن هستند و هرگز جدایی میانشان و میان کتاب خدا نمی‌افتد و در نتیجه، در فهم معانی قرآن کریم و مقاصد دین مبین دچار خطا و لغزش نمی‌شوند.
- و لازمه این دو مقام آن است که قول و فعل اهل بیت علیهم السلام مانند خود پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله حجت باشد. چنان‌که عقیده شیعه بر این است.

فضائل منصوصه علی علیه السلام و سایر اهل بیت

عامه و خاصه از زبان پاک پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله احادیث بسیاری در مناقب حضرت علی علیه السلام و سایر اهل بیت نقل نموده‌اند و ما فقط به ذکر سه قسمت از مناقب اهل بیت پیغمبر می‌پردازیم:

۱. در سال ششم هجری نصارای شهر نجران، عده‌ای از بزرگان و دانشمندان خود را انتخاب کرده به مدینه فرستادند. هیئت نمایندگان، نخست با پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله به مناظره و محاجه پرداختند، ولی محکوم و مغلوب شدند و از جانب خدای متعال آیه مباهله نازل شد:

تعالیم اسلام، ص: ۱۴۶

«فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَ أَبْنَاءَكُمْ وَ نِسَاءَنَا وَ نِسَاءَكُمْ وَ أَنْفُسَنَا وَ أَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ

لَعْنَتَ اللَّهُ عَلَى الْكَافِرِينَ»؛ [۱۰۷]

پس از حجت‌های روشن که در دست داری، اگر باز کسی در این باره با تو محاجه کند بگو بیا خودمان و زنان و فرزندان خودمان را جمع کنیم و دروغ‌گویان را نفرین کرده و از خدای متعال برای آنان لعنت و عذاب بخواهیم؟.

طبق امر و دستور این آیه، پیغمبر اکرم به هیئت نجرانیان پیشنهاد «مباهله» فرمود، بدین ترتیب که خود و زنان و فرزندان حاضر شده دروغ‌گویان را نفرین کنند تا خدای متعال برای آنان عذاب فرستد.

هیئت نجرانیان پیشنهاد مباهله را پذیرفته فردای همان روز را موعد قرار دادند! فردا که جمع کثیری از مسلمانان و هم‌چنین هیئت نجرانیان منتظر بیرون آمدن پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله بودند، تا ببینند با چه تشریفاتی بیرون خواهد آمد و چه کسانی را با خود به مباهله خواهد آورد؟ دیدند پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله در حالی که حسین علیه السلام را در بغل دارد و با دستی دست حسن علیه السلام را گرفته و به دنبال آن حضرت دخترش فاطمه علیها السلام و به دنبال وی علی علیه السلام می‌آید، بیرون آمد. پیغمبر اکرم به همراهان گرامی خود دستور داد که وقتی من دعا کردم شما «آمین» بگویید.

مشاهده این هیئت نورانی که از سر تا پای آن، حقانیت و واقعیت هویدا بود و به هیچ پناه‌گاهی جز خدای متعال پناهنده نبودند، پشت هیئت اعضای «نجران» را به لرزه در آورد. رئیس ایشان به یاران خود گفت: به خدا قسم صورت‌هایی می‌بینم که اگر متوجه درگاه خدا شوند، همه نصارای روی زمین را مورد غضب خداوند قرار خواهند داد!

تعالیم اسلام، ص: ۱۴۷

این بود که پیش پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله آمدند و تقاضا کردند تا آنان را از «مباهله» معذور دارد. پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: پس اسلام بیاورید، گفتند: ما توانایی جنگ با مسلمانان را نداریم، ولی سالیانه مالیاتی می‌پردازیم و در پناه اسلام زندگی می‌کنیم. بدین ترتیب اختلاف خاتمه یافت.

نتیجه داستان

همراه آمدن حضرات: علی و فاطمه و حسنین علیهم السلام با پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله در جریان مباهله روشن کرد که مصداق «أَبْنَاءَنَا» و «نِسَاءَنَا» و «أَنْفُسِنَا» در آیه شریفه، جز پیغمبر و علی و فاطمه و حسن و حسین، کسی دیگر نبوده است؛ به عبارت دیگر، این که پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرمود «خودشان» خودش و علی علیه السلام منظور بوده است و این که می‌فرمود: «زنان ما» فاطمه علیها السلام مقصود بوده و این که می‌فرمود «فرزندان ما»، «حسنین» را اراده کرده بود.

و از این جا با کمال وضوح به دست می‌آید که علی علیه السلام به منزله خود پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌باشد و نیز روشن می‌شود که اهل بیت پیغمبر صلی الله علیه و آله چهار تن بوده‌اند، زیرا اهل بیت هر کس، کسانی هستند که به تعبیر متعارف از ایشان با کلمه «خودمان و زن و بچه‌مان» تعبیر می‌شود و اگر جز ایشان کسی دیگر داخل اهل بیت بود، پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله آنان را نیز برای مباهله می‌آورد.

از همین جا باید به عصمت این چهارتن نیز باور کرد، زیرا خدای متعال به طهارت و عصمت اهل بیت پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله شهادت می‌دهد:

«إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا»؛ [۱۰۸]

خداوند محققاً می‌خواهد از شما خاندان نبوت هر پلیدی را دور کند و شما را پاک و

تعالیم اسلام، ص: ۱۴۸

پاکیزه بدارد.

۲. به طوری که عامه و خاصه نقل کرده‌اند پیغمبر صلی الله علیه و آله فرموده است:

مَثَلُ أَهْلِ بَيْتِي كَمَثَلِ سَفِينَةِ نُوحٍ مَنْ رَكِبَهَا نَجَا وَمَنْ تَخَلَّفَ عَنْهَا غَرِقَ

مثل اهل بیت من مثل کشتی نوح است که هر کس سوارش شد، نجات یافت و هر کس از آن تخلف کرد، غرق گردید.

۳. پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله در روایت متواتر دیگری که عامه و خاصه روایت کرده‌اند، می‌فرماید:

إِنِّي تَارِكٌ فَيْكُمْ الثَّقَلَيْنِ كِتَابَ اللَّهِ وَعِترَتِي، أَهْلُ بَيْتِي لَنْ يَفْتَرِقَا حَتَّى يَرِدَا عَلَى الْحَوْضِ مَا إِنْ تَمَسَّكْتُمْ بِهِمَا لَنْ تَضْلُوا مِنْ بَعْدِي

من در میان شما دو چیز گران‌بها که هرگز از هم جدا نخواهند شد، به یادگار می‌گذارم آن دو چیز کتاب خدا و اهل بیت من می‌باشند، تا زمانی که به این دو یادگار مهم چنگ زده و پناه ببرید، گمراه نخواهید شد.

تعالیم اسلام، ص: ۱۴۹

امامت

اشاره

یک تشکیلات و سازمان دولتی که در کشوری به وجود می‌آید و کارهای عمومی مردم را اداره می‌کند خودکار نیست و تا جمعی از افراد شایسته و کاردان در نگهداری و اداره آن کوشش نکنند، قابل بقا نخواهد بود و مردم را از فواید خود بهره‌مند نخواهد ساخت.

هر سازمان دیگری نیز که در جامعه‌های بشری به وجود می‌آید، مانند سازمان‌های فرهنگی و سازمان‌های مختلف اقتصادی، همین حکم را دارند و هرگز از گردانندگان شایسته و درست کار بی‌نیاز نیست. و گرنه در اندک زمانی از بین رفته به انحلال خواهند گرایید. این حقیقت روشنی است که با نظر ساده‌ای می‌توان آن را درک کرد و تجربه و آزمایش‌های بسیار نیز به درستی آن گواهی می‌دهد.

شک نیست که سازمان دین اسلام که می‌توان آن را وسیع‌ترین سازمان‌های جهانی نامید، همین حکم را دارد و در بقا و جریان خود، به نگهبان و گرداننده نیازمند است و پیوسته افراد شایسته‌ای می‌خواهد که معارف و قوانین آن را به مردم برسانند و مقررات دقیق آن را در جامعه اسلامی اجرا کنند و کمترین غفلت و مسامحه در رعایت و نگهداری آن روا ندارند.

سرپرستی امور دین و دنیای جامعه اسلامی را «امامت» می‌نامیم و شخص سرپرست و پیشوا «امام» نامیده می‌شود. «شیعه» معتقد است که پس از درگذشت

تعالیم اسلام، ص: ۱۵۰

پیامبر، از جانب خدای متعال باید امامی برای مردم تعیین شود که حافظ و نگهبان معارف و احکام دین باشد و مردم را به راه حق هدایت کند.

کسی که محققانه در معارف اسلامی به بحث و کنجکاوی بپردازد و منصفانه قضاوت کند «امامت» یکی از اصول مسلم آیین مقدس اسلام می‌باشد و در آیاتی که خدای متعال سازمان دین خود را معرفی می‌نماید، به این مطلب تصریح کرده است.

دلیل امامت

چنان‌که در بحث «نبوت» روشن شد، مقتضای عنایت و توجهی که پروردگار جهان، به عالم آفرینش دارد این است که هر

آفریده‌ای را به سوی هدف معین - که رسیدن به درجه کمال باشد - هدایت نماید؛ مثلاً یک درخت میوه به سوی رشد و نمو و شکوفه درآوردن و میوه دادن رهبری می‌شود و مسیر زندگی آن غیر از مسیر یک پرنده است. و هم‌چنین یک پرنده نیز راه ویژه خود را می‌پیماید و هدف مخصوص خود را تعقیب می‌کند و به همین ترتیب هر آفریده‌ای، جز رسیدن به سرمنزل مخصوص خودش و پیمودن راه مناسب آن، به سوی چیز دیگری راهنمایی نمی‌شود و معلوم است که انسان نیز یکی از آفریده‌های خدا و مشمول همین قانون هدایت می‌باشد.

هم‌چنین روشن شد که سعادت زندگی انسان چون از راه اختیار و اراده به دست می‌آید هدایت الهی مخصوص به انسان از راه دعوت و تبلیغ و فرستادن دین و آیین به وسیله پیامبران باید انجام گیرد تا انسان را حجتی بر خدای متعال نباشد. چنان که آیه شریفه: «رُسُلًا مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ لِنَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعِيدَ الرُّسُلِ»، [۱۰۹] بر آن دلالت می‌کند. همان دلیلی که فرستادن پیامبران و برقرار ساختن دعوت دینی را

تعالیم اسلام، ص: ۱۵۱

ایجاب می‌کرد، همین‌طور اقتضا می‌کند که پس از درگذشت پیامبر که با عصمت خود نگهبان دین و رهبر مردم بود، باید خدای متعال کسی را که در اوصاف کمالی - به غیر از وحی و نبوت - مانند او باشد، به جای وی بگمارد که معارف و شرایع دین را دست نخورده نگهبانی کند و مردم را رهبری نماید و گرنه برنامه هدایت عمومی به هم می‌خورد و حجت مردم بر خدا، تمام می‌شود.

از امام نمی‌توان بی‌نیاز بود

چنان که عقل به واسطه خطا و لغزشی که دارد نمی‌تواند مردم را از پیامبران خدا بی‌نیاز نماید، هم‌چنین وجود علمای دین در میان امت و تبلیغات دینی آنان، مردم را از امام مستغنی نمی‌کند، زیرا چنان که روشن شد بحث در این نیست که مردم از دین پیروی می‌کنند یا نمی‌کنند؟ بلکه سخن در این است که دین خدا باید به طور کامل و بی آن که تغییر و تبدیل پذیرد، یا از میان برود، به مردم برسد.

مسلم است علمای امت، هر چه صالح و با تقوا هم باشند از خطا و معصیت مصون و معصوم نیستند و تباه شدن یا تغییر یافتن برخی از معارف و قوانین دینی از ناحیه آنان، اگر چه غیر عمدی باشد، محال نیست. بهترین شاهد این مطلب وجود مذاهب گوناگون و اختلافی است که در میان ادیان به وجود آمده است.

پس در هر حال، وجود امامی لازم است که معارف و قوانین حقیقی دین خدا پیش او محفوظ بماند و هر وقت مردم استعداد پیدا کردند، بتوانند از راهنمایی وی استفاده نمایند.

بیان پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله درباره ولایت

خدای متعال در وصف پیغمبر گرامی اسلام می‌فرماید:
«لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ»

تعالیم اسلام، ص: ۱۵۲

بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ؛ [۱۱۰]

پیامبری به سوی شما آمده که از خودتان می‌باشد گرفتاری و به سختی افتادن شما بر وی ناگوار است. او به همه شما علاقه‌مند است و به مؤمنان دلسوز و مهربان می‌باشد.

هرگز نمی‌توان باور کرد پیغمبر گرامی که به نص کتاب، نسبت به امت خود از همه دلسوزتر و مهربان‌تر بود، در حکمی از احکام

الهی که برای جامعه اسلامی بی‌تردید در درجه اول اهمیت می‌باشد و عقل و فطرت سلیم بر وجوب آن حکم می‌کند، در همه مدت عمر خود خاموش نشیند و از بیانش صرف نظر کند.

پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله از همه بهتر می‌دانست که این سازمان بزرگ و پهناور اسلام، تنها سازمان ده بیست ساله نیست که خودش سرپرستی آن را به عهده گیرد، بلکه سازمانی است همگانی و همیشگی که باید تا ابد جهان بشریت را اداره کند. از این روی بود که اوضاع سالیان دراز پس از خود را پیش‌بینی کرده دستورهای لازم راجع به آن‌ها صادر می‌کرد.

پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌دانست که دین سازمانی است اجتماعی و هیچ سازمان اجتماعی نمی‌تواند بی‌سرپرست و بدون زمامدار، حتی یک ساعت سرپای بایستد! و به زندگی خود ادامه دهد، بنابراین، «سرپرستی» لازم است که از معارف و قوانین دین نگهداری نماید و چرخ جامعه را به گردش در آورد و مردم را به سوی سعادت دنیا و آخرت رهنمایی و رهبری کند ... پس این چگونه متصور است که فردای روز رحلت خود را فراموش کند و نسبت به آن علاقه نشان ندهد؟

پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله عادتش بر این بود همین که چند روز برای جنگ یا حج، از مدینه غیبت می‌فرمود، برای اداره امور مردم کسی را به جای خود می‌گماشت و هم‌چنین برای شهرهایی که به دست مسلمانان می‌افتاد فرماندار نصب می‌کرد و برای هر لشکر و دسته‌ای که به جنگی اعزام می‌داشت امیر و فرماندهی تعیین می‌نمود و حتی گاهی [۱۱۱]

تعالیم اسلام؛ ص ۱۵۲

تعالیم اسلام، ص: ۱۵۳

می‌فرمود: امیر شما فلان است و اگر کشته شد، فلان و اگر وی نیز کشته شد فلان امیر می‌باشد. با این روش که آن حضرت داشت، چگونه می‌توان باور کرد که هنگام سفر آخرت کسی را به جای خود معرفی نکرده باشد؟
به طور خلاصه: کسی که به نظر عمیق به مقاصد عالیه اسلام و هدف پاک آورنده عظیم الشان آن، نگاه کند، بدون تردید تصدیق خواهد کرد که امر امامت و ولایت بر امور مسلمین، حل شده و روشن گردیده است.

تعیین جانشین از طرف پیغمبر

پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله در خصوص مسئله ولایت و سرپرستی امور مسلمانان پس از خود، تنها به بیانات سربسته اکتفا نفرمود، بلکه از نخستین روز دعوت، مسئله ولایت را همراه توحید و نبوت صریحاً بیان فرمود و سرپرستی و ولایت علی علیه السلام را بر امور دین و دنیا و جانشینی وی را در همه امور مسلمین، اعلام نمود.

به موجب روایتی که عامه و خاصه نقل کرده‌اند، در نخستین روزی که آن حضرت مأمور به دعوت علنی شد، خویشاوندان خود را دعوت نمود و آنان را در مجلسی جمع کرد و در آن مجلس، وزارت و وصایت و خلافت امیر مؤمنان علی علیه السلام را آشکارا اثبات و مستقر ساخت و نیز در آخرین روزهای زندگی در «غدیر خم» در میان صد و بیست هزار جمعیت، دست علی علیه السلام را گرفته بلند نمود و فرمود:

مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَهَذَا عَلِيٌّ مَوْلَاهُ؛

من بر هر کس که ولایت و سمت سرپرستی دارم، علی نیز ولایت و سمت سرپرستی او را دارد. [۱۱۲]

تعالیم اسلام، ص: ۱۵۴

گذشته از این‌ها، پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله به امامان و پیشوایانی که جانشینان وی خواهند بود- تعداد و اسم و سایر خصوصیات آنان- تصریح فرموده است.

در روایت معروفی که شیعه و سنی نقل کرده‌اند آن حضرت می‌فرماید:

امامان دوازده نفرند و همه از قریش هستند.

و در روایت مشهور به جابر انصاری فرمود:

امامان دوازده نفر هستند.

و سپس نام‌های ایشان را یکی یکی شمرده و به جابر فرمود: «تو پنجمین امام را درک خواهی کرد، درود مرا به او برسان».

علاوه بر این‌ها، پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله جانشین خود را که حضرت امیر مؤمنان علی علیه السلام باشد، به طور خاص تعیین فرموده است. آن حضرت نیز امام پس از خود را معرفی

تعالیم اسلام، ص: ۱۵۵

کرده و هم‌چنین هر امامی، امام بعد از خود را معین نموده است.

عصمت، علم و فضائل اخلاقی

از بیانات گذشته روشن شد که امام نیز مانند پیامبر، باید از خطا و معصیت مصون باشد، زیرا در غیر این صورت، با «دعوت دینی» ناقص می‌ماند و هدایت الهی اثر خود را از دست می‌دهد.

علاوه بر عصمت، امام باید دارای فضایل اخلاقی مانند شجاعت و شهامت و عفت و سخاوت و عدالت باشد، زیرا کسی که از معصیت مصون است به همه قوانین دینی عامل خواهد بود و اخلاق پسندیده از لوازم دین است و باید در فضایل اخلاقی نسبت به همه مردم برتری داشته باشد، زیرا معنا ندارد کسی به بالاتر و برتر از خود پیشوایی نماید و اصولاً عدل الهی با آن سازگار نیست. چون امام سرپرست دین و پیشوای جهانیان است، لذا لازم است بر همه مسائلی که در دنیا و آخرت مورد نیاز مردم است و به اصطلاح سعادت انسان وابسته به آن‌هاست «علم» داشته باشد، زیرا پیشوایی فرد جاهل و ناآگاه از لحاظ عقلی جایز نیست و از نظر هدایت عمومی الهی هم معنا ندارد.

ائمه هدی علیهم السلام

پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله و فاطمه زهرا علیها السلام دختر گرامی آن حضرت و دوازده امام را چهارده معصوم می‌نامند و از میان این چهارده نفر، پنج تن نخست، یعنی:

پیغمبر اکرم و علی و فاطمه و حسن و حسین علیهم السلام «آل عبا» و «اصحاب کسا» نامیده می‌شوند، زیرا پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله روزی کسایی بر سر کشید و آن چهار تن را با خود در زیر کسا جمع کرده و دعا نمود و خدای متعال آیه تطهیر را در حق‌شان نازل فرمود:

تعالیم اسلام، ص: ۱۵۶

«إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً»؛ [۱۱۳]

خدا خواسته است که از شما اهل بیت هر پلیدی را دور فرماید و شما را پاک و پاکیزه بدارد.

پس، ائمه هدی که پس از پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله جانشینان آن حضرت و پیشوایان دین و دنیای مردمند، دوازده تن می‌باشند که اسامی مبارکشان به قرار زیر است:

۱. حضرت امیرالمؤمنین علی بن ابی‌طالب علیه السلام

۲. حضرت امام حسن مجتبی علیه السلام

۳. حضرت امام حسین سید الشهداء علیه السلام
۴. حضرت امام سجاد علیه السلام
۵. حضرت امام محمد باقر علیه السلام
۶. حضرت امام جعفر صادق علیه السلام
۷. حضرت امام موسی کاظم علیه السلام
۸. حضرت امام رضا علیه السلام
۹. حضرت امام محمد تقی علیه السلام
۱۰. حضرت امام علی النقی علیه السلام
۱۱. حضرت امام حسن عسکری علیه السلام
۱۲. حضرت مهدی: امام عصر (حجّه بن الحسن علیه السلام)

سیرت عمومی اهل بیت علیهم السلام

در واقع اهل بیت علیهم السلام نمونه‌های کامل تعلیم و تربیت پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌باشند و سیرت ایشان، همان سیرت پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله است.

تعالیم اسلام، ص: ۱۵۷

البته در مدت دویست و پنجاه سال از سال یازدهم هجری که سال رحلت پیغمبر اکرم است تا سال دویست و شصت هجری - سال غیبت حضرت حجت - که ائمه هدی با مردم محشور بودند، محیطهای مختلفی در زندگی پیش آمده است که طرز زندگی حضرات ائمه را در شکل‌های مختلف نمودار ساخته، ولی هدف اصلی از روش پیغمبر اکرم را که عبارت بود از حفظ اصول و فروع دین از تغییر و تبدیل، و تعلیم و تربیت مردم تا حد امکان، هرگز رها نکردند.

پیغمبر اکرم در مدت بیست و سه سال دعوت خود، سه مرحله از زندگی را طی فرمود، زیرا سه سال از اول بعثت را دعوت پنهانی می‌کرد و ده سال بعد از آن را دعوت علنی داشت، ولی خودش و پیروانش در زیر سخت‌ترین شرایط و شکنجه و آزار دشمنان، زندگی می‌کردند و هیچ‌گونه آزادی عمل که در اصلاح جامعه اثر روشنی بخشد، نداشتند. و ده سال دیگر - بعد از هجرت - آن حضرت در محیطی بود که هدف آن زنده کردن حق و حقیقت بود و اسلام پاک، روز به روز پیشرفت چشم‌گیری داشت و هر لحظه در تازه‌ای از دانش و کمال به روی مردم باز می‌شد.

البته روشن است که این سه محیط مختلف، اقتضاهاى مختلف خواهد داشت و سیرت پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله را که هدفی جز زنده کردن حق و حقیقت نداشت، به شکل‌های گوناگون جلوه‌گر خواهد نمود.

محیطهای گوناگون که با زمان ائمه هدی مصادف بودند روی هم رفته بی‌شبهات به زمان دعوت پیش از هجرت پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله نبود، گاهی مانند سه سال اول بعثت به هیچ وجه تظاهر به حق، امکان‌پذیر نبود و امام با نهایت احتیاط به وظیفه خود عمل می‌کرد. چنان که زمان امام چهارم و آخر دوران امام ششم همین اقتضا را داشت. و گاهی مانند ده سال قبل از هجرت که پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله در مکه به دعوت علنی می‌پرداخت و از هر جهت خودش و پیروانش در زیر فشار کفار نمی‌توانستند قد علم کنند، امام نیز به تعلیم معارف دین و نشر احکام می‌پرداخت، ولی متنفذان وقت، تا

تعالیم اسلام، ص: ۱۵۸

می‌توانستند از شکنجه و آزار فروگذار نمی‌کردند و هر روز مشکل تازه‌ای برای آنان به وجود می‌آوردند.

آری، محیطی که تا اندازه‌ای شباهت به محیط بعد از هجرت پیغمبر اکرم داشته باشد، همان محیط پنج ساله خلافت حضرت امیرمؤمنان علی علیه السلام و کمی از محیط زندگی حضرت فاطمه و امام حسن و محیط کوچک و چند روزه امام حسین و یاران وی بود که حق و حقیقت بی‌پرده جلوه می‌کرد و مانند آئینه پاکی، وضع عمومی زمان پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله را نشان می‌داد.

به طور خلاصه می‌توان گفت که ائمه هدی جز آنچه اشاره رفت، هرگز قدرت مادی ظاهری نداشتند تا با حکمرانان و فرمانروایان غاصب وقت، مخالفت اساسی و علنی کنند و از این روی، ناگزیر بودند که در گفتار و رفتار خود طریقه «تقیه» پیش گیرند و بهانه‌ای به دست حکومت‌های وقت ندهند. با این همه، دشمنانشان از هر وسیله‌ای که می‌شد، بهانه‌هایی تراشیده و در خاموش کردن انوار و از میان بردن آثارشان، می‌کوشیدند!

ریشه اصلی اختلاف ائمه با حکومت‌های معاصر

حکومت‌های مختلفی که پس از پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله در جامعه اسلامی به وجود آمد و نام «حکومت اسلامی» به خود گرفت! همه با اهل بیت علیهم السلام مخالفت اساسی داشتند و این دشمنی آشتی‌ناپذیر، ریشه زنده‌ای داشت که هرگز خشک نمی‌شد.

درست است پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله برای اهل بیت خود فضایل و مناقبی ذکر فرموده بود که یکی از مهم‌ترین آن‌ها امتیاز «علم به معارف قرآن» و بیان حلال و حرام بود و در نتیجه، تعظیم و احترام مقامشان به همه امت لازم بود، ولی متأسفانه «امت» حق این توصیه و تأکید را ادا نکردند.

و درست است که پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله در نخستین روزی که دعوت خود را علنی کرد و

تعالیم اسلام، ص: ۱۵۹

خویشاوندان خود را به اسلام خواند، علی علیه السلام را به جانشینی خود معرفی کرد و در آخرین روزهای حیات خود نیز در «غدیر خم»- و غیر آن- تصریح به جانشینی وی فرمود، ولی پس از رحلت آن حضرت، مردم! دیگران را برای جانشینی پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله برگزیدند و اهل بیت را از حق مسلم خود کنار زدند و در نتیجه همیشه حکومت‌های وقت، اهل بیت را برای خود رقیبی خطرناک می‌شمردند و از ناحیه آنان، هراسناک بودند و از امکانات گوناگون، برای نابود کردن آنان استفاده می‌کردند.

ولی عمیق‌ترین مایه اختلاف میان اهل بیت علیهم السلام و حکومت‌های اسلامی- که خود مسئله خلافت یکی از فروعات آن بود- چیز دیگر بود. اهل بیت علیهم السلام سیرت پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله را برای امت اسلامی لازم می‌دانستند و حکومت اسلامی را موظف به رعایت و حفظ و اجرای احکام آسمانی اسلام می‌دیدند، ولی حکومت‌های اسلامی که پس از پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله روی کار آمدند، چنان که از اعمالشان پیداست، پای‌بند رعایت کامل اجرای احکام اسلام و متابعت سیرت پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله نبودند.

خدای متعال در چند جا از کلام خود، پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله و هم‌چنین امت اسلامی را از تغییر و تبدیل احکام آسمانی نهی می‌فرماید و حتی از کوچک‌ترین تمایل به خلاف یکی از احکام و دستورهای دینی، برحذر می‌دارد و پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز در شعاع همین احکام و قوانین غیر قابل تغییر و تبدیل، در میان مردم سیرتی اتخاذ کرده بود که در اجرای قوانین دینی از جهت زمان و مکان و اشخاص تفاوتی نمی‌گذاشت.

رعایت احکام آسمانی برای همه کس، حتی خود پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله واجب و در حق همه کس لازم‌الاجرا بود و شریعت در هر حال و در هر جا زنده و نافذ بود.

و در اثر همین مساوات و عدالت، هر گونه امتیاز را از میان مردم برداشته بود، خود آن حضرت که به امر خدا حاکم و فرمانروای لازم الاطاعه بود و کمترین امتیازی در زندگی داخلی و خارجی خود، نسبت به سایر مردم نداشت، تجملی به کار نمی‌برد. هیچ گونه تشریفاتی برای مقام حکمرانی خود قرار نمی‌داد و عظمت و موقعیت خود تعالیم اسلام، ص: ۱۶۰

را به رخ مردم نمی‌کشید و حشمت و سطوت به خرج نمی‌داد و بالاخره از دیگران با یک «ممیز صوری» شناخته نمی‌شد. هیچ طبقه‌ای از طبقات مختلف مردم، نسبت به دیگران با اتکای به امتیاز خود برتری نمی‌جست. زن و مرد، شریف و ضعیف، غنی و فقیر، قوی و ضعیف، شهری و دهاتی، بنده و آزاد، سیاه و سفید، همه در یک صف بودند و هیچ کس به بیشتر از وظایف دینی خود مکلف نبود و از این که به نیرومندان جامعه سر تعظیم فرود آورد یا در مقابل نفوذ و زورگویی ستمگران خرد شود، ایمن و آزاد بود.

با کمی تأمل و دقت، بر ما روشن می‌شود- مخصوصاً پس از آزمایش‌های طولانی که بعد از رحلت پیغمبر اکرم تاکنون کرده‌ایم- که یگانه منظور پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله از سیرت پاک خود، این بوده که احکام آسمانی اسلام در میان مردم عادلانه و به طور مساوی اجرا شود و قوانین اسلام در میان مردم به طور یکسان اجرا گردد و قوانین اسلام از تغییر و تبدیل مصون و محفوظ بماند. ولی مسئولان حکومت‌های اسلامی! سیرت خود را به سیرت پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله تطبیق نکردند و راه و روش او را به کلی عوض نمودند و در نتیجه:

۱. در کمترین مدت، اختلاف طبقاتی با شدیدترین وجهی در جامعه اسلامی ظهور کرد و جماعت مسلمانان به دو دسته نیرومند و ضعیف، منقسم شده و مال و جان و عرض یک دسته بازیچه هوا و هوس دسته دیگر، قرار گرفت.

۲. حکومت‌های اسلامی تدریجاً به تغییر قوانین اسلامی پرداختند و گاهی به نام رعایت جامعه اسلامی و گاهی به عنوان حفظ موقعیت حکومت و سیاست دولت! از عمل به احکام دینی و اجرای قوانین و مقررات اسلامی سر باز زدند و این طریقه، روز به روز توسعه یافته و کار به جایی کشید که سازمان‌هایی که حکومت اسلامی نامیده می‌شدند! در خود هیچ گونه مسئولیتی نسبت به رعایت و اجرای قوانین اسلامی احساس نکردند و معلوم است حال قوانین و مقررات عمومی که مأمور اجرای

تعالیم اسلام، ص: ۱۶۱

درستی نداشته باشد، عادتاً به کجا منتهی خواهد شد!

کوتاه سخن آن که: حکومت‌های اسلامی معاصر اهل بیت علیهم السلام به حسب مصلحت وقت در احکام و قوانین اسلام تصرفاتی کردند و در اثر شعاع همین تصرفات، سیرت‌شان با سیرت پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله کاملاً مغایرت داشت ولیکن اهل بیت، طبق دستور قرآنی، احکام سیرت پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله را برای همیشه لازم می‌دیدند.

به اقتضای همین اختلاف و تضاد بود که حکومت‌های نیرومند معاصر در سرکوب اهل بیت علیهم السلام هیچ گونه فروگذاری نمی‌کردند و برای خاموش کردن نورشان به هر وسیله‌ای که ممکن بود، دست می‌زدند.

اهل بیت علیهم السلام نیز طبق مأموریت خدایی خود با این که پیوسته با مشکلات فراوانی روبه‌رو و به دشمنان سرسخت و شومی گرفتار بودند، به دعوت و تبلیغ حقایق دین می‌پرداختند و در تربیت افراد صالح از پا نمی‌نشستند.

برای درک این مطلب کافی است به تاریخ مراجعه نموده کثرت جمعیت شیعه را در پنج سال خلافت حضرت امیرمؤمنان علی علیه السلام ملاحظه نماییم. البته این جمعیت در همان بیست و پنج سال ایام گوشه‌گیری آن حضرت فراهم شده بودند. و هم‌چنین سیل گروه شیعه که به در خانه حضرت امام باقر علیه السلام سرازیر می‌شدند. تربیت یافتگان بی‌سر و صدای حضرت سجاد علیه السلام بودند و هم‌چنین صدها هزار شیعه و دوستان اهل بیت که دلبسته حضرت رضا علیه السلام بودند، خوشه چیان حقایقی بودند که

حضرت موسی بن جعفر علیهما السلام- حتی از گوشه زندان‌های تاریک- به نشر آن‌ها می‌پرداخت. و بالاخره در اثر تعلیم و تربیت مداوم اهل بیت، شیعه که روز رحلت پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله عده ناچیزی بودند در اواخر عصر ائمه، به یک شماره شگفت آوری بالغ شدند.

تعالیم اسلام، ص: ۱۶۲

نکته استثنایی در روش اهل بیت

اهل بیت پیغمبر، چنان که گفته شد، دوران زندگی خود را با مظلومیت و محکومیت گذرانیدند و وظایف محوله خود را در «محیط تقيه» و در شرایطی بسیار سخت انجام دادند. فقط در میان آنان از چهار نفر در مدت بسیار کوتاهی، رفتاری استثنایی- یعنی آزادانه و بی تقيه- مشاهده می‌شود. ما در این جا به شرح اجمالی تاریخ زندگی اهل بیت علیهم السلام، اشاره می‌پردازیم:

علی علیه السلام

حضرت امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب علیه السلام، نخستین نمونه کاملی از تعلیم و تربیت پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله است. علی علیه السلام از اوان کودکی در دامن پیغمبر اکرم پرورش یافته بود، و پس از آن تا آخرین لحظات زندگی آن حضرت، مانند سایه به دنبال وی بود و پروانه‌وار، پیوسته به دور شمع وجودش می‌گشت و آخرین لحظه‌ای که از آن حضرت جدا شد، لحظه‌ای بود که جسد پاک او را بغل گرفته به خاک سپرد.

علی علیه السلام شخصیت جهانی دارد و به جرئت می‌توان گفت که بحث و گفت‌وگویی که در مورد این شخصیت بزرگ شده، در مورد هیچ یک از شخصیت‌های بزرگ جهانی نشده است. دانشمندان و نویسندگان شیعه و سنی، مسلمان و غیر مسلمان، تاکنون بیش از هزار کتاب درباره شخصیت وی نوشته‌اند.

با این همه بحث و کنجکاوی بیرون از شمار که دوست و دشمن در خصوص آن حضرت کرده‌اند، کسی نتوانسته است نقطه ضعفی در ایمان آن حضرت پیدا کند و یا در شجاعت و عفت و معرفت و عدالت و سایر اخلاق پسندیده وی خرده‌ای بگیرد، زیرا وی شخصی بود که جز فضیلت و کمال چیزی نمی‌شناخت و هم جز فضیلت و

تعالیم اسلام، ص: ۱۶۳

کمال چیزی در بر نداشت.

علی علیه السلام به شهادت تاریخ، در میان همه زمامداران که از روز رحلت پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله تا کنون به مسند زمامداری رسیده‌اند، تنها کسی است که در مدت زمامداری خود، در جامعه اسلامی با سیرت پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله رفتار نمود و سر مویی از روش آن حضرت منحرف نشد و قوانین و شرایع اسلام را به همان شکل که در حیات پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله اجرا می‌شد، بدون کمترین دخل و تصرف اجرا نمود.

در قضیه شورای شش نفری، برای تعیین خلیفه، که پس از درگذشت خلیفه دوم طبق دستور وی منعقد شده بود، بعد از گفت‌وگوی زیاد، امر خلافت میان علی علیه السلام و عثمان مردد شد. خلافت را به علی علیه السلام عرضه داشتند با این شرط که «میان مردم با روش خلیفه اول و دوم رفتار کنند!» آن حضرت نپذیرفته و فرمود «من از علم خود قدم فراتر نمی‌گذارم» سپس آن را به عثمان با همان شرط، عرضه داشتند و وی پذیرفت و خلافت را برد! اگر چه پس از خلافت، سیرت دیگری اتخاذ کرد.

علی علیه السلام در جانبازی‌ها و فداکاری‌ها و از خودگذشتگی‌هایی که در راه حق نمود، در میان یاران پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله رقیب ندارد. هرگز نمی‌توان انکار کرد که اگر این پیشتاز از خود گذشته اسلام نبود، کفار و مشرکین در شب هجرت و پس

از آن در هر یک از جنگ‌های: بدر و احد و خندق و خیبر و حنین، نور نبوت را به آسانی خاموش کرده و پرچم حق را سرنگون ساخته بودند.

علی علیه السلام در نخستین روزی که پا در محیط اجتماع گذاشت، زندگی بسیار ساده‌ای داشت و در زمان حیات پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله و پس از رحلت وی و حتی در ایام خلافت پر عظمت خود در زی فقرا و با ساده‌ترین وضعی زندگی می‌کرد. در خوراک و پوشاک و مسکن با بی‌بضاعت‌ترین افراد یک‌سان بود. و می‌فرمود:

زاممدار یک جامعه، باید طوری زندگی کند که مایه تسلی افراد نیازمند و پریشان حال باشد، نه موجب حسرت و دلشکستگی آنان. تعالیم اسلام، ص: ۱۶۴

و بود، فقط هفتصد درهم داشت که می‌خواست برای خانه خود خدمت‌کاری انتخاب کند.

علی علیه السلام برای رفع نیازمندی‌های زندگی شخصی خود، کار می‌کرد و به ویژه به کشاورزی و فلاحت علاقه داشت و به درخت‌کاری و استخراج قنوات می‌پرداخت، ولی هر چه از این راه به دست می‌آورد، یا از غنائم فراوان جنگی عایدش می‌شد، میان فقرا و نیازمندان قسمت می‌کرد و املاکی را که آباد می‌کرد «وقف» می‌نمود، یا فروخته پول آن را به نیازمندان می‌رسانید. در ایام خلافت خود یک سال دستور داد که عواید اوقاف وی را اول پیش خودش بیاورند، بعد به مصرف برسانند وقتی که عواید مزبور جمع می‌شد بیست و چهار هزار دینار طلا بود.

علی علیه السلام در آن همه جنگ‌ها که شرکت نمود، با حریفی روبه‌رو نشد مگر این که او را از پای درآورد و هرگز به دشمنی پشت نکرد و می‌فرمود:

اگر همه عرب به مخالفت و جنگ من برخیزند، خود را نبازم و باکی ندارم.

علی علیه السلام با چنین شجاعت و دلاوری که تاریخ شجاعان جهان رقیب و قرینی بر آن یاد نکرده است، بی‌اندازه مهربان و با عطوفت و جوانمرد و با فتوت بود. در جنگ‌ها، زنان و کودکان و ناتوانان را نمی‌کشت و اسیر نمی‌گرفت، و فراریان را تعقیب نمی‌کرد. در جنگ صفین لشکریان معاویه سبقت گرفته «شریعه فرات» را اشغال کردند و آب را به روی لشکریان آن حضرت بستند. آن حضرت با جنگ خونینی «شریعه» را پس گرفت، ولی بلافاصله امر کرد که راه آب را به روی دشمن باز گذارند.

در زمان خلافت، بی‌حاجب و دربان، همه کس را به حضور می‌پذیرفت و تنها و پیاده راه می‌رفت و در کوچه و بازار می‌گشت و مردم را به ملازمت تقوا امر و از تعدی به همدیگر باز می‌داشت و با مهربانی و فروتنی به درماندگان و بینوایان کمک می‌نمود و یتیمان بی‌پناه را در منزل خود نگهداشته و شخصاً به حواجی زندگی آنان رسیدگی می‌کرد و به تربیتشان می‌پرداخت.

تعالیم اسلام، ص: ۱۶۵

علی علیه السلام به علم و دانش ارزش خاصی قائل بود و به نشر معارف عنایت مخصوصی به خرج می‌داد و می‌فرمود: «هیچ دردی مانند نادانی نیست».

در جنگ خونین جمل مشغول آراستن صف‌های لشکر خود بود که عربی پیش آمده و معنای «توحید» را پرسید! مردم از هر سو به مرد عرب تاخته و پرخاش کردند! که این چنین ساعتی! نه وقت این گونه سؤال و بحث است؟ آن حضرت مردم را از اعرابی دور کرد و فرمود: «ما با دشمن برای زنده کردن همین حقایق می‌جنگیم» آن‌گاه اعرابی را پیش طلبید و در حالی که به آراستن صف‌ها می‌پرداخت، با بیانی جذاب مسئله را برای وی تشریح نمود.

نظیر این قضیه را که حکایت از انضباط دینی و نیروی خدایی شگفت آور آن حضرت می‌کند، در جنگ صفین نیز نقل کرده‌اند در حالی که دو لشکر مانند دو دریای خروشان، به هم ریخته و سیل خون از هر سو جاری بود، به یکی از سربازان خود رسید و آبی برای نوشیدن خواست. سرباز نامبرده کاسه‌ای چوبین درآورد و پر از آب کرده تقدیم داشت.

آن حضرت در کاسه ترکی مشاهده نموده، فرمود: «نوشیدن آب در چنین ظرفی در اسلام مکروه است» سرباز عرض کرد: در چنین حالی که در زیر باران تیر و برق هزاران شمشیر ایستاده‌ایم، مجالی برای این دقت نیست! پاسخی که شنید خلاصه‌اش این بود: «ما برای اجرای همین مقررات دینی می‌جنگیم، و مقررات بزرگ و کوچک ندارد.»

علی علیه السلام نخستین کسی است که پس از پیغمبر در حقایق علمی به طرز تفکر فلسفی، یعنی «استدلال آزاد» سخن گفت و اصطلاحات علمی زیادی وضع کرد و برای حفظ قرآن کریم از غلط و تحریف، قواعد دستور زبان عربی - علم نحو - را وضع و تنظیم نمود و توسعه داد.

دقایق علمی و معارف الهی و مسائل اخلاقی و اجتماعی و سیاسی و حتی ریاضی

تعالیم اسلام، ص: ۱۶۶

که در سخنرانی‌ها و نامه‌ها و سایر بیانات شیوای آن حضرت به دست ما رسیده، حیرت آور می‌باشد. آری، علی علیه السلام به شهادت خطبه‌ها و نامه‌ها و کلمات قصار و بیانات دُرر باری از وی به یادگار مانده، در میان مسلمانان آشناترین فردی است که به مقاصد عالیه قرآن که معارف اعتقادی و عملی اسلام را به نحوی که شاید و باید دریافته است و صحت حدیث شریف نبوی «أنا مدینه العلم و علی بابها» را به ثبوت رسانیده و این علم را با عمل توأم داشته است. کوتاه سخن آن‌که: شخصیت برجسته آن حضرت به وصف نمی‌گنجد و فضائل بی‌پایان وی از شماره بیرون است و هرگز تاریخ شخصیتی را به یادگار ندارد که به اندازه وی، افکار دانشمندان و انظار متفکرین جهان را به خود جلب کرده باشد.

صدیقه کبری فاطمه زهرا علیها السلام

حضرت فاطمه، یگانه دختر گرامی و محبوب پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله بود که در اثر معرفت و ایمان و تقوا که داشت و صفات حمیده و اخلاق پسندیده که در وی گرد آمده بود، دل پاک پدر ارجمند خود را شیفته مهر و محبت خود نموده بود. حضرت فاطمه در نتیجه معرفت و زهد و عبادت خود، به دریافت لقب سیده‌النساء - بانوی بانوان - از پدر بزرگ خود نائل شد. پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرمود:

خشنودی فاطمه، خشنودی من و خشنودی من، خشنودی خداست. خشم فاطمه خشم من و خشم من، خشم خداست.

حضرت فاطمه در سال ششم بعثت از بانوی بزرگوار «خدیجه کبری» تولد یافته است و در سال دوم هجری با حضرت امیرالمؤمنین علی علیه السلام ازدواج کرده و سه ماه و چند روز پس از رحلت پدر بزرگوار خود، رحلت نموده است.

در محیط زندگی خود پیوسته رضای خدا را به رضای خود، ترجیح می‌داد و در

تعالیم اسلام، ص: ۱۶۷

خانه خود به تربیت فرزندان قیام می‌کرد و کارهای خانه را میان خود و خدمت کار خود تقسیم کرده بود. یک روز خود به کار خانه می‌پرداخت و یک روز کار از آن خادمه بود. و به مسائل مورد ابتلای زنان مسلمان پاسخ می‌گفت و در اوقات فراغت، به عبادت می‌پرداخت.

از مال اختصاصی خود مخصوصاً از عواید سرشار «فدک» - دهی چند بود در نزدیکی خیبر - هرچه به دستش می‌رسید در راه خدا صرف می‌کرد و جز به اندازه ضرورت، برای خود نگه نمی‌داشت و حتی گاهی سهم خود را از غذای روزانه به فقرا و مستمندان می‌داد و خود با گرسنگی می‌ساخت.

سخنرانی مبسوطی که آن حضرت در مسجد پیغمبر برای صحابه و گروه مسلمانان ایراد کرد و احتجاجاتی که در موضوع توقیف و غضب «فدک» با خلیفه اول نمود، و بیانات دیگری که از وی بیادگار مانده است، دلیل بارزی بر عظمت مقام و روح مملو از

شجاعت و شهامت و استقامت آن حضرت است.

حضرت فاطمه علیها السلام دختر گرامی پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله و همسر امیر مؤمنان علی علیه السلام و مادر یازده نفر امامان و پیشوایان شیعه می‌باشد و ذریه پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله، تنها از نسل او است. آن حضرت به نص قرآن کریم - آیه تطهیر - مقام «عصمت» را داراست.

امام حسن و امام حسین علیهما السلام

این دو بزرگوار با هم برادرند و فرزندان علی و فاطمه علیهما السلام می‌باشند. از راه نقل به ضرورت رسیده که پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله در مهر این دو نوه گرامی‌اش که آنان را فرزندان خود می‌نامید، بی‌اختیار بود و تاب و توانایی مشاهده کمترین رنج و ناخشنودی‌شان را نداشت و می‌فرمود: «این دو فرزند من، امام و پیشوا هستند، چه برخیزند یا بنشینند.» برخاستن و نشستن کنایه از تصدی خلافت ظاهری و قیام به جنگ دشمنان دین و

تعالیم اسلام، ص: ۱۶۸

عدم تصدی و قیام است و می‌فرمود:

حسن و حسین دو سرور جوانان بهشتند.

امام حسن، طبق وصیت پدر بزرگوار خود برای خلافت برگزیده شد و مردم نیز بیعت نمودند و شش ماه زمام امور ممالک اسلامی را - جز شامات و مصر که منطقه حکومت معاویه بود - در دست داشت و با سیرت و روش پدر بزرگوار خود رفتار می‌کرد. امام حسن در آن مدت برای یک‌سره نمودن فتنه معاویه به تجهیز سپاه پرداخت، ولی بالاخره بر وی روشن شد که قلوب مردم فریفته معاویه گشته و سران سپاه وی، با معاویه ارتباط دارند و منتظر دستور وی می‌باشند که آن حضرت را بکشند یا دستگیر نموده و تسلیم دشمن کنند. از این روی ناگزیر با پیشنهاد «صلح» موافقت کرد.

امام حسن علیه السلام با معاویه با شرایطی خاص صلح نمود، ولی معاویه بعداً به عهد خود وفا نکرد و پس از انعقاد صلح، به عراق آمد و در حضور مسلمانان روی منبر رفت و گفت: «من با شما نه برای دین می‌جنگیدم، که نماز بخوانید یا روزه بگیرید، بلکه می‌خواستم به شما حکومت کنم و اینک به هدف خود رسیدم» و افزود: «تعهداتی که به حسن داده‌ام همه زیر پای من است!» امام حسن علیه السلام پس از صلح، تقریباً نه سال و نیم تحت استیلای معاویه در محیطی تاریک و با شرایطی بسیار تلخ و ناگوار زندگی می‌کرد و هیچ‌گونه تأمین جانی، حتی در داخل منزل خود نداشت و سرانجام با تحریک معاویه به دست همسر خود «جعه» مسموم و شهید شد.

پس از شهادت امام حسن علیه السلام برادر گرامی‌اش امام حسین علیه السلام به امر خدا و طبق وصیت برادر، به جای وی نشست و به هدایت و راهنمایی مردم قیام نمود، ولی اوضاع شرایط همان اوضاع و شرایط زمان امام حسن علیه السلام بود و معاویه، با تسلطی که بر اوضاع داشت، همه امکانات را از دست آن حضرت ربوده بود.

تعالیم اسلام، ص: ۱۶۹

پس از نه سال و نیم، تقریباً معاویه مرد و خلافت که تبدیل به سلطنت اموی شده بود، به پسرش یزید منتقل گردید.

یزید، بر خلاف پدر ریاکار خود، جوانی بود مست غرور و تظاهر به عیاشی و فحشا و بی بند و باری داشت. این جوان مغرور، همین که زمام امور مسلمین را به دست گرفت! به والی مدینه دستور داد که از امام حسین علیه السلام برای وی «بیعت» بگیرد و گرنه سرش را پیش وی فرستد! والی پس از آن که بیعت را به آن حضرت عرضه داشت، وی مهلت خواست و شبانه از «مدینه» با کسان خود رهسپار «مکه» شد و به حرم خدا که در اسلام پناهگاه رسمی است، پناهنده گردید، ولی پس از چند ماه اقامت، دید که یزید

به هیچ وجه از او دست بردار نیست و در صورتی که بیعت نکند قتل وی حتمی است و از سوی دیگر در این مدت چند هزار نامه از عراق به آن حضرت رسیده بود که وی را وعده یاری داده به نهضت برضد ستمگران بنی امیه، دعوت می کردند.

امام حسین علیه السلام از مشاهده اوضاع و احوال عمومی و دلالت شواهد و قرائن، می دانست که نهضت وی پیشرفت ظاهری نخواهد داشت با این همه با امتناع از بیعت یزید، تصمیم به کشته شدن گرفت و با کسان خود، به عنوان قیام از «مکه» به سوی «کوفه» متوجه شد و در راه در سرزمین «کربلا» (تقریباً هفتاد کیلومتری کوفه) با لشکر انبوه دشمن برخورد نمود.

آن حضرت در مسیر خود اشخاصی را به یاری دعوت می کرد و به کسانی هم که همراه وی بودند، تصمیم قطعی خود را به کشته شدن، گوشزد می نمود و آنان را در ترک مصاحبت و ملازمت وی مخیر می داشت، از این رو، روزی که با لشکر دشمن روبه رو شدند، از یاران و همراهان، جز شماره ناچیزی که دل داده و از جان گذشته بودند کسی نمانده بود و در نتیجه، به آسانی در حلقه بسیار تنگی به محاصره لشکر انبوه دشمن درآمدند و حتی آب به رویشان بسته شد و در چنین شرایطی وی را در

تعالیم اسلام، ص: ۱۷۰

میان بیعت و قتل، مخیر کردند!

امام حسین علیه السلام تن به بیعت نداد و آماده قتل شد و روزی از صبح تا عصر با همراهان خود، با دشمن جنگید و در این جنگ خودش و فرزندان و برادران و برادر زادگان و عموزادگان و یارانش که جمعاً در حدود هفتاد نفر بودند، شهید شدند. تنها فرزند گرامی اش «امام سجاد علیه السلام» که به علت مرض شدید قادر به جنگ نبود، زنده ماند.

لشکر دشمن، پس از شهادت آن حضرت اموالش را به غارت بردند و خانواده اش را اسیر کردند و به همراه سرهای بریده شهدا از کربلا به کوفه و از کوفه به شام سوق دادند.

در این اسارت امام سجاد علیه السلام با خطبه‌ای که در شام خواند و هم چنین زینب کبری با سخنرانی‌هایی که در مجامع عمومی کوفه و مجلس ابن زیاد والی کوفه و مجلس یزید در شام ایراد کرد، پرده از روی حق برداشته زورگویی و ستمگری بنی امیه را برای جهانیان روشن کردند.

و در هر حال نهضت حسینی در برابر زورگویی و بیدادگری و بی بندوباری که با ریخته شدن خون پاک آن حضرت و فرزندان و خویشان و یارانش و تاراج رفتن مال و اسیر شدن زن و بچه وی خاتمه پذیرفت با خصوصیات و مشخصاتی که دارد، یک واقعه اختصاصی است که در صفحات تاریخ نهضت‌های جهانی، همانندی برای آن نمی توان یافت و به جرئت می توان گفت که اسلام زنده این واقعه است و اگر این واقعه اتفاق نیفتاده بود، بنی امیه اسمی و رسمی از اسلام باقی نگذاشته بودند.

آیا روش امام حسن و امام حسین علیهما السلام مختلف بود؟

با این که این دو پیشوای بزرگوار به نص پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله امام به حق هستند، ولی به

تعالیم اسلام، ص: ۱۷۱

ظاهر روششان مختلف می نماید، حتی بعضی گفته اند: اختلاف نظر این دو برادر، به اندازه‌ای شدید بود که یکی با داشتن چهل هزار مرد جنگی! تن به صلح داد و دیگری با چهل نفر از یاران و اصحاب- غیر از خویشان- به جنگ برخاست و تا بچه شیرخوار خود را در این راه تقدیم راه خدا کرد.

ولیکن بررسی دقیق، خلاف این نظر را به ثبوت می رساند، زیرا ما می بینیم چنان که امام حسن علیه السلام تقریباً نه سال و نیم در دوران سلطنت معاویه به سر برد و با او مخالفت علنی نکرد، امام حسین علیه السلام نیز پس از شهادت برادرش، تقریباً نه سال و نیم در دوران سلطنت معاویه زندگی نمود و یادی از نهضت نکرده و قد به مخالفت علم نفرمود.

پس ریشه حقیقی این اختلاف روش ظاهری را از اختلاف روش معاویه و یزید باید جست‌وجو کرد، نه از اختلاف نظر این دو پیشوای معظم.

روش ظاهری، معاویه، روشی نبود که روی اساس بی‌بندوباری استوار شده باشد و با مخالفت علنی خود، احکام دین را به سخریه بگیرد.

معاویه خود را یک مرد صحابی! و کاتب وحی! معرفی می‌کرد و به واسطه خواهر خود (که همسر پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله و ام‌المؤمنین بود) «خال المؤمنین» [۱۱۴] نامیده می‌شد، و مورد توجه و عنایت شدید خلیفه دوم بود و عامه مردم اعتماد کامل و ارادت خاصی نسبت به خلیفه دوم داشتند.

علاوه بر این، غالب صحابه پیغمبر را که مورد احترام و تعظیم مردم بودند- مانند:

ابوهریره، عمروعاص، سمره، یسر، مغیره بن شعبه و غیر آن‌ها- به حکومت ولایات و سایر کارهای حساس کشوری گماشته بود که حسن ظن مردم را نسبت به وی جلب

تعالیم اسلام، ص: ۱۷۲

می‌کردند و روایات زیادی میان مردم در فضائل آنان و مصونیت دینی صحابه و این که هر کاری کنند معذورند، نقل می‌شد و در نتیجه معاویه، هر کاری که می‌کرد، اگر قابل تصحیح و توجیه بود، به وسیله همین ایادی تصحیح و توجیه می‌شد، و اگر نه، با بذل و بخشش‌های سنگینی دهان معترض را می‌بست! و در جایی که این وسائل کارگر نبود، به دست همین همدستان و هواخواهان صحابی وی، ده‌ها هزار بیگناه از شیعیان علی علیه السلام و از سایر مسلمانان و حتی جمعی از صحابه پیغمبر کشته شدند.

معاویه، در همه کارها قیافه حق به جانبی به خود می‌گرفت و با بردباری و شکیبایی مخصوصی پیش می‌رفت و با ملایمت و نرمش خاصی محبت و طاعت مردم را به خود جلب می‌کرد و حتی گاهی دشنام می‌شنید و ستیزه می‌دید، ولی با خوش‌رویی و بخشش، پاسخ می‌داد و در چنین زمینه‌ای سیاست خود را اجرا می‌کرد.

او، از امام حسن علیه السلام و امام حسین علیه السلام احترام ظاهری به عمل می‌آورد و تحفه و هدایای سنگینی پیش آنان می‌فرستاد، و از سوی دیگر اعلان عمومی می‌کرد که هر کس حدیثی در مناقب اهل بیت علیهم السلام نقل کند، هیچ‌گونه مصونیت مالی و عرضی و جانی ندارد، و هر که حدیثی در مناقب صحابه نقل کند، جایزه دریافت خواهد داشت!

و دستور می‌داد که خطیبان در منابر مسلمانان، علی علیه السلام را (به طور الزامی) دشنام دهند و به امر وی، هواخواهان آن حضرت را هر جا می‌یافتند، سرکوب کرده و می‌کشتند و در این کار به اندازه‌ای زیاده روی کردند که حتی جمع کثیری را که از دشمنان آن حضرت بودند، به تهمت دوستی از میان بردند.

از این بیان معلوم می‌شود که قیام حسن علیه السلام جز به ضرر اسلام تمام نمی‌شد و جز این که خون وی و یارانش به هدر رود، اثری نمی‌بخشید، و حتی دور نبود که در این صورت، معاویه به دست کسان آن حضرت وی را بکشد و پس از آن برای تسکین افکار عمومی در عزای وی، گریبان چاک کند و به مقام خون‌خواهی درآمده قصاص و

تعالیم اسلام، ص: ۱۷۳

انتقام وی را از شیعیان بگیرد!، چنان که نظیر همین معامله را با عثمان نمود. [۱۱۵]

ولی روش سیاسی یزید، هیچ‌گونه شباهتی با روش پدرش نداشت. او جوانی بود خودپسند و بی‌بندوبار، منطقی جز زور نداشت و به افکار عمومی کمترین اهمیتی نمی‌داد. یزید لطمه‌هایی که از پس پرده به اسلام وارد می‌شد، در حکومت کوتاه خود یکباره آشکار کرده و پرده را درید.

در سال اول حکومت خود، خاندان پیغمبر صلی الله علیه و آله را از دم شمشیر گذرانید.

در سال دوم شهر مدینه را خراب کرد و سه روز عرض و جان و مال مردم را به لشکریان خود مباح نمود!

در سال سوم کعبه را خراب کرد.

و از همین جهت، نهضت حسینی در افکار مردم جای گرفت و روز به روز اثرش عمیق‌تر و بارزتر گردید و در ابتدا امر، به شکل انقلاب‌های خونین ضد امویان، ظهور نمود و بالاخره جمعیت عظیمی از مسلمانان را، به عنوان هواخواهان حق و حقیقت و دوستان اهل بیت به وجود آورد.

و از همین نظر بود که معاویه در ضمن وصیت‌های خود به یزید سفارش اکید نموده بود که کاری به کار حسین علیه السلام نداشته متعرض حالش نشود! ولی آیا سرمستی و خود پسندی یزید اجازه می‌داد که نفع خود را از ضرر تمیز دهند؟

امام سجاد علیه السلام

روش امام سجاد علیه السلام در مدت امامت خود به دو بخش جداگانه تقسیم می‌شود که جمعاً به روش عمومی سایر امامان منطبق می‌گردد، زیرا که آن حضرت در واقعه

تعالیم اسلام، ص: ۱۷۴

جان‌گذار کربلا همراه پدر بزرگوار خود بود و در نهضت حسینی شرکت داشت و پس از شهادت پدر که به اسارت درآمد و از کربلا به کوفه و از کوفه به شام برده شد، و طول مدت اسیری هرگز «تقیه» نداشت و بی محابا حق و حقیقت را اظهار می‌کرد و در مواقع مقتضی به وسیله سخنرانی‌ها و بیاناتی که ایراد می‌نمود، حقانیت خاندان رسالت و مفاخر آنان را گوشزد خاص و عام می‌فرمود، و مظلومیت پدر بزرگوار خود، و فجایع ستم کارانه و نیز جنایات بنی‌امیه را آفتابی کرده و طوفانی از احساسات و عواطف مردم برپا می‌کرد.

ولی پس از آن که از اسیری رهایی یافت به «مدینه» برگشت و محیط جانبازی به محیط آرامش تبدیل یافت گوشه خانه را عبادت‌گاه خودش کرد و در به روی بیگانگان بست و به عبادت حق مشغول گشت و بی سروصدا به تربیت افرادی که پیروان حق و حقیقت بودند، پرداخت. آن حضرت در ظرف سی و پنج سال مدت اقامت خود، به طور مستقیم و غیر مستقیم، گروه بی‌شماری را پرورش داده و معارف اسلامی را در قلوبشان جای داد.

تنها دعاهایی که آن حضرت در محراب عبادت با محتوای آسمانی خود انشا کرده و به وسیله آن‌ها با خدای کارساز به مقام راز و نیاز برآمده است مشتمل بر یک دوره کامل از معارف عالیة اسلامی می‌باشد و این دعاها جمع آوری گشته و به نام «صحیفه سجاده» معروف شده است.

امام محمد باقر علیه السلام

در زمان امامت امام محمد باقر علیه السلام زمینه برای نشر علوم دینی تا اندازه‌ای فراهم شد، زیرا در اثر فشار بنی‌امیه، احادیث فقه اهل بیت از دست می‌رفت و با این که برای احکام هزارها حدیث لازم است حتی از اخباری که از پیغمبر اکرم به وسیله صحابه نقل شده بود، بیش از پانصد حدیث باقی نمانده بود.

تعالیم اسلام، ص: ۱۷۵

خلاصه این که در آن ایام در نتیجه واقعه جان‌گداز کربلا و در اثر مساعی سی و پنج‌ساله امام سجاد علیه السلام گروه انبوهی از شیعه به وجود آمدند، ولی از فقه اهل بیت، تهیدست بودند.

و چون سلطنت بنی‌امیه در اثر اختلافات داخلی و تن‌پروری و بی‌کفایتی رجال دولت، رو به ضعف نهاده و روز به روز آثار سستی

در پیکر آن ظاهر می‌شد، امام پنجم از فرصت استفاده فرمود و به نشر علوم اهل بیت و فقه اسلامی پرداخت و دانشمندان زیادی را از مکتب خویش، تحویل جامعه داد.

امام جعفر صادق علیه السلام

در زمان امام ششم علیه السلام برای نشر علوم اسلامی زمینه فراهم‌تر و اوضاع مساعدتر بود، زیرا از یک طرف در اثر انتشار احادیث امام محمد باقر علیه السلام و تبلیغات پرورش یافتگان مکتب وی، مردم به نیازمندی خود به معارف اسلامی صحیح و علوم اهل بیت، بیشتر پی برده و برای اخذ حدیث تشنه‌تر بودند.

و از طرف دیگر سلطنت اموی منقرض شده بود، ولی سلطنت عباسی هنوز استقرار کامل پیدا نکرده بود و بنی عباس، به ویژه از این نظر که برای پیشرفت مقاصد خود و برانداختن بنیاد حکومت اموی، مظلومیت اهل بیت و خون شهیدان کربلا را دست‌آویز کرده بودند، با اهل بیت روی خوش نشان می‌دادند.

در چنین شرایطی آن حضرت به نشر انواع علوم پرداخت و علما و دانشمندان از هر سو دسته‌دسته به در خانه‌اش هجوم آوردند و به حضورش بار یافتند و از فنون مختلف معارف اسلامی و اخلاق و تاریخ انبیا و امم و حکمت و موعظت، پرسش‌ها کردند و پاسخ‌ها شنیدند.

آن حضرت با طبقات مختلف بحث‌ها می‌کرد و با ملل و نحل گوناگون مناظره‌ها

تعالیم اسلام، ص: ۱۷۶

می‌نمود و در بخش‌های گوناگون علوم، شاگردانی [۱۱۶] پرورش داد، و صدها کتاب در ضبط احادیث و بیانات علمی آن حضرت تألیف شد که به نام «اصول» نامیده می‌شود.

امام علیه السلام با استفاده از فرصت کوتاهی که در محیط خفقان آور آن روز فراهم شده بود، هزاران شاگرد دانشمند تربیت نمود و گنجینه‌های گران‌بهای از علوم و معارف در فرهنگ اسلام، از خود به یادگار گذارد. آمار دانشمندانی که از منبع سرشار علم و دانش او استفاده کرده‌اند از چهار هزار تجاوز کرده است.

امام صادق علیه السلام به شاگردان خود دستور داده بود درس‌های او را بنویسند و نوشته‌ها و کتاب‌های خود را حفظ کنند. می‌فرمود: زمانی می‌آید که هرج و مرج می‌شود و بسیاری از آثار از بین می‌رود، آن وقت به این کتاب‌ها و نوشته‌ها احتیاج پیدا می‌کنید و این کتاب‌ها، یگانه مرجع علمی و دینی مسلمانان خواهند شد. و لذا شاگردان آن حضرت، با خود دوات و قلم می‌آوردند و در مجلس درس، هر چه می‌شنیدند می‌نوشتند.

او در تمام ساعات زندگی خود، به جز ساعات استراحت، در نهان و آشکار، در همه جا می‌آموخت و گنجینه دانش بی پایان خود را در دسترس همگان می‌گذاشت.

خلاصه: سخنان بزرگ و راهنمایی ارزنده‌اش دیوار جهل و نادانی را فرو ریخت و آیین واقعی حضرت محمد صلی الله علیه و آله را از نو طرح ریزی کرد. بدین مناسبت او را پایه گذار و مؤسس فقه «شیعه» می‌دانند و مذهب فقهی شیعه، بعدها به نام او «فقه جعفری» خوانده شد.

امام موسی کاظم علیه السلام

«بنی عباس» پس از آن که حکومت «بنی امیه» را سرنگون ساخته و خلافت را قبضه

تعالیم اسلام، ص: ۱۷۷

نمودند، به سوی «بنی فاطمه» برگشتند و با تمام قوا، برای از بین بردن خاندان رسالت کوشیدند. عده‌ای را گردن زدند ... جمعی را زنده به گور کردند و گروهی را در پایه ساختمان‌ها و در میان دیوارها، گذاشتند ... خانه امام ششم علیه السلام را آتش زدند و چند بار خود آن حضرت را به عراق جلب کردند و با این ترتیب، در اواخر زندگی امام ششم علیه السلام «تقیه» شدیدتر شد و آن حضرت چون تحت مراقبت شدید قرار داشت، کسی جز خواص شیعه را نمی‌پذیرفت و بالاخره از ناحیه «منصور» خلیفه دوم عباسی، مسموم و شهید گردید و از این روی، در دوره امامت امام هفتم حضرت امام موسی کاظم علیه السلام فشار مخالفین شدیدتر و افزون‌تر بود.

آن حضرت با وجود تقیه شدید، به نشر علوم پرداخت و احادیث بسیاری در اختیار مردم گذاشت. چنان‌که می‌توان گفت روایات فقهی منقول از آن حضرت، پس از امام پنجم و ششم، از سایر ائمه بیشتر است و به واسطه شدت تقیه در غالب روایاتی که از آن حضرت نقل شده، از وی تعبیر به «عالم» و «عبد صالح» و نظایر این‌ها شده و به اسم آن حضرت تصریح نگردیده است. آن حضرت با چهار نفر از خلفای عباسی: منصور، هادی، مهدی و هارون معاصر بود و پیوسته زیر فشار آنان قرار داشت و بالاخره به امر هارون زندانی گشت و سال‌ها از زندانی به زندانی دیگر، منتقل می‌شد و سرانجام هم در زندان مسموم و شهید شد.

امام رضا علیه السلام

از تأمل در اوضاع جاری، برای هر صاحب نظری روشن بود که خلفای معاصر و مخالفان اهل بیت علیهم السلام هرچه در شکنجه و آزار ائمه هدی می‌کوشیدند و به شیعیان‌شان سخت می‌گرفتند، روز به روز شماره پیروانشان بیشتر و ایمانشان محکم‌تر می‌شد و سازمان خلافت! در انتظار آنان یک دستگاه پلیسی پلید و ناپاک جلوه می‌کرد. و این مطلب یک عقده درونی بود که پیوسته خلفای معاصر ائمه را رنج می‌داد و

تعالیم اسلام، ص: ۱۷۸

در حقیقت آن‌ها را زبون و بیچاره کرده بود.

مأمون، خلیفه هفتم عباسی که معاصر امام رضا علیه السلام بود، پس از آن‌که برادر خود امین را کشته بر خلافت مستولی گشت، به این فکر افتاد که خود را از رنج درونی و نگرانی دائمی راحت کند و بساط تشیع را از غیر راه زور و فشار، برچیند. وی سیاستی را که برای عملی ساختن این منظور انتخاب کرد این طور بود که ولایت عهدی خود را به امام رضا علیه السلام بدهد تا آن حضرت را به واسطه ورود به دستگاه خلافت، پیش شیعه آلوده سازد و اعتقاد به عظمت و طهارت امام را از مغزشان بیرون کند ... در این صورت امتیازی برای مقام امامت که اساس مذهب شیعه است، باقی نمی‌ماند و بنیاد مذهب، خود به خود متلاشی می‌گشت.

اجرای این سیاست موفقیت دیگری نیز در برداشت و آن این‌که از نهضت‌های پی در پی «بنی فاطمه» که برای واژگون ساختن خلافت بنی عباس برپا می‌شد، جلوگیری می‌نمود، چه بنی فاطمه پس از آن‌که انتقال خلافت را به خودشان مشاهده می‌کردند، طبعاً از قیام‌های خونین، خودداری می‌نمودند. البته پس از عملی شدن این منظور از بین بردن شخص امام رضا علیه السلام برای مأمون مشکل خاصی نداشت!

مأمون، امام را نخست به قبول خلافت و پس از آن به پذیرفتن «ولایت عهدی» دعوت نمود و پس از تأکید و اصرار و بالاخره تهدید، آن حضرت ولایت عهدی را به این شرط که از «عزل و نصب و مداخله در امور عالی»! معاف باشد، پذیرفت.

آن حضرت در چنین زمینه‌ای، به هدایت افکار مردم پرداخت و تا اندازه‌ای که دستش باز بود، با ارباب مذاهب و ادیان بحث‌ها نمود و در معارف اسلام و حقایق دین بیانات گران‌بهای مطرح ساخت. مأمون نیز علاقه مفراطی به بحث‌های کلامی- مذهبی

داشت. بیاناتی که در اصول معارف اسلامی از آن حضرت مأثور است، از جهت کثرت، مانند بیانات امیرالمؤمنین علیه السلام است و از آنچه که از سایر ائمه هدی در این بخش‌ها رسیده، بیشتر می‌باشد.

تعالیم اسلام، ص: ۱۷۹

یکی از برکات وجودی آن حضرت این بود که احادیث بسیاری که از پدران بزرگوارش در دست شیعه بود، به وی عرضه شد و به اشاره و تشخیص وی، روایات غیر صحیح و مجعول که دست‌های ناپاک در میان اخبار اهل بیت داخل کرده بود، مشخص و متروک گردید.

آن حضرت در مسافرتی که به عنوان ولایت عهدی از مدینه به سوی «مرو» فرمود، در طول راه و خاصه در «ایران» جنب و جوش عجیبی در میان مردم پدید آورده بود و از همه جا دسته دسته به قصد زیارت، متوجه حضورش می‌شدند و شب و روز، پروانه وار به دور شمع وجودش می‌گردیدند و معارف و احکام دین را یاد می‌گرفتند.

مأمون، از توجه بی‌سابقه و شگفت آور مردم به آن حضرت به غلط بودن سیاست خود پی‌برد و به منظور ترمیم شکست سیاسی خود، آن حضرت را مسموم و شهید کرد و پس از آن، باز سیاست دیرین خلفا نسبت به اهل بیت و شیعیان و پیروان آنان، دنبال شد.

امام محمد تقی و امام علی النقی و امام حسن عسکری علیهم السلام

محیط زندگی این سه امام بزرگ، مشابه هم بود. پس از شهادت امام رضا علیه السلام مأمون یگانه فرزند وی، امام محمد تقی را به بغداد احضار کرد و از در مهر و ملاطفت! پیش آمده و دختر خود را با آن حضرت تزویج و با اعزاز تمام، پیش خود نگاهداشت! این رفتار، گرچه دوستانه به نظر می‌رسید، اما «مأمون» با همین سیاست در واقع امام علیه السلام را از هر جهت تحت نظر و مراقبت شدید خود در آورده بود.

اقامت غیر اختیاری امام علی النقی و امام حسن عسکری در «سامراء» هم که در زمان امامتشان پایتخت خلافت بود، در حقیقت عنوان حبس نظری داشت.

مدت امامت این سه بزرگوار، روی هم پنجاه و هفت سال است. کثرت افراد شیعه

تعالیم اسلام، ص: ۱۸۰

در آن زمان که در ایران و عراق و سوریه اقامت داشتند، قابل توجه و بالغ به صدها هزار بود و صدها نفر از رجال حدیث در میان ایشان وجود داشته است. با وجود این، متأسفانه احادیثی که از این سه امام نقل شده، خیلی کم و نیز مدت عمرشان کوتاه بوده است. امام نهم در بیست و پنج سالگی و امام دهم در چهل سالگی و امام یازدهم در بیست و هفت سالگی به شهادت رسیده‌اند. همه این نکات گواهی روشن است بر این که کنترل و مراقبت و کارشکنی مخالفان در زمان آنان، بسیار شدید بوده است و این بزرگواران نتوانسته‌اند وظایف خود را آزادانه انجام دهند. با این همه اخبار گران‌بهایی در اصول و فروع دین از این سه بزرگوار رسیده است.

امام مهدی موعود علیه السلام

دستگاه خلافت در زمان امام حسن عسکری علیه السلام تصمیم گرفته بود که از هر راهی و به هر وسیله‌ای که باشد، جانشین آن حضرت را از بین ببرد و به این وسیله به مسئله امامت و در نتیجه به مذهب تشیع، خاتمه دهد و امام عسکری گذشته از علل دیگر، از این جهت نیز تحت مراقبت قرار داشت.

از این روی تولد امام عصر علیه السلام پوشیده بود و تا شش سالگی که پدر بزرگوارش زنده بود، او را از انظار پنهان نگاه

می‌داشتند و به جز عده‌ای از خواص شیعه، کسی آن حضرت را نمی‌دید.

پس از شهادت پدر، آن حضرت «غیبت صغری» اختیار نمود و توسط چهار «نائب خاص» که یکی پس از دیگری به شرف نیابت رسیده بودند، به سؤال‌های شیعه جواب می‌داد و مشکلات ایشان را حل می‌کرد.

حضرت مهدی علیه السلام پس از آن «غیبت کبری» را اختیار فرمود تا زمانی که به امر خدا ظهور نماید و زمین را با «عدل و داد» پر کند، پس از آن که با «جور و ستم» پر شده باشد.

روایات زیادی از پیغمبر اکرم و ائمه علیهم السلام در خصوص مهدی موعود علیه السلام و کیفیت تعالیم اسلام، ص: ۱۸۱

غیبت و ظهور آن حضرت رسیده و سنی و شیعه نقل کرده‌اند. [۱۱۷] و هم‌چنین جمع کثیری از بزرگان شیعه در زمان حیات پدر بزرگوارش، به خدمتش رسیده و آن حضرت را زیارت نموده‌اند و از پدر بزرگوارش، مژده امامت او را دریافت داشتند. گذشته از این‌ها در بحث نبوت و امامت به این نتیجه رسیدیم که هرگز جهان بشریت از دین خدا و از امامی که حامی و نگهبان آن است خالی نمی‌شود.

نتیجه‌گیری اخلاقی از روش پیشوایان دین

آنچه به طور فشرده و خلاصه از تاریخ پیامبران خدا و پیشوایان دین و ائمه هدی به دست می‌آید این است که آنان مردانی بودند واقع بین و پیرو حق و جهان انسانیت را به واقع بینی و پیروی حق دعوت می‌کردند، و در این راه از هیچ گونه فداکاری و از خود گذشتگی فروگذاری نمی‌کردند.

به عبارت دیگر: آن‌ها کوشش داشتند که فرد انسان و جامعه انسانی آن طور که شاید و باید، به بار آید. می‌خواستند مردم بی‌آن که نادانی یا یک رشته افکار خرافی در میانشان حکومت نماید، با یک سلسله افکار و عقاید صحیح آشنا گردند و بی‌آن که دامن پاک انسانیت را به خوی حیوانی لکه‌دار و آلوده کنند، و مانند درندگان و چرندگان جز دریدن همدیگر و پرکردن شکم چیزی نشناسند، خوی ویژه انسانی را فراگرفته و در بازار زندگی سرمایه انسانیت را به کار اندازند و به سود انسانیت، نقد سعادت را به دست آورند. یعنی آن‌ها مردمی بودند که تنها سعادت خود را نمی‌خواستند، بلکه در راه سعادت جامعه و برای جهان انسانیت کار می‌کردند و وظیفه‌ای جز این، تشخیص

تعالیم اسلام، ص: ۱۸۲
نمی‌دادند.

خیر و سعادت خود را- که انسان جز آن چیزی نمی‌خواهد- در این دیدند که خیرخواه همه باشند و می‌خواستند دیگران نیز چنین باشند. هر کس آنچه را برای خود دوست دارد، برای همه دوست داشته باشد و آنچه را که برای خود نمی‌خواهد، برای دیگران نیز نخواهد.

در اثر همین واقع بینی و پیروی حق است که این بزرگواران، به اهمیت این وظیفه عمومی انسان- خیرخواهی- و سایر وظایف جزئی که فروع آن است، پی بردند و به صفت فداکاری و از خود گذشتگی، متصف گردیدند و از بذل جان و مال خود در راه حق کوتاهی ننمودند و ریشه هر صفتی را که با بدخواهی توأم است، زدند. به مال و جان خود بخل نمی‌ورزیدند. از خودپسندی و لثامت بیزار بودند. دروغ نمی‌گفتند. به کسی تهمت نمی‌زدند. به عرض و جاه دیگران تعرض نمی‌کردند.

توضیح این صفات و آثار آن‌ها را در «بخش اخلاق» باید مطالعه کرد.

تعالیم اسلام، ص: ۱۸۳

معاد

اشاره

معاد یکی از اصول سه گانه دین مقدس اسلام و از ضروریات این دین پاک است.

هر انسانی - بدون استثنا - با نهاد خدادادی خود، فرق میان نیکوکاری و بدکاری را درک می‌کند، و نیکوکاری را - اگر چه خود دنبال نکند - خوب و لازم العمل می‌داند و بدکاری را - اگر چه هم گرفتارش باشد - بد و لازم الاجتناب می‌بیند. و تردیدی نیست که خوبی و بدی، نیکوکاری و بدکاری، از جهت اثر و پاداشی است که این دو صفت دارند و نیز تردیدی نیست که در این جهان «روزی» وجود ندارد که پاداش کارهای نیک و بد نیکوکاران و بدکاران را به ایشان برساند، زیرا ما عیاناً می‌بینیم که عده‌ای از نیکوکاران، روزگار خود را در نهایت تلخی و تیره روزی می‌گذرانند و بسیاری از بدکاران که سراپا جرم و جنایت هستند، با رفتار پلید و کردار زشت و ننگین خود، زندگی را با خوشی و کامروایی به سر می‌گذرانند.

بنابراین، اگر انسان در آینده خود و در جهانی جز این جهان، «روزی» نداشته باشد که در آن «روز» به حساب نیک و بد اعمال وی رسیدگی شده پاداش مناسب داده شود، چنین فکری - نیکوکاری خوب و لازم‌التحصيل و بدکاری بد و لازم الاجتناب است - در نهاد و فطرت انسان گذاشته نمی‌شد.

نباید تصور کرد پاداش نیکوکاری که انسان آن را خوب می‌شمارد، این است که به واسطه آن، انتظامات در جامعه برقرار می‌شود و افراد به سعادت زندگی نائل می‌گردند و در نتیجه، سهمی از منافع آن به خود نیکوکار می‌رسد. و هم‌چنین بدکار با تعالیم اسلام، ص: ۱۸۴

کردار و رفتار ناروای خود جامعه مختل می‌سازد و اثر ناگوار آن، بالاخره دامن گیر خودش نیز خواهد شد.

زیرا این تصور اگر چه در افراد ضعیف و بی دست و پا، تا اندازه‌ای جاری است ولی افرادی که به اوج قدرت رسیده‌اند و انتظام و اختلال جامعه در خوش‌بختی و کامیابی آنان تأثیری ندارد، بلکه هر چه آشوب و فساد در جامعه بیشتر و روزگار مردم تیره‌تر باشد، آنان خوش‌وقت‌تر و کامیاب‌تر می‌گردند، دلیل ندارد که نهاد این افراد نیکوکاری را خوب، و بدکردار، کاری را بد بدانند! و هم‌چنین نباید تصور کرد که اینان اگر چه در زندگی چند روزه خود کامروا می‌باشند به واسطه بدکاری، برای همیشه نامشان ننگین شده و نفرت عمومی همراهشان می‌باشد.

زیرا ننگین جلوه نمودن نام آنان و قضاوت ناگوار آیندگان در حقشان، وقتی است که ایشان از میان رفته و هیچ شده‌اند و کمترین تأثیری در زندگی سرتاسر خوشی و لذت و کامیابی آنان ندارد.

در این صورت، هیچ دلیلی نخواهد بود که انسان نیکوکاری را نیک بدانند و تحصیل نماید و بدکاری را بد بیند و از آن بپرهیزد و به اعتقاد نامبرده بگراید. با این که اگر «معادی» در بین نباشد، قطعاً یک اعتقاد خرافی خواهد بود.

پس ما از این اعتقاد پاک تزلزل‌ناپذیر، که دست آفرینش در نهاد ما گذاشته، باید بفهمیم خدای متعال همه را پس از مرگ دوباره زنده می‌کند و به حساب اعمالشان رسیدگی فرموده نیکوکاران را پاداش نیک و نعمت جاوید می‌دهد و بدکاران را به سزای کردارشان می‌رساند و این «روز قیامت» نامیده می‌شود.

معاد و ادیان و ملل

همه ادیان و مذاهبی که به پرستش خدای متعال دعوت می‌کنند و بشر را به

تعالیم اسلام، ص: ۱۸۵

نیکوکاری امر و از بدکاری نهی می‌نمایند، برای انسان معاد و زندگی دیگری پس از مرگ قائلند، زیرا- همان‌طور که اشاره شد- هرگز تردید نمی‌کنند که نیکوکاری وقتی ارزش خواهد داشت که پاداش نیکی به دنبال خود داشته باشد و چون این پاداش، در این جهان مشهود نیست، ناگزیر پس از مرگ در جهان دیگری و با زندگی دیگری خواهد بود. گذشته از آن، در مقابر بسیار باستانی که کشف می‌شود، علائم و آثاری دیده می‌شود که دلالت دارد بر این که انسان قدیم نیز به زندگی دیگری پس از مرگ ایمان داشته و به حسب اعتقاد خود، برای این که مرده در آن جهان آسایش داشته باشد، مراسمی را انجام می‌داده است.

معاد در قرآن

قرآن کریم در ضمن صدها آیه «معاد» را به مردم تذکر می‌دهد و هرگونه «شک و ریب» را از آن نفی می‌کند و در موارد زیادی، برای افزایش بصیرت و رفع استبعاد، آفرینش نخستین اشیاء و قدرت مطلق خداوندی را به مردم یادآوری می‌نماید. چنان که می‌فرماید:

«أَوَلَمْ يَرِ الْإِنْسَانُ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ * وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ * قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ»؛ [۱۱۸]

آیا انسان نمی‌بیند که ما او را از قطره آبی آفریدیم؟ آن‌گاه به مقام مخاصمه برمی‌آید و آفرینش خود را فراموش می‌کند و برای ما مثل آورده می‌گوید: این استخوان‌های پوسیده را چه کسی زنده می‌کند؟ بگو، آن‌ها را کسی زنده می‌کند که روز نخستین از تعالیم اسلام، ص: ۱۸۶

نیستی به وجود آورده است، چنان که روز اول آفریده است دوباره نیز می‌تواند وجود دهد.

قرآن مجید گاهی افکار مردم را به زنده شدن زمین در بهار، پس از مرگ زمستانی هدایت کرده قدرت خدا را تذکر می‌دهد، چنان که می‌فرماید:

«وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْتَ تَرَى الْأَرْضَ خَاشِعَةً فَإِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ إِنَّ الَّذِي أَحْيَاهَا لَمُحْيِي الْمَوْتِ إِنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»؛ [۱۱۹]

یکی از نشانه‌های خدای متعال این است که زمین را مانند مرده‌ای بی‌حس و بی‌حرکت مشاهده می‌کنی و همین که بارانی نازل کردیم، به جنبش درآمده سرسبز می‌شود، خدایی که این زمین مرده را زنده می‌کند مردگان را نیز زنده خواهد کرد، زیرا وی به همه چیز قادر و تواناست.

و گاهی از راه استدلال عقلی پیش آمده نهاد خدادادی انسان را برای اعتراف به این حقیقت بیدار می‌کند، چنان که می‌فرماید:

«وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا بَاطِلًا ذَلِكَ ظَنُّ الَّذِينَ كَفَرُوا فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنَ النَّارِ * أَمْ نَجْعِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَالْمُفْسِدِينَ فِي الْأَرْضِ أَمْ نَجْعِلُ الْمُتَّقِينَ كَالْفُجَّارِ»؛ [۱۲۰]

آسمان و زمین و آنچه را که در میان آن‌هاست، بیهوده (و بازیچه) نیافریدیم (زیرا اگر همین بود که انسان مثلاً به وجود آید و چند روزی بگردد و بعد بمیرد و باز یکی دیگر به همین ترتیب مکرر شود، آفرینش جهان کاری بیهوده و بازیچه‌ای بیش نبود، با این که کار بیهوده از خدای حکیم سر نمی‌زند) آنان که به معاد کافرند، آفرینش را بیهوده پنداشته‌اند. آیا مردمان مؤمن و نیکوکار را با مردمی مفسد و تبه‌کار یک‌سان قرار می‌دهیم؟

تعالیم اسلام، ص: ۱۸۷

زیرا همان‌طور که گفتیم، در این جهان نیکوکار و زشت‌کردار به پاداش کامل اعمالشان نمی‌رسند و اگر جهان دیگری در بین نباشد که در آن هر کدام از این دو دسته به پاداش مناسب رفتار و کردار خودشان برسند، هر دو دسته پیش خدا یکی خواهند بود و این منافی «عدل الهی» است.

از مرگ تا قیامت (آنچه می‌میرد تن است نه روان)

از نظر اسلام، انسان آفریده‌ای است که از تن و روان-روح و جسم-تشکیل یافته است. تن انسان، خود یکی از ترکیبات ماده و محکوم قوانین می‌باشد؛ یعنی حجم و وزن دارد و زندگانی او در زمان و مکانی است و از سرما و گرما و غیر آن‌ها متأثر می‌شود و تدریجاً کهنه-پیر- و فرسوده می‌گردد و بالا-خره چنان‌که روزی به امر خدای متعال هستی یافته، روزی نیز تجزیه شده از بین می‌رود.

ولی روان انسان، مادی نیست و هیچ یک از خاصیت‌های نامبرده ماده را ندارد، بلکه صفت علم و احساس و فکر و اراده و صفات دیگر روحی، مانند مهر و کینه و شادی و اندوه و بیم و امید و مانند آن‌ها، از آن اوست. چنان‌که روان خاصیت‌های نامبرده ماده را ندارد، صفات روحی نیز از این خاصیت‌ها دورند. بلکه قلب و مغز و سایر اجزای بدن، در فعالیت‌های بی‌شمار خود، فرمانبردار روان و صفات روانی می‌باشد و هیچ یک از اجزای بدن را به عنوان مرکز فرماندهی نمی‌توان تعیین کرد.

خدای متعال می‌فرماید:

«وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ * ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَكِينٍ * ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَّوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا * ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ» [۱۲۱]

ما برای نخستین بار انسان را از ماده‌ای که از گل گرفته شده بود ساختیم پس از آن او

تعالیم اسلام، ص: ۱۸۸

را نطفه‌ای قرار دادیم که در جایگاه آرامی قرار می‌گیرد، پس از آن، نطفه را به صورت قطعه خونی در آوردیم و سپس آن را مانند گوشت در هم (مضغه) ساختیم. و از مضغه استخوان‌ها را خلق کردیم و بر استخوان‌ها گوشت پوشانیدیم- صورت بدن را درست کردیم- پس از آن، او را آفرینش اساسی و بی‌سابقه دیگری دادیم.

معنای مرگ از نظر اسلام

بدین ترتیب معنای مرگ از نظر اسلام نه این است که انسان هیچ و نابود شود، بلکه این است که روان انسان که فناپذیر است، علاقه و رابطه خود را از جسم قطع کند و در نتیجه تن از بین برود و روان بدون تن، به زندگی خود ادامه دهد.

خدای متعال می‌فرماید:

«وَقَالُوا أَإِذَا ضَلَلْنَا فِي الْأَرْضِ أَإِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ بَلْ هُمْ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ كَافِرُونَ * قُلْ يَتَوَفَّاكُم مَلَكُ الْمَوْتِ الَّذِي وُكِّلَ بِكُمْ...» [۱۲۲]

منکرین معاد می‌گویند چگونه می‌شود که پس از این‌که می‌میریم و بدن‌های ما در زمین متلاشی شده و گم می‌شود، دوباره با آفرینش تازه‌ای موجود شویم؟ در پاسخ آنان بگو: فرشته مرگ که به شما موکل است، شما را از تن‌ها دریافت می‌دارد و متلاشی شدن تن‌ها، شما را نابود نمی‌کند.

و پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید:

شما نابود نمی‌گردید بلکه از خانه‌ای به خانه دیگر منتقل می‌شوید.

عالم برزخ

اسلام معتقد است که انسان پس از مرگ ظاهری به طرز خاصی زنده می‌باشد، اگر

تعالیم اسلام، ص: ۱۸۹

نیکوکار است از نعمت و سعادت برخوردار و اگر بدکار است معذب خواهد بود و هنگامی که قیامت برپا شود، برای حساب عمومی حاضر می‌شود. عالمی که انسان پس از مرگ تا روز قیامت در آن هست، «برزخ» نامیده می‌شود.

خدای متعال می‌فرماید:

«وَمِنْ وَرَائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ»؛ [۱۲۳]

به دنبال مردم پس از مرگ تا روز قیامت برزخ است.

و نیز می‌فرماید:

«وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْواتًا بَلْ أَحْيَاءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ»؛ [۱۲۴]

چنین مپندار که کشتگان راه خدا مرده و نابود می‌شوند بلکه آنان زنده هستند و پیش خدای خود روزی می‌خورند.

تعالیم اسلام، ص: ۱۹۳

اخلاق

اشاره

بخش اخلاق

این همه وسایل زندگی بیرون از شمار، که امروز در دسترس انسان می‌بینیم در راه تحصیل و استفاده از آن‌ها روز و شب می‌کوشیم، از نخستین روز در اختیار انسان نبود و به تدریج در اثر فعالیت بشر، به وجود آمده و مورد استفاده قرار گرفته است.

ولی در هر صورت بشر، از انسان نخستین تا انسان متمدن امروزی، هرگز از کار و کوشش آرام ننشسته و برای تهیه وسایل بهتر زیستن، با فطرت خدادادی خود می‌کوشیده است، زیرا انسانی که نیروی وجود او از فعالیت می‌افتد و ابزار و جهازات داخلی و

خارجی او مانند: چشم، گوش، دهان و دست و پا و هم‌چنین مغز و قلب و ریه و کبد او، از کار باز ماند، جز مرده نخواهد بود.

از این جاست که انسان نه تنها از راه ناچاری کار می‌کند، بلکه از این جهت که انسان است، فعالیت‌های گوناگون از خود نشان می‌دهد و برای این که با شعور انسانی خود درک می‌کند که از هر راه که هست، باید سعادت و خوشی زندگی خود را تأمین کند،

به کار و کوشش می‌پردازد و در راه خواسته‌های خود قدم بر می‌دارد و هم از این جاست که انسان در هر محیطی و با هر روشی زندگی نماید، دینی یا غیر دینی، قانونی یا استبدادی، شهری یا روستایی، برای خود یک رشته تکالیف و وظایفی - کارهایی که

انجام دادن آن در زندگی لازم است - حس می‌کند که به جا آوردن آن‌ها، آرزوهای واقعی انسانیت را برمی‌آورد و برای وی

زندگی خوش و آسوده و سعادت‌مندانه‌ای را

تعالیم اسلام، ص: ۱۹۴

آماده می‌سازد.

البته ارزش و بهای این تکالیف و وظایف که تنها طریق سعادت‌مندی است، قیمت و ارزش خود انسانیت است که ما پرارزش‌تر و

گران‌بها تر از آن کالایی تصور نمی‌نماییم و آن را با هیچ کالای دیگری عوض نمی‌کنیم.

بنابراین «وظیفه‌شناسی» و انجام آن، مهم‌ترین مسئله عملی است که انسان در زندگی خود با آن روبه‌رو است، زیرا اهمیتش همان اهمیت خود انسان می‌باشد و کسی که از انجام وظایف مسلم خود سرباز می‌زند، یا گاهی کوتاهی می‌کند، به همان اندازه از مقام والای انسانیت سقوط می‌نماید و طبعاً به پستی و بی‌ارزشی خود اعتراف می‌کند و یا هر تلافی که می‌ورزد، ضربت تازه‌ای به پیکر جامعه خود و در حقیقت به پیکر خود، وارد می‌سازد.

خدای متعال در کلام خود می‌فرماید:

«إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ * إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَ تَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَ تَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ»؛ [۱۲۵]

انسان در بدبختی و زیان کاری است مگر آنان که ایمان آوردند و کارهای نیک و شایسته انجام دادند و یکدیگر را به راستی و صبر و شکیبایی توصیه نمودند.

و نیز می‌فرماید:

«ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ»؛ [۱۲۶]

در نتیجه کارهای زشت مردم، فساد و تباهی در سراسر جهان ظاهر شد.

اختلاف نظر در تشخیص وظیفه

اهمیت شناختن وظیفه و انجام آن در جهان انسانیت، یک وظیفه‌ای است ثابت و

تعالیم اسلام، ص: ۱۹۵

مسلم، و هرگز انسانی نمی‌توان یافت که با فطرت انسانی خود، منکر این حقیقت گردد.

آری، چون وظایف انسانی ارتباط کامل با سعادت و زندگی انسان دارد، و دین با روش‌های غیر دینی درباره زندگی انسان اختلاف نظر دارد، قهراً وظایف دینی با وظایف روش‌های دیگر، اختلاف خواهد داشت.

دین معتقد است که زندگی انسان یک زندگی نامحدود و بی‌پایانی است که با مرگ از میان نمی‌رود و سرمایه بخش پس از مرگ این زندگی بی‌پایان، همان فرآورده عقاید پاک و صحیح و اخلاق پسندیده و اعمال صالحه‌ای است که انسان در این دنیا، پیش از مرگ کسب نموده است.

از این روی در وظایف و تکالیفی که دین برای فرد و جامعه تنظیم کرده، زندگی آن جهان جاویدان نیز در نظر گرفته شده است. دین مقررات خود را در شعاع خداشناسی و پرستش و بندگی خدا که اثر بارز آن پس از مرگ و روز رستاخیز جلوه خواهد کرد، وضع می‌نماید.

روش‌های غیر دینی - هر چه باشد - تنها زندگی چند روزه این جهان را در نظر می‌گیرند و برای انسان وظایفی وضع می‌کند، که در سایه آن‌ها از زندگی مادی و منافع جسمانی که میان انسان و سایر حیوانات مشترک است، بهتر بتواند بهره‌برداری نماید.

و در حقیقت یک زندگی حیوانی را با منطقی که از احساسات و عواطف چرندگان و درندگان، سرچشمه می‌گیرد، برای انسان تنظیم می‌کنند، و دیگر توجهی به واقع‌بینی انسان و زندگی جاوید و مملو از معنویات وی، ندارد.

از این جاست که اخلاق عالی‌ه انسانی - چنان‌که تجربه قطعی نشان می‌دهد - تدریجاً از جامعه‌های غیر دینی رخت می‌بندد و روز به روز انحطاط اخلاقی آنان، روشن‌تر و آشکارتر می‌گردد.

برخی گویند: پایه اساس دین «تقلید» است و پذیرفتن بی‌چون و چرای یک رشته

تعالیم اسلام، ص: ۱۹۶

وظایف و مقررات، ولی روش‌های اجتماعی، به منطق روز قابل انطباق می‌باشد!

کسانی که این سخن را گفته‌اند از این نکته غفلت دارند که قوانین و مقرراتی که در جامعه اجرا می‌گردد، باید بی چون و چرا اجرا شود. هرگز دیده و یا شنیده نشده که افراد کشوری قوانین رایج کشور خود را توأم با مناظره و گفت‌وگوی علمی! به کار ببندند، و هر کسی که حکمت قانونی را نفهمید، از به کار بستن آن معاف و در پذیرفتن آن مختار باشد و در این جهت روش دینی و غیر دینی فرق ندارند.

آری هر چند با مطالعه اوضاع طبیعی و اجتماعی کشوری کنجکاوی در روش عمومی آن می‌توان به حکمت کلیات قوانین آن کشور و پاره‌ای از جزئیات - نه به همه - پی برد.

و این خاصیت و مقررات دینی نیز هست و از راه واقع‌بینی و کنجکاوی و خلقت و آفرینش و نیازمندی‌های فطری انسان، می‌توان به کلیات مقررات دین که روش فطری است و برخی از جزئیات آن‌ها، پی برد.

قرآن کریم و روایات زیادی به تعقل و تفکر و تدبر دعوت می‌کنند و در برخی از احکام به مصلحت اجمالی حکم، اشاره می‌نمایند و از پیغمبر اکرم و اهل بیت کرام وی اخبار زیادی در علل احکام در دست است.

وظیفه‌شناسی

چنان‌که در بخش اول کتاب دانسته شد، دین مقدس اسلام یک برنامه عمومی و همیشگی است که از جانب خدای متعال برای زندگی انسان در هر دو جهان، بر خاتم پیغمبران، نازل شده است تا در جامعه بشری به مورد اجرا درآید و کشتی انسانیت را از گرداب جهالت و بدبختی بیرون کشیده و به ساحل نجات برساند.

نظر به این‌که دین برنامه زندگی است ناگزیر نسبت به آنچه با زندگی ارتباط دارد وظیفه‌ای برای انسان تشخیص داده و انجامش را از وی می‌خواهد.

تعالیم اسلام، ص: ۱۹۷

به طور کلی زندگی ما انسان‌ها، با سه امر ارتباط دارد:

۱. خدای متعال که ما آفریده او هستیم و حق نعمت او از هر حقی بزرگ‌تر وظیفه‌شناسی نسبت به ساحت مقدس او از هر واجبی، واجب‌تر است؛

۲. خود ما انسان‌ها؛

۳. هموعان خودمان که ناگزیریم با آنان زندگی کنیم و کار و کوشش خود را با همکاری و دستکاری ایشان انجام دهیم. بنابراین بر حسب دستور، ما سه وظیفه کلی داریم: وظیفه در برابر خدا، در برابر خود و در برابر دیگران.

تعالیم اسلام، ص: ۱۹۸

وظیفه انسان در برابر خدا

خداشناسی

وظیفه ما در برابر خدای متعال، مهم‌ترین همه وظایف می‌باشد که با دلی پاک و نیتی خالص، در انجام آن کوشیده و برای نخستین بار وظیفه انسانی است که آفریدگار خود را بشناسد، زیرا چنان‌که وجود خدای متعال سرچشمه هستی هر آفریده و موجد هر پدیده واقعی است، شناسایی و علم به وجود پاکش، نیز روشنایی بخش هر دیده واقع‌بینی است، و بی‌اعتنایی به این حقیقت وجدانی،

منشأ هر گونه جهالت و بی‌بصیرتی و وظیفه‌شناسی می‌باشد و کسی که به معرفت حق بی‌اعتنا بماند و در نتیجه چراغ روشن وجدان خود را بکشد هیچ گونه راهی برای به دست آوردن سعادت واقعی انسانی ندارد.

چنان که می‌بینیم مردمی که از خداشناسی روگردان می‌باشند و در زندگی خود اهمیتی به این حقیقت نمی‌دهند، از معنویات انسانی به کلی دور و منطقی جز منطق حیوانات چرنده و درنده ندارند. خدای متعال در کلام خود می‌فرماید:

«فَأَعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلَّى عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا * ذَلِكَ مَبْلَغُهُم مِنَ الْعِلْمِ»؛ [۱۲۷]

تعالیم اسلام، ص: ۱۹۹

از کسانی که از یاد خدا روگردانند و غیر از زندگی دنیا و خوردن و خوابیدن مقصود دیگری ندارند، روگردان باش، چون این مردم از دنیا چیزی غیر از خوردن و خوابیدن نمی‌دانند.

و البته باید یادآور شد که خداشناسی برای انسان، که یک موجود واقع بین و دارای غریزه استدلال است اضطراری و قهری می‌باشد، زیرا با شعور خدادادی خود به هر گوشه و کنار آفرینش که نگاه کند آثار وجود خدای جهان و علم و قدرت وی را مشاهده می‌نماید. بنابراین، معنای خداشناسی این نیست که انسان، خداشناسی را برای خود به وجود آورد، بلکه مقصود این است که انسان به این حقیقت روشن که با هیچ پرده نمی‌شود آن را پوشاند، با دیده بی‌اعتنایی ننگرد و به وجدان خود که هر لحظه به سوی خدا دعوتش می‌کند، پاسخ مثبت دهد و با پی‌گیری این معرفت، هر گونه شک و تردید را از دل خود بزداید.

خداپرستی

پس از خداشناسی، دومین وظیفه ما خداپرستی است، زیرا در ضمن شناسایی حق، این حقیقت روشن می‌شود که سعادت و نیک‌بختی که یگانه هدف ماست، در عمل کردن و اجرای برنامه‌ای است که خدای مهربان برای زندگی ما معین فرموده و به وسیله فرستادگان خود ابلاغ داشته است. پس اطاعت فرمان خداوندی و بندگی او، یگانه وظیفه‌ای است که هر وظیفه دیگری در برابر آن ناچیز و کوچک است.

خدای متعال می‌فرماید:

«وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِلَٰهًا»؛ [۱۲۸]

دستور خداوند این است که غیر از او، کسی را نپرستید و از دیگری اطاعت نکنید.

تعالیم اسلام، ص: ۲۰۰

و نیز می‌فرماید:

«أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ أَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ * وَأَنْ اعْبُدُونِي هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ»؛ [۱۲۹]

ای گروه مردم، آیا به شما فرمان ندادم که از دشمن آشکار خود شیطان، اطاعت نکنید و تنها مرا اطاعت و بندگی کنید؟ این است راه راست.

بنابراین، وظیفه ماست که مقام بندگی و نیازمندی خود را بشناسیم و عظمت و کبریای نامحدود خداوند را در نظر داشته باشیم و او را از هر جهت به خویشتن محیط دانسته از فرمان‌های او اطاعت کنیم، بر ماست که جز خدای متعال را نپرستیم و غیر از پیغمبر گرامی و ائمه هدی، که خداوند عالم ما را به فرمانبرداری آنان دستور داده، از دیگران اطاعت نکنیم.

خدای متعال می‌فرماید:

«أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ أُولَى الْأَمْرِ مِنْكُمْ»؛ [۱۳۰]

از خدا و پیغمبر و فرمانروایان دین (ائمه) اطاعت کنید.

البته در اثر اطاعت خدا و اولیای دین، عملاً باید به هر چیزی که منسوب به خداست، احترام کامل را رعایت نمود، نام مبارک خدا و نام‌های اولیای دین را با ادب یاد کرد. در احترام کتاب خدا- قرآن کریم- و کعبه مشرفه و مساجد و اعتبار مقدسه اولیای دین، باید کوشید. چنان که خدای متعال می‌فرماید:

«مَنْ يُعْظِمُ شَعَائِرَ اللَّهِ فَإِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ»؛ [۱۳۱]

کسی که در تعظیم و احترام نشانه‌های خدای متعال می‌کوشد، پرهیزکاری باطنی خود را اظهار می‌دارد.
تعالیم اسلام، ص: ۲۰۱

وظیفه انسان در برابر خود

اشاره

انسان در زندگی خود هر روشی را که دنبال کند و هر راهی را که بپیماید، در حقیقت جز سعادت و کامیابی خود چیزی نمی‌خواهد و چون شناختن سعادت چیزی فرع شناختن خود آن چیز است؛ یعنی تا خود را شناختیم نیازمندی‌های واقعی خود را که سعادت ما در رفع آن‌هاست، نخواهیم شناخت، بنابراین لازم‌ترین وظیفه انسان این است که خود را بشناسد، تا بدین وسیله سعادت و خوش‌بختی خود را درک نموده و با وسایلی که در دست دارد، در رفع نیازمندی‌های خود بکوشد و عمر گران‌مایه را که تنها سرمایه اوست، به رایگان از دست ندهد.

پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید:

هر که خود را بشناسد خدای خود را شناخته است.

و امیرمؤمنان علی علیه السلام می‌فرماید:

کسی که خود را بشناسد به بالاترین مرحله معرفت رسیده است.

بعد از آن که انسان خود را شناخت، متوجه می‌شود که بزرگ‌ترین وظیفه‌اش این است که گوهر انسانیت خود را گرامی دارد. چنین گوهر تابناکی را پایمال ننماید و در بهداشت ظاهری و باطنی خود بکوشد، تا به یک زندگی شیرین و لذت بخش جاودانی نائل شود.

امیر مؤمنان علی علیه السلام می‌فرماید:

تعالیم اسلام، ص: ۲۰۲

کسی که خود را گرامی دارد شهوت‌های نفسانی پیش وی پست و ناچیز خواهد شد.

وجود انسان از دو چیز تشکیل یافته است: روان و تن. وظیفه انسان است که در حفظ صحت و استقامت هر دو رکن، بکوشد و به طوری که در آیین مقدس اسلام، نسبت به هر دو بخش دستورهای دقیق و کافی داده شده است، در بهداشت روان و تن خود سعی نماید.

بهداشت جسمی

پرهیز از مضرات:

آیین مقدس اسلام در ضمن یک سلسله مقررات، بهداشت جسمی را به طور کافی تأمین نموده است مانند نهی از خوردن خون

مردار و گوشت بعضی از حیوانات و غذاهای سمی و نهی از نوشیدن مسکرات و آب‌های ناپاک، پرخوری، ضرر زدن به بدن و دستورهای دیگری که این فصل گنجایش تفصیل آن‌ها را ندارد.

حفظ نظافت:

پاکیزگی یکی از مهم‌ترین اصول بهداشت است. به همین سبب در آیین پاک اسلام اهمیت زیادی به این اصل داده شده است، اهمیتی که در اسلام به پاکیزگی داده شده در هیچ آیین دیگری یافت نمی‌شود. پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله فرموده است: «الْإِيمَانُ مِنَ الْإِيمَانِ» و این خود بزرگ‌ترین تمجید از پاکیزگی است. و راجع به حمام و استحمام سفارش‌های مکرری از پیشوایان مذهبی رسیده است. امام موسی بن جعفر علیهما السلام استحمام یک روز در میان را توصیه می‌کند و علی علیه السلام می‌فرماید: حمام چه خانه خوبی است که کثافات انسان را برطرف می‌کند. اسلام گذشته از این که به طور عموم به نظافت و پاکیزگی امر می‌کند، به طور خصوصی نیز به هر نوع نظافت توصیه می‌نماید مانند: چیدن ناخن‌های دست و پا،

تعالیم اسلام، ص: ۲۰۳

ستردن موهای زاید سرو بدن، شستن دست‌ها پیش از غذا و پس از آن، شانه زدن مو، مضمضه و استنشاق، جاروب کردن خانه، پاکیزه نگاه داشتن راه‌ها، خانه‌ها و زیر درخت‌ها و مانند این‌ها. اسلام، گذشته از این دستورها، عبادت‌هایی تشریع کرده که توأم با پاکیزگی و نظافت دائمی است، مانند پاک کردن بدن و لباس از نجاست‌ها، انجام روزی چند مرتبه وضو، برای نماز. غسل‌های گوناگون برای نماز و روزه. با توجه به این که در موقع وضو و غسل باید آب به ظاهر بدن برسد و پوست باید از چربی و کثافات پوشیده نباشد. معلوم می‌شود که تمیز بودن بدن، به طور ضمنی واجب شده است.

نظافت لباس:

از سوره‌هایی که در اوایل بعثت به پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله نازل شد، سوره مبارکه «مدثر» می‌باشد. در آیه چهارم همین سوره، خداوند امر به پاکیزه نمودن لباس می‌کند «وَيَا بَاكَ فَطَهِّرْ»؛ لباس را پاکیزه بدار. پاکی لباس در موقع نماز به معنای خاص فقهی واجب است، ولی به طور کلی پاکیزگی از نجاسات و کثافات در همه حال مستحب می‌باشد و از هر یک از معصومین علیهم السلام سفارش چندی در این باب رسیده است. رسول اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید:

هر کس لباس می‌پوشد باید آن را نظیف کند.

امیر مؤمنان علی علیه السلام می‌فرماید:

شستن لباس غم و غصه را برطرف می‌نماید و باعث قبولی نماز است.

از حضرت امام صادق و امام کاظم علیه السلام نقل شده است که «داشتن ده دست و بیست دست پیراهن و عوض کردن آن‌ها، اسراف نیست».

علاوه بر نظافت و پاکیزگی لباس و بدن، مسلمان باید خوش‌لباس هم باشد و با نیکوترین هیئت و صورت با مردم ملاقات کند. حضرت علی علیه السلام می‌فرماید: «جامه نفیس بپوش و خود را زینت کن که خدا نیکوست و نیکو را دوست می‌دارد، اما باید از

تعالیم اسلام، ص: ۲۰۴

حلال باشد». سپس حضرت این آیه را می‌خواند:

«قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَ الطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ»؛ [۱۳۲]

بگو: - ای حبیب من - که بر بندگانم زینتی را که خدای جهان برای آن‌ها مهیا کرده، حرام کرده است؟

مضمضه و مسواک:

دهان انسان که مجرای غذا می‌باشد، به واسطه تناول غذا آلوده می‌شود و ریزه‌های غذا در بن و میان دندان‌ها و سطح زبان و سایر جاهای دهان باقی می‌ماند و در نتیجه داخل دهان، آلوده و بدبو می‌گردد و گاهی به وسیله تخمیرات و فعل و انفعالات شیمیایی، که در میان خرده غذا انجام می‌گیرد، مواد سمی به وجود می‌آید و با غذا آمیخته شده وارد معده می‌شود. علاوه بر این، تنفس شخصی در میان یک جمع موجب فساد هوای آن مجمع شده، دیگران را می‌آزارد.

از این رو شرع مقدس اسلام، به مسلمانان دستور داده است که هر روز - مخصوصاً پیش از هر وضو - دندان‌های خود را مسواک کنند و با آب تمیز مضمضه کرده، دهان خود را از آلودگی پاک نمایند.

پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید:

اگر ترس از عسر و حرج نبود، مسواک کردن را بر مسلمانان واجب می‌نمودم.

و در جای دیگر می‌فرماید:

همیشه جبرئیل همواره مسواک را توصیه می‌کرد حتی خیال کردم بعدها واجب خواهد شد.

استنشاق:

تنفس از ضروریات زندگی انسان است و غالباً هوایی که در منطقه مسکونی انسان می‌باشد از گرد و غبار و کثافات، خالی نیست و البته تنفس با چنین هوایی برای دستگاه تنفس ضرر دارد، برای پیش‌گیری از این ضرر خدای مهربان در

تعالیم اسلام، ص: ۲۰۵

درون بینی انسان موهایی رویانیده که نمی‌گذارد گرد و غبار به شش‌ها برسد، با این حال گاهی به واسطه آن که گرد و غبار در بینی جمع می‌شود، موهای بینی از انجام کامل وظیفه خود باز می‌ماند. از این جهت، در شرع اسلام دستور داده شده که مسلمانان روزی چند مرتبه پیش از وضو «استنشاق» کنند و به واسطه کشیدن آب پاک به بینی خود، بهداشت مربوط به تنفس خود را حفظ نمایند.

بهداشت روح

تهذیب اخلاق:

انسان با وجدان خدای خود، ارزش اخلاق پسندیده را درک کرده و به اهمیت آن از نظر انفرادی و از نظر اجتماعی پی می‌برد، از این جهت، در جامعه بشری کسی پیدا نمی‌شود که اخلاق نیکو را نستاید و صاحب اخلاق ستوده را محترم نشمارد.

اهمیتی که انسان به اخلاق پسندیده می‌دهد، محتاج به بیان نیست و دستوره‌های وسیع و دامنه‌داری که اسلام در اخلاق دارد، برای

همه کس روشن است. خدای متعال می‌فرماید:

«وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا * فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا * قَدْ أَفْلَحَ مَن زَكَّاهَا * وَقَدْ خَابَ مَن دَسَّاهَا»؛ [۱۳۳]

قسم به نفس و به خدایی که آن را آفریده و پس از آن بدی‌ها و خوبی‌ها را به او فهمانیده، رستگار است کسی که خود را از زشتی‌ها پاکیزه کند، و کسی که در تربیت خویش کوتاهی کند، از رستگاری باز مانده است.

امام صادق علیه السلام در تفسیر این آیه فرموده است: خداوند بر بشر آشکار فرموده آن را که خوب است و باید عملی کند و آن را که بد است و باید ترک نماید.

تعالیم اسلام، ص: ۲۰۶

تحصیل علم

یکی از صفات پسندیده روحی، داشتن علم است و فضیلت و برتری دانا، بر نادان از آفتاب روشن تر است.

آنچه انسان را از سایر حیوانات امتیاز می‌دهد، نیروی عقل و زیور علم است.

حیوانات دیگر هر کدام طبق ساختمان ویژه خود دارای غریزه‌های ثابتی هستند که به طور یک‌نواخت نیازمندی‌های زندگی خود را مطابق آن‌ها رفع می‌کنند و هرگز در زندگی آن‌ها امیدی به ترقی و تعالی نیست و نمی‌توانند درهای تازه‌ای به روی خود و دیگران باز کنند. تنها انسان است که به واسطه نیروی خرد، هر روز معلومات تازه‌ای بر معلومات گذشته خود می‌افزاید و با کشف قوانین طبیعت و مآورای طبیعت، هر زمان ارزش و رونق تازه‌ای به زندگی مادی و معنوی خود می‌دهد، به ادوار گذشته نظر افکنده برای آینده خود و دیگران پایه گذاری می‌نماید.

اسلام بیش از همه نظامات اجتماعی جدید و قدیم، همه ادیان و شرایع، مردم را به فرا گرفتن علم و دانش تشویق و ترغیب نموده است. اسلام برای پی‌ریزی یک فرهنگ اساسی، تحصیل علم را بر هر زن و مرد مسلمان واجب کرده است و در این مورد، دستورهای فراوانی از پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله و پیشوایان دینی رسیده است. پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «تحصیل علم بر هر مسلمانی واجب است» در این روایت «علم» مطلق ذکر شده و شامل تمام رشته‌های علمی است و هیچ استثنایی حتی از لحاظ مرد و زن وجود ندارد. پس بنابراین، تحصیل علم و دانش در اسلام اختصاص به طبعی و یا جنسی ندارد، بلکه فریضه تحصیل علم، یک فریضه عمومی و همگانی است.

و نیز می‌فرماید: «از گهواره تا گور در آموختن دانش بکوشید» هر فریضه دینی، وقت خاصی دارد و در همه آن‌ها بلوغ شرط است، یعنی مکلف باید بالغ باشد، مادامی که بالغ نشده، وجوب نیست. و بعضی از واجبات دینی در دوران پیری و ناتوانی از

تعالیم اسلام، ص: ۲۰۷

انسان برداشته می‌شود، ولی تحصیل علم و فراگرفتن دانش، از روزی که انسان از مادر متولد می‌شود و تا روزی که از دنیا می‌رود، به اصطلاح در همه مراحل عمر انسان واجب است. روی این اصل مسلمان باید در همه عمر خود، علم و دانش فراگیرد و هر روز بر معلومات خود بیفزاید. این حدیث شریف هم در وقت این فریضه توسعه و تعمیم داده است.

و نیز می‌فرماید:

به دنبال علم بروید اگر چه در چین باشد.

در حدیث دیگر می‌فرماید:

علم و دانش عزیزترین چیزی است که مومن آن را گم کرده است و اگر سراغ آن را از چین - اقصی نقاط جهان - هم بگیرد، به دنبال آن می‌رود.

طبق این دستور، هر مسلمان موظف است تحصیل علم کند ولو این که فراگرفتن آن مسافرت‌های دور و درازی لازم داشته باشد. بالاخره باید به هر قیمتی که باشد برود، تا گم‌شده خود را به دست آورد.

و هم‌چنین در حدیث دیگری می‌فرماید:

لِحِكْمَةِ ضَالَّةِ الْمُؤْمِنِ أَخْذُهَا مِنْ أَيْنَ وَجَدَهَا؛

علم و دانش گم‌شده مؤمن است، پیش هر کسی یافت آن را اخذ می‌کند.

به این معنا در فراگرفتن علم یگانه شرط این است که علم درست و مفید به حال جامعه‌ها باشد.

اسلام به شناختن اسرار آفرینش و تفکر در آسمان‌ها و زمین و طبیعت انسان و تاریخ ملل و آثار گذشتگان- فلسفه و تاریخ و علوم ریاضی و طبیعی و غیر آن‌ها- بسیار توصیه می‌کند و هم‌چنین یاد گرفتن مسائل اخلاقی و شرعی- اخلاق و حقوق اسلامی- و اقسام صنایع که به زندگی انسان سرو صورت می‌دهد، در اسلام بسیار ترغیب و تأکید شده است.

تعالیم اسلام، ص: ۲۰۸

آری، اهمیت علم از نظر پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله به قدری است که در جنگ «بدر» وقتی گروهی از کفار به دست مسلمانان اسیر شدند، حضرت دستور دادند تا هر یک از اسیران با پرداختن مبلغی، آزاد شوند فقط عده‌ای از اسیران که خواندن و نوشتن بلد بودند از پرداختن آن مبلغ معاف شدند، به شرط آن که هر یک از آنان به ده نفر از جوانان مسلمان، خواندن و نوشتن بیاموزند.

این نخستین بار در جهان بود که آموزشگاه بزرگسالان- کلاس اکابر- در جهان دایر گشت و این افتخار بزرگ در تاریخ جهان، به نام مسلمانان ثبت گردید. جالب توجه این که برای اولین بار و آخرین بار در تاریخ بشریت، به فرمان پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله آموزش دانش به جای غرامت جنگی پذیرفته گشت نه پیش از آن و نه پس از آن، کسی در دنیا ندیده بود که یک فرمانده که در جنگ پیروز شده است، آموزش کودکان را به جای فدی و غرامت جنگی بپذیرد.

پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله خود شخصاً به آن آموزشگاه‌ها می‌رفت و کسانی را که خواندن و نوشتن می‌دانستند، با خود می‌برد و دستور می‌داد که از کودکان امتحان بگیرند و ببینند در درس و مشق چه اندازه پیشرفت کرده‌اند؟ هر کودک را در کار آموختن کوشا تر می‌دید، بیشتر تشویق می‌کرد.

حتی یکی از تاریخ نویسان می‌نویسد: زنی به نام «الشفاء» که در جاهلیت خواندن و نوشتن را فرا گرفته بود، به خانه حضرت می‌آمد و به زنان پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله خواندن و نوشتن می‌آموخت و از این روی، از طرف پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مورد تقدیر و تشویق قرار می‌گرفت.

اهمیت محصل از نظر اسلام

اهمیت و سعی و کوشش در راه رسیدن به هر هدفی، به اندازه همان هدف است و چون هر انسانی با فطرت خدادادی خود اهمیت علم و دانش را در عالم انسانیت از

تعالیم اسلام، ص: ۲۰۹

هر چیز بالاتر می‌داند، ارزش محصل بالاترین ارزش‌ها خواهد بود و نظر به این که اسلام دینی است که بر اساس فطرت استوار است. بدون تردید بالاترین ارزش‌ها را به محصل می‌دهد. پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرمود:

کسی که در راه تحصیل علم باشد محبوب خداست.

با این که جهاد یکی از پایه‌های دین است و اگر پیغمبر یا امام دستور جنگ دهد، عموم مسلمانان باید در جنگ شرکت کنند، ولی کسانی که مشغول علوم دینی هستند از این وظیفه معاف می‌باشند. و باید پیوسته عده کافی از مسلمانان در مراکز علمی به تحصیل

علم پردازند. خدای متعال می‌فرماید:

«وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ»؛ [۱۳۴]

مسلمانان نباید همگی برای جهاد بیرون روند بلکه باید از هر فرقه، گروهی به سوی مراکز علمی کوچ کرده، حقایق دین را به دست آورند و پس از مراجعت، قوم خود را با تعالیم اسلام آشنا سازند.

اهمیت معلم و آموزگار

معلم کانون گرم و فروزانی است که از نور فضیلت نیرو می‌گیرد، تا جهل و بی‌سوادی را از روی زمین ریشه کن کند. معلم است که از دست او کوردلان و نادانان بینا و دانا می‌گردند و با کمک مشعل فروزان علم و دانش، به وادی مقدس و به بهشت سعادت کشانده می‌شوند.

از این جهت در دین اسلام احترام معلم لازم و اطاعت او واجب است و در نظر آموزگار مقدس‌ترین و سرفرازترین فرد جوامع انسانی است و در شأن بزرگ و

تعالیم اسلام، ص: ۲۱۰

شایسته‌اش این بس که مولای متقیان علی علیه السلام می‌فرماید:

مَنْ عَلَّمَنِي حَرْفًا قَدْ صِيرَنِي عَبْدًا؛

هرکس به من چیزی آموخت، مرا بنده خود ساخت!

البته این کلام حکیمانه، در بزرگداشت مقام معلم، بسیار ارزنده است.

و باز می‌فرماید: مردم سه دسته می‌باشند: اول عالم ربانی. دوم آن که برای نجات خود و دیگران به تحصیل علم می‌پردازد. سوم کسانی که از دانش و خرد عاری می‌باشند آنان مانند مگس‌هایی هستند که به سرو صورت چهارپایان می‌نشینند و با هر بادی که می‌وزد، این سو و آن سو می‌روند.

بزرگداشت دانشمندان

قرآن کریم در مقام بیان ارج و بهای دانش و جلالت قدر دانشمندان می‌گوید:

«يَرْفَعُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ»؛ [۱۳۵]

بلند گرداند خدا آنان را که ایمان آوردند و آنان را که از علم بهره‌مند شدند، درجه‌ها و مرتبه‌ها.

ارزش دانشمندان در نظر پیشوای اسلام به حدی است که فرمود:

مرگ قبیله‌ای سهل‌تر و کم‌زیان‌تر از مرگ یک دانشمند است.

هم‌چنین خدای متعال در آیه دیگر می‌فرماید:

«هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُوا الْأَلْبَابِ»؛ [۱۳۶]

آیا دانایان با نادانان برابر هستند، فقط آنان پند می‌پذیرند که صاحب خرد باشند.

به این معنا، عالم با جاهل هیچ وقت مساوی نیست. عالم و دانشمند بر هر کسی که

تعالیم اسلام، ص: ۲۱۱

از علم بی‌بهره باشد، برتری ذاتی دارد. از این آیه شریفه استفاده می‌شود که علم در نظر قرآن، مخصوص به علم دین نیست، بلکه

علم در نظر قرآن، هر آن چیزی است که به انسان بصیرت و روشنایی می‌دهد و در امور دنیوی و اخروی به انسان کمک می‌کند. و در مقام برتری دانشمندان نسبت به عابدها و زاهدها، از امام محمد باقر علیه السلام چنین روایت کرده‌اند: «دانشمندی که دانش خود را مورد استفاده قرار دهد، از هفتاد هزار عابد افضل و برتر است».

و در نظر پیشوای اسلام، میزان شخصیت هر کس را علم و دانش او تعیین می‌کند، پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید: دانشمندترین مردم کسی است که همیشه با استفاده از علم دیگران بر دانش خود بیفزاید، ارزش انسان به علم است. پس هر کس علمش بیشتر، ارزشش بیشتر، و هر کس علمش کمتر، قدر و قیمتش نیز کمتر است.

وظیفه معلم و شاگرد

قرآن کریم، علم و دانش را حیات و زندگی حقیقی انسان می‌شناسد چه اگر دانش نبود انسان با جماد و مرده، هیچ فرقی نداشت. بنابراین، دانش‌آموز باید معلم خود را کانونی از زندگی تصور کند که به تدریج زندگی واقعی خود را از وی دریافت می‌دارد و از این جهت باید خود را از زنده او بداند و در احترام و تعظیم او کوتاهی نکند و در پذیرفتن تعلیم و تربیت او، اگر چه همراه با خشونت و تندی هم باشد، سرسختی نشان ندهد و در حضور و غیبت و در زندگی و پس از مرگ او، در بزرگداشت وی کوتاهی نکند.

هم چنین معلم باید خود را مسئول زندگی شاگردان خود بداند و تا هنگامی که آنان را به پایه یک انسان زنده و با افتخار نرسانیده، خسته نشود و آرام نگیرد. اگر گاهی

تعالیم اسلام، ص: ۲۱۲

دانش‌آموزان از پذیرفتن آموزش و پرورش وی کوتاهی کنند، دلسرد نشود و اگر در تعلیم و تربیت پیشرفت کنند، از آنان تقدیر نماید و هرگز روحیه دانش‌آموزان را با گفتار و رفتار خود، افسرده نکند.

دو نکته مهم در تعلیمات اسلام

هر یک از روش‌های اجتماعی که در جامعه‌های مختلف بشری جاری می‌باشد، یک رشته از اسرار نهانی در بر دارد که اگر بر عامه مردم روشن شود، به ریاست کارگردانان جامعه و خواسته‌های شهوی آنان ضربه‌هایی وارد می‌آورد، از آن جهت است که آنان پیوسته حقایقی را از توده مردم پوشیده می‌دارند، و علت این مطلب آن است که بسیاری از مطالب و مقررات ساخته مغز خود آن‌هاست، و چون مخالف عقل و صلاح اجتماع و افراد می‌باشد، می‌ترسند که اگر کشف شود سیل اعتراض به رویشان جاری گردد و منافعشان به خطر افتد! به همین جهت، کلیسای مسیحیت و مراکز روحانی دیگر ادیان به مردم اجازه تفکر آزاد را نمی‌دهند. بلکه حق تغییر و توضیح معارف دینی و بیانات کتاب مذهبی را از خصائص خویش می‌دانند و بر مردم است که هر چه آنان می‌گویند، بی چون و چرا و بدون بحث و کنجکاوی- آزاد- بپذیرند! همین روش است که به بسیاری از روش‌های دینی لطمه وارد ساخته است و روش کنونی مسیحیت شاهی صادق بر این گفتار است.

ولی چون اسلام به حقانیت خود اطمینان و اعتماد دارد و هیچ گونه نقطه مبهم و تاریکی در راه خود نمی‌بیند، برخلاف همه روش‌های مذهبی و غیر مذهبی دیگر به نکاتی مهم دستور می‌دهد:

۱. هیچ مطلب حقی را پوشیده نمی‌دارد و به پیروان خویش نیز اجازه نمی‌دهد که حقی را بپوشانند، زیرا شرایع این دین پاک بر طبق قانون فطرت و آفرینش تنظیم شده و هیچ چیز آن از ناحیه حق و حقیقت قابل تکذیب نیست.

تعالیم اسلام، ص: ۲۱۳

در اسلام کتمان حقایق از گناهان بزرگ معرفی شده است و خدای متعال در کلام خود آنانی را که حق را کتمان می‌کنند، لعنت کرده است آن‌جا که می‌فرماید:

«إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولَٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ»؛ [۱۳۷]

۲. پیروان خود را امر فرموده که درباره حقایق و معارف آزادانه به تفکر بپردازند و در هر جا که کوچک‌ترین ابهامی برای آنان پیدا شد، توقف نمایند و قدم پیش نگذارند تا پیوسته ایمان روشنشان از گزند تاریکی شک و شبهه محفوظ بماند، و چنانچه گرفتار شبهه و تردیدی شوند، با کمال انصاف و حق جویی در دفع آن بکوشند، آزادانه به حل آن بپردازند. خدای متعال می‌فرماید: از چیزی که روشن نیست پیروی مکن. [۱۳۸]

خودداری از تفکر آزاد و اظهار حق

درک حقایق از راه فکر و اندیشه و پذیرفتن آن‌ها، گران‌بهاترین محصولی است که دستگاه انسانیت تولید می‌کند و یگانه سبب امتیاز انسان بر سایر حیوانات و پایه شرافت و افتخار اوست، و هرگز حس انسان دوستی و غریزه واقع بینی، اجازه نخواهد داد که با تحمیل افکار تقلیدی، آزادی فکر از انسان سلب شود و یا با پنهان داشتن حقایق، عقل او گمراه گردد و در نتیجه، افکار خدایی از کار انداخته شود، ولی از این حقیقت نیز نباید غفلت کرد که در جایی که انسان استعداد فهم حقیقتی را ندارد، یا به واسطه سرسختی و لجبازی طرف، امیدی به پیشرفت حقیقت نیست و اظهار آن به ضرر مالی یا جانی یا عرضی انسان کشیده خواهد شد، غریزه واقع بینی و انسان

تعالیم اسلام، ص: ۲۱۴

دوستی به عکس حکم می‌کند، و برای این که به ساحت حقایق تقدیس و احترام شود، دستگاه انسانیت از خطر گمراهی، خطرهای دیگر مالی و جانی و عرضی محفوظ بماند، پرده پوشی حقایق را ایجاب می‌کند. ائمه اهل بیت در اخبار زیادی مردم را از فکر کردن در پاره‌ای از حقایق که افراد انسان استعداد فهم آن‌ها را ندارند، به شدت نهی نموده‌اند.

خدای متعال در دو مورد از کلام خود کتمان حق را در مورد تقیه مجازی شمرد.
(آل عمران، آیه ۲۸ و نحل، آیه ۱۰۶).

نتیجه

اسلام در مواردی پوشیده ماندن حق و حقیقت را توصیه می‌کند، بلکه آن را لازم می‌شمارد:

۱. مورد تقیه، آن جایی است که امیدی به پیشرفت حق نبوده در اظهار آن خوف خطر مالی یا جانی یا عرضی باشد.
۲. جایی که حق برای کسی مفهومی نباشد و اظهار آن موجب گمراهی او شود، یا باعث استهزا و اهانت نسبت مقدس حق گردد.
۳. جایی که تفکر آزاد به واسطه نبودن استعداد، حق را وارونه جلوه دهد و موجب گمراهی شود.

تعالیم اسلام، ص: ۲۱۵

وظیفه انسان در برابر دیگران

وظیفه در برابر پدر و مادر

پدر و مادر واسطه آفرینش فرزند و تربیت ابتدایی او می‌باشند، بدین سبب در دین مقدس اسلام بالاترین توصیه و تأکید در اطاعت و احترام ایشان وارد شده، تا جایی که خدای متعال در کلام خود پس از ذکر توحید، به احسان «والدین» توصیه نموده و می‌فرماید: «وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا»؛ [۱۳۹]

خدای تو فرمان داده است که جز او را نپرستید و به پدر و مادر نیکی کنید.

و در اخباری که گناهان بزرگ را می‌شمارد، پس از شرک، بد رفتاری نسبت به والدین شمرده شده است. و نیز خدای متعال در ذیل آیه گذشته می‌فرماید:

«إِمَّا يَنْتُلِغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أَفْ وَلَا تَنْهَهِمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا* وَ اخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا»؛ [۱۴۰]

اگر یکی از پدر و مادر یا هر دوشان در نزد تو، به سن پیری رسیدند با آنان کلمه

تعالیم اسلام، ص: ۲۱۶

زننده‌ای مگو و بانگ بر ایشان مزن و با احترام با ایشان سخن گوی و با مهربانی در برابرشان فروتنی بگستر و بگو پروردگار من به هر دوتای آنان رحمت کن، هم‌چنان که آنان در خردسالی مرا تربیت کردند.

چه خوش گفت زالی به فرزند خویش چو دیدش پلنگ افکن و پیل تن

اگر از عهد خردیت یاد آمدی که بیچاره بودی در آغوش من

نکردی در این روز بر من جفا که تو شیر مردی و من پیرزن

در دین مقدس اسلام، اطاعت پدر و مادر جز در موردی که به ترک یکی از واجبات، یا فعل یکی از محرمات امر کنند، واجب است. و به تجربه رسیده است کسانی که پدر و مادر خود را می‌رنجانند، در زندگی خود خوشبخت و کامروا و بالاخره رستگار نمی‌شوند.

عقوق والدین

پدر و مادر در اجتماع خانوادگی نسبت به فرزندان به منزله ریشه درختند نسبت به شاخه‌ها و چنان‌که نسل و موجودیت شاخه‌های درخت بسته به ریشه آن است، هم‌چنین پایه گذار زندگی فرزندان، پدر و مادر وی می‌باشند و نظر به این که جامعه انسانی از دو طبقه والدین و اولاد ترکیب یافته، ریشه اصلی جامعه، همان پدر و مادر می‌باشند.

بدرفتاری با پدر و مادر و آزار رسانیدن به آن‌ها، گذشته از این که نهایت حق ناشناسی و ناجوانمردی است، موجب انقراض انسانیت و انهدام جامعه است، زیرا بی‌احترامی فرزند نسبت به پدر و مادر از جانب پدر و مادر نیز در شکل بی‌مهری و بی‌اعتنایی منعکس خواهد شد و از سوی دیگر چنان‌چه طبقه فرزند به پدر و مادر خود با چشم خواری و پستی نگاه کنند، از فرزندان خود هم توقع بیشتر از آن که خود دارند نخواهند داشت! و به مهربانی و دستگیری‌شان در روز پیری و ناتوانی امیدوار

تعالیم اسلام، ص: ۲۱۷

نخواهند بود و قهراً از تشکیل خانواده دلسرد خواهند شد. چنان‌که در بسیاری از جوانان امروز این حال مشاهده می‌شود!

عمومیت پیدا کردن این طرز تفکر، به طور قطع راه توالد و تناسل را می‌بندد، زیرا هرگز عاقلی عمر گران‌مایه را وقف پرورش نهالی نمی‌کند که نه میوه‌اش را خواهد خورد و نه در زیر سایه‌اش خواهد نشست و نه از تماشای آن سودی، جز غم و اندوه خواهد برد! ممکن است تصور کنیم که دولت می‌تواند به وسیله جاذبه‌های گوناگون! مردم را به تشکیل خانواده تشویق نماید، و بدین طریق مشکل توالد و تناسل را حل کند! ولی این نکته را باید متذکر بود که هیچ طریقه و رسمی از رسوم اجتماعی که پشتوانه طبیعی -

مانند عاطفه پدر و مادری و فرزندی - نداشته باشد، قابل دوام نیست.

گذشته از این که رها کردن یکی از غریزه‌های طبیعی، ناگزیر انسان را از یک رشته لذت‌های روحی پاک هم محروم خواهد ساخت.

حقوق فرزندان بر پدر و مادر

کارهایی که انسان باید انجام دهد، نسبت به کسی که در نتیجه آن ذی‌نفع است، حق نامیده می‌شود و نسبت به کسی که باید آن‌ها را انجام دهد وظیفه و حکم و تکلیف نامیده می‌شود؛ مثلاً کسی که در مقابل اجرت برای دیگری کاری انجام دهد، پرداختن اجرت وظیفه کارفرما و حق کارگر است، و اگر کارفرما اجرت را نپردازد، کارگر می‌تواند آن را مطالبه کند و از حق خود دفاع نماید. چون انسان طوری آفریده شد که زندگی وی در این جهان جاوید نیست و خواه ناخواه پس از چندی رخت بر می‌بندد، خداوند برای این که نوع بشر را از نابودی نگهدارد، روش توالد و تناسل را برقرار ساخته و افراد را به وسایل ایجاد نسل، مجهز نموده و عواطف درونیش را متوجه این کار کرده است.

تعالیم اسلام، ص: ۲۱۸

در اثر همین تجهیز کامل است که طبعاً انسان فرزند خود را پاره‌ای از خود می‌داند و بقای او را بقای خود فرض می‌کند و در راه آسایش و کامیابی وی هرگونه تلاش و کوشش را می‌نماید و رنج‌های گوناگون را بر خود هموار می‌سازد، زیرا نابودی شخص یا شخصیت او را نابودی شخص یا شخصیت خود می‌داند و در حقیقت، از فرمان سازمان آفرینش که بقای نوع بشر را می‌خواهد اطاعت می‌کند. پس وظیفه پدر و مادر است که حکمی را که وجدان و شرع در آن متفقند در مورد فرزند اجرا نماید و او را نیکو پرورش دهند تا انسان شایسته‌ای بار آید و در حق او چیزی را روا دارند که از نظر انسانیت برای خود روا می‌دارند و این که به قسمتی از آن‌ها اشاره می‌شود:

۱. از نخستین روزی که کودک سخن یا اشاره را می‌فهمد، پایه اخلاق پسندیده و صفات شایسته را در روان وی بنا نهاده استوار سازند، و تا می‌توانند او را از موضوعات خرافی نترسانند و از کارهای زشت و خلاف عفت باز دارند و خود نیز نزد وی از گفتن دروغ و بدگویی و دشنام و الفاظ رکیک اجتناب کنند، و در برابر وی کارهای پسندیده کنند تا عقیف و عالی طبع بار آید، و از خود جدیت و همت و عدالت بروز دهند تا عدالت دوستی نوع پروری آنان از روی قانون «انتقال اخلاق» به وی منتقل شود و از زورگویی و پستی همت و خودخواهی دور ماند.

۲. تا به حد تمیز نرسیده در خور و خواب و سایر نیازمندی‌های زندگی‌اش، عنایت به خرج دهند و بهداشت جسمی وی را رعایت کنند، تا بدنی سالم و مغز و مزاجی قوی یافته آماده تعلیم و تربیت شود.

۳. از موقعی که استعداد آموزش پیدا کند - معمولاً از سال هفتم - به دست آموزگارش بسپارند و کمال سعی را مبذول دارند که زیر دست آموزگار شایسته‌ای درآید تا آنچه می‌شود، اثر نیک و مطلوبی در وی بگذارد و موجب تلطیف روح و تزکیه نفس و تهذیب اخلاق وی گردد.

تعالیم اسلام، ص: ۲۱۹

۴. هنگامی که سن فرزند اقتضای آن را دارد که در مجامع عمومی یا در ملاقات‌های خانوادگی شرکت کند، برای آشنایی به رسم‌های اجتماعی وی را همراه خود به مجامع ببرند و به طرز معاشرت‌های پسندیده آشنا سازند.

احترام بزرگان

احترام به پیران و سالمندان نیز لازم است، چنان‌که پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود «تجلیل و احترام به پیران تجلیل و احترام خداست».

وظیفه انسان در برابر خویشاوندان

خویشاوندان که به وسیله پدر و مادر انسان، رابطه نسبی دارند، سبب طبیعی انعقاد اجتماع می‌باشند و به واسطه اتحاد خود و اشتراک سلول، انسان را جزیی از یک خانواده قرار می‌دهد. به پاس این اتحاد و ارتباط طبیعی، اسلام پیروان خود را به صله رحم امر می‌کند و در قرآن و اخبار پیشوایان دین، توصیه‌های اکیدی در این باره شده است.

خدای متعال می‌فرماید:

«وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا»؛ [۱۴۱][۱۴۲]

تعالیم اسلام؛ ص ۲۱۹

خدایی که همدیگر را به او قسم می‌دهید، و خویشاوندان خود، بهره‌زید و ایشان را رعایت کنید، زیرا خداوند مراقب اعمال شماست.

پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید:

من امت خود را به صله رحم سفارش می‌کنم و اگر در میان خویشاوندان یک سال راه فاصله باشد، باید پیوند خویش را از هم نگسلند!

تعالیم اسلام، ص: ۲۲۰

وظیفه انسان به همسایگان

چون همسایگان به واسطه نزدیکی محل آسایش، ارتباط بیشتری با یکدیگر دارند و طبعاً در حکم یک خانواده بزرگ‌تری می‌باشند، خوشرفتاری و بدرفتاری یکی از آنان، در همسایه‌های دیگر بیشتر از سایرین تأثیر خواهد داشت.

کسی که در خانه خود شب را با هیاهو به روز می‌رساند، به کسی که در آن طرف شهر است آزار نمی‌رساند، ولی از همسایه خود سلب آسایش می‌کند.

توانگری که در کاخ زیبای خود! با عیش و نوش روزگار می‌گذرانند از پیش چشم بینوایان دور دست، به دور است، ولی هر لحظه به دل همسایه تنگدست خود که در کلبه گلی خزیده، آتش می‌زند، و قطعاً روزی فرا می‌رسد که کیفر کردار زشت خود را بچشد، از این رو در شرع مقدس اسلام به رعایت حال همسایه بسیار توصیه شده است.

پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرمود:

جبرئیل در خصوص همسایه آن قدر به من سفارش کرد که گمان بردم خدای متعال همسایه را یکی از ورثه قرار خواهد داد.

و نیز می‌فرمود:

کسی که خدا و قیامت را قبول دارد، هرگز به همسایه خود ظلم و ستم نمی‌کند، و اگر از وی قرضی بخواهد به او می‌دهد، و در غم و شادی شریک او خواهد بود، و همسایه را اگر چه کافر هم باشد، نباید آزرده.

و باز می‌فرماید:

کسی که همسایه خود را بیازارد، بوی بهشت به مشامش نخواهد رسید و کسی که حق همسایه را مراعات نکند، از ما نیست و کسی

که سیر باشد و بداند که همسایه‌اش گرسنه است و به او چیزی ندهد، مسلمان نیست؟!

تعالیم اسلام، ص: ۲۲۱

وظیفه انسان نسبت به زیردستان و بیچارگان

شکی نیست که تشکیل جامعه برای رفع نیازمندی‌های افراد است، و مهم‌ترین وظیفه اعضای هر جامعه آن است که از درماندگان و ناتوانان دست‌گیری کنند و نیازمندی‌های زندگی کسانی را که خود توانایی رفع آن را ندارند، به وسیله‌ای رفع نمایند. امروز دیگر این مسئله روشن شده است که بی‌قیدی متمولین نسبت به گرفتاری افراد تنگدست، بزرگ‌ترین خطری است که می‌تواند جامعه‌ای را نابود کند، و توانگران خود، نخستین قربانی این خطر می‌باشند.

اسلام چهارده قرن پیش با توجه به این خطر دستور داده که توانگران هر سال بخشی از ثروت خود را در میان فقرا و بینوایان قسمت کنند، و چنان‌چه با این اندازه نیازمندیشان رفع شد، مستحب است که برای توسعه زندگی فقیران به مقداری که می‌تواند، در راه خدا انفاق نمایند.

خدای متعال می‌فرماید:

«لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ» [۱۴۳]

به نیکی و رستگاری نخواهید رسید مگر مقداری از آنچه را که مورد علاقه شماست، در راه خدا انفاق کنید.

اخباری که در خصوص خدمت به خلق رسیده بی‌شمار است. پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرمود:

خير الناس أنفعهم للناس؛

بهترین مردم کسی است که بیش از همه برای مردم سودمند باشد.

و نیز می‌فرمود:

تعالیم اسلام، ص: ۲۲۲

در روز رستاخیز کسی در نزد خدای متعال مقامش بالاتر است که بیش از همه در راه خیر خواهی بندگان خدا قدم برداشته باشد.

در بلا یار باش یاران راتا کند فضل ایزد یاری

به همه حال، بدروی روزی تخم نیکی که این زمان کاری

وظیفه انسان در برابر جامعه

چنان‌که می‌دانیم افراد انسان، به دستیاری هم‌کار می‌کنند و در اثر آن از کار و کوشش همدیگر استفاده کرده نیازمندی زندگی خود را رفع می‌نمایند، جامعه‌هایی که از این افراد به وجود می‌آید، به منزله یک انسان بزرگ است و هر یک از افراد، مانند عضوی از اعضای این انسان بزرگ می‌باشند.

هریک از اعضای بدن انسان، کاری را که مخصوص به خود آن است، انجام می‌دهد و از ضعف کار خود به علاوه منافع اعضای دیگر بهره‌مند می‌شود؛ یعنی در محیط فعالیت خود منافع خود را در ضمن منافع اعضای دیگر تأمین می‌کند و در شعاع زندگی دیگران، به زندگی خود ادامه می‌دهد، و اگر هر یک از اعضا، خودخواهی به خرج می‌داد و به درد دیگران نمی‌خورد؛ مثلاً جایی که دست یا پا مشغول کار است چشم با نگاه خود با آن‌ها همکاری نمی‌کرد، یا دهان تنها به جویدن غذا و لذت بردن از آن قناعت کرده برای رفع نیازمندی‌های معده غذا را فرو نمی‌برد، انسان بی‌درنگ بدرود زندگی می‌گفت و در نتیجه، همان اعضای خودخواه انفرادی طلب نیز می‌مردند!

وظیفه افراد اجتماع نیز نسبت به جامعه همان وظیفه اعضای انسان است؛ یعنی آدمی باید منافع خود را در ضمن منافع جامعه بخواهد و از کار و کوشش خود، بهره برداری جامعه را در نظر گیرد، تا از زحمت خودش برخوردار شود و به همه نفع برساند، تا خود نیز بتواند نفعی ببرد. از حقوق دیگران دفاع کند تا حقوق خودش از تعالیم اسلام، ص: ۲۲۳ بین نرود.

این حقیقتی است که ما با فطرت خدادادی خود می‌فهمیم و دین مقدس اسلام نیز که بر اساس فطرت و آفرینش استوار است، حکم و نظری جز این نخواهد داشت. پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید: الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ يَدِهِ وَلِسَانِهِ؛ مسلمان کسی است که مسلمانان از دست و زبان او در امان باشند. و باز می‌فرماید:

مسلمانان برادر همدیگرند و در برابر بیگانگان به منزله یک‌دست، یک‌دل و یک‌جهت می‌باشند. و هم‌چنین می‌فرماید:

مَنْ أَصْبَحَ وَ لَمْ يَهْتَمْ بِأَمْرِ الْمُسْلِمِينَ فَلَيْسَ بِمُسْلِمٍ؛ کسی که به امور مسلمانان اهمیت ندهد مسلمان نیست. و از این جهت، در جنگ «تبوک» که پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله با لشکر اسلام سرحد روم حرکت کردند، به واسطه آن که سه نفر از مسلمانان در جنگ شرکت نمودند، پس از مراجعت لشکریان اسلام وقتی آن سه نفر به استقبال رفته و به آن حضرت سلام کردند! روی مبارک خود را از آنان برگردانیده و جواب سلامشان را نداد و هم‌چنین مسلمانان روی از ایشان برتافتند و کسی در شهر «مدینه» حتی زن‌های ایشان، با آنان سخن نگفتند و بالاخره آنان سرافکنده و بیچاره شده به کوه‌های «مدینه» پناه بردند و به توبه و انابه پرداختند، تا پس از چند روز خداوند توبه آنان را پذیرفت به امر پیامبر اکرم و به داخل شهر برگشتند.

عدالت

در قرآن و اخبار پیشوایان دین، عدالت بر دو قسم است: فردی و اجتماعی و هر تعالیم اسلام، ص: ۲۲۴ دو معنا، مورد عنایت کامل آیین مقدس اسلام می‌باشد.

عدالت فردی

عدالت فردی آن است که انسان از دروغ و غیبت و گناهان بزرگ دیگر اجتناب نموده و در انجام سایر گناهان پافشاری نکند و کسی که دارای این صفت است، عادل نامیده می‌شود و طبق مقررات اسلامی، اگر لیاقت علمی هم داشته باشد، می‌تواند متصدی قضاوت و حکومت و پیشوایی تقلید و سایر مشاغل اجتماعی شود، ولی کسی که از این حیثیت و شخصیت دینی محروم باشد ولو عالم هم باشد نمی‌تواند، از این مزایا بهره‌مند گردد.

عدالت اجتماعی

عدالت اجتماعی آن است که انسان نسبت به حقوق دیگران افراط و تفریط روا ندارد و همه را در برابر قانون مساوی ببیند و در اجرای مقررات دینی از حق تجاوز نکند و تحت تأثیر عواطف و احساسات قرار نگرفته از راه راست منحرف نشود.

خدای متعال می‌فرماید:

«إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ»؛ [۱۴۴]

خدای متعال به عدالت امر می‌کند.

باز می‌فرماید:

«وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ»؛ [۱۴۵] در این آیه خداوند بر حکام امر فرموده که از روی عدل حکم کنند.

تعالیم اسلام، ص: ۲۲۵

در آیات و روایات بی‌شماری به عدالت در گفتار و رفتار امر شده و خدای متعال ستم کاران را در چند مورد از کلام خود صریحاً «لعنت» کرده است.

ظلم و ستمگری

خدای متعال در کلام آسمانی خود صدها بار از ظلم یاد کرده و از این صفت زشت که خوی درندگان است، نکوهش فرموده (در دو سوم سوره‌های قرآن کریم که مجموعاً صد و چهارده سوره می‌باشد، از ظلم و ستم سخن به میان آمده و نکوهش شده است). کسی را نمی‌توان پیدا کرد که با فطرت خود بدی و ناروایی ظلم را درک نکرده باشد، یا کم و بیش نداند که از ظلم و ستم چه مصیبت‌های دردناکی به پیکر جامعه بشری وارد شده و چه خون‌هایی روان گردیده و چه خانه‌هایی بر باد رفته است؟! به تجربه قطعی رسیده است که کاخ ستم، هرچه محکم باشد، پایدار نیست و زود یا دیر بر سر ستم کاران فرو خواهد ریخت. خدای متعال می‌فرماید:

«إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ»؛ [۱۴۶]

البته خدا ستم کاران را به مقصد نهایی نخواهد رسانید.

و اولیای دین فرموده‌اند:

سلطنت و ملک با کفر باقی می‌ماند، ولی با ظلم و ستم پایدار نخواهد بود!

حسن معاشرت

انسان که خواه ناخواه در اجتماع زندگی می‌کند، از معاشرت با مردم گریزی ندارد و بی‌تردید معاشرت برای این است که انسان وضع اجتماعی خود را حفظ نماید و

تعالیم اسلام، ص: ۲۲۶

روز به روز بر ترقی و پیشرفت مادی و معنوی خود بیفزاید و مشکلات زندگی را بهتر و آسان‌تر حل کند.

بنابراین، باید با مردم طوری برخورد کرد که موجب محبوبیت گردد و روز به روز بر وزن اجتماعی انسان بیفزاید و بر شماره یاران وی اضافه کند، زیرا اگر مردم در برخورد با کسی، سنگینی یا تلخی درک کنند، در دل‌هایشان نفرت و دل‌تنگی ایجاد خواهد شد و بالاخره روزی فرا خواهد رسید که همه از او گریزان شوند! و چنین کسی، منفور و مبعوض اجتماع خواهد شد و باید در میان جمعیت با حال تنهایی، و در وطن خود، غریبانه زندگی کند! و این وضع یکی از تلخ‌ترین و ناگوارترین نمونه‌های تیره بختی انسان است.

این است که دین مقدس اسلام معاشرت نیکو را به پیروان خود توصیه فرموده و درباره آن بهترین آداب و دستورها را بیان کرده است، از آن جمله دستور داده که مسلمانان هنگام ملاقات به یکدیگر «سلام» کنند و فضیلت را از کسی دانسته که نخست او سلام کند!

پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله در سلام به همه کس سبقت می گرفت، حتی به زنان و کودکان هم سلام می کرد و اگر کسی به آن حضرت سلام می کرد، جواب سلامش را بهتر از او می داد.

خدای متعال می فرماید:

«وَ إِذَا حُیِّتُمْ بِتَحِيَّهٍ فَجَیِّبُوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوْهَا»؛ [۱۴۷]

وقتی به شما سلام دادند، بهتر از آن پاسخ دهید یا عین آن را رد کنید.

و نیز دستور داده که انسان در برخورد با مردم، تواضع و فروتنی کند و هر کس را فراخور وضع اجتماعیش احترام نماید.

خدای متعال می فرماید:

تعالیم اسلام، ص: ۲۲۷

«وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا»؛ [۱۴۸]

بندگان شایسته خدا کسانی هستند که با مردم تواضع و فروتنی می کنند.

نکته‌ای را که باید در این جا متذکر شد، این است که معنای تواضع و فروتنی نه آن است که انسان خود را در انظار مردم خوار و سبک کند و به انسانیت خود لطمه زند، بلکه مقصود این است که مزایا و افتخارات خود را به رخ مردم نکشد و مزایای گزاف دیگری، به خود نبندد و مردم را سبک و ناچیز بشمارد و هم چنین معنای احترام به مردم، این نیست که مردم را به حدی احترام کند که به تملق و چاپلوسی بکشد، بلکه باید هر کسی را به اندازه مزایای دینی و اجتماعی‌اش، ارزش دهد و به بزرگان به اندازه بزرگی‌شان احترام نماید و دیگران را نیز به رعایت انسانیت آنان اکرام کند.

و باز معنای احترام و بزرگداشت مردم، نه این است که هر کار ناشایسته‌ای از هر که دید، لب فرو بندد و بگذرد! یا در مجلسی که همه اهل آن مجلس خلاف شرافت انسانی رفتار می کنند، یا کاری را مخالف مقررات دینی انجام می دهند، با آنان آمیزش کند و از ترس رسوایی همرنگ جماعت شود! زیرا احترام مردم در حقیقت احترام به شرافت انسانی و مزیت دینی و اخلاقی آنان است، نه احترام به هیکل و اندامشان! و در صورتی که شخصی شرافت انسانی و مزیت دینی خود را از بین ببرد، دلیلی برای بزرگداشت وی در میان نیست.

پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله می فرمود: «به واسطه فرمانبرداری از دیگران، نباید خدا را معصیت نمود.»

ایذای مردم و شرارت

این دو صفت به همدیگر نزدیکند، زیرا ایذا رسانیدن اذیت و رنج، به دیگران

تعالیم اسلام، ص: ۲۲۸

است از راه زبان، مانند دشنام دادن و گفتن سخنی که دیگران را برنجانند، یا از راه دست، مثل انجام کاری که مردم را ناراحت کند. و شرارت انجام دادن کارهایی است که برای مردم ایجاد «شر» کند. به هر حال این دو صفت نقطه مقابل آرزویی قرار دارند که انسان اجتماع را برای رسیدن به آن به وجود آورده است، و آن آسایش زندگی و آرامش خاطر - عدالت انسانی - می باشد.

و از این جاست که شرع اسلام صلاح جامعه را در درجه اول اهمیت قرار می دهد، آن‌ها را تحریم کرده است. چنان که خدای متعال می فرماید:

«وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ بَغَيْرِ مَا اكْتَسَبُوا فَقَدْ احْتَمَلُوا بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُّبِينًا»؛ [۱۴۹]

کسانی که مردان و زنان مسلمان را بی‌جهت اذیت می‌کنند، بار بهتان و گناه بزرگی را به دوش گرفته‌اند. پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید:

کسی که مسلمانی را اذیت کند، مرا اذیت کرده است و اذیت من اذیت خداست، چنین کسی در تورات و انجیل و قرآن لعنت شده است.

و نیز می‌فرماید:

کسی که با نگاهی تند به مسلمانی نظر کرده او را بترساند، خدایش در روز قیامت او را خواهد ترسانید.

همنشینی با نیکان و بدان!

انسان با این که با بسیاری از مردمان معاشرت دارد به حسب اقتضای زندگی ناگزیر است که با بعضی از مردم بیشتر از دیگران معاشرت کند، اینان کسانی هستند که

تعالیم اسلام، ص: ۲۲۹

«دوست» نامیده می‌شوند.

البته باعث این دوستی و نزدیکی یک نوع همانندی در اخلاق یا روش یا پیشه و نظایر آن‌هاست که بین دو یا چند نفر وجود دارد و چون ملازمت و همنشینی کم‌کم عادت و اخلاق یکی از دو همنشین را به دیگری انتقال می‌دهد، از این رو انسان باید همنشینی نیکان را اختیار کند، زیرا در این صورت اخلاق پسندیده آنان به وی سرایت خواهد کرد، و از دوستی و یاری بی‌شائبه و خیرخواهانه ایشان سود خواهد برد، و به پایداری دوستی ایشان دل‌گرم خواهد شد و گذشته از همه این‌ها به ارزش و وزن اجتماعی خود پیش مردم، خواهد افزود.

امیر مؤمنان علی علیه السلام می‌فرماید:

خير الأصحاب من يدلّك على الخير؛

بهترین یاران کسی است که تو را به کار نیک رهبری کند.

و نیز می‌فرماید:

المرء يوزن بخليله؛

مرد با دوستش سنجیده می‌شود.

تو اول بگو با چه کس زیستی که تا من بگویم که تو کیستی؟

همان قیمت آشنایان تو بود قیمت و ارزش جان تو!

همنشینی با بدان

معاشرت با بدان و تبه‌کاران مایه هرگونه تیره بختی و بدفرجامی است و برای روشن شدن این مطلب، همین بس که اشاره شود: اگر از جنایت‌کاران و زشت‌کرداران مانند دزدان و راهزنان، سبب انحراف و کج‌رویشان را پرسیم، بدون تردید خواهند گفت: همنشینی با بدان و معاشرت با آنان ما را به این روز انداخته است! و در میان هر هزار نفر بدکار و آلوده یکی پیدا نمی‌شود که از پیش خود، راه ناشایست را

تعالیم اسلام، ص: ۲۳۰

انتخاب کند.

امیرالمؤمنین علیه السلام می‌فرماید:

از همنشینی با بدان دوری کن، چه آن‌که یار بد تو را همانند خود می‌سازد، زیرا تا تو را مانند خود نسازد تو را نمی‌پذیرد.
و نیز می‌فرماید:

إياك و مصادقة الفاجر فإنه يبيعك بالنافه؛

از دوستی بدکردار دوری کن، زیرا او تو را به اندک چیزی می‌فروشد.
با بدان کم نشین که درمانی خو پذیر است نفس انسانی!

راست‌گویی

ارتباط افراد انسان با یکدیگر که اساس روابط اجتماعی بشری است، به وسیله سخن گفتن برقرار می‌شود بنابراین، سخن راست که حقیقت پوشیده‌ای را برای انسان کشف می‌کند، یکی از ارکان ضروری اجتماع است و فواید مهمی که هرگز اجتماع از آن‌ها بی‌نیاز نیست، به واسطه سخن راست تأمین می‌شود.

فواید راست‌گویی را در چند جمله می‌توان خلاصه نمود:

۱. آدم راستگو مورد اعتماد هموعان خویش است و آنان را از بررسی هر سخنی که از وی می‌شنوند، آسوده می‌کند.
۲. آدم راست‌گو، پیش وجدان خود سربلند و از رنج و دروغ آسوده است.
۳. آدم راست‌گو، به عهد و پیمان خود وفا می‌کند و در امانتی که به او سپرده شده، خیانت نمی‌نماید، زیرا راستی در رفتار از راستی در گفتار، جدا نیست.
۴. به وسیله راست‌گویی بیشتر اختلافات و مشاجرات از بین می‌رود، زیرا اکثر دعواها و نزاع‌ها در اثر این است که یک طرف یا هر دو طرف نزاع، حق و حقیقت را منکر می‌شوند.

تعالیم اسلام، ص: ۲۳۱

۵. بخش بزرگی از عیوب اخلاقی و تخلف از قوانین و مقررات، خود به خود از بین می‌رود، زیرا غالب مردم برای پوشانیدن همین نوع کردارها و رفتارهاست که دروغ می‌گویند!

امیر مؤمنان علی علیه السلام می‌فرماید: مسلمان واقعی کسی است که راست‌گویی را اگر چه به ضرر او تمام شود، بر دروغی که از آن بهره‌مند می‌شود، ترجیح دهد و از این ترجیح آسایش درونی یابد.

مضرات دروغ

... از بیانی که گذشت مضرات دروغ‌گویی نیز روشن می‌شود. دروغ‌گو دشمن نابکار جامعه بشری می‌باشد! و با دروغ خود که جنایت بزرگی است، در خرابی جامعه می‌کوشد، زیرا دروغ مانند ماده مخدری است که نیروی فهم و شعور جامعه را نابود می‌سازد و حقایق را می‌پوشاند یا مانند نوشابه الکلی است که مردم را مست نموده و «قوه عاقله» را از تمیز خیر و شر، باز می‌دارد. و از این جاست که اسلام، دروغ را یکی از گناهان بزرگ شمرده، و برای دروغ‌گو ارزش و شخصیت دینی قائل نیست. پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود:

سه طایفه اگر چه نماز بخوانند و روزه هم بگیرند، منافقند: دروغ‌گو، کسی که به وعده‌اش وفا نمی‌کند و کسی که در امانت خیانت نماید.

و نیز امیر مؤمنان علی علیه السلام می‌فرماید:

انسان وقتی لذت ایمان را می‌چشد که دروغ را اگر چه از روی شوخی باشد، ترک نماید.

دروغ نه تنها در شرع، گناه و کرداری زشت معرفی شده، بلکه از نظر عقل نیز زشتی و ناروایی آن روشن است و شیوع این کردار ناپسند در جامعه در کمترین

تعالیم اسلام، ص: ۲۳۲

فرصتی، اعتماد را که یگانه رابطه اجتماعی مردم است، از بین می‌برد و با تباه شدن چنین رابطه‌ای، مردم در معنا، با نهایت نگرانی که از همدیگر دارند، در حال انفراد زندگی می‌کنند اگر چه به صورت در هیئت اجتماع به چشم می‌خورند!

انسان در زندگی خود، پیوسته با ماده خارجی سر و کار دارد و با فعالیت‌هایی که می‌کند و تصرفاتی که در ماده انجام می‌دهد، خود را زنده نگه می‌دارد و به خواسته‌های خود، دسترسی پیدا می‌کند. این موجود که با شعور و اراده کار می‌کند، زندگی وسیع و دامنه دار خود را روی اساس علم گذاشته و با فکر کار می‌کند و کارش مستقیماً با معلوماتی است که پیش خود دارد و پیوسته مواد فکری خود را پس و پیش تنظیم می‌نماید، و طبق آن فعالیت‌های بیرونی او انجام می‌گیرد.

و از این روی، دریافت داشتن اخبار صحیح، برای انسان ضروری است و در درجه اول اهمیت می‌باشد و چنان که اخبار صحیح خارج، از انسان قطع شود؛ مثلاً راه را چاه و چاه را راه و دور را نزدیک و نزدیک را دور ببیند! و اخبار را وارونه بشنود، مسلماً چرخ زندگی از کار باز می‌ماند. از این جا روشن می‌شود که دروغ نسبت به زندگی اجتماعی خطری عظیم و آدم دروغ‌گو شخصی است بی‌شخصیت و سبک و دشمن اجتماع، و سخنش پیش مردم از اعتبار ساقط و غیر قابل اطمینان بوده و خودش گرفتار لعنت خدا است.

غیبت و افترا

بدگویی از دیگران و نکوهش ایشان اگر راست باشد «غیبت» و اگر دروغ باشد، «افترا» و گاهی «بهتان» نامیده می‌شود.

البته خدای متعال انسان را- جز پیامبران و امامان- معصوم نیافریده و هر کسی به واسطه نقایصی که دارد، از لغزش مصون نیست و عموم مردم در پس پرده‌ای که خدای متعال به حکمت بالغه خود، روی اعمالشان کشیده، زندگی می‌کنند. چنان که

تعالیم اسلام، ص: ۲۳۳

اگر لحظه‌ای این حجاب الهی از روی نواقص و عیوبشان برداشته شود، همه از همدیگر متنفر و گریزان می‌شوند و بنیاد اجتماعشان ویران می‌گردد، از این روی خدای متعال «غیبت» را حرام فرموده است که از همدیگر در پشت سر، در امن باشند و ظاهر محیط زندگی‌شان آراسته جلوه کند، تا تدریجاً همان زیبایی بیرونی، زشتی درونی را اصلاح نماید.

خدای متعال می‌فرماید:

«وَلَا يَغْتَبِ بَعْضُكُم بَعْضًا أَيُّحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا»؛ [۱۵۰]

غیبت همدیگر را نکنید، زیرا غیبت برادر مسلمان مانند این است که تن مرده و بی‌جان او را- که بی‌خبر است- دریده بخورند!

گناه و زشتی «افترا» به مراتب شدیدتر از غیبت می‌باشد و زشتی آن پیش خرد روشن است، خدای متعال در کلام خود بدی و

ناروایی آن را مسلم شمرده، و می‌فرماید:

«إِنَّمَا يُفْتَرِی الْكَذِبَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ»؛ [۱۵۱]

کسانی که افترا می‌گویند ایمان ندارند.

تعرض به عرض مردم و دریدن پرده عفت از نظر اسلام یکی از گناهان بزرگ است و به حسب اختلاف موارد، مجازات‌های سختی از قبیل: تعزیر، تازیانه و قتل برای آن، وضع شده است.

باز بودن راه این کردار زشت، اگر چه با رضایت طرفین باشد، بنیاد نسبت‌ها را که

تعالیم اسلام، ص: ۲۳۴

اسلام اهمیت زیاد به آن می‌دهد، متزلزل نموده و جریان احکام ارث و غیر آن را متوقف می‌سازد، و بالاخره عاطفه و علاقه پدر و مادری و فرزندی را از اثر می‌اندازد و ضامن حقیقی اجتماع سالم را که اثر طبیعی توالد و تناسل است، از میان می‌برد.

عزت نفس و درست‌کاری

دستگاه آفرینش که انسان را اجتماعی و نیازمند به تعاون آفریده است، او را طوری مجهز نموده که در محیط اجتماع با نیروی شخصی خود می‌تواند گلیم خود را از آب بیرون کشیده و از بهره کاری که انجام می‌دهد، چرخ زندگی خود را بگرداند! با تأمل در این امر، جای تردید باقی نمی‌ماند که صفت عزت نفس، عبارت از آن است که انسان در زندگی از نیروهای خدادادی استفاده کند و در راه رسیدن به مقاصد خویش، آن‌ها را به کار اندازد و به نیروی دیگران تکیه نکند و این خود یکی از اخلاق فطری و پسندیده انسان است.

عزت نفس سدی است که انسان را از زندگی پست و بسیاری از کارهای ناروا و کردارهای زشت نگه می‌دارد. کسی که عزت نفس ندارد و چشم به دست این و آن دوخته است، به آسانی می‌تواند اراده و شخصیت خود را به دیگران بفروشد! و به طمع نوایی ناچیز، هر چه بگویند آن کند! و هر چه از او بخواهند اگر چه آزادی فطری و آبرو و عزت و شرافت باشد، نثار کند.

غالب جنایت‌ها مانند ... آدم کشی، راهزنی، دزدی، جیب بری، جاسوسی، دروغ‌گویی، چاپلوسی، وطن‌فروشی، اجنبی پرستی و مانند این‌ها از نتایج شوم طمع و تکیه زدن بر دیگران است، ولی کسی که تاج افتخار «عزت نفس» را به سردارد، در برابر هیچ عظمتی جز عظمت خدای متعال سرفروود نمی‌آورد و در مقابل هیچ صولت و حشمتی، به زانو در نمی‌آید و همیشه از آن چه حق تشخیص می‌دهد، دفاع می‌کند. عزت نفس بهترین وسیله‌ای است که می‌توان با آن صفت درست‌کاری را به

تعالیم اسلام، ص: ۲۳۵

دست آورد و حفظ نمود.

احسان و تعاون

این مطلب مسلم است که در هر جامعه‌ای، درماندگان و بینوایان مستحق کمک و دست‌گیری هستند وظیفه توان‌گران است که آن‌ها را یاری کنند و این حق مسلم را پایمال نکنند و شرع مقدس اسلام نیز سفارش‌های موکد در رعایت این حق فرموده، توان‌گران را موظف می‌دارد که از ناتوانان و درماندگان دست‌گیری نمایند.

خدای متعال در قرآن مجید، خود را نیکوکار و بخشاینده و بخشنده معرفی نموده و بندگان خود را به داشتن این صفات پسندیده ترغیب و تشویق می‌نماید، تا آن‌جا که می‌فرماید:

خدا همراه نیکوکاران است.

و نیز می‌فرماید:

چیزی را که انفاق می‌کنید به نفع خودتان است.

و در جای دیگر می‌فرماید:

آنچه را که انفاق می‌کنید به خودتان خواهد برگشت و خسارتی نبرده‌اید.

مطالعه و دقت در وضع اجتماعی و نیز در فواید احسان، مضمون شریف این آیات را روشن می‌سازد، زیرا در حقیقت همه قوای اجتماع برای همه افراد کار می‌کنند و در جامعه‌ای که گروهی درمانده، بر اثر دست‌تنگی از کار و کوشش باز می‌مانند، به همان نسبت از تولید کاسته می‌شود و نتایج نامطلوب آن دامن‌گیر همه افراد می‌شود و کار به جایی می‌رسد که توان‌گران از همه درمانده‌تر می‌شوند، ولی اگر توان‌گران، با نیکوکاری و بخشش خود از درماندگان دست‌گیری نمایند نتایج بسیار خوبی عایدشان می‌شود که از آن جمله است:

۱. با این کار در دیگران نسبت به خود ایجاد محبت کرده، دل‌گروهی را شیفته

تعالیم اسلام، ص: ۲۳۶

خود ساخته‌اند؛

۲. با سرمایه‌ناچیزی، احترام زیاد کسب نموده‌اند؛

۳. پشتیبانی همه مردم را نسبت به خود جلب کرده‌اند، زیرا مردم از نیکوکار طرفداری می‌کنند؛

۴. از خطر روزی که این کینه و خشم تنگدستان، روی هم انباشته شود و هر خشک و تر را بسوزاند ایمن می‌باشد؛

۵. همان مال ناچیزی که در انفاق خرج کرده‌اند، به واسطه به راه افتادن چرخ اقتصاد جامعه مضاعف شده به خودشان بر می‌گردد.

آیات و روایات در فضیلت انفاق در راه خدا و تحریص و ترغیب بر آن بی‌شمار است.

تعاون

مسئله احسان و نیکوکاری که ذکر شد، یکی از شعبه‌های مختلف «تعاون» است که اساس اجتماع بشری است، چه حقیقت اجتماع، دست به دست هم دادن افراد است که به واسطه کمکی که به همدیگر می‌کنند، کار همه درست گردد و زندگی همه استوار باشد و نیازمندی‌های همه رفع شود. نباید تصور کرد دین مقدس اسلام نیکوکاری را تنها در مال خواسته، بلکه دست‌گیری از هر درمانده‌ای، اگر چه نیاز مالی نداشته باشد، مطلوب دین مقدس اسلام و هم یکی از خواسته‌های وجدان انسان است.

بی‌سواد را دانش آموختن، نابینایی را دست گرفتن، گمراهی را راهنمایی کردن، افتاده‌ای را کمک کردن و ... همه از مصادیق احسان و نیکوکاری است و از تعاونی است که ما در نخستین روز تشکیل اجتماع، اعتبار آن را تصدیق کرده و امضا نموده‌ایم، و پرواضح است که اگر انسان بخشی از کارهای فرعی را انجام ندهد، کارهای اساسی را انجام نخواهد داد و اگر وظایف جزئی غیر مهم را رعایت نکند، زیر

تعالیم اسلام، ص: ۲۳۷

بار وظایف کلی و مهم نخواهد رفت.

اقدام در خیرات و مبرات

پسندیده بودن نیکوکاری برای نتیجه‌هایی است که از آن حاصل می‌شود و البته هرچه این نتایج و آثار، همگانی‌تر و پاینده‌تر باشد، نیکوکاری خود نیز پسندیده‌تر و عالی‌تر خواهد بود. معالجه یک بیمار، نیکوکاری و احسان است، ولی ساختن و به راه انداختن بیمارستانی که روزانه صدها بیمار را معالجه کند، با آن قابل سنجش نیست.

تعلیم یک دانشجو پسندیده است، ولی هرگز به پایه تأسیس یک مؤسسه‌ای که سالانه صدها دانشمند بیرون می‌دهد، نخواهد رسید،

این است که «اوقاف عامه» و «خیرات و مبرات همگانی» از مراتب عالیّه احسان و نیکوکاری است.

در اصطلاح شرع، این خیرات عمومی به «صدقه جاریه» تعبیر شده است. پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید:

دو چیز وسیله سربلندی مرد است: یکی فرزند صالح و دیگری صدقه جاریه.

و چنان که از کتاب و سنت معلوم می‌شود، تا «صدقه جاریه» برپاست، خدای متعال در حق کسی که آن را صدقه کرده، حسنات می‌نویسد.

از خودگذشتگی

تردیدی نیست که در قاموس وجدان انسانی اصل زندگی و زندگی شرافت‌مندانه، به یک پایه است و زندگی که با شرافت توأم باشد و سعادت انسان را در بر ندارد، زندگی نیست، بلکه مرگی است بس تلخ‌تر و ناگوارتر از مرگ طبیعی، و انسانی که برای شرافت و سعادت خود ارزش قائل است، باید از این زندگی پست مانند مرگ بگریزد.

انسان در هر محیطی زندگی کند، و به هر روشی تمایل نماید، با نهاد خدادادی

تعالیم اسلام، ص: ۲۳۸

خود می‌فهمد که مرگ در راه آنچه تقدیس می‌کند، خود سعادت است اگر چه در منطق دین، این مسئله از هر منطق دیگر روشن‌تر و از پندار و خرافه دورتر است، زیرا کسی که به دستور دین، از جامعه دینی خود دفاع نموده، جان می‌سپارد، می‌داند که محرومیتی را به خود هموار نکرده است و جان شیرین چند روزه را که در راه خدا بذل می‌کند، یک زندگی شیرین‌تر و گران‌بها تر و جاویدان به دست می‌آورد و به راستی سعادت وی قابل زوال نیست.

چنان که خدای متعال در کلام خود می‌فرماید:

«وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ»؛ [۱۵۲]

کسانی که در راه خدا کشته می‌شوند، مرده نیستند، بلکه زندگی جاودانی دارند و در مقام قرب از نعمت‌های خداوندی برخوردارند.

ولی در روش‌های غیر دینی که زندگی انسان را به همین زندگی چند روزه گذران این جهان منحصر می‌داند، هرگز نمی‌توان گفت انسان پس از مرگ زنده می‌باشد، یا سعادت و نیکبختی به دست می‌آورد، جز این که از راه پندار و خرافه، به وی تلقین شود. کسی که در راه وطن! یا مقدسات ملی! مثلاً کشته شود، نام وی در فهرست جانبازان و از خودگذشتگان ملت، درج و در صحیفه تاریخ با خطوط طلایی نوشته می‌شود و برای همیشه زنده و جاوید خواهد بود!

تمجید و تقدیسی که در اسلام از شهادت و کشته شدن در راه خدا شده، از هیچ عمل صالحی به عمل نیامده است. پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید:

بالا تر از هر نیکوکاری، نیکوکاری دیگری هست تا برسد به شهادت، که بالاتر از آن نیکوکاری نیست.

تعالیم اسلام، ص: ۲۳۹

مسلمانان صدر اسلام از پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله درخواست استغفار می‌کردند و در اثر دعای آن حضرت به درجه رفیع شهادت نائل می‌شدند، و به کسانی که با شهادت از دنیا می‌رفتند، برای این که زنده است و نمرده، گریه نمی‌کردند.

بخشی و بذل مال

نقش و سهمی که مال در تعدیل زندگی به عهده دارد، محتاج بیان نیست و از اهمیت آن است که بسیاری از مردم، زندگی را

همان مال می‌دانند و برای انسان، فضیلت و شرافتی جز دارایی و ثروت تصور نمی‌کنند و همه فعالیت خود را در انباشتن و ذخیره نمودن پول متمرکز می‌سازند و در نتیجه همین شیفتگی و حرص، گرفتار صفت «بخل» گردیده دیگران را محروم می‌سازند، و گاهی قدمی فراتر گذاشته به پستی و لثامت تن می‌دهند و خودشان را نیز از بهره‌برداری از مال محروم می‌سازند، نه خود می‌خورند و نه به دیگران می‌دهند! و تنها از جمع آوری پول لذت می‌برند!

اشخاصی که گرفتار صفت ناپسندیده بخل می‌باشند- و البته گرفتاران لثامت از آنان پست‌ترند- از فطرت انسانی به کنار افتاده و در بازار زندگی ورشکسته‌اند، زیرا:

۱. در زندگی تنها سعادت و نیک‌بختی و آسودگی خود را می‌خواهند و به زندگی فردی معتقدند، با این که فطرت انسان زندگی اجتماعی را برای ما، زندگی معرفی می‌نماید و زندگی فردی از هر راه که باشد، محکوم به شکست است.

۲. با نشان دادن قدرت به دیگران، خضوع مستمندان و بینوایان را به خود جلب می‌نمایند و با این که به درد دردمندان نمی‌رسند، آنان را پیوسته در حال کرنش نگهداشته و برده می‌گیرند و روح بت پرستی را زنده می‌دارند و در نتیجه هر گونه شهامت و شجاعت و علو طبع و افتخارات انسانی از جامعه برچیده می‌شود.

۳. گذشته از این که خودشان عواطف پاک مهر و مودت و انسان دوستی و

تعالیم اسلام، ص: ۲۴۰

دل‌سوزی و خیرخواهی را زیر پا می‌گذارند، انواع جرم و خیانت و هر گونه پستی و رذالت را در جامعه ترویج می‌نمایند، زیرا قوی‌ترین عامل طبیعی جنایت و جرم مانند: بدگویی، بی‌عفتی، دزدی، راهزنی، آدم‌کشی و فقر فاقه‌ای است که در طبقه نیازمند است و خشم و کینه و حس انتقامی است که از توان‌گران در دل گرفتاران و پریشانان جای گیر می‌شود! و توان‌گران بخیل و لئیم، دامن بر آن می‌زنند. از این جاست که مرد بخیل در جامعه به حسب حقیقت دشمن شماره یک آن جامعه است و در هر حال گرفتار خشم و پاداش سخت خدای جهان و نفرت جهانیان خواهد بود.

در قرآن کریم آیات بسیاری در نکوهش و مذمت رذیله «بخل و امساک» و بالعکس، در مدح صفت «جود و سخا» و «انفاق در راه خدا» و دست‌گیری بینوایان و مستمندان وارد است.

خدای متعال در کلام خود وعده می‌دهد: مالی را که مورد انفاق قرار می‌گیرد یک به ده در مواردی تا هفتاد و تا هفتصد و بیشتر، مضاعف نموده به انفاق کننده برگرداند.

و به تجربه نیز ثابت شده، کسانی که «دست باز» دارند و جوانمردانه از نیازمندان دست‌گیری می‌کنند و نواقص جامعه انسانی را تکمیل می‌نمایند، روز به روز بر ثروت‌شان افزوده می‌شود.

کار گره گشا نشود در زمانه بندهرگز ندید در انگشت شانه بند

و اگر اتفاقاً روزی به سختی بیفتد، همه دل‌ها همراه ایشان است و دست‌گیری که از دیگران کرده‌اند، به صورت دسته جمعی به سوی خودشان برمی‌گردد.

گذشته از این که با کردار خوب مانند یک انسان شریف وجدان خود را آرامش بخشیده‌اند و ندای آسمانی را نسبت به حقوق واجب و مستحب اجابت نموده‌اند، و عواطف پاک انسانیت را از رأفت و شفقت و انسان دوستی و خیرخواهی، به کار انداخته و محبوبیت عمومی و احترامی بی‌شائبه کسب کرده‌اند و بالاخره خشنودی

تعالیم اسلام، ص: ۲۴۱

خدای متعال و سعادت جاوید را به کمترین قیمتی به دست آورده‌اند.

همان اندازه که نیکی به مردم عقلاً و شرعاً پسندیده است، بدی به بندگان خدا نیز ناروا و نکوهیده می‌باشد، ولی در شرع مقدس، از چند مورد از موارد ظلم و اجحاف به شدت نهی شده، که یکی از آن‌ها تعدی بر «مال یتیم» است.

اسلام خوردن مال یتیم را یکی از گناهان بزرگ شمرده و در قرآن کریم تصریح شده است کسی که مال یتیمی را می‌خورد، در حقیقت آتش می‌خورد و به زودی داخل آتش برافروخته‌ای خواهد شد. و چنان‌که بیانات ائمه هدی علیهم السلام می‌رساند، سبب این همه تأکید این است که اگر به شخصی سالمند ستمی رسد، ممکن است در مقام مخاصمه برآمده از حقوق خود دفاع کند، ولی یتیم خردسال از دفاع عاجز می‌باشد.

نومیدی از رحمت خدا

یکی از خطرناک‌ترین گناهان در اسلام نومیدی از رحمت خداست.

خدای متعال می‌فرماید:

«قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ»؛ [۱۵۳]

بگو ای بندگان من که به خود ستم کرده‌اید، از رحمت خدا و آمرزش خدا نومید نشوید و اگر توبه کنید، خدا هر گناهی را می‌آمرزد، زیرا خدا آمرزنده و مهربان است.

در جای دیگر «نومید» از رحمت خدا را «کافر» می‌شمارد و جهتش این است که

تعالیم اسلام، ص: ۲۴۲

اگر کسی از رحمت و آمرزش خدا نومید شود، دیگر محرک درونی ندارد که در زندگی خود کار خوب و پسندیده‌ای انجام دهد یا از گناهان بزرگ و کوچک و کردارهای زشت و ناروا اجتناب ورزد، زیرا محرک اصلی در این دو چیز «امید رحمت» و «نجات از عذاب خدا» است و این امید در چنین آدمی وجود ندارد و این فرد با کسی که پای بند به هیچ دین و آئینی نیست، از جهت حالت قلبی و صفات درونی کمترین فرقی ندارد.

خشم و غضب

خشم حالتی است در انسان، اگر بروز کند، او را به فکر انتقام می‌اندازد و راحتی درون را در گرفتن انتقام نشان می‌دهد و چنان‌چه انسان در این حال، کمترین سستی در مهار کردن نفس خود ورزد، بی‌درنگ عقل سلیم وی مقهور غضب و خشم می‌شود و هر کار زشت و ناروایی در نظرش درست می‌آید و به جایی می‌رسد که به واسطه آن از هر درنده‌ای، درنده‌تر می‌گردد!

در اسلام سفارش‌های مؤکدی در جلوگیری از طغیان این حال رسیده و نکوهش بسیاری از متابعت آن شده است. خدای متعال عنایت زیادی نسبت به کسانی که «غیظ» خود را فرو می‌برند و در حال خشم و غضب، از خود بردباری نشان می‌دهند، فرموده است:

چنان‌که می‌فرماید:

«وَ الْكَافِرِينَ الْغَائِظِينَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ»؛ [۱۵۴]

آنان که غیظ خود را فرو برده از مردم عفو و اغماض می‌کنند.

و در علامت مؤمنان می‌فرماید:

تعالیم اسلام، ص: ۲۴۳

«وَ إِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ»؛ [۱۵۵]

مؤمنان کسانی هستند که وقتی خشمناک می‌شوند، می‌بخشایند.

رشوه

گرفتن پول یا ارمغانی در برابر حکم یا انجام دادن عملی که وظیفه گیرنده است «رشوه» نامیده می‌شود. در اسلام، رشوه یکی از گناهان بزرگ است که مرتکب آن از مزایای اجتماعی دینی - عدالت - محروم بوده و مستحق عذاب خداوندی است و در کتاب و سنت به این معنا تصریح شده است. پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله «رشوه دهنده و رشوه گیرنده» و کسی را که میان آنان واسطه است، نفرین فرموده است. و امام ششم علیه السلام می‌فرماید: «رشوه گرفتن، در دادرسی، با کفر به خدا یکسان است». البته این همه، نکوهش در رشوه‌ای است که برای حکم حق یا عمل عادلانه گرفته شود، و رشوه‌ای که در برابر حکم خلاف حق و عمل ظالمانه گرفته شود، گناه آن بسی بزرگ‌تر و سزای آن سخت‌تر است.

سرقه

دزدی پیشه زشت و ناروایی است که امنیت مالی جامعه را تهدید می‌کند و بدیهی است که ماده اولی زندگانی انسان مال و ثروتی است که به قیمت عمر خود آن را به دست می‌آورد و به واسطه امنیت، حصاری به دور آن می‌کشد که از گزند هرگونه تعالیم اسلام، ص: ۲۴۴

تعدی و تجاوز مصون بماند و پشوانه و پشتیبان زندگی جامعه باشد، البته شکستن این حصار و مختل ساختن این نظم، تباه ساختن سرمایه عمری است که در راه به دست آوردن آن مصرف شده است و سبب از کار انداختن قسمت اعظم فعالیت مردم و بریدن دست آن‌هاست.

این است که اسلام در مجازات این عمل نفرت بخش که وجدان خود دزد نیز به خیانت بودن آن گواهی می‌دهد، مقرر داشته که دست وی - چهار انگشت از دست راست - را ببرند. خدای متعال می‌فرماید: «وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جِزَاءً بِمَا كَسَبَا»؛ [۱۵۶] دست زن یا مرد دزد را ببرید و آنان را به سزای کردارش برسانید.

کم فروشی

از نظر اسلام، کم فروشی یکی از گناهان بزرگی است که خدای متعال در کلام خود مرتکبین آن را سرزنش و تهدید می‌کند و می‌فرماید:

«وَيْلٌ لِلْمُطَفِّفِينَ ... أَلَا يَظُنُّ أُولَئِكَ أَنَّهُمْ مَبْعُوثُونَ»؛ [۱۵۷]

وای بر کم فروشان ... آیا اینان نمی‌دانند که برای روز بزرگی برانگیخته خواهند شد؟ کم فروش! علاوه بر این که به مردم ستم کرده و اموالشان را از راه دزدی می‌رباید، اطمینان و وثوق مردم را از خود سلب و به تدریج مشتریان و بالاخره سرمایه خود را هم از دست می‌دهد.

جزای عمومی گناهان در اسلام

این گونه کردارهای زشت در اسلام گناهان بزرگ نامیده شده است و خدای متعال

تعالیم اسلام، ص: ۲۴۵

در کلام خود صریحاً وعده عذاب به مرتکبین آن‌ها را داده است.

گذشته از این که در مورد برخی از آن‌ها مجازات‌های سخت وضع شده، به طور کلی از مرتکبین آن‌ها- اگر چه یک مرتبه انجام دهند- عدالت را الغا کرده است، یعنی «شرافت» یک عضو «صالح» جامعه انسانی را از ایشان سلب نموده است.

کسی که مرتکب گناه بزرگ شود، عدالت خود را از دست می‌دهد و از مزایایی که یک عضو صالح از اعضای جامعه می‌تواند بهره‌مند گردد، محروم می‌شود و نمی‌تواند متصدی یکی از مشاغل گوناگون حکومت اسلامی باشد به این معنا، نمی‌تواند به مسند «خلافت» تکیه زند، نمی‌تواند «امام جماعت» باشد. شهادت وی بر نفع و ضرر کسی قبول نیست و به همان حال خواهد ماند تا توبه کند و با تقوای مداوم خود، بار دیگر صفت عدالت را در خود به وجود آورد.

وجوب کار و اهمیت کسب و صنعت

فعالیت و کار، پایه و اساسی است که نظام آفرینش روی آن استوار می‌باشد و یگانه ضامن بقای هر آفریده‌ای است. خدای متعال آفریده‌های خود را مناسب حال هر یک، با وسایلی مجهز کرده که با به کار انداختن آن‌ها، منافع را جلب و مضار را از خود دفع کند.

انسان که شگفت‌ترین و پیچیده‌ترین نقش و نمونه آفرینش است، نیازش از دیگر آفریدگان بیشتر می‌باشد و بدین سبب، به فعالیت بیشتری احتیاج دارد تا به وسیله آن، حوایج بی‌شمار شخص خود را رفع نماید و هم نظام خانوادگی را که طبعاً باید تشکیل دهد، سر پا نگهدارد.

اسلام که دینی فطری و اجتماعی است، به همین ملاحظه کسب و کار را واجب دانسته است.

پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید:

تعالیم اسلام، ص: ۲۴۶

طَلَبُ الْحَلَالِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ وَ مُسْلِمَةٍ [۱۵۸]؛

به دست آوردن مال حلال برای تأمین زندگی و گذران معاش بر هر مرد و زن مسلمانی، واجب است.

اسلام برای افرادی که بیکار می‌نشینند، ارزشی قائل نشده است. وقتی رسول اکرم صلی الله علیه و آله مردی را می‌دید که نیرو و توانایی‌اش مایه تعجب پیغمبر می‌شد، سؤال می‌کرد، آیا کار می‌کند؟ اگر به پیغمبر می‌گفتند نه، بیکار است. می‌فرمود: از چشم من افتاد! یعنی، جوان بیکار در نظر پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله ارزش ندارد. [۱۵۹]

در اسلام هر فرد باید طبق سلیقه و ذوق خود یکی از این همه حرفه‌ها و صنایع را که خدای متعال فکر انسان را به سوی آن‌ها هدایت فرموده است، انتخاب کند و از این راه، روزی خود را به دست آورد و باری از بارهای اجتماع را به دوش کشیده، در آسودگی مردم بکوشد.

خدای متعال می‌فرماید:

«وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى» [۱۶۰]

انسان تنها به وسیله کوشش و کار می‌تواند به جایی برسد.

کوتاه سخن آن‌که: اسلام درباره کار و کوشش و تحصیل روزی، حداکثر توصیه را نموده و در سخت‌ترین لحظات، ارزش فعالیت‌های اقتصادی را از یاد نبرده است، تا جایی که امام صادق علیه السلام به یکی از یاران خود به نام «هشام» فرمود: در حال جنگ و در موقعیتی که صفوف سربازان مقابل هم ایستاده و آتش جنگ زبانه می‌کشد، تو از وظیفه اقتصادی و فعالیت‌های لازم

برای تأمین زندگی خویش دست بر ندار و در

تعالیم اسلام، ص: ۲۴۷

همان شرایط مشکل کوشش‌های مالی خود را دنبال کن. [۱۶۱]

و از این جاست که بیکاری در اثر تنبلی در اسلام شدیداً ممنوع است.

در مذمت بیکاری

از بیان گذشته روشن شد که کار و کوشش راهی است راست و درست که آفرینش پیش پای انسان گذاشته تا با پیمودن آن، سعادت زندگی خود را دریابد و البته انحراف از مجرای خلقت و طبیعت، اگرچه بسیار کم هم باشد، جز به ضرر انسان تمام نخواهد شد و در این صورت انحراف از امری که اساس نظام زندگی روی آن استوار است، جز بدبختی دنیا و آخرت اثر دیگری در بر نخواهد داشت.

از این جاست که امام هفتم علیه السلام می‌فرماید: در کارها اظهار سستی و خستگی مکن و گرنه دنیا و آخرت را از دست می‌دهی. پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله کسانی را که به بیکاری خو کرده و سنگینی زندگی خود را به دوش دیگران می‌اندازند، لعنت فرموده است.

امروز از راه سنجش‌های روانی و اجتماعی، به خوبی روشن شده است که قسمت اعظم مفاسد اجتماعی از بیکاری بر می‌خیزد ... بیکاری است که چرخ اقتصادی و فرهنگی جامعه را از گردش باز می‌دارد و هرگونه انحطاط اخلاقی و خرافه پرستی را رواج می‌دهد.

کشاورزی و منافع آن

کشاورزی که به وسیله آن خوراک و مواد غذایی جامعه تهیه می‌شود، به واسطه اهمیتی که دارد یکی از پسندیده‌ترین مشاغل و حرفه‌های انسانی است و به همین سبب در اسلام تأکید زیادی در اتخاذ این شغل وارد شده است.

تعالیم اسلام، ص: ۲۴۸

امام ششم علیه السلام می‌فرماید:

روز قیامت مقام کشاورزان از هر مقامی بالاتر است.

امام پنجم علیه السلام می‌فرماید: «هیچ کاری از زراعت بهتر و فایده آن عمومی‌تر نیست، زیرا نیکوکار و بدکار چرنده و پرنده از آن نفع می‌برند و به زبان حال کشاورز را دعا می‌کند».

رسول اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرمود: «مسلمانی که درختی غرس یا زراعتی سبز نماید مردم و پرندگان و چرندگان از آن بخورند، پاداش و اجر «صدقه» دارد».

مسلمانان موظف هستند که از نیروی طبیعی حداکثر بهره‌برداری را بنمایند. تا جایی که یکی از پیشوایان مذهبی می‌فرماید:

إِنْ قَامَتِ السَّاعَةُ وَفِي يَدِ أَحَدِكُمُ الْفَسِيلَةُ فَإِنْ اسْتَطَاعَ أَنْ لَا يَقُومَ السَّاعَةَ حَتَّى يَغْرِسَهَا فليغرسها؛ [۱۶۲]

اگر ساعت انقراض عالم و به هم ریختن منظومه شمسی برسد و یکی از شما نهال درختی در دست دارد، چنانچه به قدر کاشتن آن فرصت است آن را بکارد! یعنی:

فکر انقراض عالم شما را از این عمل شریف باز ندارد.

علی علیه السلام می‌فرمود:

مَنْ وَجَدَ مَاءً وَ تَرَابًا، ثُمَّ افْتَقَرَ مَا بَعْدَهُ لَعَنَهُ اللَّهُ؛ [۱۶۳]

کسی که آب و خاک، یعنی نیروی طبیعی در اختیار دارد و نیروی انسانی خود رای برای بهره برداری به کار نمی‌بندد و با فقر و گدایی می‌گذراند، نفرین و لعنت خدا بر او باد.

اعتماد به نفس

... بارها در بخش «اعتقادات» تذکر داده شد که برنامه عمومی اسلام این است که

تعالیم اسلام، ص: ۲۴۹

انسان جز خدای یگانه، کسی رای نپرستد و به کسی جز وی که پروردگار جهان است، کرنش نکند و سر تعظیم فرو نیاورد. همه و همه، آفریدگان و پروردگان خدا می‌باشند و روزی او رای می‌خورند و کسی را بر کسی حق تقدم نیست، مگر آنچه به سوی خدا برگردد.

هر فرد مسلمانی باید به نفس خود اعتماد داشته باشد و از موهبت استقلالی که خدای متعال به وی داده، استفاده کند و وسایلی رای که به وی ارزانی داشته به کار اندازد و راه زندگی رای بیماید، نه این که به دیگران امید بسته و هر روز شریکی برای خدا بگیرد و بت تازه‌ای بتراشد.

خادم باید بداند که نان خود رای می‌خورد نه نان «مخدوم» رای و باید بداند که بهره دسترنج خود رای می‌برد نه بخشش رایگان کارفرما یا ارباب خود را! هر کارمندی باید ایمان داشته باشد که مزد کار خود رای می‌برد، نه عطیه و هدیه رئیس یا اداره مربوط یا دولت یا جامعه را! و بالاخره، انسان آزاد نباید جز خدا به کسی امید بسته و کرنش کند و گرنه در باطن همان پستی و بردگی شرک رای خواهد داشت که بت پرستان در ظاهر دارند.

در خاتمه باید توجه داشت که مراد از اعتماد به نفس این است که انسان در زندگی لیاقت ذاتی خود رای به کار انداخته به امید دیگران ننشیند نه این که از خدای تعالی بریده خود رای مصدر هر امید و آرزو و مؤثر حقیقی بداند.

مضار زندگی اتکالی (وابسته)

زندگی اتکالی (وابسته) یعنی به امید و پشتیبانی دیگران زیستن، در حقیقت از دست دادن افتخار انسانی و شرافت استقلال و آزادی و منشأ همه گونه بزه و زشت کاری‌های اجتماعی است که از خواری و پستی، سرچشمه می‌گیرد.

کسی که به امید دیگران نشسته چشم به دست این و آن می‌دوزد، در حقیقت اراده

تعالیم اسلام، ص: ۲۵۰

و شعور خود رای در این راه می‌فروشد. باید تملق کند. باید هرچه بخواهند و بگویند- حق یا باطل زشت یا زیبا انجام دهد. به هر عار و ننگی تن در دهد، بیگانه پرستی نماید. به هر ستم و ناروایی راضی شود. و بالاخره همه حدود و مقررات انسانی رای به هیچ شمرد.

«سؤال» در غیر حال ضرورت در اسلام حرام است و مساعدت مال فقرا، که جزء مقررات اسلامی است تنها شامل حال فقرانی است که مزد کارشان با مخارجشان برابری نمی‌کند، یا از کار باز مانده‌اند و نیازمند واقعی هستند.

تعالیم اسلام، ص: ۲۵۳

احکام (عمل)

اشاره

بخش احکام

به طوری که در مقدمه کتاب گفتیم، دستورها و تعالیم اسلام به سه بخش تقسیم می‌شود: بخش اعتقادات، بخش اخلاق، بخش احکام ... یعنی پس از شناختن خدا باید اعمالی رای که مانند نماز و روزه نشانه بندگی و فرمانبرداری است، به جا آوریم ... اینک احکام نماز و بعد از آن دستورهای روزه رای شرح خواهیم داد. و سپس به توضیح اجمالی بعضی دیگر از احکام خواهیم پرداخت.

نماز

اشاره

خداوند متعال می‌فرماید:

«مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرٍ * قَالُوا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ»؛ [۱۶۴]

وقتی از دوزخیان می‌پرسند: چه چیز شما را جهنمی کرد؟ می‌گویند علتش آن بود که ما در دنیا نماز نمی‌خواندیم. پیغمبر صلی الله علیه و آله فرمود: «نماز ستون دین است که اگر قبول درگاه خداوند عالم شود، عبادت‌های دیگر هم قبول می‌شود، و اگر قبول نشود، عبادت‌های دیگر هم قبول نمی‌گردد» و همان طور که اگر کسی شبانه روزی پنج مرتبه در نهر آبی شست‌وشو تعالیم اسلام، ص: ۲۵۴

کند، چرک و کثافت در بدن او نمی‌ماند، نمازهای پنج‌گانه هم انسان را از گناه پاک می‌کند.

البته باید دانست کسی که نماز می‌خواند، ولی به آن اهمیت نمی‌دهد، مانند کسی است که نماز نمی‌خواند.

خداوند متعال در قرآن مجید می‌فرماید:

«قَوْلٌ لِلْمُصَلِّينَ * الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ»؛

وای بر نمازگزارانی که از یاد خدا غفلت می‌کنند.

روزی پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله وارد مسجد شدند و دیدند یک نفر نماز می‌خواند، ولی رکوع و سجودش را به طور کامل انجام نمی‌دهد، آن حضرت فرمود: «اگر این مرد در این حال از دنیا برود، مسلمان از دنیا نرفته است».

بنابراین، باید انسان نماز با خضوع و خشوع به جا آورد و در موقع خواندن نماز، متوجه باشد که با چه کسی سخن می‌گوید؟ و رکوع و سجود و سایر اعمالش را به طور صحیح انجام دهد، تا از نتایج عالی نماز بهره‌مند گردد.

خداوند در قرآن کریم می‌فرماید:

«إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ»؛ [۱۶۵]

نماز آدمی را از کارهای زشت و ناشایست باز می‌دارد.

و البته همین طور است، زیرا آداب نماز طوری است که اگر نمازگزار مراعات کند، هیچ‌گاه گرد بدی‌ها نمی‌گردد.

مثلاً یکی از آداب نماز این است که مکان و لباس نمازگزار غصبی نباشد، حتی اگر یک نخ غصبی در لباسش باشد، نماز او درست نیست و نمازگزاری که مجبور است تا این قدر از حرام اجتناب کند، ممکن نیست در مال حرام تصرف نماید، یا حق کسی را

ضایع کند. و نیز نماز در صورتی قبول می‌شود که آدمی از حرص و حسد و سایر

تعالیم اسلام، ص: ۲۵۵

صفات ناپسند و رذیله بر کنار باشد و مسلم است که منشأ همه بدی‌ها این قبیل صفات رذیله است و نماز گزار که خود را از این صفات بر کنار کند مسلماً از همه زشتی‌ها و بدی‌ها بر کنار خواهد بود. و اگر بعضی از مردم با این که نماز می‌خوانند، مرتکب کارهای زشت و ناپسند می‌شوند، علتش این است که به دستورهای لازم نماز رفتار نمی‌کنند و در نتیجه، نمازشان قبول نمی‌شود و از ثمرات عالی آن استفاده نمی‌کنند.

شارع مقدس اسلام تا آن‌جا به نماز اهمیت داده که در هر حال- حتی در حال احتضار- نماز را بر مؤمنین واجب کرده است و اگر نتواند حمد و سوره و ذکرهای نماز را به زبان بیاورد، باید از قلب بگذراند و اگر در نماز از ایستادن عاجز شود، باید نشسته بخواند و اگر از نشستن هم عاجز باشد، باید نماز را خوابیده بخواند. پس در هیچ حالی نماز از انسان برداشته نمی‌شود و در حالت جنگ و ترس از دشمن، یا اضطراب و ناچاری که نمی‌توان رو به قبله نماز خواند توجه به قبله ساقط است و انسان به هر حالی که هست، باید نماز را انجام دهد.

نمازهای واجب

نمازهای واجب شش نوع است: ۱. نماز یومیه ۲. نماز آیات ۳. نماز میت ۴. نماز طواف واجب ۵. نماز قضای پدر و مادر که بر پسر بزرگ‌تر واجب است ۶. نمازی که به واسطه اجاره یا نذر و قسم و عهد، واجب می‌شود.

مقدمات نماز

اشاره

برای انجام نماز، یعنی حضور در برابر خداوند عالم و اظهار بندگی و پرستش آن ذات مقدس، مقدماتی لازم است که تا فراهم نشوند نماز صحیح نیست و آن مقدمات عبارتند از: ۱. طهارت ۲. وقت ۳. لباس ۴. مکان ۵. قبله. و تفصیل این مقدمات به ترتیب گفته می‌شود:

تعالیم اسلام، ص: ۲۵۶

اول، طهارت

اشاره

نماز گزار باید در حال نماز با طهارت باشد، یعنی مطابق وظیفه‌ای که دارد، نماز را با وضو یا غسل یا تیمم، انجام دهد و بدن و لباسش آلوده به «نجاست» نباشد.

نجاسات چند چیز است و از آن جمله است:

اول و دوم- «بول و غائط» حیوان حرام گوشتی که دارای خون جهنده است؛ یعنی حیوانی که اگر رگش را ببرند، خون از آن جستن می‌کند، مانند گربه و روباه و خرگوش و غیره، بلکه اگر مرغ یا حیوان دیگری به واسطه خوردن نجاست، «حرام گوشت» شده باشد، بول غائط آن نیز نجس است.

سوم- مردار حیوانی که خون جهنده دارد- چه حلال گوشت و چه حرام گوشت- ولی اجزایی از حیوان مرده که مانند پشم و مو و

ناخن، روح ندارد پاک است.

چهارم- خون حیوانی که خون جهنده دارد، خواه حلال گوشت باشد و خواه حرام گوشت.
پنجم و ششم- سگ و خوک بیابانی که همه اجزای آن‌ها حتی موی سر آن‌ها هم نجس می‌باشد.
هفتم- شراب و آجیو و هر چیزی که انسان را مست کند و در اصل مایع باشد.

مطهرات (پاک کننده‌ها)

هر چیزی که به وسیله آن نجاست پاک می‌شود «مطهر» می‌گویند و از آن جمله است:

۱. آب: و آن هر چیزی را که نجس شده باشد، پاک می‌کند، ولی این در صورتی است که آب مطلق باشد، بنابراین با «آب مضاف» مانند آب هندوانه و گلاب، نجاست
- تعالیم اسلام، ص: ۲۵۷
- پاک نمی‌شود، و وضو و غسل هم با آن صحیح نیست. [۱۶۶]
۲. زمین: و آن ته کفش و کف پا را پاک می‌کند.
۳. آفتاب: و آن زمین و یا حصیر نجس را که به وسیله تابش خشک کند، پاک می‌نماید.
۴. استحاله: یعنی «جنس» چیز نجس عوض شود و به صورت چیز پاکی درآید.
- مانند آن که «سگ» در نمکزار بیفتد و «نمک» شود!
۵. انتقال: یعنی خون بدن انسان یا حیوانی که خون جهنده دارد، به بدن حیوانی که خون جهنده ندارد، برود: مانند منتقل شدن خون بدن انسان به بدن پشه و مگس و مانند این‌ها!
۶. برطرف شدن عین نجاست از ظاهر حیوان و باطن انسان؛ مثلاً اگر پشت حیوان یا داخل بینی انسان خون آلود شد، بعد از برطرف شدنش، پاک می‌شود و احتیاج به آب کشیدن ندارد.
۷. تبعیت: تبعیت آن است که چیز نجسی به واسطه پاک شدن چیز نجس دیگر، پاک شود. مانند آن که کافری مسلمان شود که فرزند او هم به تبعیت از او پاک می‌شود.
۸. نقصان: یعنی کم شدن دوم سوم آب انگور که اگر آب انگور جوش بیاید، نجس می‌شود و بعد از آن که به وسیله جوشیدن، دو سوم آن بخار شد باقی‌مانده پاک می‌شود.
- تعالیم اسلام، ص: ۲۵۸

وضو و احکام آن

مستحب است پیش از وضو انسان مسواک نماید و «مضمضه» کند- یعنی آب پاک در دهان بگرداند- و نیز مستحب است «استنشاق» نماید، یعنی آب پاک، در بینی بالا بکشد.

در وضو باید صورت را از رستگاه موی سر، تا چانه و دست‌ها را از آرنج تا سرانگشتان، شست و جلوی سر و پشت پاها را مسح کرد. و این چند چیز باید در وضو مراعات شود:

۱. اعضای وضو پاک باشند.

۲. آب وضو پاک و مطلق و مباح باشد.

۳. نیت، یعنی وضو باید برای رضای خدا انجام شود، پس اگر برای خنک شدن یا منظور دیگری وضو بگیرد، صحیح نیست.

۴. ترتیب، یعنی اول باید صورت، بعد دست راست، بعد از آن دست چپ را شست و پس از آن، سر و بعد پاها را «مسح» کرد.

۵. موالات، یعنی افعال وضو را پشت سر هم انجام دهد و بین آن‌ها به قدری فاصله نیندازد که در موقع شستن یا مسح کردن عضوی، عضو قبلی خشک شده باشد، ولی اگر کارهای وضو را پشت سر هم به جا آورد، ولی به واسطه گرمای هوا یا حرارت زیاد بدن و مانند این‌ها رطوبت خشک شود، وضوی او صحیح است.

تبصره: لازم نیست «مسح سر» بر پوست آن باشد، بلکه بر موی جلوی سر هم صحیح است، ولی اگر موی جاهای دیگر سر، جلوی سر جمع شود، باید آن‌ها را عقب بزنند و نیز اگر موی جلوی سر به قدری بلند باشد که اگر مثلاً شانه کند به صورت می‌ریزد، باید قسمت پایین موها را مسح کنند یا فرق سر را باز کرده بر پوست سر مسح نمایند.

تعالیم اسلام، ص: ۲۵۹

مبطلات وضو

چیزهایی را که وضو را باطل می‌کند «مبطلات» گویند و آن‌ها هشت چیز است:

۱. بول ۲. غائط ۳. ریح (باد) و این در صورتی است که از محل معمولی بیرون آیند یا در اثر کسالت و جراحی، مخرج جای دیگر شده باشد. ۴. بیهوشی ۵. مستی ۶. خوابی که به واسطه آن چشم نبیند و گوش نشنود بنابراین اگر چشم نبیند، ولی گوش بشنود باطل نمی‌شود. ۷. دیوانگی ۸. جنابت و چیزهای دیگری که برای آن‌ها باید غسل کرد و نیز استحاضه- زنان در بعضی اوقات به آن مبتلا می‌شوند- وضو را باطل می‌کند.

غسل

غسل را به دو نوع می‌توان انجام داد: ترتیبی و ارتماسی.

غسل «ترتیبی» عبارت است از: شستن سر و گردن و طرف راست و طرف چپ بدن، که به ترتیب انجام گیرد.

غسل «ارتماسی» آن است که انسان همه بدن را یک مرتبه در آب فرو برد.

غسل بر دو قسم است: واجب و مستحب، غسل‌های مستحب در شرع اسلام بسیار و غسل‌های واجب هفت نوع است:

۱. غسل جنابت ۲. غسل میت ۳. غسل مس میت، که اگر انسان بدن مرده‌ای را که سرد شده و غسلش نداده‌اند، «مس» نماید باید غسل کند ۴. نذر یا عهد کرده یا قسم خورده باشد که غسل کند ۵. غسل حیض ۶. غسل نفاس ۷. غسل استحاضه.

چهار غسل اول برای مردان و زنان، و سه غسل آخر فقط برای زنان است.

چیزهایی که بر «جنب» حرام می‌باشد، از این قرار است:

۱. دست زدن یا لمس بدن با خط قرآن و اسم خدا و پیغمبر و امامان علیهم السلام ۲. داخل شدن در مسجد الحرام و مسجد مدینه ۳. توقف در مساجد دیگر و گذاشتن چیزی در

تعالیم اسلام، ص: ۲۶۰

آن‌ها ۴. خواندن یکی از چهار سوره‌ای که سجده واجب دارد یعنی: سوره والنجم و اقراء و تنزیل و حم سجده. (سایر احکام جنابت

و حیض و نفاس و استحاضه را از رساله‌های عملیه باید به دست آورد).

تبصره- در غسل هم مانند وضو، نیت لازم است و باید بدن پیش از غسل، پاک باشد و مانعی هم از رسیدن آب در بدن نباشد.

تیمم

اگر انسان به واسطه تنگی وقت یا مرض یا نداشتن آب و مانند این‌ها، نتواند برای نماز و مانند آن وضو یا غسل را انجام دهد، باید تیمم کند.

دستور تیمم

در تیمم چهار چیز واجب است:

اول- نیت.

دوم- زدن کف دو دست با هم بر خاک، یا چیزی که تیمم بر آن صحیح است.

سوم- کشیدن کف هر دو دست به تمام پیشانی از جایی که موی سر می‌روید، تا ابروها و بالای بینی و بهتر است که دست‌ها روی ابروها هم کشیده شود.

چهارم- کشیدن کف دست چپ به تمام پشت دست راست و بعد از آن، کشیدن کف دست راست به تمام پشت دست چپ. در تیمم بدل از وضو، همین مقدار کافی است ولی اگر تیمم بدل از غسل باشد یک مرتبه دیگر دست‌ها را به زمین می‌زند و پشت دست‌ها را مسح می‌نماید.

احکام تیمم

۱. اگر خاک پیدا نشود، به ریگ و اگر ریگ نبود به کلوخ و اگر آن هم نباشد، باید به

تعالیم اسلام، ص: ۲۶۱

سنگ تیمم کرد و در صورتی که هیچ یک این‌ها نباشد، باید به گرد و غباری که در جایی جمع شده، تیمم نمود.

۲. تیمم بر گچ و چیزهای معدنی دیگر، صحیح نیست.

۳. اگر آب را به قیمت گران بفروشند، در صورتی که انسان بتوان خریداری نماید نمی‌توان تیمم کند، بلکه باید آب را خریداری نموده و وضو و غسل را انجام دهد.

دوم، وقت

نماز ظهر و عصر هر کدام وقت مخصوص و مشترکی دارند وقت مخصوص نماز ظهر از اول ظهر [۱۶۷] است تا وقتی که به اندازه خواندن نماز ظهر بگذرد که اگر کسی سهواً هم نماز عصر را در این وقت بخواند، نمازش باطل است.

وقت مخصوص نماز عصر، موقعی است که به اندازه خواندن نماز عصر وقت به مغرب مانده باشد، که اگر کسی تا این موقع نماز ظهر را نخواند نماز ظهر او قضا شده و باید نماز عصر را بخواند. و ما بین وقت مخصوص نماز ظهر و وقت مخصوص نماز عصر،

وقت مشترک نماز ظهر و عصر است که اگر کسی اشتبهاً در این وقت تمام نماز عصر را پیش از نماز ظهر بخواند، نمازش صحیح است و باید نماز ظهر را بعد از آن به جا آورد.

نماز مغرب و عشا هم هر کدام وقت مخصوص و مشترکی دارند.

تعالیم اسلام، ص: ۲۶۲

وقت مخصوص نماز «مغرب» [۱۶۸] از اول مغرب است تا وقتی که از مغرب به اندازه خواندن سه رکعت نماز بگذرد. و وقت مخصوص نماز «عشا» موقعی است که به اندازه خواندن نماز عشا به نصف شب [۱۶۹] مانده باشد، که اگر کسی تا این موقع نماز مغرب را نخوانده باشد، باید اول نماز عشا و بعد از آن نماز مغرب را بخواند.

بین وقت مخصوص نماز مغرب و وقت مخصوص نماز عشا، وقت مشترک این دو نماز است که اگر کسی در این وقت اشتبهاً نماز عشا را پیش از نماز مغرب بخواند، نمازش صحیح است و باید نماز مغرب را بعد از آن به جا آورد. وقت نماز صبح از اول «فجر» [۱۷۰] صادق است تا بیرون آمدن آفتاب.

سوم، لباس

لباس نماز گزار چند شرط دارد:

۱. آن که مباح باشد، یعنی مال خود نماز گزار باشد، یا اگر مال خودش نیست، صاحبش به نماز خواندن در آن راضی باشد.
۲. نجس نباشد.

۳. پوست مردار نباشد. خواه از حیوان حلال گوشت یا حرام گوشت.

۴. از پشم یا مو و کرک حیوان حرام گوشت نباشد، ولی با لباس «خز» می شود نماز خواند.

۵. اگر نماز گزار مرد است، لباسش ابریشم و طلا باف نباشد و با طلا هم خود را

تعالیم اسلام، ص: ۲۶۳

زینت نکند و در غیر نماز هم پوشیدن لباس ابریشمی و زینت کردن به طلا، برای مردان حرام است.

چهارم، مکان

مکان نماز گزار، یعنی جایی که در آن نماز می خواند چند شرط دارد:

۱. مباح باشد.
۲. بی حرکت باشد و اگر ناچار باشد، در جایی که مانند اتومبیل و هواپیما و کشتی که حرکت دارد، نماز بخواند مانعی ندارد و چنانچه آن‌ها از قبله به طرف دیگر حرکت کنند، به طرف قبله برگردد.
۳. اگر مکان نجس است، به طوری تر نباشد که رطوبت آن به بدن یا لباس او برسد، ولی جایی که پیشانی را بر آن می گذارند اگر نجس باشد، در صورتی که خشک هم باشد، نماز باطل است.
۴. جای پیشانی از جای زانو‌ها و سرانگشتان پای او بیش از چهار انگشت بسته، پست تر یا بلندتر نباشد.

پنجم، قبله

خانه کعبه که در مکه معظمه قرار دارد، «قبله» است و باید رو به روی آن نماز خواند، ولی کسی که دور است اگر طوری بایستد یا

بنشیند که بگویند رو به قبله نماز می‌خواند، کافی است و هم‌چنین است کارهای دیگری که مانند سربریدن حیوانات، باید رو به قبله انجام گیرد.

کسی که نشسته هم نمی‌تواند نماز بخواند، باید در حال نماز به پهلوی راست، طوری بخواند که جلوی بدن او رو به قبله باشد و اگر ممکن نیست، باید به پهلوی چپ طوری بخوابد که جلوی بدن او رو به قبله باشد و اگر این را هم نمی‌تواند، باید به تعالیم اسلام، ص: ۲۶۴

پشت بخوابد به طوری که کف پاهاى او رو به قبله باشد.

اگر نمازگزار بعد از تحقیق، نفهمد که قبله کدام طرف است؟ باید به گمانی که از محراب مسلمانان یا قبرهای آنان یا از راه‌های دیگر به دست می‌آید، عمل نماید.

مقارنات نماز

مقارنات نماز یعنی کارهایی که در نماز واجب می‌باشد، یازده چیز است:

اول: نیت. دوم: تکبیر الاحرام. سوم: قیام. چهارم: قرائت. پنجم: رکوع. ششم:

سجده. هفتم: تشهد. هشتم: سلام. نهم: ترتیب. یعنی اجزای نماز را به دستوری که معین شده، بخواند و پیش و پس نیندازد.

دهم: طمأنینه، یعنی نماز را با وقار و آرامش بخواند. یازدهم: موالات، یعنی اجزای نماز را پشت سر هم به جا آورد و بین آنها فاصله نیندازد.

پنج چیز از این یازده چیز، «رکن» است که اگر عمداً یا سهواً کم یا زیاد شود، نماز باطل است و بقیه رکن نیست و فقط در صورتی نماز باطل می‌شود که عمداً کم یا زیاد گردد.

ارکان نماز

اشاره

ارکان نماز عبارت است از ۱. نیت ۲. تکبیر الاحرام ۳. قیام در موقع گفتن تکبیر الاحرام و قیام متصل به رکوع ۴. رکوع ۵. دو سجده.

۱. نیت

نیت آن است که انسان نماز را به قصد «قربت»، یعنی برای انجام فرمان خداوند عالم به جا آورد و لازم نیست نیت را از قلب خود بگذراند، یا مثلاً به زبان بگوید:

«چهار رکعت نماز ظهر می‌خوانم قربۀاً إلی الله!».

تعالیم اسلام، ص: ۲۶۵

۲. تکبیر الاحرام

پس از گفتن اذان و اقامه، با داشتن نیت و گفتن الله اکبر، نماز شروع می‌شود و چون به واسطه گفتن این تکبیر، چیزهایی مانند

خوردن و آشامیدن و خنده کردن و پشت به قبله نمودن، حرام می‌شود، این تکبیر را «تکبیره الاحرام» می‌گویند و مستحب است در موقع گفتن تکبیر، دست‌ها را بالا ببریم و با این عمل، بزرگی خدا را در نظر آورده و غیر او را کوچک شمرده و پشت سر بیندازیم.

۳. قیام

قیام در حال تکبیره الاحرام و قیام متصل به رکوع، رکن است ولی قیام در موقع خواندن حمد و سوره و قیام بعد از رکوع، رکن نیست. بنابراین اگر کسی رکوع را فراموش کند و پیش از رسیدن به سجده یادش بیاید، باید بایستد بعد به رکوع برود و چنانچه به طور خمیدگی به حال رکوع برگردد، چون قیام متصل به رکوع را انجام نداده، نمازش باطل است.

۴. رکوع

بعد از خواندن قرائت، باید به قدری خم شود که دست‌ها به زانو برسد و این علم را «رکوع» می‌گویند. در رکوع یک مرتبه «سبحان ربی العظیم و بحمده» یا سه مرتبه «سبحان الله» باید گفت. پس از رکوع، باید کاملاً بایستد بعد به سجده برود.

۵. سجده

سجده، یعنی پیشانی و دست‌ها و سرزانوها و سر دو انگشت بزرگ پاها را بر زمین بگذارد و یک مرتبه «سبحان ربی الاعلی و بحمده» یا سه مرتبه «سبحان الله» بگوید.

تعالیم اسلام، ص: ۲۶۶

بعد می‌نشیند و دو مرتبه به سجده رفته ذکر سابقه را تکرار می‌نماید.

محلّی که پیشانی را بر آن می‌گذارد، باید زمین یا چیزی باشد که از زمین می‌روید و بر چیزهای «خوراکی و پوشاکی و معدنی» سجده جایز نیست.

تشهد و سلام

اگر نماز دو رکعتی است، پس از انجام دو سجده برخاسته و حمد و سوره را می‌خواند و قنوت [۱۷۱] را انجام داده و پس از رکوع و دو سجده تشهد [۱۷۲] را می‌خواند و نماز را سلام [۱۷۳] می‌دهد و اگر نماز سه رکعتی است، پس از تشهد برمی‌خیزد و سوره حمد تنها را خوانده یا سه مرتبه می‌گوید: سبحان الله و الحمد لله و لا اله الا الله و الله اکبر، و بعد از رکوع و دو سجده و تشهد، سلام را انجام می‌دهد و چنانچه نماز چهار رکعتی است، رکعت چهارم را مثل رکعت سوم انجام داده و بعد از تشهد نماز را سلام می‌دهد.

نماز آیات

نماز آیات به واسطه چهار چیز واجب می‌شود: اول- گرفتن خورشید. دوم: گرفتن ماه، اگر چه کمی از آن‌ها گرفته شود و کسی هم از آن نترسد. سوم: زلزله، اگر چه کسی هم نترسد. چهارم: رعد و برق و بادهای سیاه و سرخ و مانند این‌ها در صورتی که

تعالیم اسلام، ص: ۲۶۷

بیشتر مردم بترسند.

دستور نماز آیات

نماز آیات دو رکعت است و در هر رکعت، پنج رکوع دارد و دستور آن این است که انسان بعد از نیت، تکبیر بگوید و یک حمد و یک سوره تمام بخواند و به رکوع رود و سر از رکوع بردارد و دوباره یک حمد و یک سوره بخواند و به رکوع رود، تا پنج مرتبه ... و بعد از بلند شدن از رکوع پنجم، دو سجده نماید و برخیزد و رکعت دوم را هم مثل رکعت اول، به جا آورد و تشهد بخواند و سلام دهد.

در نماز آیات ممکن است انسان بعد از نیت و تکبیر و خواندن حمد، آیه‌های یک سوره را پنج قسمت کند و یک آیه یا بیشتر از آن را بخواند و به رکوع رود و برخیزد و بدون این که «حمد» بخواند، قسمت دوم را از همان سوره را بخواند و به رکوع رود و همین طور تا پیش از رکوع پنجم، سوره را تمام نماید و بعد از آن، به رکوع رود و دو سجده کند و رکعت دوم را به همین دستور انجام دهد و نماز را تمام نماید.

نماز مسافر

کسی که مسافر است با شش شرط باید نمازهای چهار رکعتی را دو رکعت بخواند:

۱. سفر او کمتر از هشت فرسخ نباشد، یا بخواهد چهار فرسخ برود و چهار فرسخ برگردد.

۲. از اول مسافرت قصد هشت فرسخ را داشته باشد.

۳. در بین راه از قصد خود برنگردد.

۴. سفرش سفر معصیت نباشد.

۵. شغل او «مسافرت» نباشد. پس کسی که شغل او «سفر» است (مانند راننده) باید نمازش را تمام بخواند، مگر آن که ده روز در منزل خود بماند که در این صورت تا سه

تعالیم اسلام، ص: ۲۶۸

مرتبه که مسافرت کند، باید نمازش را شکسته بخواند.

۶. به حد ترخص برسد، یعنی از وطنش یا جایی که قصد کرده ده روز در آنجا بماند، به قدری دور شود که دیوار شهر را نبیند و صدای اذان آنجا را نشنود.

نماز جماعت

مستحب است که مسلمانان نمازهای یومیه را به حالت جمعی و در کنار هم بخوانند و ثواب نماز جماعت چندین هزار برابر نمازی است که به تنهایی و «فردی» خوانده شود.

شرایط نماز جماعت

۱. امام جماعت باید مکلف و مؤمن و عادل و حلال زاده باشد و نماز را به طور صحیح، بخواند و اگر مأموم مرد است، امام او هم باید مرد باشد.

۲. باید بین امام و مأموم، پرده یا چیز دیگری نباشد که مانع از دیدن امام شود، ولی اگر مأموم زن باشد، بودن پرده و مانند آن، اشکالی ندارد.

۳. جای امام بلندتر از جای مأموم نباشد، ولی اگر مقدار خیلی کمی - مثلاً چهار انگشت یا کمتر - بلندتر باشد، اشکالی ندارد.

۴. مأموم باید عقب‌تر از امام، یا مساوی او بایستد.

احکام نماز جماعت

۱. مأموم باید غیر از حمد و سوره، همه چیز نماز را خودش بخواند، ولی اگر رکعت اول یا دوم او، رکعت سوم یا چهارم امام باشد، باید حمد و سوره را هم بخواند و اگر به واسطه خواندن سوره به رکوع امام نمی‌رسد، باید فقط حمد را بخواند و خود را در رکوع به امام برساند و اگر نرسید، باید به قصد فردی نماز را تمام کند.

تعالیم اسلام، ص: ۲۶۹

۲. مأموم باید رکوع و سجود و کارهای دیگر نماز را با امام یا کمی بعد از امام، به جای آورد، ولی «تکبیرة الاحرام» و «سلام» نماز را حتماً باید از بعد امام بگوید.

۳. اگر موقعی که امام در رکوع است، اقتدا کند و به رکوع امام برسد، نمازش صحیح است و یک رکعت حساب می‌شود.

تعالیم اسلام، ص: ۲۷۰

روزه

اشاره

یکی از فروع دین مقدس اسلام «روزه» است و بر هر مکلفی واجب است که ماه «رمضان» را روزه بگیرد. یعنی برای اطاعت فرمان خداوند عالم، از اذان صبح تا غروب آفتاب - مغرب - از چیزهایی که روزه را باطل می‌کند - مفطرات روزه - خودداری نماید. روزه در دین اسلام، بسیار مورد تأکید قرار گرفته است و اسلام برای این عمل مقدس، ارزش فراوانی قائل است. پاداش و جزای روزه در اسلام، به قدری مهم است که خداوند متعال بدون آن که اندازه ثواب و جزای روزه را تعیین فرماید، پاداش آن را به خود نسبت می‌دهد.

پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید خداوند فرمود:

الصَّوْمُ لِي وَ أَنَا أَجْزَى بِهِ

روزه برای من است و من پاداش آن را خواهم داد.

روزه با شرایط مخصوص به خود، در آزاد ساختن انسان از بندگی، آرزوها، هوس‌ها، و شهوات نفس و نیز در پاکی روح از آلودگی‌های گناه، نقش فوق العاده مؤثری دارد.

رسول اکرم صلی الله علیه و آله به «جابر بن عبدالله انصاری» فرمود: ای جابر این ماه رمضان است، هر کس روز آن روزه بدارد و در شب آن به یاد خدا بیدار بماند، شکم را از حرام و

تعالیم اسلام، ص: ۲۷۱

دامن خود را از آلودگی حفظ کند و زبان خود را نگه دارد، از گناهان خارج می‌شود، هم‌چنان که از این ماه بیرون می‌رود.

جابر عرض کرد: ای رسول خدا صلی الله علیه و آله این خبر چه نیکو خبری است؟ پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: ای جابر شرایط آن چقدر سخت است!

امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «روزه سپر محکمی است در برابر آتش جهنم».

رمضان ماه خدا

در روایت اسلامی نام‌های بسیار پسندیده و جالبی مانند: «ماه مبارک» و «بهار تلاوت قرآن» در مورد ماه رمضان آمده است، ولی نام «ماه خدا» عالی‌ترین نام و زیباترین تعبیری است که درباره ماه رمضان به کار رفته است. آری، با آن که همه ماه‌ها، ماه خداست، ولی این ماه به جهت اهمیتی که دارد «ماه خدا» نامیده شده است و این خود، مزیت و روحانیت ویژه‌ای به این ماه بخشیده است. و در این ماه بزرگ‌ترین کتاب آسمانی - قرآن مجید - نازل گردیده است. با فرا رسیدن ماه مبارک رمضان، درهای رحمت پروردگار به روی بندگانش گشوده می‌شود. نورانیت و صفای ویژه‌ای در روح انسان پدید می‌آید و برای عبادت و تهذیب نفس و اصلاح اخلاق، آمادگی خاصی در روزه داران نمودار می‌گردد. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در آخرین جمعه ماه شعبان، درباره عظمت و ارزش «ماه خدا» چنین فرمود: «ای مردم! ماه خدا همراه برکت و رحمت و آمرزش به شما روی آورده است، ماهی که در نزد پروردگار بهترین ماه‌هاست. روزهایش بهترین روزها و شب‌هایش بهترین شب‌ها و ساعاتش بهترین ساعات است. ماهی است که در آن به مهمانی خدا دعوت شده‌اید و مورد لطف و کرامت او قرار گرفته‌اید.

در این ماه، تنفس شما ثواب تسبیح و ذکر خدا و خوابتان اجر عبادت خواهد

تعالیم اسلام، ص: ۲۷۲

داشت. در این ماه هر گاه رو به درگاه خدا آرید و بر آستانه او بنشیند خداوند دعای شما را مستجاب می‌کند. پس، از روی صدق و صفا با قلبی پاک از خداوند بخواهید که شما را توفیق گرفتن روزه و خواندن قرآن عنایت کند. «زیرا بدبخت آن کس است که در این ماه پریض و با برکت، از آمرزش و رحمت خدا محروم بماند».

روزه عامل تقوا

خداوند متعال در قرآن مجید می‌فرماید:

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ»؛ [۱۷۴]

ای مؤمنان روزه را بر شما واجب کردیم چنان‌که روزه را بر اقوام گذشته نیز واجب کرده بودیم، تا شما پرهیزکار شوید. اسلام به پیروان خود فرمان می‌دهد تا یک ماه تمام - ماه رمضان - روزه بگیرید. مسلمانان با روزه گرفتن یک ماه، زمینه کاملی برای پدید آمدن حالت تقوا، به معنای کامل آن در خویش فراهم سازند. زیرا هر گاه انسان از انجام خواسته‌های طبیعی تن، خودداری کرد، به خوبی می‌تواند از پیروی هوای نفس خودداری به عمل آورد. [۱۷۵]

تعالیم اسلام ؛ ص ۲۷۲

بته اسلام برای رسیدن به چنین مرحله کمالی، در عمل «روزه»، تنها خودداری از خوردن و آشامیدن را کافی نمی‌داند، بلکه دستور می‌دهد که روزه دار از هر چه که موجب آلودگی و ارتکاب گناه است و یا او را به وسوسه‌های شیطانی و هوس‌های سرکش نفسانی سوق می‌دهد، امساک کند.

تعالیم اسلام، ص: ۲۷۳

فطرات روزه

چند چیز روزه را باطل می‌کند و از آن جمله است:

۱. خوردن و آشامیدن، اگر چه خوردن و آشامیدن آن چیز، معمول نباشد؛ مانند: خاک و شیر درخت و ....
  ۲. جماع، روزه را باطل می‌کند.
  ۳. استمناء، یعنی انسان با خود کاری کند که منی از او بیرون آید.
  ۴. دروغ بستن به خدا و پیغمبر و جانشینان پیغمبر.
  ۵. رسانیدن غبار غلیظ به حلق.
  ۶. فرو بردن تمام سر، در آب.
  ۷. باقی ماندن بر جنابت و حیض و نفاس، تا اذان صبح.
  ۸. اماله کردن با چیزهای روان.
  ۹. قی کردن اگر از روی عمد باشد.
- برای شرح بیشتر این مسائل، باید به رساله‌های «عملیه» مراجعه شود.
- تعالیم اسلام، ص: ۲۷۴

بیع

اشاره

بیع چیست؟- بیع به معنای فروش و معاوضه مالی است با مالی دیگر ... به این نحو که مالک کالا، که «فروشنده» نامیده می‌شود، مالکیت کالای خود را در مقابل پولی که دریافت می‌کند، به طرف واگذار کند و طرف نیز که «خریدار» نامیده می‌شود، در مقابل دریافت کالا پول خود را به فروشنده ارزانی دارد!

چنان که پیداست، «بیع» از عقود است و در تحقق خود نیازمند به دو طرف- فروشنده و خریدار- می‌باشد و بنابراین، باید شرایط عمومی عقود را مانند بلوغ و عقل و قصد و اختیار، دارا باشد.

لزوم بیع- بیع از «عقود لازمه» است، یعنی پس از تحقق عقد، یکی از متعاقبین- فروشنده یا خریدار- نمی‌تواند آن را به هم زند. ولی نظر به این که گاهی از انجام بیع در اثر غفلت یا اشتباه کلاه سر فروشنده یا خریدار می‌رود و ضرر قابل توجهی متوجه او می‌شود و «لزوم بیع» در چنین مواردی خلاف مصالح عمومی است، شارع اسلام برای جلوگیری از این مفسده به دو امر دست زده است:

اول: «اقاله» و آن این است که در صورتی که یکی از متبایعین از معامله پشیمان شده از متبایع دیگر تقاضای به هم زدن معامله را نماید، مستحب است که او هم اجابت نموده و معامله را به هم زند.

دوم: «خیار» و آن تسلط خاصی است که معامله کننده می‌تواند از آن استفاده نموده

تعالیم اسلام، ص: ۲۷۵

معامله را به هم زند.

«خيارات» معروف چند تاست:

۱. «خيار مجلس» تا مجلس عقد به هم نخورده، هر دو طرف حق به هم زدن معامله را دارند.
۲. «خيار غبن» و آن اين است كه يكي از طرف عقد، فريب خورده در معامله زيان ديده باشد؛ مثلاً کالا به کمتر از ارزش واقعی خود فروخته شود، يا به بيشتري از آن خريده شود، در اين صورت آن كه مغبون شده، مي‌تواند فوراً معامله را به هم زند.
۳. «خيار عيب» هر گاه پس از انجام يافتن معامله، خريدار در کالا عيبي يابد، مي‌تواند معامله را به هم زند، يا تفاوت قيمت را بگيرد.
۴. «خيار حيوان» در معامله حيوانات، مانند گوسفند و اسب تا سه روز، خريدار حق دارد معامله را فسخ كند.
۵. «خيار شرط» اگر فروشنده يا خريدار يا هر دو، در معامله خود شرطي كردند، مي‌توانند در صورت تخلف شرط، معامله را به هم بزنند.

نقد و نسيه و سلم

بيع از نظر پرداختن و تسليم کالا و پول، چهار قسم است:

۱. اين كه کالا و پول آن با انجام يافتن معامله عيناً رد و بدل شوند، اين بيع را «نقد» گویند.
۲. اين كه کالا وقت انجام معامله تسليم خريدار شود، ولی پرداخت پول به تأخير افتد و اين بيع را «نسيه» نامند.
۳. سوم به عكس قسم دوم، پول نقداً پرداخته شود و تسليم کالا به بعد موکول گردد، و اين بيع را «سلم» گویند.
۴. به عكس قسم اول، تسليم کالا و پول آن، هر دو به تأخير افتد و اين را بيع «کالی»

تعاليم اسلام، ص: ۲۷۶

به کالی» نامند.

از اين اقسام، سه قسم اول صحيح و قسم چهارم باطل است.

اقرار

اهميت اقرار- اهميت اقرار نسبت به جامعه در احياي حقوقی كه در معرض پايمال شدن وضايع گردیدن است، محتاج به بيان نيست، زيرا كاری را كه سازمان قضايی پس از كوشش و رنج با گردآوردن دلايل و قرائن و استشهاد شهود، با حدس و تخمين انجام مي‌دهد، اقرار به آسان‌ترين و روشن‌ترين وجهی با دو كلمه، به جا می‌آورد.

اقرار از نظر فردی نیز در اسلام اهميت فراوان دارد، زيرا از غريزه‌ای سرچشمه می‌گیرد كه تمام مساعي اسلام مصروف زنده كردن و به كار انداختن آن است، و آن غريزه «حق پرستی» انسانی می‌باشد كه در نقطه مقابل هواپرستی قرار گرفته است.

خدای متعال در كلام خود، خطاب به پيروان اسلام می‌فرماید: «تا می‌توانید به وظیفه عدالت قیام كنید، و برای خدا گواهی دهید، هرچند به ضرر خودتان یا به ضرر پدر و مادر و خویشان نزديكتان باشد» [۱۷۶] و پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید: حق را بگویند اگر چه به ضرر خودتان باشد.

معنا و شرایط اقرار- اقرار در اصطلاح شرع، سخنی است كه حق دیگری را بر خود گوینده ثابت می‌كند، مانند اين كه بگوید: به فلانی هزار ريال بدهكارم!

در اقرار كننده، بلوغ و عقل و اختيار، شرط است و بنابراین اقرار كودك و دیوانه و مست و بی‌هوش و کسی كه در خواب است و شخص مجبور صحيح نيست.

[شخصی را كه با تهديد يا شکنجه و ضرب و شتم مجبور به اقرار و اعتراف كنند، اقرار او مورد قبول نيست].

تعالیم اسلام، ص: ۲۷۷

اطعمه و اشربه (خوردنی‌ها و آشامیدنی‌ها)**اشاره**

در شرع مقدس اسلام هر چیز که قابلیت خوردن و آشامیدن را داشته باشد «حلال» است جز موارد استثنایی که برخی از آن‌ها در کتاب خدا و برخی از آن‌ها در سنت پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله بیان شده است موارد استثنایی نامبرده که خوردن و یا آشامیدن آن‌ها حرام است در دو نوع محدود است: جاندار و بی جان.

نوع اول: حیوانات

و آن‌ها بر سه قسمند: دریایی، بیابانی و پرندگان! حیوانات دریایی: از حیواناتی که در آب زندگی می‌کنند، تنها پرندگان آبی و ماهی فلس‌دار ملخ دریایی (میگو) حلال گوشتند و بقیه مانند، سگ ماهی، لاک پشت، سگ و خوک دریایی و امثال آن‌ها حرامند. حیوانات بیابانی: حیوانات بیابانی بر دو قسمند: اهلی و وحشی. از حیوانات اهلی گوسفند و بز و گاو و شتر، حلال گوشتند، و هم‌چنین اسب و استر و الاغ حلالند، ولی خوردن گوشت آن‌ها مکروه است و غیر آن‌ها مانند: سگ و گربه حرامند... و از حیوانات وحشی، گاو و قوچ و بز کوهی و گورخر و آهو حلال است و باقی که درنده یا ناخن‌دار می‌باشند، مانند شیر و پلنگ و گرگ و روباه و شغال

تعالیم اسلام، ص: ۲۷۸

گوشتشان حرام می‌باشد.

پرندگان: از پرندگان آن‌هایی که «چینه‌دان» و سنگدان دارند، یا هنگام پریدن، بال می‌زنند و چنگال ندارند، مانند مرغ خانگی و کبوتر و قمری و دراج و... حلال گوشت، و باقی حرام گوشت می‌باشند و انواع مخصوص از ملخ حلال می‌باشد (تفصیل را در رساله‌های عملیه باید مطالعه کرد).

تبصره: حلیت گوشت آنچه از حیوانات نام برده شد، مشروط به «تزکیه» است، یعنی: ذبح و کشتن با شرایط شرعی، به نحوی که در رساله‌های عملی شرح داده شده است.

نوع دوم: اشیای بی جان

چیزهایی که حیات ندارند، بر دو قسم می‌باشند: جامدات مایعات.

جامدات: ۱. مردار هر حیوانی، خواه حلال گوشت باشد و خواه حرام گوشت، خوردنش حرام است. و هم‌چنین چیزهای نجس، مانند مدفوع حیوانات حرام گوشت و هم‌چنین مأكولات که به ملاقات نجس، «متنجس» شده‌اند.

۲. خاک.

۳. سم‌های کشنده.

۴. چیزهایی که انسان طبعاً از آن‌ها متنفر می‌باشد، مانند: مدفوع حیوان حلال گوشت و آب دماغ آن و آنچه از داخل روده آن پیدا

می‌شود و هم‌چنین از اجزای بدن حیوان حلال گوشت پانزده چیز حرام است (به رساله‌های عملیه مراجعه شود).

مایعات: ۱. مشروب مسکر، از هر نوع باشد آشامیدن آن اگر چه کم باشد، حرام است.

۲. شیر حیوانات حرام گوشت، مانند: خوک و گربه و سگ.

۳. خون حیوانی که خون جهنده دارد.

تعالیم اسلام، ص: ۲۷۹

۴. مایعات نجس، مانند بول و منی از حیوانی که خون جهنده دارد.

۵. مایعاتی که در آن‌ها یکی از نجاسات ریخته شود.

تبصره: خوردنی‌ها و آشامیدنی‌های حرام، وقتی حرامند که اضطراری در کار نباشد و در صورت اضطرار (مانند حال کسی که اگر از غذای حرام نخورد از گرسنگی تلف خواهد شد، یا از مرض یا شدت یافتن مرض می‌ترسد، یا که از فرط ضعف در سفر از همراهان عقب مانده دچار هلاکت خواهد شد) استفاده از خوردنی یا آشامیدنی حرام، به اندازه‌ای که «اضطرار» رفع شود، جایز می‌باشد، مگر برای کسی که به قصد دزدی، یا به عنوان یاغیگری بر حکومت اسلامی از وطن بیرون آمده دچار اضطرار شود.

تذکر مهم

رعایت بهداشت، یکی از وظایف اولیه انسان می‌باشد که هر انسان یا کمترین توجهی با شعور خدادادی خود، به آن پی می‌برد.

تأثیر انواع خوردنی‌ها و آشامیدنی‌ها در بهداشت نیز بسی روشن و آشکار است.

گذشته از آن، تأثیرات به سزایی در روحيات و اخلاق انسان و هم‌چنین در آمیزش‌های اجتماعی وی دارد. ما هرگز شک نداریم که حالت روانی شخص مست، با شخص هوشیار، یکی نیست و سیر اجتماعی‌شان نیز یک‌نواخت نمی‌باشد. یا اگر کسی مثلاً خود را به خوردن یا آشامیدن چیزهای نفرت آور عادت دهد، اثری که از این عادت در زندگی فردی و اجتماعی وی پدید خواهد شد، برای افراد متعارف قابل تحمل نیست.

از این جاست که انسان با فطرت خدادادی خود، می‌فهمد که کم و بیش باید در تغذیه خود محدودیتی قائل شود. هر خوردنی را نخورد و هر نوشیدنی را ننوشد.

خدای متعال که به نص کلام خود، هر چه در روی زمین است برای انسان آفریده و

تعالیم اسلام، ص: ۲۸۰

خود هیچ نیازی به انسان و به لوازم زندگی انسان ندارد و به صلاح و فساد آفریده‌های خود از همه داناتر و بیناتر است، به منظور خیر و سعادت انسان از خوردنی‌ها و آشامیدنی‌ها، چیزهایی را حلال و چیزهایی را حرام فرموده است.

حضرت رضا علیه السلام فرمود:

خداوند هیچ خوردنی و آشامیدنی را حلال نکرده است مگر آن که نفع و صلاح بشر در آن بوده و هیچ یک را حرام ننموده است، مگر آن که مایه زیان و مرگ و فساد است.

حکمت تحریم برخی از این محرّمات، برای کسی که درک ساده و بی‌آلایشی دارد، روشن می‌باشد و برخی نیز تدریجاً از راه بحث‌های علمی روشن شده است، و برخی دیگر که تاکنون حکمت تحریمش به دست ما نیامده است، نمی‌توان گفت که هرگز برای ما روشن نخواهد شد و اگر هم نشود، نمی‌توان گفت در واقع نیز از حکمت و مصلحت عاری است. بلکه، نظر به این که این مقررات از ساحت قدس یک علم بی‌پایان سرچشمه می‌گیرد، باید گفت که بهترین و مؤثرترین حکمت و مصلحت را واجد است، اگر چه ما نظر به تنگی عرصه وجود و کوتاهی وسایل علمی خود، از درک آن عاجز و ناتوان هستیم.

تعالیم اسلام، ص: ۲۸۱

غصب

اشاره

کسی که مال دیگری را به زور از دستش گرفته و بی آن که یکی از اسباب تملک به میان آید، مال خود قرار می‌دهد، یا مال دیگری را به زور تصرف نموده از منافعش استفاده می‌کند، اگر چه آن‌ها را مال خود قرار ندهد، این عمل از دیدگاه شرع، «غصب» نامیده می‌شود.

پس غصب مسلط شدن بر مال دیگری است، بدون آن که یکی از اسباب تسلط مانند بیع و اجاره و اجازه، در میان باشد. و از این جا روشن می‌شود که «غصب» کار ناشایستی است که اصل اختصاص و مالکیت را پایمال می‌کند و به همان اندازه که اصل اختصاص و مالکیت در زنده بودن و سرپا ایستادن اجتماع مؤثر است، به همان اندازه غصب اجتماع را متزلزل ساخته و از پیشرفت متوقف می‌سازد.

اگر بنا شود متنفذان جامعه‌ای بدون مجوز قانونی، دست روی دسترنج ناتوانان و زیردستان خود بگذارند، اختصاص و مالکیت، اعتبار خود را از دست خواهد داد. و هر کس نسبت به حقوق اختصاصی آنان که ناتوان‌تر از خودش می‌بیند، همین طرز تفکر را خواهد داشت و زیر دستان و ناتوانان نیز برای برخورداری از نتیجه رنج و کوشش‌های خود، دست به هر گونه تمکین و تبعیت و یا عزت و شرافت فروشی خواهند زد و در نتیجه جامعه انسانی تبدیل به یک بازار برده‌گیری و برده‌فروشی

تعالیم اسلام، ص: ۲۸۲

خواهد شد. و قوانین و مقررات به کلی از اعتبار ساقط شده و جای خود را به زور و ستم خواهد داد.

این است که اسلام مقررات بسیار سختی برای غاصب وضع نموده است و غصب را یکی از گناهان بزرگ می‌شمارد. به نص کتاب و سنت، هر گونه گناهی جز «شرک» از جانب حق تعالی احتمال آمرزش دارد و هر گناهی حتی «شرک» به وسیله «توبه» قابل عفو است، ولی کسی که در پرونده زندگیش غصب و تعدی به حقوق دیگران باشد، هرگز بدون گذشت صاحبان حق، از بازخواست خدایی و کیفر عمل خود امید رهایی ندارد.

برخی از احکام غصب

۱. بر غاصب واجب فوری است که مال مغضوب را به صاحبش برگرداند و اگر زنده نباشد، به ورثه وی رد کند؛ اگر چه رد، موجب ضرر شدید هم شود. مانند این که سنگ یا تیر آهن کسی را غصب کند و در بنایی که به صدها هزار برابر قیمت آن تمام شده بگذارد، باید بنا را خراب کرده سنگ و تیر آهن غصبی را بیرون کشیده به دست صاحبش بدهد، مگر این که صاحب مال به گرفتن قیمت آن رضایت دهد ... و یا مانند این که ده من گندم را غصب کرده یا ده خروار جو مخلوط کند، اگر صاحب گندم به گرفتن قیمت حاضر نشود باید عین گندم را از جو جدا کرده به صاحبش رد نماید!

۲. اگر عیبی در مال مغضوب پیدا شود، علاوه بر رد عین مال، باید از عهده خسارت نیز برآید.

۳. اگر مال مغضوب تلف شود، باید قیمت آن را پرداخت نمود.

۴. اگر غاصب قسمتی از منافع مال غصبی را از بین ببرد، بی آن که خود استفاده کند، ضامن منافع نامبرده می‌باشد. مانند کسی که

ماشین کرایه‌ای را غصب کرده و چند روزی بخواباند.

تعالیم اسلام، ص: ۲۸۳

و اگر منافعی در مال مغضوب به وجود آورده مانند این که گوسفندی را غصب نمود با علوفه خوب پرورده فربه کند، حقی در منافع نامبرده ندارد، و اگر منافع نامبرده منفصل باشد، مانند این که زمین را غصب نموده زراعت کند، مال مغضوب را با اجرت آن به صاحب مال برمی گرداند و زراعت متعلق به غاصب است.

تعالیم اسلام، ص: ۲۸۴

شفعه

اگر دو نفر خانه یا ملک دیگری به طور «مشاع» شریک باشند و یکی از آنان سهم خود را به شخص ثالث بفروشد، شریک دیگر حق دارد که با همان عقد و به همان قیمت سهم او را بردارد و این حق را شفعه می گویند.

و پر واضح است که این حق در اسلام به منظور تعدیل شرکت‌ها و دفع ضررها و مفسد دیگری که از تصرفات شرکا پیش می آید، جعل شده است، زیرا بسیار اتفاق می افتد که تسلط شریک تازه بر ملک، به ضرر شریک صاحب شفعه تمام می شود، یا به واسطه اختلاف سلیقه‌ها، منشأ یک سلسله اختلافات و کشمکش‌ها می گردد، یا خود استقلال در مالکیت، برای شریک صاحب شفعه فوایدی داشته باشد، بی آن که نسبت به شریک فروشنده ضرری جلب نماید. شفعه در زمین و خانه و بستان و سایر اموال غیر منقول ثابت است و در مال منقول شفعه نیست.

تعالیم اسلام، ص: ۲۸۵

احیای موات

آباد کردن زمینی که از آن استفاده نمی شود. (خواه زمینی باشد که هرگز آباد نبوده، یا وقتی آباد بوده و پس از آن به واسطه کوچ و یا از میان رفتن سکنه آن ویران و به کلی از فائده افتاده، یا مانند مرغزار و نیزار باشد) در هر حال آباد کردن در اسلام یکی از کارهای نیک شمرده شده و علاوه بر این که یکی از اسباب مالکیت است، موجب ثواب اخروی نیز می باشد.

از پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله مروی است که:

هر کس زمین بایری را آباد کند، آن زمین متعلق به اوست.

و از حضرت صادق علیه السلام منقول است:

هر جماعتی که زمینی را زنده و آباد نمودند، حق اولویت دارند و آن زمین متعلق به ایشان است.

در اسلام زمین‌های بایر، مال خدا و رسول و امام است - یعنی متعلق به حکومت اسلامی است - و از «انفال» می باشد.

زمین موات را با شرایط زیر می توان آباد کرده و مالک شده و اگر چند نفر قصد تملک کنند، آن که پیش قدم تر است، حق اولویت دارد:

۱. اذن امام یا نائب او.

۲. فرد دیگری قبلاً آن را سنگ چین یا مرز بندی و نظیر آن نکرده باشد.

تعالیم اسلام، ص: ۲۸۶

۳. حریم ملک دیگران نباشد، مانند اطراف نهر و خاک ریز چاه و مرز مزارع.

۴. آن که زمینی آزاد مانند مساجد مخروبه و اوقاف، یا مال عموم مسلمین، مانند خیابان و جاده‌ها نباشد.

تبصره: تعمیر و آباد نمودن، یک مفهوم عرفی است. بنابراین همین که عرف بگوید: «شخصی فلان زمین را آباد کرد» مالکیت تحقق می‌پذیرد. و البته آباد کردن نیز به حسب مقاصد گوناگون مختلف است، چنان که در زراعت با شخم و شیار به عمل می‌آید، و در ساختمان، با کشیدن دیوار ثابت می‌شود.

۵. معدن‌هایی که ظاهرند و همه کس بدون حفر و استخراج می‌تواند از آن‌ها استفاده نماید، برای همه جایز است که به اندازه حاجت از آن‌ها برخوردار شوند، و اگر استفاده از آن‌ها نیازمند به حفاری و استخراج و سایر فعالیت‌های فنی باشد - مانند معدن طلا و مس و غیره آن‌ها - کسی که رنج برده به استخراج قیام نماید، مالک آن خواهد بود.

۶. نهرهای بزرگ میان مسلمانان مشترک است و همچنین رودخانه و آب و برف و باران که از کوهستان‌ها سرازیر می‌شود و هر که نزدیک‌تر و جلوتر است در استفاده از آن‌ها بر دیگران مقدم است.

تعالیم اسلام، ص: ۲۸۷

لَقَطَه

هر مالی که پیدا شود و صاحبش معلوم نباشد «لقطه» نامیده می‌شود.

۱. مالی که یافته می‌شود و صاحبش معلوم نیست اگر در قیمت از یک مثقال نقره و کمتر باشد، بی مانع می‌توان برداشت و تصرف نمود، و اگر قیمتش بیشتر از یک مثقال نقره باشد، نباید برداشت و در صورت برداشتن، تا یک سال از راه‌های عادی باید مالکش را جست‌وجو کرد، و پس از یافتن تسلیمش نمود، و اگر پیدا نشد، باید از طرف وی به عنوان «صدقه» به فقرا داده شود.

۲. اگر مالی در ویرانه‌ها که سکنه آن‌ها منقرض شده‌اند، یا در بیغوله‌ها و زمین‌های بایر بی مالک یافته شود، متعلق به یابنده است. و اگر در داخل زمین ملکی، پیدا شود از مالکین سابق استفسار می‌شود اگر آنان پنهان کرده باشند با دادن نشانی تسلیمشان می‌شود و گرنه باز متعلق به یابنده است.

۳. اگر حیوان بی صاحب پیدا شود، حکم لقطه را دارد.

۴. اگر بچه بی صاحب در سر راه یافته شود، به همه مسلمانان واجب کفایی است که او را برداشته و بزرگش کنند.

۵. اگر مال دزدی به عنوان امانت به کسی سپرده شود، حکم لقطه را دارد و باید به مالک اصلی آن تسلیم شود و نمی‌توان به دزد تحویل داد!

تعالیم اسلام، ص: ۲۹۱

اسلام و اجتماع

اسلام و اجتماع

همان طور که در بخش اول کتاب گفته شد، به طور کلی «دین نسبت به روش‌های اجتماعی دیگر، موقعیت ممتازی دارد و «اسلام» نیز در میان سایر ادیان، موقعیت ممتازی را دارا می‌باشد. از این روی اسلام از هر روش دیگری به حال جامعه بشری سودمندتر است.

این حقیقت را با یک سنجش بین اسلام و دیگر ادیان و نیز با روش‌های اجتماعی دیگر، به خوبی می‌توان دریافت.

در واقع «اسلام» در میان همه ادیان، تنها دینی است که صددرصد «اجتماعی» است. تعلیمات اسلام نه مانند کیش کنونی مسیحیان است که تنها «سعادت اخروی» مردم را در نظر گرفته و درباره سعادت دنیوی آنان ساکت باشد، و نه مانند آیین فعلی یهود است که تنها خوشبختی مادی «ملتی» را وجهه همت قرار دهد. تعلیمات اسلام مانند دستورهای بی دینان مجوس و بعضی مذاهب دیگر، به چند موضوع محدود از اخلاق و اعمال نپرداخته است.

در اسلام تعلیم و تربیت و سعادت دو جهانی همه مردم، آن هم برای همیشه و در هر زمان و مکان، در نظر گرفته شده است و بدیهی است که غیر از این، راهی برای اصلاح جامعه‌ها و سعادت دو جهانی مردم نیست؛ زیرا:

اولاً: تنها اصلاح یک جامعه یا یک ملت در میان همه جوامع بشری با روابط جهانی که روز به روز نزدیک‌تر و محکم‌تر می‌شود، کوششی است بیهوده و در حقیقت مانند تصفیه کردن یک قطره آب است در استخری بزرگ یا نهری آلوده!

تعالیم اسلام، ص: ۲۹۲

ثانیاً: تنها اصلاح یک جامعه با غفلت از جوامع دیگر، امری خلاف حقیقت «اصلاح طلبی» می‌باشد. در تعلیمات اسلام تمام افکاری که در آفرینش جهان و انسان ممکن است در مغز بشر جلوه کند، و همه اخلاقی که می‌تواند در نفوس مردم جایگزین شود، و هم‌چنین همه اعمال و فعالیت‌هایی که می‌شود از یک انسان در محیط زندگی بروز نماید، بررسی شده است.

اما راجع به افکار در اسلام آن قسم اندیشه‌هایی که جنبه واقع بینی دارد و در رأس آن‌ها «توحید» خدای متعال جا دارد، انتخاب گردیده و اصل و ریشه قرار داده شده است.

و در اخلاق اسلام، آنچه در واقع و نزد عقل سلیم پسندیده است، انتخاب شده و بر پایه و بر اصل «توحید» استوار گردیده است. سپس روی پایه و اصل اخلاق، یک سلسله «مقررات و قوانین عملی» - احکام - که همه جزئیات زندگی انسان را بررسی می‌کند، تشریع شده و در نتیجه وظایف فردی و اجتماعی هر سیاه و سفید، شهری و بیابانی، مرد و زن، کوچک و بزرگ خادم و مخدوم، حاکم و محکوم، توانگر و درویش، در حال عادی و استثنایی روشن گردیده است: «كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ» [۱۷۷]

هر کسی بر اصول معارف و تعلیمات اخلاقی اسلام و فقه اسلام به دیده تحقیق بنگرد، دریای بیکرانی را مشاهده خواهد کرد که عقل‌دوراندیش از احاطه محیطش و فکر از رسیدن به قعرش ناتوان است با این همه، هر جز آن با اجزای دیگر پیوسته و مرتبط و متناسب و روی هم یک واحد متشکل «خداپرستی» و «انسان پروری» است که خدای یگانه آن را به پیامبر گرامی خود وحی فرموده است.

تعالیم اسلام، ص: ۲۹۳

علاوه بر تشریع قوانین کلی و مورد نیاز جوامع بشری، اسلام با باز گذاشتن «باب اجتهاد» راه را برای گشودن و حل مشکلات بشری باز گذاشته است تا دانشمندان بتوانند با جهد و جهاد و اجتهاد، اسلام را برای هر عصری سازگار ... و برای همه دوران‌ها ماندگار سازند.

تعالیم اسلام، ص: ۲۹۴

اجتهاد و تقلید

نیازمندی‌هایی که انسان در محیط زندگی خود دارد و فعالیت‌هایی که برای رفع آن‌ها باید انجام دهد، به قدری زیاد است که یک

انسان معمولی به شمردن نام آن‌ها قادر نیست، تا چه رسد به این که در همه آن‌ها تخصص پیدا کرده و اطلاع کافی به دست آورد. از طرف دیگر، چون انسان کارهای خود را از روی فکر و اراده انجام می‌دهد و در جایی که می‌خواهد تصمیم بگیرد باید اطلاع کافی داشته باشد و اگر اطلاع کافی نداشته باشد، نمی‌تواند تصمیم بگیرد. باید یا خود در کارهایی که می‌خواهد انجام دهد «خبره» باشد یا از اهل «خبره» پرسد و با دستور او وارد مرحله عمل شود چنان که به اقتضای غریزه، در معالجه امراض به پزشک مراجعه می‌نمایم، و در تهیه نقشه ساختمان به مهندس ساختمان و در بنایی، به بنا و در تهیه در و پنجره، به نجار اعتماد می‌کنیم! پس ما پیوسته جز در مورد بسیار ناچیزی، زندگی خود را با مراجعه به دیگران و «تقلید» می‌گذرانیم. کسی که می‌گوید: «من در زندگی خود زیر بار تقلید نمی‌روم!» یا معنای سخن خود را نمی‌فهمد، یا گرفتار یک آفت فکری است. اسلام نیز که شریعت خود را بر اساس فطرت انسانی بنا نهاده همین روش را پیش گرفته است. اسلام به پیروان خود دستور تعالیم اسلام، ص: ۲۹۵

داده که معارف و احکام دینی را یاد بگیرند و منبع این معارف جز کتاب خدا و سنت پیغمبر و ائمه هدی نیست. بدیهی است که به دست آوردن همه معارف دینی از کتاب و سنت، کار هر کس نیست و برای افراد مسلمان میسر نمی‌باشد، بلکه جز برای گروهی معدود امکان ندارد. بنابراین، طبعاً این دستور دینی به این صورت در می‌آید که عده‌ای از مسلمانان که توانایی به دست آوردن معارف و احکام را از راه استدلال ندارند، به کسانی که دستورهای دینی را با دلیل به دست آورده‌اند، مراجعه نموده وظایف خود را انجام دهند. دانشمندی که احکام دینی را از راه استدلال به دست می‌آورد، مجتهد و عملش را اجتهاد می‌گویند و کسی را که به مجتهد مراجعه می‌کند مقلد و مراجعه او را تقلید می‌نامند. البته این نکته را باید دانست که تقلید در عبادات و معاملات و سایر دستورهای عملی دین است، اما در اصول دین که اموری اعتقادی است، هرگز نمی‌شود به نظر دیگران اعتماد نمود و به تقلید اکتفا کرد، زیرا در مورد اصول دین، «ایمان و عقیده» مطلوب است نه عمل و هرگز نمی‌توان ایمان دیگران را «ایمان» خود فرض کرد. نمی‌توان گفت: خدا یکی است، به دلیل این که پدران یا دانشمندان ما چنین می‌گویند! یا زندگی پس از مرگ حق است، زیرا همه مسلمانان به آن اعتقاد دارند. از این روی، بر هر فرد مسلمان واجب است که اصول دین خود را از راه دلیل بداند اگر چه به طوری ساده‌ای هم باشد. تعالیم اسلام، ص: ۲۹۶

امر به نیکی، نهی از زشتی

چنان که در بخش‌های قبلی تذکر دادیم، یکی از نیازمندی‌هایی که اسلام برای حیات و بقای خود دارد، آن است که از مخالفت مقرراتش جلوگیری به عمل آید. برای رفع این نیازمندی یا ضرورت، از دو امر استفاده شده است:

۱. وضع مقررات برای مجازات که باید به دست مسئول حکومت اسلامی اجرا گردد و از این راه از مخالفت با احکام شرعی - قانونی - جلوگیری به عمل آید.
۲. امر به معروف و نهی از منکر، اسلام همه پیروان خود را موظف ساخته که اگر دیدند به یکی از قوانین عمل نمی‌شود، آرام ننشینند و متخلف را به فرمانبرداری دعوت کنند و از نافرمانی باز دارند.

عموم افراد مسلمان از حاکمان و مردم، قوی و ضعیف، مرد و زن، کوچک و بزرگ، مأمور اجرای این وظیفه دینی هستند و با شرایط مخصوصی باید به این عمل پردازند. و این یکی از شاهکارهای اسلام است و برای جلوگیری از تخلف از قوانین، بسی بهتر و نیرومندتر از سازمان‌های گوناگون پلیسی که در روش‌های اجتماعی دیگر تأسیس می‌شود، کارایی دارد.

تعالیم اسلام، ص: ۲۹۷

قرآن، قانون اساسی

اشاره

بنابر آنچه در مباحث پیشین این کتاب گذشت، به خوبی روشن گردید که قوانین اجتماعی و عملی اسلام- فقه اسلامی- بر اساس اخلاق پسندیده و نیکو و صفات حمیده پایه گذاری شده و سازمان اخلاقی آن نیز بر پایه «توحید» استوار گشته است. گنجینه‌ای که مشتمل بر این معارف و احکام است همان کتاب آسمانی اسلام- قرآن کریم- است که خدای متعال از طریق وحی بر پیامبر گرامی خود نازل فرموده است.

قرآن کریم، گران‌بهاترین و پرارزش‌ترین پشتوانه زندگی مادی و معنوی مسلمانان جهان است و پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بارها این کتاب را به همین عنوان به امت خود سپرده است.

و به طور مکرر- به ویژه در آخرین روزهای زندگی خود- به مردم فرموده: «من پس از خود، دو چیز گران‌بها در میان شما می‌گذارم که تا قیامت از هم جدا نخواهند شد، و تا زمانی که به آن دو تمسک جویند، هرگز گمراه نخواهید شد: یکی قرآن است و دیگری عترت من، که بیان کننده قرآن می‌باشند» بنابراین، تقدیس و احترام قرآن بر همه مسلمانان جهان واجب می‌باشد.

در لزوم تقدیس و احترام «قرآن» همین قدر بس که:

۱. کلام خداست؛

تعالیم اسلام، ص: ۲۹۸

۲. سند قطعی و زنده پیامبر اسلام می‌باشد؛

۳. متضمن قانون اساسی اسلام است.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «از قرآن جدا مشوید، زیرا گزارش پیشینیان و گذشتگان شما را در بر دارد و از وضع آینده شما خبر می‌دهد و در میان شما با عدل و داد حکومت می‌کند.»

*** البته روش‌های اجتماعی همگی چون درخت میوه‌ای است که برای شکوفه کردن و بارور شدن، باید در زمین مناسبی نشاندۀ شود و در آبیاری و پرورش آن کوشش به عمل آید، تا در زمین ریشه دوانیده استوار گردد و سپس نشو و نما کافی نموده و در فصل مناسب، شکوفه باز کند و میوه دهد!

درخت اسلام- ثمره تعلیمات قرآن- برای آن که اثر کامل خود را ببخشاید، به پیمودن این مراحل نیازمند است:

۱. از طرف مردم پذیرفته شود؛

۲. به وسیله «آموزش» نگهداری شود، تا به زندگی خود ادامه دهد؛

۳. از مخالفت عملی با مقرراتش جلوگیری به عمل آید. و از گزند حوادث نگهبانی شود، تا آثار و فواید خود را در جامعه بشری بسط و گسترش دهد.

استفاده از وسایل غیر طبیعی که ریشه ثابتی در طبیعت ندارند، محکوم به شکست است و دیر یا زود از میان می‌رود. دست زدن به این وسایل غیر طبیعی، در آیینی مانند اسلام که می‌خواهد برای همیشه در میان بشر حکومت نماید، درست نیست.

به همین سبب دین اسلام در پیشرفت خود هرگز به زور متوسل نشده است، و این که بعضی گفته‌اند: «دین اسلام دین شمشیر است» در حقیقت از مشاهده ظاهر جنگ‌های صدر اسلام به اشتباه افتاده و یا کورکورانه به این قضاوت نادرست گرفتار شده‌اند، زیرا دینی که بر اساس علم و ایمان پایه گذاری شده برتر از آن است که برای

تعالیم اسلام، ص: ۲۹۹

پیشرفت مقاصد عالی خود و ایجاد ایمان در دل‌های مردم، به شمشیر متوسل شود- به فلسفه جهاد در اسلام در بخش بعدی اشاره شده است- و نیز به همین سبب اسلام برای پیشرفت خواسته‌های خود، راه نیرنگ و دروغ‌پردازی و شعبده بازی‌های سیاسی را نپیموده است.

زیرا اسلام هدفی جز زنده کردن حق و از بین بردن باطل ندارد. و پیمودن راه باطل برای رسیدن به حق، خود سبب از بین رفتن حق خواهد شد.

خدای متعال در کلام خود می‌فرماید: «خدا ستم کاران و بدکاران و کسانی را که حق را می‌پوشانند و مخفی می‌کنند، به مقاصد خود نمی‌رساند.»

تبلیغ و دعوت

قرآن مجید برای هدایت مردم و گسترش حق، راهی را انتخاب کرده که با فطرت و آفرینش انسان موافق و سازگار است و آن، راه تبلیغ و دعوت است که با روشن نمودن حقایق، غریزه واقع بینی و سعادت خواهی بشر را بیدار نموده او را به آسانی به دست حق می‌سپارد.

این روش، یعنی «تبلیغ و دعوت» شیوه‌ای است که همه پیامبران الهی آن را به کار برده‌اند. در اسلام که خاتم ادیان و مجهزتر از همه ادیان می‌باشد، حد اعلای آن به کار رفته است و بر همه مسلمانان واجب شده که این راه را عملی ساخته و در نشر و توسعه دین کوتاهی نکنند.

خدای متعال پیامبر خود را مخاطب ساخته می‌فرماید:

بگو راه من و پیروان من این است که با بصیرت کامل مردم را به سوی خدا دعوت کنیم. [۱۷۸].

تعالیم اسلام، ص: ۳۰۰

روش تبلیغ: از آیه فوق برمی‌آید که: باید «دعوت و تبلیغ» با بینایی کامل انجام گیرد.

در نتیجه باید اولاً: مبلغ مسائل دینی مورد تبلیغ را بدانند و ثانیاً: به روش تبلیغ و شرایط و آداب آن کاملاً آشنا باشند. البته شرایط و آداب تبلیغ بسیار است مانند: خوش خلقی، خوشرویی، وقار و سنگینی، بردباری، احترام به حق و انصاف و ... ولی مهم‌ترین آن‌ها دو چیز است: علم و عمل، زیرا آن که بدون عمل تبلیغ می‌کند، چون حقیقت امر را نمی‌داند، مانند تبلیغ کنندگان باطل از پایمال شدن حق و گمراهی مردم باک ندارد و کسی که به علم خود عمل نمی‌کند، در حقیقت آنچه را که با گفته خود امر می‌کند، با عمل خود تکذیب می‌نماید. و آنچه را با گفته‌های خود می‌ستاید با کردار خود از آن بیزاری می‌جوید. کسی که دیگران را به چیزی دعوت می‌کند، و خود عمل نمی‌کند، مانند کسی است که چیزی را با یک دست پیش می‌کشد و با دست دیگر پس می‌زند!.

خداوند در کلام خویش می‌فرماید:

آیا مردم را به نیکی امر و خود را فراموش می‌کنید؟ [۱۷۹]

امام هشتم علیه السلام فرموده است:

مردم را با گفتار و کردار دعوت کنید نه با گفتار تنها.

تعالیم اسلام، ص: ۳۰۱

نقش اسلام در حیات اجتماعی

حفظ منافع افراد و رفع اختلاف‌ها

از بحث‌های گذشته روشن شد که آیین مقدس اسلام یک روش کامل اجتماعی است و بدیهی است که سعادت کامل یک جامعه و بزرگ‌ترین آرزوی افراد این است که منافع حیاتی آنان تأمین گردد و از کشمکش‌ها و تجاوزهایی که زندگی و صفای آن را تهدید می‌کند، به قدر امکان جلوگیری شود تا انسان‌ها بتوانند با خیال آرام در شاهراه تکامل به سیر خویش ادامه دهند.

اصولاً منتهای آرزوی غریزی یک انسان این است که در سایه واقع بینی در زندگی خود، سلامت جسمی و روحی داشته باشد و در حدود امکان مناسب‌ترین خوراک و پوشاک و مسکن را به دست آورد، و با تشکیل خانواده به آرزوهای جوانی و پیری خود نائل شود، و زندگی آرامی داشته و پیوسته در ایمنی و سلامتی به سر ببرد و بالاخره در شاهراه انسانیت، بدون هیچ مزاحمی، به سعی و کوشش خود ادامه دهد و از تکامل برخوردار شود.

یک جامعه بشری نیز نسبت به افراد و اجزای خود آرزویی بالاتر از این ندارد.

اسلام به این آرزوی فردی و اجتماعی انسانیت جامه عمل پوشانیده است، زیرا روشی را به جامعه بشری عرضه داشته که بر اثر پذیرش آن در شعاع واقع بینی منافع حیاتی افراد محفوظ و اختلافاتشان رفع خواهد شد.

تعالیم اسلام، ص: ۳۰۲

اسلام نخستین توجه خود را به سوی واقع بینی انسان عطف نموده است، زیرا این روش پاک، می‌خواهد انسان تربیت کند نه یک حیوان زبان بسته‌ای که آرزویی جز شکم پروری و جفت‌گیری ندارد! انسان یک موجود زنده‌ای است که علاوه بر عواطف و احساسات، با نیروی خرد واقع بین مجهز می‌باشد.

انسان بر طبق فطرت، یعنی دستگاه واقع بینی دست نخورده خود، درک می‌کند که وی جزئی از اجزای جهان آفرینش است و مانند سایر اجزای جهان آفرینش، به ماورای طبیعت، یعنی به یک حیات و قدرت و علم نامتناهی بستگی داشته «خرد» نیز آفریده و پرورده اوست. به همین جهت، اسلام روش خود را روی پایه «توحید» گذاشته است و کسی را که خداپرست نیست انسان واقعی نمی‌شمارد.

مراد از توحید در این جا، اعتقاد به یگانگی خداوندی است که به وسیله دین خود، انسان را به سوی سعادت دعوت می‌کند و روزی هم حساب کارهای او را رسیدگی نموده و پاداش مناسب خواهد داد.

خدای تعالی در کلام خود می‌فرماید:

کسانی که از توحید بی‌خبرند مانند چارپایان بلکه گمراه‌تر از آنان می‌باشند. [۱۸۰]

توحید به معنایی که گفته شد، نخستین پایه و تکیه‌گاه اساسی اسلام است.

پایه دوم اسلام، اخلاق پسندیده است که بر توحید استوار گردیده است، زیرا از یک طرف اگر انسان به اخلاقی که مناسب با عقیده توحید است متصف نشود، ایمان پاکش محفوظ نخواهد ماند و از طرف دیگر، چنان که گذشت، قوانین و مقررات هرچند هم

مترقی باشد هرگز قادر نیست جامعه‌ای را که انحطاط اخلاقی دارد، اداره کند.

از این روی در اسلام یک رشته اخلاقی که مناسب با عقیده توحید می‌باشد، مانند:

تعالیم اسلام، ص: ۳۰۳

انسان دوستی، نرم دلی، عفت و عدالت و نظایر این‌ها برای جامعه بشری تنظیم شده که ضامن اجرای عقیده «توحید» و هم نگهبان قوانین و مقررات جاری هستند.

«اخلاق» از نظر تأثیری که در سعادت جامعه دارد، در درجه دوم اهمیت قرار گرفته، چنان که «توحید» در درجه اول اهمیت می‌باشد.

اسلام پس از استوار ساختن پایه «توحید و اخلاق» یک سلسله قوانینی وضع نموده است که با اخلاق ارتباط دارند، یعنی مقررات نامبرده از اخلاق پسندیده سرچشمه می‌گیرد و اخلاق پسندیده نیز با این تقویت می‌شود و همین قوانین و مقررات است که منافع حیاتی جامعه را حفظ و اختلافات را از میان مردم برمی‌دارد.

اختلافات بشری که رشته اتحاد و اتفاق را از هم می‌گسلد و نظام اجتماع را مختل می‌سازد، بر دو گونه است:

۱. اختلافاتی که اتفاقاً بر اثر تماس خصوصی دو فرد پیش می‌آید، مانند نزاعی که میان دو نفر بر سر موضوع معینی، اتفاق می‌افتد و رفع آن به دست سازمان قضایی است.

۲. اختلافاتی که طبعاً جامعه را به دو دسته مختلف تقسیم می‌کند و کمترین مسامحه در بسط و گسترش عدالت اجتماعی، یک دسته را بر دسته دیگر مسلط می‌سازد و محصول سعی و کوشش دسته ناتوان را به توانا و زورمند اختصاص می‌دهد، چنان که طبقه حاکم و محکوم، طبقه ثروتمند و فقیر، طبقه زن و مرد، طبقه کارگر و کارفرما، در جامعه‌های مترقی و غیر دینی، به همین شکل زندگی می‌کنند و پیوسته نیرومندان یک طبقه، ناتوانان و زیر دستان خود را استثمار می‌نمایند.

روش کلی اسلام در این زمینه

اسلام به طور کلی سعادت جامعه را که مرهون حفظ منافع مردم و رفع اختلافاتشان می‌باشد، با دو چیز تأمین می‌کند:

تعالیم اسلام، ص: ۳۰۴

۱. امتیازهای طبقاتی را به کلی لغو نموده و از ارزش انداخته است؛ به این معنا که افراد در جامعه اسلامی، با هم برادر و برابرند و هرگز کسی حق ندارد به استناد ثروت یا نیروی دیگری از نیروهای اجتماعی، بر دیگران برتری جوید و آنان را خوار و سبک شمرده از آنان فروتنی و کرنش بخواهد! یا به واسطه موقعیت مخصوص خود از پاره‌ای از وظایف سنگین اجتماع معاف شود! یا مصونیت پیدا کرده در برابر گناهی که مرتکب شده مجازات نشود! سرپرست جامعه در اجرای قوانین و مقررات حکمش نافذ است و همگی باید در مقابل او سر تعظیم فرود آورند و به او احترام گزارند، ولی در کارها و اغراض شخصی خود نباید توقع داشته باشند که دیگران در برابرش سر فرود آورند، یا هر چه انجام می‌دهد حق اعتراض و خرده‌گیری به او نداشته باشند! یا به پاس این که سرپرست و فرمانروای جماعت است، از پاره‌ای از وظایف عمومی معاف گردد؟! و هم‌چنین، یک فرد ثروتمند نمی‌تواند ثروت را مایه افتخار خود قرار داده و به پشتیبانی ثروت خود، مستمندان و زیردستان را سرکوب نماید و نیز فرمانروایان جامعه، حق ندارند از او طرفداری کرده هر سخن بیهوده او را به حقوق مسلم دیگران مقدم دارند.

و نیز اسلام هرگز اجازه نمی‌دهد که در هیچ طبقه‌ای، فرد توانا بدون استحقاق، بر ناتوان، حکومت مطلقه نماید، خدای متعال در کلام خود می‌فرماید: «پیروان اسلام همه با هم برادر و برابرند». [۱۸۱]

و نیز می‌فرماید: «دین خدا تابع آرزوها و خواسته‌های شما (اهل کتاب و مسلمانان) نیست، هر کس کار خلافی انجام دهد مجازات

خواهد شد». [۱۸۲]

البته یک رشته ویژگی‌ها، مانند اطاعت از پیشوایان دین و احترام والدین و مانند

تعالیم اسلام، ص: ۳۰۵

این‌ها در دین اسلام هست که در این مورد مساوات نیست و فقط وظایفی است مخصوص به یک طبقه به نفع طبقه دیگر، ولی در این مورد هم کسی که این حکم به نفع او شده است، نمی‌تواند بر دیگران برتری جسته مقام خود را به رخ آنان بکشد! آری، چون انسان فطرت غریزه امتیازطلبی دارد، اسلام- بدون این که این غریزه فطری را بکشد- یک مورد عملی برای آن در نظر گرفته است و آن «تقوا» است.

در اسلام، ارزش واقعی از «پرهیزکاری» است و چون طرف حساب «تقوا»، خدای تعالی می‌باشد، این مایه امتیاز هر چه بیشتر شود، مزاحمتی پدید نخواهد آورد؛ بر خلاف امتیاز طبقاتی که بزرگ‌ترین عامل فساد جامعه و نیرومندترین سبب تراحم افراد می‌باشد. در نظر اسلام، یک فقیر پرهیزکار بر گروهی ثروتمند ناپرهیزکار، برتری دارد و یک زن پرهیزکار، از صدها مرد بی‌بند و بار، بهتر است.

خداوند متعال می‌فرماید:

ای مردم ما شما را از یک نر و ماده- مرد و زن- آفریدیم، هیچ گونه تفاوتی در ریشه آفرینش و گوهر خلقت ندارید، و شما را گروه گروه و دسته دسته کردیم، که همدیگر را شناخته اجتماعات متشکلی به وجود آورید، هر که از شما پرهیزکارتر است پیش خدا گرامی‌تر می‌باشد. [۱۸۳]

و باز می‌فرماید:

من کار و کوشش هیچ یک از شما را ضایع نمی‌گردانم مرد باشد یا زن همه از یک نوع بوده و انسانند. [۱۸۴]

۲. با ملاحظه این که همه افراد در انسانیت و عضویت اجتماع شریکند و کار و

تعالیم اسلام، ص: ۳۰۶

کوشش همگی محترم است، قوانینی وضع شده که منافع هر کس در سایه آن معین می‌گردد و قهراً راه تعدی و کشمکش‌های اجتماعی، خود به خود بسته می‌شود.

این مقررات با در نظر گرفتن اصل اولی، به طوری تنظیم شده که فاصله طبقات مختلف جامعه را تا آخرین حدی که ممکن است، از میان بر می‌دارد و دل‌ها را به هم نزدیک می‌کند!

با این بیان، روش اختصاصی اسلام در حفظ منافع افراد و رفع اختلافات اجتماعی به طور اختصار و اجمال روشن می‌شود و در بخش بعدی آن‌ها را به طور تفصیل بررسی می‌کنیم.

تعالیم اسلام، ص: ۳۰۷

اصل مالکیت و طبقه ثروتمند

اشاره

انسان موجودی است زمینی که در زمین زندگی می‌کند و نیازمندی‌های خود را با نیروی جسم و جان و اندیشه و بازوی خویش، از زمین و محصولات آن رفع می‌نماید و به همین جهت، زمین و آنچه را که در زمین است، از آن خود می‌پندارد خدای متعال نیز در

کلام خود این مطلب را تأیید کرده می‌فرماید:

خدا هر چه در زمین است برای شما آفریده است. [۱۸۵]

همین عقیده که انسان زمین را از آن خود می‌داند، به او اجازه می‌دهد که از پدیده‌های آن به طور ساده استفاده کند؛ مثلاً از آب گوارای آن بنوشد و از میوه‌های لذیذ و گوشت حیوانات آن بخورد، و در شکاف کوه‌ها و سایه درختان آرام گیرد، یا به واسطه صنعت - یعنی فعالیت‌هایی که روی ماده انجام می‌دهد - خواسته‌های خود را به دست آورد.

البته اگر افرادی چند، در زمین زندگی می‌کردند که هیچ‌گونه برخوردی با همدیگر نداشتند، هرگز اشکالی پیش نمی‌آمد، ولی گرد هم آمدن افراد و همزیستی ایشان، که اساس اجتماع مدنی انسان است، در حالی که هر فردی زمین و پدیده‌های آن را از آن خود می‌داند، طبیعتاً سبب تراحم و برخورد شدید بین افراد خواهد بود، چون هر

تعالیم اسلام، ص: ۳۰۸

کس که برای رفع نیازمندی خود به چیزی دست زند، دیگران او را مخل و مزاحم آزادی و آسایش خود پنداشته و به ممانعت خواهند پرداخت، زیرا انسان ناگزیر است به هر قیمتی که هست، به زندگی خود ادامه دهد.

به این جهت نخست اصل و قانون به نام اصل اختصاص وضع نموده و برای جلوگیری از تراحم و برخوردهای اجتماعی آن را محترم شمرده است. به موجب این اصل، هر چیزی را که انسان با سعی و کوشش به دست می‌آورد، متعلق به خود اوست و دیگران حق ندارند به آن چشم طمع دوخته مزاحمت وی را فراهم نمایند.

پس از آن اصل دیگر را به نام اصل مالکیت محترم شمرده است که به موجب آن انسان می‌تواند در چیزهایی که با کوشش خویش به دست آورده است، به طور دلخواه تصرف نماید، این اصل در واقع تکمیل یافته اصل «اختصاص» است، زیرا اصل اختصاص، جلوی مزاحمت دیگران را می‌گیرد و این اصل، هر گونه تصرف را برای مالک در آن چیز مشروع می‌سازد.

اسلام اصل مالکیت را محترم شمرده و پیغمبر اکرم در خبر معروف: «النَّاسُ مُسْلَطُونَ عَلَى أَمْوَالِهِمْ» تسلط کامل مالک را بر مال خود، تأیید فرموده است.

روی این اصل، انسان می‌تواند هر طور که بخواهد، در اموال خود تصرف نماید:

نگه‌دارد، بخورد، بنوشد، ببخشد، بفروشد و هم چنین سایر تصرفات مشروع را انجام دهد و اما تصرفاتی که ممنوع و خلاف مصلحت اجتماعی است، هرگز مالک تسلط به آن‌ها ندارد: مالک نمی‌تواند تصرفی که به ضرر اسلام یا مسلمین است در مال خود بنماید، یا مال خود را با تبذیر و مانند آن، نابود کند. یا طلا و نقره مسکوک خود را از جریان انداخته به صورت «گنج» اندوخته نماید!

اصل مالکیت مهم‌ترین اصلی است که انسان را به آرزوی خود می‌رساند و آزادی فردی را در سایه رعایت مقررات، تا آخرین حد امکان تأمین می‌نماید.

هر اندازه از تسلط انسان بر مال یا اختیار وی در کار و کوشش کاسته شود، به همان

تعالیم اسلام، ص: ۳۰۹

اندازه آزادی وی سلب شده و استقلال فردیش از بین می‌رود. و اگر اصل تسلط به کلی از بین برود، اصل آزادی و در حقیقت خاصیت یک موجود زنده، از وی گرفته خواهد شد.

دو اصل متمم اصل مالکیت

تسلط کامل مالک بر ملک خود و آزادی وی در هر تصرف مشروعی که بخواهد، ممکن است از دو راه به خطر افتد:

۱. از راه تجاوز دیگران، مانند این که کسی دست روی ملک او بگذارد و راه استفاده را بر وی ببندد؛

۲. از این راه که دیگران کاری کنند که به مالک ضرر و زیان وارد آید.

شارع اسلام برای جلوگیری از خطرهای نامبرده، دو اصل دیگر تأسیس نموده که جریان اصلی مالکیت را خود به خود تأمین می‌کند و به اصطلاح «ضامن اجرا» و نگهدار آن است.

۱. اصل ضمان: اسلام روی این اصل دستور می‌دهد که هر کس بر مال دیگری دست یابد، ضامن آن است؛ یعنی باید آن مال را به صاحبش برگرداند و اگر از بین رفت، مثل یا قیمتش را بدهد.

دلیل این دستور گفتار پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله است که فرمود «عَلَى الْإِدِّ مَا أَخَذْتَ حَتَّى تُؤَدِّيَ» [۱۸۶].

تعالیم اسلام، ص: ۳۱۰

۲. قاعده ضرر: این قاعده از حدیث نبوی: «لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ فِي الْإِسْلَامِ» استفاده می‌شود. به موجب این قاعده، هر حکم اسلامی که اجرای آن در پاره‌ای از موارد ضرر مالی یا جانی به کسی برساند، آن حکم در آن مورد قابل اجرا نیست.

چیزهایی که می‌شود تملک کرد

از دیدگاه دین مقدس اسلام، چیزهایی را می‌توان تملک نمود که:

۱. فایده قابل توجهی داشته باشد بنابراین حشرات بی‌فایده مثلاً قابل تملک نیست.

۲. فایده نامبرده حلال باشد، بنابراین اسباب قمار و آلات موسیقی مضرّ و مُلهی، و مانند این‌ها که فایده حلالی ندارند، ملک کسی نمی‌شوند.

۳. فایده حلال نامبرده قابل اختصاص به فرد یا افرادی باشد، بنابراین مساجد جاده‌های عمومی و مانند این‌ها که مربوط به همه افراد اجتماع است، ملک کسی نمی‌شوند.

البته در جامعه‌های بشری برای مالک شدن وسایل زیادی هست، اما بعضی از آن‌ها مانند قمار و شرط بندی و ربا و رشوه خواری و ... چون به ضرر جامعه تمام می‌شود، اسلام آن‌ها را لغو نموده و در وسایل دیگری مانند بیع و اجاره و هبه و جعاله که به نفع اجتماع است، تعدیلاتی به عمل آورده و آن‌ها را پذیرفته است. و به طور کلی وسیله مالک شدن از نظر اسلام دو چیز است:

۱. آن که در انجام آن، عملی لازم است مانند خرید و فروش که برای انجام آن باید

تعالیم اسلام، ص: ۳۱۱

«عقد بیع» بخوانند، یا داد و ستد نمایند.

۲. آن که به عملی احتیاج ندارد، مانند وفات که به وسیله آن اموال مالک به ورثه‌اش منتقل می‌شود و لفظ یا عمل دیگری لازم نیست.

نظر به اهمیتی که احکام «ارث» و «ازدواج» در اجتماع دارد، به ذکر کلیات مسائل آن‌ها می‌پردازیم.

تعالیم اسلام، ص: ۳۱۲

کلیات مسائل ارث

اشاره

موضوع وراثت در جهان طبیعت قانونی است کلی که مورد عنایت آفرینش می‌باشد و هر نسلی، انواع خصائص ذاتی گذشتگان خود را به وراثت می‌برد: «گندم از گندم بروید جو زجو» افراد انسان هم تا اندازه‌ای اخلاق و صفات و عوارض وجودی نیاکان خود را به ارث می‌برند، و به سبب همین اتصال و امتزاج وجودی است که انسان در حال عادی، علاقه خاصی از خود نسبت به خویشاوندان خود درک می‌کند و مخصوصاً فرزندان خود را جانشینان خود دانسته و بقای آن‌ها را عیناً بقای خود فرض می‌نماید. و طبعاً آنچه را که متعلق به اوست و در اثر کار و کوشش به دست آورده و به خود اختصاص داده، متعلق به فرزندان و از آنان گذشته، متعلق به نزدیکان خود می‌داند.

اسلام برای رعایت و احترام همین درک طبیعی و احساس فطری، مال انسان را پس از مرگ وی به خویشانش که در حال وفات زنده‌اند، متعلق می‌داند، و زن و شوهر را نیز که پایه گذار نسبت و شریک زندگی همدیگرند، در ارث به خویشاوندان ملحق می‌سازد. دسته اول را وارث «نسبی» و زن و شوهر را وارث «سببی» می‌نامد.

بنابراین، اموال «میت» میان وارث نسبی و سببی، طبق دستور خاصی، تقسیم خواهد شد، ولی چند نفرند که از ارث محروم می‌باشند که به دوفتر از آن‌ها اشاره می‌شود:

تعالیم اسلام، ص: ۳۱۳

۱. کافر که از مسلمان ارث نمی‌برد و نیز اگر کافری که از دنیا رفته وارث مسلمانی داشته باشد، خویشاوندان کافر ارث نمی‌برند.
۲. قاتل، هر گاه کسی یکی از خویشاوندان خود را بکشد، از او ارث نمی‌برد، ولی فرزندان قاتل، از ارث محروم نیستند.

وراث نسبی (خویشاوندان)

وارثان نسبی بر حسب نزدیکی و دوری پیوند خویشاوندی و نیز بر حسب داشتن و نداشتن واسطه خویشاوندی، به سه دسته تقسیم شده‌اند که با بودن هر دسته‌ای، دسته بعدی ارث نمی‌برد و با نبودن هیچ یک از این سه دسته، تقسیم ارث به دستوری است که بعداً گفته می‌شود:

خدای تعالی در کلام خود می‌فرماید: «بعضی از خویشاوندان بر بعض دیگر حق تقدم دارند». [۱۸۷]

و نیز در کلام خود، در ضمن هشت آیه، دسته‌های وارثان و سهم هر یک را بیان می‌نماید:

دسته اول: پدر و مادر و پسر و دختر «میت» که بی‌واسطه به میت اتصال دارند. و در صورت نبودن پسر و دختر، سهم آنان به فرزندان می‌رسد، ولی تا یک نفر از آن فرزندان زنده است، به فرزند فرزند نمی‌رسد؛ مثلاً اگر میت پدر و مادر و پسر و دختری از پسر خود داشته باشد، سهم پسر به پسر و دختر آن پسر، رسیده و میان آنان تقسیم می‌شود و در صورتی که این پسر و دختر فرزندی داشته باشند، به ایشان چیزی نمی‌رسد.

دسته دوم: جد و جد پدری و مادری و برادر و خواهر میت است که به یک واسطه؛

تعالیم اسلام، ص: ۳۱۴

یعنی به واسطه پدر یا مادر- با میت نزدیکند.

تبصره ۱: در این دسته نیز اولاد برادر یا خواهر، سهم پدر و مادر خود را اگر مرده باشند، به ارث می‌برند و تا یکی از فرزندان برادر و خواهر هست، ارث به فرزند فرزند آنان نمی‌رسد.

تبصره ۲: اگر میت هم برادر و خواهر پدری و هم برادر و خواهر پدر و مادری داشته باشد، ارث به برادر و خواهر پدری نمی‌رسد. دسته سوم: عمو و عمه و دایی و خاله است که به دو واسطه (یعنی پدر یا مادر و پدر بزرگ یا مادر بزرگ) به میت نسبت دارند، در این دسته نیز فرزندان به جای پدران و مادران خود هستند و تا یک نفر از کسانی که از طرف پدر و مادر با میت نزدیکند زنده باشد

ارث به خویشاوندان پدری نمی‌رسد.

سهام ارث

سهام هر یک از وارثان نامبرده طوری در اسلام تنظیم شده که بسیار قابل توجه و مشتمل بر محاسبه‌های دقیق ریاضی است، و کلیه سهم سه قسم است:

۱. وراثتی که سهم ارث آنان نصف و ثلث و مانند این‌هاست که نسبت عددی معین دارد. هر یک از این سهم‌ها را در اصطلاح فقه «فرض» می‌گویند و کلیه آن‌ها شش تا است:

نصف، ربع، ثمن، دو ثلث، ثلث و سدس. [۱۸۸]

۲. کسانی که به واسطه خویشی ارث می‌برند، ولی سهمشان به نسبت معین نیست.

تعالیم اسلام، ص: ۳۱۵

فرض‌های ارث

۱. نصف (۱۲) و آن برای سه وارث است:

الف، شوهر در صورتی که زن او که از دنیا رفته، فرزند نداشته باشد.

ب، دختر، اگر تنها فرزند میت باشد.

ج، خواهر پدر و مادری، یا پدری در صورتی که میت وارث دیگر نداشته باشد.

۲. ربع (۱۴) و آن برای دو وارث است.

الف: شوهر در صورتی که زن او که از دنیا رفته فرزندان داشته باشد.

ب: زن، در صورتی که شوهر او که از دنیا رفته، فرزند نداشته باشد.

۳. ثمن (۱۸) و آن ارث زن یا زن‌های متعدد میت است، در صورتی که میت فرزند داشته باشد.

۴. دو ثلث (۲۳) و آن برای دو وارث است:

الف: دو دختر و بیشتر در صورتی که میت فرزند پسر نداشته باشد.

ب: دو خواهر و بیشتر پدر و مادری یا پدری، در صورتی که میت برادر نداشته باشد.

۵. ثلث (۱۳) و آن نیز برای دو وارث است:

الف: مادر اگر فرزندش که از دنیا رفته فرزند و برادران متعدد داشته باشد.

ب: خواهر و برادر مادری، در صورتی که بیش از یکی باشند.

۶. سدس (۱۶) و آن برای سه وارث است:

الف: پدر در صورتی که میت فرزند داشته باشد.

ب: مادر اگر میت فرزند داشته باشد.

ج: خواهر یا برادر مادری، در صورتی که منحصر به فرد باشد.

تعالیم اسلام، ص: ۳۱۶

ارث پدر و مادر

۱. اگر وارث میت فقط پدر یا مادر باشد، همه «ترکه میت» مال اوست.

۲. اگر وارث میت، پدر و مادر و فرزندهای او باشند، پدر و مادر هر کدام ۱۶ می‌برند و بقیه سهم فرزندان است.

۳. اگر وارث میت، پدر و مادر باشد و میت اولادی نداشته باشد و در صورتی که میت چند برادر داشته باشد، اگر چه خود آنان ارث نمی‌برند، ولی در این صورت ۱۶ مال سهم مادر و بقیه سهم پدر است، و اگر برادرهایی نداشته باشند ۱۳ سهم مادر و ۲۳ سهم پدر است.

فرزندان

اگر وارث میت یک پسر یا یک دختر باشد همه ترکه مال اوست، و اگر چند پسر یا چند دختر باشند مال به طور مساوی بین آنان قسمت می‌شود، و اگر پسر و دختر با هم باشند هر پسری دو برابر دختر می‌برد.

جد و جده

۱. اگر وارث، جد و جده پدری باشند دو قسمت را جد و یا یک قسمت را جده می‌برد و اگر مادری باشند مال به طور مساوی بین آنان قسمت می‌شود. و اگر هم پدری و هم مادری باشند، مال را سه قسمت می‌کنند: دو قسمت آن را به اجداد پدری می‌دهند که جد دو برابر جده می‌برد، و یک قسمت مال اجداد مادری است که به طور مساوی بین آنان قسمت می‌شود.

۲. اگر وارث میت، اجداد و برادر و خواهر باشند، چنانچه آن مادر یا خواهر، مادری یا پدری و مادری باشند، یک قسمت از سه قسمت را به اجداد و بقیه را به برادر

تعالیم اسلام، ص: ۳۱۷

یا واهر می‌دهند، ولی اگر بعضی پدر و مادری و بعضی دیگر پدری باشند، به برادر یا خواهر مادری چیزی نمی‌رسد و دو قسمت باقی‌مانده را به برادر و خواهر پدر و مادری یا پدری می‌دهند.

عمو و عمه

۱. اگر وارث میت، عمو یا عمه باشد همه مال به او می‌رسد و اگر چند عمو یا چند عمه باشند، مال به طور مساوی بین آنان قسمت می‌شود و اگر عمو و عمه باشد و همه پدری و مادری یا پدری یا مادری باشند، عمو دو برابر عمه می‌برد، و اگر بعضی پدر و مادری و بعضی پدری و بعضی مادری باشند، در صورتی که عمو یا عمه مادری باشند، یک قسمت از سه قسمت مال و اگر بیشتر باشد، دو قسمت را به او می‌دهند و بقیه را به عمو و عمه پدری و مادری می‌دهند، و عمو و عمه پدری ارث نمی‌برند.

۲. اگر وارث میت عمو یا عمه پدر و مادری و عمو یا عمه پدری باشد به عمو یا عمه پدری ارث نمی‌دهند و همه مال به عمو و عمه پدر و مادری می‌رسد.

دایی و خاله

دایی و خاله در صورتی که همه پدر و مادری باشند، اگر چه بعضی پسر و بعضی دختر باشند، مال به طور مساوی بین آنان قسمت می‌شود، و اگر بعضی پدر و مادری یا پدری و بعضی مادری باشند، سهم دایی و خاله مادری یک ششم است که به طور مساوی بین آنان قسمت می‌شود و بقیه را به دایی و خاله پدری و مادری یا پدری می‌دهند که هر پسری دو برابر دختر می‌برد.

ارث زن و شوهر

به طوری که سابقاً گفته شد، ارث شوهر در صورتی که زنش فرزندی نداشته باشد،

تعالیم اسلام، ص: ۳۱۸

نصف و اگر از آن شوهر یا شوهر دیگرش فرزند داشته باشد، چهار یک است. وارث زن اگر شوهرش فرزند نداشته باشد چهار یک و اگر از آن زن یا زن دیگرش فرزند داشته باشد، هشت یک می‌باشد. ولی باید دانست که زن از «زمین» ارث نمی‌برد و فقط چهار یک یا هشت یک از اموال منقول و اعیان زمین، مانند ساختمان و بنا و درخت را ارث می‌برد، ولی شوهر از همه اموال زن ارث می‌برد.

ولاء

اگر میت هیچ یک از وارثان گذشته را نداشته باشد، ارث به وسیله ولاء خواهد بود و آن بر سه قسم است که به ترتیب باید ارث را ببرند:

۱. ولاء عتق و آن این است که کسی برده خود را آزاد کند، چنانچه آن برده بمیرد و وارثی نداشته باشد، مولای او همه «ترکه» او را ارث می‌برد.
۲. ولاء ضمان جریره اگر کسی با دیگری قرار بگذارد که «جرائمی را که به واسطه قتل یا زخم زدن به عهده او می‌آید قبول نماید، به شرط این که اگر پس از مرگ وارثی نداشت، ارث او را ببرد» در این صورت همه ترکه او را می‌برند.
۳. ولاء امامت و آن سرپرستی امام و رهبری است. امام سرپرست همه مسلمانان است. اگر کسی هیچ وارث نداشته باشد، ترکه او به امام، و در زمان غیبت امام، به نائب او می‌رسد. امیرالمؤمنین علی علیه السلام ترکه بی‌وارثان را میان اهل بلد و همسایگان‌شان قسمت می‌فرمود.

احکام ارث

۱. خویشاوندان پدری و پدر و مادری ارث را به اختلاف قسمت می‌کنند؛ یعنی هر مردی دوبرابر زن می‌برد، ولی ارث خویشان مادری به طور مساوی بین آنان قسمت می‌شود.

تعالیم اسلام، ص: ۳۱۹

۲. در هر دسته از وراثت، اولاد به جای پدران و مادرانند، یعنی اگر آنان نبودند، سهم ارثشان را می‌برند؛ مثلاً اگر میت پدر و مادر و دختر پسر و پسر دختر داشته باشد، پدر و مادر هر کدام یک ششم مال را می‌برند و بقیه مال سه قسمت می‌شود. دو قسمت به دختر پسر و یک قسمت به پسر دختر می‌رسد.

۳. اگر میت یک فرزند و یک نوه داشته باشد، همه ارث به فرزند می‌رسد و به نوه چیزی نمی‌دهند.

۴. اگر سهام و فرض وارثان از اصل ترکه بیشتر باشد کمبود متوجه دختران و خویشاوندان پدری می‌شود؛ مثلاً وارث میت شوهر و پدر و مادر و چند دختر باشد، چون سهم شوهر ۱۴ و سهم پدر و مادر هر کدام ۱۶ و سهم دخترها ۲۳ می‌شود و مجموعاً ۱۱۴ است و ۱۴ از همه ترکه یعنی عدد واحد بیشتر است، در این صورت باید سهم شوهر و پدر و مادر را بدهند و بقیه را به طور مساوی بین دخترها تقسیم نمایند و کمبود متوجه آنان می‌شود.

در فقه «اهل سنت» کسر را به نسبت سهام همه صاحبان سهام قسمت می‌کنند، و آن را «عول» می‌نامند.

۵. اگر مجموع سهام از اصل مال، یعنی عدد واحد کمتر باشد، به طوری که پس از پرداخت «فروض» و سهام، چیزی زیاد بیاید، باقی مانده را به دختر یا خویشاوند پدری، یعنی وارثی که کسر به سهام ایشان وارد می شود، می دهند؛ مثلاً اگر وارث میت، مادر و یک دختر باشد، سهم مادر ۱۳ و سهم دختر ۱۲ است و در این صورت ۱۶ باقی مانده را به دختر می دهند. ولی اهل سنت این زیاده را به خویشان پدری که طبقه بعد هستند می دهند و آن را «تعصیب» می نامند. تعالیم اسلام، ص: ۳۲۰

ازدیاد ثروت و مفاسد آن

اشاره

از راه تجربه و مشاهده، ثابت شده است که یک فرد از افراد جامعه در شرایط متوسط می تواند با کار و کوشش بیش از آنچه نیاز دارد تهیه نماید و از نظر واقع بینی نیز باید همین طور باشد، زیرا انسان در زندگی خود به طور طبیعی دوران پیری و ناتوانی دارد که تا اندازه زیادی نیروی کار و کوشش را از دست می دهد، بنابراین باید بتواند در دوران قدرت و نیروی جوان، بیش از حد احتیاج تهیه کند تا در دوران پیری از آن استفاده نماید.

علاوه بر این مرد و زن با وسایل و عواطف دیگری مجهزند که اداره زندگی نوزادان را به عهده ایشان می گذارد. خداوند با عنایت خود این نقیصه را نیز از راه کار و کوشش دوره جوانی تأمین نموده است و جوان را نیروی بیشتری داده تا بتواند به وسیله کار و کوشش، از عهده نیازمندی چندین فرد برآید. همین خاصیت در جامعه نیز وجود دارد و یک جامعه، با شرایط متوسط می تواند بیش از حد احتیاج به جمع ثروت پردازد.

و باز این نکته از راه تجربه آشکار شده که هرچه از عمر انسانیت می گذرد و دانش بشری افزوده می گردد و با آزمایش های بیشتری مجهزتر و در کار خود ورزیده تر می شود، به ایجاد ثروت آشناتر می گردد. بنابراین روز افزون بودن ثروت قطعی و اجتناب ناپذیر خواهد بود و از طرف دیگر به موجب اصل «اختصاص و مالکیت» تعالیم اسلام، ص: ۳۲۱

مردم به غنی و فقیر، تقسیم می شوند و حس تجمل دوستی و جاه طلبی روز به روز اغنیا را از فقرا دورتر می سازد، و از این روی، حس کینه ورزی و انتقام جویی فقرا را شدیدتر می گردد و در این حال مانند «سرطانی» است که پیکر جامعه را به سوی نابودی قطعی می کشاند.

همین مسئله است که سازمان اداره کننده اجتماع را بین دو محذور قرار می دهد، زیرا اگر اصل مالکیت را لغو نماید و تسلط انسان را بر حاصل کار و کوشش خود، یعنی ثروتی که با زحمت به دست آورده قطع نماید، استقلال و آزادی فردی را به کلی از میان برده اصل موضوع - انسان آزاد - را از دست داده است.

و اگر تسلط بی قید و شرط ثروتمندان را امضا نماید و اصل مالکیت را محترم شمارد، بیشتر مردم یعنی فقیران و بینوایان را که در واقع کارگردانان حقیقی جامعه هستند، به عنوان اسیر و بنده زرخیز تسلیم بی قید و شرط اقلیت بی رحمی نموده است. پس باید چاره ای اندیشید که هم اصل مالکیت محفوظ بماند و هم از مفاسد جنبی آن جلوگیری به عمل آید.

چاره جویی اسلام

اسلام- با حفظ اصل مالکیت که پایه آزادی است- از راه‌های گوناگونی، فاصله غنی و فقیر را از میان برداشته تا اندازه‌ای که ممکن است ایشان را به هم نزدیک ساخته است.

مهم‌ترین آن راه‌ها این سه طریق است:

۱. دو قسم مالیات ثابت به نام «زکات» و «خمس» وضع فرموده است، و برخلاف دیگر روش‌های اجتماعی که مالیات را فقط در امور عامه اجتماعی مصرف می‌کنند، بخش مهم این درآمدها را به فقیران و مستمندان اختصاص داده تا نواقص زندگی تعالیم اسلام، ص: ۳۲۲ خود را رفع نمایند.

هر سال با دریافت این دو نوع مالیات، رقم هنگفتی از ثروت به بیت‌المال سرازیر می‌شود که اگر طبق دستور اسلام عادلانه و عاقلانه بین فقرا تقسیم شود، در مدت کمی زنگ فقر و فاقه را از چهره جامعه می‌شوید.

۲. امتیاز و برتری ثروت و توان‌گری- چنان که گذشت- به کلی لغو نموده و از ارزش اجتماعی انداخته است. و البته در محیطی که برای توانگر امتیازی نباشد، یک فرد ثروتمند نمی‌تواند به قدرت موهوم مالی خود فخر کند و تجملات خود را به رخ فقرا و بینوایان بکشد و مردم را با امتیاز خیالی خود، تحت تأثیر قرار داده و نفوذی به دست آورد!

۳. جلوگیری از تظاهرات بیش از اندازه که ثروتمندان با تجملات خود می‌کنند! و بدین وسیله از خطرناک‌ترین تبلیغی که اغنیا عملاً به ضرر خودشان انجام می‌دهند و هر لحظه دل‌های مستمندان را از حسرت و خشم مالا مال می‌سازند، جلوگیری نموده است. در اسلام اسراف و تبذیر در امور و هزینه‌های زندگی حرام می‌باشد.

لباس شهرت و استعمال ظروف طلا و نقره ممنوع است.

پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله با کمال قدرت و موقعیت اجتماعی که داشت مانند یک فرد به تمام معنا عادی، زندگی می‌کرد و امیرالمؤمنین علی علیه السلام برای دل‌جویی و تسلی درماندگان در خوراک و پوشاک مانند یکی از افراد عادی و فقرا زندگی می‌کرد، و در نامه‌ای که به یکی از استانداران خود می‌نویسد، او را سرزنش و به شدت توبیخ می‌نماید که چرا با ثروتمندان بنای معاشرت گذاشته و بر صدر مجالس و بر سر سفره ایشان می‌نشیند و از طعام‌های رنگارنگ آنان که از دسترس فقرا و مستمندان دور است تناول می‌کند؟!

تعالیم اسلام، ص: ۳۲۳

مرد و زن

اشاره

دستگاه آفرینش نوع بشر را مانند موجودات جاندار دیگر به نر و ماده تقسیم کرده و بدین وسیله به توالد و تناسل که تنها ضامن بقای این نوع است، متوسل شده است.

مرد و زن در عین حال که برای ایجاد نسل با دو دستگاه مختلف مجهز می‌باشند، هر یک از آنان غرایز و نیروهای کامل یک فرد انسانی را دارا هستند، و در خصائص ذاتی انسان نیز با هم برابرند. تنها خصوصیت این دو صنف که در اجتماع می‌توانند منشأ امتیازهای جداگانه شوند، این است که: در صنف مرد، خاصیت تعقل قوی‌تر و در صنف زن عاطفه و احساسات بیشتر است، و به واسطه همین خصوصیات است که در اجتماع، هر کدام وظیفه مخصوصی را به عهده گرفته و چرخ اجتماع را می‌گردانند و اگر پا

از دایره طبیعی خود بیرون نهند، چرخ اجتماع از کار می‌افتد.

اسلام در احکامی که راجع به این دو صنف وضع نموده، به طور کلی صفات و اختصاصات هر یک را در نظر گرفته و در مقررات مشترک همان اشتراک نوعی را مورد نظر قرار داده، این دو صنف را تا حد امکان به هم نزدیک ساخته است.

برای آن که دانسته شود که اسلام در پرتو واقع بینی خود، چه قدم‌های برجسته‌ای در رفع اختلافات این دو صنف برداشته و مخصوصاً برای بهبود حال زنان و آسودگی ایشان، چه قوانینی برقرار ساخته است، باید از حال عمومی زنان «پیش از اسلام» مطلع شویم و در این باره تحقیقی بنماییم و رفتاری را که در جامعه‌های متمدنی و غیر

تعالیم اسلام، ص: ۳۲۴

متمدنی و دینی پیشین با زنان می‌شده، در نظر بگیریم، آن گاه مقررات اسلامی را که درباره زنان وضع شده، مورد بررسی قرار دهیم.

زن در جامعه‌های پیش از اسلام

الف - در جامعه‌های قبائلی:

همان طور که تاریخ نشان می‌دهد در میان ملت‌های باستانی که روش اجتماعی آن‌ها قانونی یا دینی نبوده و تنها به آداب و رسوم قومی زندگی می‌کردند، زن «انسان» حساب نمی‌شد، بلکه با وی رفتار یک «حیوان اهلی» را می‌نمودند!

انسان از نخستین روزی که حیوانات اهلی را یکی پس از دیگری اسیر خود می‌ساخت و به تعلیم و تربیتش می‌پرداخت و برای نگهداری و اداره زندگی آن‌ها رنج فراوان می‌کشید، نه برای این بود که آن‌ها را به انسانیت بشناسد! یا عضوی از جامعه خانوادگی خود قرار دهد و حقوقی برایش قائل شود.

بلکه می‌خواست که از گوشت و پوست و پشم و شیر و از سواری و بارکشی و دیگر فواید آن‌ها بهره‌برداری کند، از این رو برای بقا و ادامه حیات این حیوانات، وسایلی از قبیل خوراک و مسکن برای آن‌ها فراهم می‌کرد، ولی تحمل این زحمات از راه دل‌سوزی به آن‌ها نبوده، بلکه برای تأمین منافع خویش، به این کار تن در می‌داد.

انسان از این جانوران دفاع می‌کرد. نمی‌گذاشت کسی آن‌ها را بکشد، یا به آن‌ها آزار برساند و اگر کسی نسبت به آن‌ها تعدی می‌نمود، انتقام می‌کشید، ولی در واقع همه برای این بود که خود را «مالک» می‌دانست و می‌خواست حقوق خود را حفظ کند نه آن که برای آن حیوانات حقوقی قائل باشد. زن را نیز به همین ترتیب برای استفاده خود می‌خواست.

یعنی زن را در جامعه نگاه می‌داشت و از وی دفاع می‌نمود و کسی که به او تجاوز می‌کرد، مجازات می‌شد، ولی نه برای این که «انسان» است یا عضوی از یک جامعه

تعالیم اسلام، ص: ۳۲۵

محسوب می‌شود و حقوق و احترامی دارد، بلکه برای آن که زنده بماند تا بازیچه شهوت مردان شود و برای اهل خانه، یعنی مردان غذا تهیه و آماده کند. و در اقوام ساحل نشین ماهی شکار کند. بارکشی نماید. در خانه خدمت کند و در مواقع لزوم، مخصوصاً در قحطی و مهمانی از گوشت وی تغذیه شود!.

زن در خانه پدر همین حال را داشت، تا تحویل شوهر داده می‌شد! ولی نه به اختیار خودش، بلکه مطابق دستور پدر! و آن نیز در حقیقت یک نوع «فروش» بود نه پیمان ازدواج! زن در خانه پدر تابع پدر و در خانه شوهر تابع شوهر بود و در هر حال، تحت نظر صاحب خانه و به دلخواه وی زندگی می‌کرد.

خداوند خانه می‌توانست او را بفروشد! یا ببخشد، یا برای منظورهایی از قبیل خوش‌گذرانی، و زادن بچه و یا خدمت، به کس دیگر،

عاریه! یا قرض یا اجاره دهد، و اگر از وی گناهی سر می‌زد، حق داشت هر گونه مجازاتی که صلاح داند، حتی کشتن را درباره وی اجرا کند، بی آن که کوچک‌ترین مسئولیتی متوجه او باشد.

ب- زن در جامعه‌های مترقی سلطنتی:

در جامعه‌های متمدن سلطنتی مانند: ایران و مصر و هند و چین که به دل‌خواه «شاهان» وقت اداره می‌شد، هم‌چنین در جامعه‌های متمدنی مانند: کلد و روم و یونان که با حکومت قانون زندگی می‌کردند، گرچه حال زن بهتر از جامعه‌های دیگر بود و به کلی از مالکیت محروم نمی‌شد، اما باز آزادی کامل نداشت و سرپرست خانه‌ای که زن در آن زندگی می‌کرد، مانند: پدر یا برادر بزرگ‌تر یا شوهر بر وی حکومت مطلق داشت، یعنی حق داشت وی را به هر که می‌خواهد شوهر دهد و یا عاریه اجاره دهد یا ببخشد، و می‌توانست- مخصوصاً در صورت ارتکاب جرم- او را بکشد یا از خانه بیرون کند.

در بعضی از کشورها، زن خویشاوندی طبیعی نداشت و مردها با زن‌های محرم خودشان ازدواج می‌کردند، و در بعضی دیگر زن، خویش رسمی و قانونی شمرده نمی‌شد و ارث نمی‌برد، در بعضی جاها چند مرد یک زن می‌گرفت و بعضی اقوام تعالیم اسلام، ص: ۳۲۶

اعراب جاهلیت دختران خود را زنده به گور می‌کردند.

زن را شوم می‌دانستند و اگر مورد تجاوز و ظلم قرار می‌گرفت، حق مراجعه به محکمه و شکایت یا دفاع از خود را نداشت، و حق نداشت شهادت دهد.

روی هم رفته در این جامعه، زن عضوی ضعیف و ناقص شمرده می‌شد که باید تحت سرپرستی مرد اداره شود و هرگز استقلالی در اراده و تصمیم و آزادی در کار و انتخاب شغل نداشت و مانند «بچه خردسالی» بود که تا به حد بلوغ و رشد نرسیده، باید زیر نظر سرپرستی زندگی کند! جز این که زن، هرگز به حد بلوغ و رشد نمی‌رسید! زن مانند اسیر جنگی بود که تا آزاد نشده، باید در بردگی دشمن بماند و از کار و کوشش وی استفاده شود و از مکر و شیطنت وی در حذر باشند، جز این که زن هرگز امید آزادی نداشت.

ج- زن در جامعه‌های دینی:

در جامعه‌های دینی نیز بیشتر از آنچه در جامعه‌های دیگر بود، روی خوش به زنان نشان نمی‌دادند و حقوقی برای آنان قائل نبودند. تورات فعلی یهود، زن را «تلخ‌تر از مرگ»! معرفی نموده دور از کمال، می‌شمارد! در مجمع روحانی فرانسه که چند سال پیش از بعثت رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله منعقد شد روحانیان مسیحی پس از بررسی کامل حال زنان، حکم صادر نمودند که «زن انسان است، ولی فقط برای خدمت به مرد آفریده شده است»!

و در همه این جامعه‌ها، فرزند تابع پدر بود نه مادر و پایه نسب از پدران درست می‌شد نه از مادران، جز این که در بعضی از نقاط چین و هند که تعدد شوهر مرسوم بود، فرزند تابع مادر بود و پایه نسب را مادران تشکیل می‌دادند!

خلاصه

پیش از اسلام در سراسر جهان و در همه ادوار تاریخ، در جامعه بشری زن عضو مؤثری به شمار نمی‌رفت و واجد استقلال و آزادی نبود و همیشه یک موجود

تعالیم اسلام، ص: ۳۲۷

ضعیف و محکوم شمرده می‌شد و خود نیز به مرور زمان خصائص انسانی خود را گم کرده و نمی‌توانست هیچ گونه شخصیت اجتماعی برای خود تصور نماید. کلمه «زن» معنای زبونی و خواری و پستی و بی‌خردی را می‌داد. در ادبیات هر زبانی نظم و نثر بسیار، در ناشایستگی و فساد زن یافت می‌شود که کاشف از طرز تفکر است که پیشینیان در خصوص زن داشته‌اند!

نظر اسلام در خصوص زن

روزی که خورشید اسلام در افق بشریت سرزد، زن همان موقعیت اجتماعی را داشت که اجمالاً گفته شد. جهان آن روز در خصوص زن، جز یک مشت افکار خرافی و نادرست و رفتار ظالمانه چیزی دیگر نداشت و مردم - حتی خود طبقه زن - برای این طبقه مرتبه و حقی قائل نبودند و آن را موجودی «پست» که برای خدمت‌گزاری انسان شریف - یعنی مرد - آفریده شده است، می‌دانستند!

اسلام، با تمام قوا با این افکار مخالفت کرد و برای زن حقوقی را که بیان می‌شود مقرر فرمود:

۱. زن یک انسان واقعی است و از یک جفت انسان نر و ماده، آفریده شده و خصائص ذاتی انسان را دارد و در مفهوم انسانیت، مرد را بر او امتیازی نیست. خدای متعال در کلام خود می‌فرماید:

«يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى»

ای مردم ما شما را از نر و ماده‌ای آفریدیم. [۱۸۹]

و در چندین آیه دیگر می‌فرماید: «بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ» * همه از جنس هم هستید.

۲. زن، مانند مرد، عضو کامل جامعه است و شخصیت حقوقی دارد.

تعالیم اسلام، ص: ۳۲۸

۳. زن، چنان که خویشاوندی طبیعی دارد، خویشاوندی رسمی قانونی نیز دارد.

۴. دختر، فرزند است چنان که پسر فرزند است. فرزندان دختر مانند بچه‌های پسر، فرزندان را از این روی زن نیز چون مرد از خویشان سببی و نسبی، مانند پدر و مادر ارث می‌برد.

۵. زن، استقلال فکری دارد و می‌تواند در زندگی خود هر گونه تصمیمی بگیرد و در حدود شرعی به میل و انتخاب خود شوهر کند و آزادانه، در چارچوب ضوابط شرعی زندگی نماید، و هر شغل مشروعی را که بخواهد انتخاب کند.

زن، استقلال عملی - اقتصادی دارد و کار و کوشش از او محترم است و می‌تواند مالک شود و ثروت خویش را خود بدون سرپرستی و دخالت مرد اداره نماید، و از مال و حقوق فردی و اجتماعی خویش دفاع نماید و می‌تواند بر نفع یا ضرر دیگران شهادت دهد. و جز در مسئله آمیزش جنسی - که در آن بر طبق پیمان زناشویی باید شوهر خود را اطاعت کند - هر کار دیگری که برای شوهر انجام دهد، مطالبه اجرت و حقوق نماید!

۶. مرد نسبت به زن حق هیچ گونه تحکم و تعدی ندارد و هر تعدی که در مورد مردان قابل تعقیب است، درباره زن نیز قابل مجازات و تعقیب می‌باشد.

۷. زن شخصیت معنوی دینی دارد و از سعادت اخروی محروم نیست. نه آن‌چنان که غالب مذاهب، زن را مانند یک شیطان! نوید از رحمت خداوندی می‌پندارند.

خداوند متعال در کلام خود می‌فرماید:

«مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» [۱۹۰]

هر زن و مرد با ایمان که عمل نیکویی انجام دهد زندگی پاکیزه و مزد کارهای

تعالیم اسلام، ص: ۳۲۹

نیکویشان را به بهترین وجهی می‌دهیم.

و نیز می‌فرماید:

«أَنْتَى لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى» [۱۹۱]

عمل نیک هیچ مرد و زنی بدون پاداش نمی‌ماند.

ممکن است به موجب آیه شریفه:

«إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ» [۱۹۲] یک زن در سایه تقوا و دین، به

هزاران مرد امتیاز و تقدم جوید.

اختلاف‌ها در حقوق

چنان که گذشت از نظر اسلام زن و مرد در طبیعت انسانیت و شخصیت حقوقی و معنوی یک‌سانند، لکن هر یک از این دو صنف، به واسطه خلقت فیزیکی، و خصائص ویژه خود، تفاوتی با صنف مقابل خود خواهد داشت. سهم زن در ارث نصف سهم مرد است. شهادت دو زن با شهادت یک مرد برابر می‌باشد. مرد می‌تواند تا چهار زن اختیار کند، لکن زن حق ندارد بیش از یک شوهر انتخاب کند. طلاق به دست مرد سپرده شده است. حکومت و قضاوت و جهاد به مردان اختصاص دارد.

مخارج زن به عهده مرد است و از این قبیل ....

البته این اختلافات جزئی که در اسلام بین زن و مرد هست، از اختلاف در غرائز و روحیات اختصاصی و تفاوت‌های فیزیکی آن‌ها سرچشمه گرفته است، زیرا هر دو صنف در اصل انسانیت کمترین فرقی ندارند. اختلاف آشکاری که میان زن و مرد

تعالیم اسلام، ص: ۳۳۰

هست این است که در طبیعت زن عواطف و احساسات قوی‌تر از مرد می‌باشد.

البته جای انکار نیست که این حکم مانند همه نوامیس آفرینش موارد استثنایی دارد؛ یعنی زنانی در جهان یافته شده‌اند که نیروی عقلشان از بسیاری مردان قوی‌تر بوده است، ولی به حسب اکثریت - و طبق بررسی‌های فیزیولوژیک - نیروی اندیشه و خرد در اغلب مردها قوی‌تر و احساس و عاطفه در زن بیشتر است. این حکم به هیچ وجه قابل انکار نیست و با آزمایش‌های طولانی به ثبوت رسیده است و اختلافاتی که در اسلام بین زن و مرد و مرد از نظر حقوق دیده می‌شود، علتش همین اختلاف در وظایف و تعقل و عاطفه و دیگر اختلافات طبیعی است، در این جا به طور اجمال یکی دو مورد از موارد اختلاف را بیشتر بیان می‌کنیم.

اختلاف‌های مرد و زن در ارث

در اسلام، سهم ارث یک زن به اندازه نصف سهم یک مرد است و لکن با بررسی دقیق روشن می‌شود که حکم دیگر اسلام که باید شوهر مخارج زن را بدهد جبران این کمبود را می‌کند، زیرا چنان که می‌دانیم همه ثروت موجود زمین در هر زمان از آن نسل حاضر است، و در عصر آینده همان ثروت از راه ارث به نسل بعد منتقل می‌شود.

و مورد استفاده قرار می‌گیرد، بنابراین معنا، یک سهم و دو سهم بردن زن و مرد - که تقریباً از روی آمار مساوی هستند - این است که مالکیت دو سوم ثروت عمومی جهان از آن مرد و یک سوم از آن زن است، ولی چون در اسلام مخارج زن و مصارف زندگی او با لزوم رعایت عدالت و مساوات، به عهده مرد می‌باشد، نصف سهمی که مالکیت آن به مرد سپرده شده است به مصرف زن

می‌رسد، و در یک سهمی هم که زن خودش مالک است، مستقلاً می‌تواند خودش تصرف کند.

پس مالکیت دو سوم از ثروت زمین، اگر چه در هر عصر، به دست مرد و یک سوم به دست زن سپرده شده است، ولی از جهت مصرف به عکس این مطلب می‌باشد.

تعالیم اسلام، ص: ۳۳۱

پس در واقع اسلام دو سوم ثروت کره زمین را از جهت مالکیت - یعنی اداره و تدبیر - به دست فکر و تعقل سپرده و یک سوم آن را به دست عاطفه و احساس. ولیکن از جهت مصرف، دو سوم آن را به دست عاطفه و احساس داده، یک سوم را به دست تعقل سپرده است!

بدیهی است که نیروی تعقل در اداره کردن ثروت از احساس و عاطفه تواناتر است و احساس و عاطفه در مصرف کردن مال به نیروی تعقل نیازمندتر می‌باشد.

و این عادلانه‌ترین و عاقلانه‌ترین روشی است که می‌تواند ثروت جهان را میان دو نیروی مخالف، تعقل و احساس، تقسیم کند و هر دو نیرو را که در زندگی سهم به سزایی دارند، ارضا نماید.

تعداد زوجات در اسلام

از مسلمات شریعت اسلام این است که مرد می‌تواند در صورت نیاز ضروری «چهار زن» اختیار کند، برای پی بردن به حکمت این حکم، باید به نکات زیر توجه نمود:

۱. این حکم از احکام اختیاری است نه از احکام واجب و حتمی، یعنی بر مرد مسلمان واجب نیست که چهار زن بگیرد! بلکه می‌تواند در یک زمان، دو یا سه یا چهار زن داشته باشد. و به علاوه چون بیشتر از یک زن گرفتن، شرطش این است که انسان میان آنان به عدالت رفتار کند، این کار بسیار مشکلی است که از عهده هر کس بر نمی‌آید. اقدام به این کار در واقع حالت استثنایی به خود می‌گیرد.

۲. یکی از نیازمندی‌های بشر، توالد و تناسل و تکثر افراد است که آفرینش برای این منظور بشر را به مرد و زن تقسیم نموده، اسلام هم که دین فطرت است نیازمندی‌های واقعی بشر را در نظر گرفته و به همین جهت دستور ازدواج داده است و چون مرد و زن، برای توالد و تناسل از لحاظ صلاحیت، اختلاف دارند، تعدد

تعالیم اسلام، ص: ۳۳۲

زوجات را تشریع فرموده است. اینک علل اختلاف ذکر می‌شود:

الف، زن نوعاً از نه سالگی صلاحیت ازدواج را دارد، در صورتی که برای مرد این استعداد نوعاً از پانزده سالگی است. در نتیجه هرگاه سال معینی را در نظر گرفته، موالید آن را از پسر و دختر - که غالباً دختر از پسر بیشتر است - ضبط کنیم، و موالید سال‌های بعد را بر آن بیفزاییم در سال شانزدهم در مقابل هر یک پسری که شرعاً صلاحیت ازدواج دارد، هفت دختر جهت ازدواج صلاحیت پیدا خواهند کرد و اگر سن متعارف ازدواج پسران را که معمولاً از بیست به بالا است، در نظر بگیریم در سال بیست و یکم، در مقابل هر یک پسر دو دختر خواهد بود و در سال بیست و پنجم که نوعاً ازدواج‌ها از آن سال رد نمی‌شود، در مقابل هر ده پسر، شانزده دختر آماده ازدواج خواهد بود!

ب، زن غالباً پس از پنجاه سالگی، استعداد تولید را از دست می‌دهد، در صورتی که مرد تا اواخر عمر طبیعی، این استعداد را دارد. ج، تلفات نوزادان پسر به موجب آمار از نوزادان دختر بیشتر است و نیز در اواسط عمر که سن کار و کوشش است، در اثر عوامل گوناگون، مرگ در میان مردان بیشتر از زنان اتفاق می‌افتد، و هم‌چنین - بر حسب آمار - عمر مرد غالباً کوتاه‌تر از عمر زن است و به

همین جهت است که همیشه زن بیوه در جامعه بیشتر از مرد بی‌زن است.

بهترین گواه این سخن آن است که تعدد زوجات قرن‌ها در جامعه‌های اسلام جایز بوده و با این که مردان بی‌مبالاتی که فاقد عدالت بودند به این کار دست زده‌اند، هرگز مشکل و قحطی زن به وجود نیامده است!

می‌گویند: چون قانون تعدد زوجات خلاف طبیعت زن است، احساسات او را جریحه دار می‌کند و چه بسا او را وادار به انتقام کرده حیات مرد را به خطر می‌اندازد!

اینان، از این حقیقت غفلت کرده‌اند که مخالفت نامبرده مربوط به عادت است نه

تعالیم اسلام، ص: ۳۳۳

غریزه و طبیعت، زیرا اگر ریشه طبیعی داشت، عملاً به وقوع نمی‌پیوست، زیرا آنان که زن دوم و سوم و چهارم می‌شوند، از همین طبقه زنان هستند که با میل و رغبت خود، تن به ازدواج با «مرد زن دار» می‌دهند، و اگر این کار مخالف با احساسات طبیعی و آفرینش ایشان بود، هرگز چنین چیزی را نمی‌پذیرفتند، چنان که اگر در ازدواج با زن شرط کنند که تنها زیسته و با کسی سخن نگوید، چون خلاف طبیعت اوست، هرگز قبول نخواهد کرد.

علاوه بر این، در شرع اسلام برای رفع این مشکل راهی وجود دارد و زن می‌تواند هنگام ازدواج در ضمن عقد لازم «شرط» کند که شوهرش زن دیگری نگیرد و از این «محظور» جلوگیری نماید! و اما مسئله انتقام و تهدید که گفته شد، اختصاصی به این موضوع ندارد، بلکه هر کسی ممکن است به وسیله رفیقش که گرفتار یک رشته مقاصد شیطانی است مورد خطر و سوء قصد قرار گیرد و هیچ چیز جز «تقوای دینی» و «شرافت انسانی» نمی‌تواند جلوی این مشکلات را بگیرد.

وحدت زوج

یکی از احکام مسلم اسلام این است که زن در یک زمان با بیشتر از یک مرد نمی‌تواند ازدواج کند. شارع اسلام با این حکم، از اختلاط نسب جلوگیری فرموده است و نگهداری نسب، از نظر احکام ارث و احکام فرزند در اسلام و مسائل روانی و اجتماعی، یکی از مسائل ضروری است.

و اگر اسلام این حکم و دیگر احکام مربوط به آن را لغو می‌کرد، موضوع نسب به طوری که فعلاً معتبر است، از بین می‌رفت و ناگزیر بود یکی از دو روش زیر را انتخاب کند:

۱. در سلسله نسب «مادر» را اصل بدانند و به طوری که در قسمتی از شرق دور مرسوم است فرزند را به مادر بشناسند! در این صورت ناگزیر بود، اداره امور زندگی

تعالیم اسلام، ص: ۳۳۴

خانوادگی و تربیت اولاد را به مادر بسپارند و او را در هر دو قسمت مسئول شناسد و حال آن که قبلاً روشن نمودیم که چون مرد از حیث خرد و اندیشه بر زن برتری‌هایی دارد، صلاحیت بیشتری را برای اداره امور و شئون زندگی داراست.

بهترین گواه بر نادرستی و غیرطبیعی بودن این روش این است که از ابتدای تاریخ تا کنون، بین همین جمعیت کم جاری بوده و هرگز به نقطه‌ای دیگر از جامعه‌های بشری سرایت ننموده است، و مسلماً اگر روشی پسندیده و موافق فطرت انسانی بود، هرگز در طول تاریخ بی‌اثر نمی‌ماند.

پس هرگاه شارع اسلام در سلسله نسب «مادر» را اصل می‌دانست، باید احکام ارث بردن اولاد را نیز به نحو دیگر تنظیم کند؛ مثلاً «دولت» را «وارث مردم» بشناسد و تربیت فرزندان و نوزادان اجتماع را به عهده آن گذارد و کودکان را در پرورشگاه‌ها و کودکان‌پرورش دهد.

این روش اگر چه در جامعه‌های انسانی به طور استثنایی عملی است، ولی به صورت قانونی تخلف‌ناپذیر، هرگز صلاحیت دوام ندارد، زیرا در اندک زمانی عواطف و احساسات بشری و مهر و دلسوزی نژادی و خانوادگی را که محرک اصلی بشر بر ایجاد نسل است، نابود می‌سازد. و در نتیجه موضوع نسل‌گذاری را برای مردم، مخصوصاً زنان که به راستی در «ایام حمل» رنج‌های طاقت فرسایی را تحمل می‌نمایند، زحمت بیهوده‌ای جلوه می‌دهد و خانواده پر انس و محبت را به زندانی تاریک تبدیل می‌سازد. با ایجاد چنین وضع، راه توالد و تناسل یک‌سره بسته می‌شود و خانواده که در واقع تشکیل دهنده «اجتماع مدنی» است رخت بر می‌بندد، و تشکیل خانواده و توالد و تناسل، باید با وسایل فنی و فریب‌های سیاسی مانند وضع جایزه‌های سنگین برای کسانی که بچه‌دار می‌شوند و یا مقررات سخت تأمین شود، بدیهی است چنین وضع که با فطرت و طبیعت سازش ندارد، قابل دوام نیست.

تعالیم اسلام، ص: ۳۳۵

گذشته از این، پیداست که در این صورت زندگی بشر چه قیافه وحشتناکی به خود گرفته، خشک و بی‌لذت خواهد شد و در حقیقت محیط زندگی بشری، پست‌تر از محیط چهارپایان و وحشتناک‌تر از جهان درندگان خواهد بود.

تعالیم اسلام، ص: ۳۳۶

مسائل و احکام کلی ازدواج

اشاره

در تعلیمات اسلام به موضوع نکاح و زناشویی بسیار اهمیت داده شده و به حدی رسیده است که پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «نکاح روش من است و هر که به روش من عمل نکند، باید خود را به من نسبت ندهد و مسلمان نشمارد».

ازدواج در شرع اسلام بر دو قسم است:

۱. «ازدواج دائم» و آن ازدواجی است که به محض اجرای حکم، رشته همسری برای همیشه برقرار می‌گردد و فقط به وسیله «طلاق» گسیخته می‌شود و در این ازدواج علاوه بر مهر، مرد باید مخارج زندگی زن را مناسب حال و شخصیت او، بدهد و اگر هر چهار شب یک شب، با او هم بستر شود، زن نمی‌تواند تقاضای شوهرش را در این باره رد نماید!

۲. ازدواج موقت که «متعّه» نیز نامیده می‌شود. این ازدواج رابطه همسری را برای مدتی محدود و معین به وجود می‌آورد و همین که مدت سپری شد یا مرد مدت را بخشید، بدون طلاق، رشته همسری گسیخته می‌گردد.

این ازدواج، احکام نکاح دائم را ندارد، مگر آنچه هنگام عقد شرط کرده باشند.

تبصره- نکاح موقت در اسلام تشریع شده و در زمان پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله معمول بود، تا این که خلیفه دوم به عللی آن را قدغن کرد! و از این رو «اهل سنت» آن را جایز نمی‌دانند! ولی «شیعه» معتقد است که جایز است و آن را یکی از شاهکارهای اسلام

تعالیم اسلام، ص: ۳۳۷

می‌داند، زیرا بخش مهمی از نیازمندی‌های جامعه را که از راه دیگری رفع آن ممکن نیست، رفع می‌کند و بهترین پشتیبان «عفت عمومی» است و به ویژه مشکل جنسی نسل جوان را برطرف می‌سازد ....

امیرالمؤمنین علی علیه السلام می‌فرماید:

اگر نکاح موقت منع نمی‌شد غیر از مردمان شقی و بدبخت، کسی زنا نمی‌کرد.

ازدواج‌های حرام

در اسلام ازدواج با عده‌ای از زنان، به واسطه خویشاوندی نسبی حرام و ممنوع می‌باشد و آنان عبارتند از:

۱. مادر و مادر بزرگ پدری یا مادری، هر چه بالا رود ....

۲. دختر و دختر دختر، هر چه پایین رود ....

۳. دختر پسر، هر چه پایین رود ....

۴. خواهر و دختر خواهر، هر چه پایین رود ....

۵. دختر برادر و دختر دختر برادر، هر چه پایین رود ....

۶-۷. عمه و خاله.

تبصره- زنانی که به واسطه خویشاوندی نسبی، به مرد حرام می‌شوند، همان زن‌ها به واسطه شیرخوارگی به بچه شیرخوار نیز حرام می‌شوند.

عده‌ای از زنان به خویشاوندی سببی- دامادی- بر مرد حرام می‌شوند و آنان عبارتند از:

۱. مادر زن و مادر بزرگ‌های آن ....

۲. دختر زن، اگر مرد با آن زن نزدیکی کرده باشد.

۳. زن پدر، اگر چه پدر با او نزدیکی نکرده باشد.

۴. زن پسر، اگر چه پسر با او نزدیکی نکرده باشد.

تعالیم اسلام، ص: ۳۳۸

۵. خواهر زاده و برادر زاده زن، بدون اجازه زن، ولی با اجازه او حرام نیستند.

۶. خواهر زن تا هنگامی که زن زنده و در عقد مرد است.

عده‌ای از زنان به واسطه علت‌های دیگر حرام می‌شوند:

۱. زن شوهردار.

۲. زن پنجم، برای مردی که چهار زن دائمی دارد.

۳. زن کافر، ولی اگر مانند یهودی و مسیحی اهل کتاب باشد، به طور «موقت» می‌شود با او ازدواج کرد.

ولایت عقد

در شرع اسلام مرد و زن اگر به بلوغ رسیده باشند، در اختیار همسر آزاد و مستقل می‌باشند، لکن ولایت دختر و پسر نابالغ و غیر رشید، به دست پدر است؛ به این معنا که پدر می‌تواند «دختر صغیر» خود را به عقد کسی درآورد و برای پسر نابالغ و غیر رشید، خود زن بگیرد.

حقوق و تبعیت اولاد

۱. اگر زن شوهردار فرزندی بیاورد، مال شوهر او است و چنانچه آن فرزند از زن دائمی باشد، شوهر نمی‌تواند او را از خود نفی کند.

۲. اگر فرزند نتواند معاش خود را تأمین کند، پدر و مادر باید مخارج او را بدهند، و چنانچه پدر و مادر نتوانند مخارج خودشان را

تهیه کنند، مخارج آنان به عهده فرزند می‌باشد.

طلاق

انحلال رسمی رابطه زناشویی که بعد از انجام آن زن و شوهر از هم جدا شده

تعالیم اسلام، ص: ۳۳۹

و دیگر موظف به رعایت مقررات حقوق زناشویی نیستند، طلاق نامیده می‌شوند.

قانون طلاق امتیاز غیر قابل انکاری است که اسلام به مسیحیت و پاره‌ای از مذاهب دیگر دارد و به یک ضرورت عمومی جامعه بشری پاسخ می‌دهد و مشکل خانواده‌های مربوط را برطرف می‌سازد.

زیرا بسیار اتفاق می‌افتد که اخلاق زن و شوهر با هم سازگار نیست و محیط صفا و محبت به یک صحنه جنگ و جدال مبدل می‌گردد و آشتی و التیام هم بین آنان امکان نمی‌پذیرد، در این صورت اگر رابطه زناشویی قابل گسیختن نباشد، زن و شوهر باید تا پایان عمر، در درگیری دائمی زندگی نکبت‌بار که در واقع دوزخی پرشرار است، به سر برند و زیر شکنجه ناسازگاری، با تلخی و محرومیت، عمر را بگذرانند!

بهترین گواه مطلب این است که دولت‌های مسیحی بر اثر نیازمندی عمومی، بالاخره ناگزیر شده‌اند که «طلاق» را قانونی اعلام کنند گرچه از لحاظ مذهبی، کاتولیک‌ها آن را جایز نمی‌دانند!

طلاق در اسلام به دست مرد سپرده شده و البته در این حکم حالت غریزی مرد و زن در نظر گرفته شده است، زیرا اگر طلاق به دست زن بود، چون زن بیش از مرد مغلوب و اسیر احساسات و عواطف است، رابطه ازدواج پیوسته در حال سستی بود و ارکان خانواده تشکیل یافته متزلزل و به آسانی از هم گسیخته می‌شد، و با وجود این، در شرع اسلام راه‌هایی وجود دارد که زن در گرفتن طلاق می‌تواند از آن‌ها استفاده کند.

مانند آن‌که مشکلات احتمالی را در ضمن معاشرت با همسر خویش پیش بینی کرده، هنگام عقد زناشویی در ضمن عقد «شرط» کند که اگر یکی از آن مشکلات پیش آمد کند، «وکالت» در طلاق داشته باشد و یا اگر شوهر بدون جهت او را طلاق دهد، ملزم باشد که مشکلات وی را حل کند.

شارع اسلام با این که طلاق را قانونی شمرده ولی فوق‌العاده آن را مذمت کرده و سفارش بسیار نموده که تا به حد «اضطراب» نرسد، مرد به طلاق زن خود اقدام نکند و

تعالیم اسلام، ص: ۳۴۰

پیوند خانوادگی را نگسلد. پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود:

مبغوض‌ترین چیزها در نزد پروردگار طلاق است.

و به همین جهت در اسلام مقررات مشکلی برای طلاق وضع شده است. مانند این که باید در حضور دو نفر عادل انجام شود و در ایامی باشد که زن در عادت زنانه نباشد و مرد نیز در این ایام، با وی هم بستر نشده باشد و ....

هم‌چنین مقرر شده که اگر نزاع و ناسازگاری از هر دو طرف باشد، دو نفر «حکم» معین کنند تا آنان را با یکدیگر سازش دهند و تنها وقتی که به هیچ وجه سازش ممکن نباشد، طلاق واقع شود.

شرایط صحت طلاق

مردی که زن خود را طلاق می‌دهد باید:

۱. بالغ باشد.
۲. عاقل باشد.
۳. به اختیار خودش طلاق دهد.
۴. قصد طلاق داشته باشد.
- بنابراین طلاق نابالغ، دیوانه، یا کسی که به طلاق مجبور شود یا مثلاً به شوخی صیغه طلاق را بگوید، صحیح نیست.
۵. زن باید در وقت طلاق از «حیض» و «نفاس» پاک باشد شوهرش بعد از پاک شدن، با او نزدیکی نکرده باشد. [۱۹۳]

تعالیم اسلام؛ ص ۳۴۰

طلاق با صیغه مخصوص انجام گیرد و در حضور دو فرد عادل باشد.

اقسام طلاق

طلاق بر دو قسم است:

تعالیم اسلام، ص: ۳۴۱

۱. «طلاق رجعی»، و آن این است که مرد، زن خود را که با او هم بستر شده، طلاق دهد، در این صورت پیش از آن که عده طلاق تمام شود، می‌تواند به او رجوع کرده و بدون عقد جدید رابطه ازدواج را مجدداً برقرار سازد.
۲. «طلاق بائن» و آن طلاقی است که پس از آن مرد، حق رجوع ندارد و آن بر چند قسم است:
الف، طلاق زن پیش از آن که مرد با او نزدیکی کند.
ب، طلاق زن یا نسه، یعنی زنی که استعداد تولید بچه را از دست داده است.
ج، طلاق زنی که نه سالش تمام نشده. و این سه نوع طلاق عده ندارد.
د، طلاق زنی که او را سه دفعه طلاق داده‌اند. و در این طلاق علاوه بر این که مرد نمی‌تواند رجوع کند، نمی‌تواند برای بار دیگر او را برای خود عقد نماید، مگر آن که زن به عقد دائم شوهر دیگری درآید و با او «هم بستر» شود و آن مرد طلاقش بدهد یا بمیرد که در این صورت بعد از تمام شدن عده، شوهر اول می‌تواند، او را برای خود عقد نماید.
۳. «طلاق خلع»: طلاق زنی را که به شوهرش مایل نیست و مهر یا مال دیگر خود را به او می‌بخشد که طلاقش دهد خلع گویند و در این طلاق تا زن مالی را که به شوهر خود بخشیده مطالبه نکند شوهر نمی‌تواند به او رجوع نماید.
۴. «طلاق مبارات» و آن در صورتی است که زن و شوهر یکدیگر را نخواهند، و زن مالی به مرد بدهد که او را طلاق دهد و در این طلاق نیز تا وقتی که زن مال خود را مطالبه نکند، مرد حق رجوع ندارد.
۵. «طلاق نهم»، با شرایطی که در کتاب‌های مفصل برای آن گفته شده است، که پس از آن زن برای همیشه بر شوهر حرام می‌شود و به هیچ وجه دیگر ایجاد رابطه زناشویی ممکن نیست.

تعالیم اسلام، ص: ۳۴۲

احکام و اقسام عده

زنی که با شوهر خود هم بستر شده و رابطه ازدواج را محکم نموده است، اگر شوهر طلاقش بدهد، باید مدتی که معین شده «عده» نگهدارد، یعنی از ازدواج خودداری نماید و این کار، دو نتیجه مهم در بر دارد:

اول آن که: از اختلاط و آمیخته شدن نطفه‌ها جلوگیری می‌شود.

دوم آن که: ممکن است زن و شوهر از مفارقت همدیگر، پشیمان شده رجوع نمایند.

در مدت عده، مرد باید مخارج زن را بدهد و او را از خانه بیرون نکند. و اگر زن چهارمیش بود، تا عده او تمام نشده، زن دیگر نگیرد. و چنانچه طلاق در مرض موت باشد، تا یک سال اگر مرد بمیرد، زن از ترکه او ارث می‌برد.

اقسام عده

عده بر سه قسم است: ۱. عده زن آبستن ۲. عده زنی که آبستن نیست ۳. عده وفات. و شرح این‌ها از این قرار است:

۱. اگر زن آبستن را طلاق دهند، عده‌اش تا به دنیا آمدن یا سقط شدن بچه اوست، بنابراین اگر یک ساعت بعد از طلاق، بچه او به دنیا بیاید می‌تواند شوهر کند.

۲. زنی که آبستن نیست اگر نه سالش تمام شده و یائسه نباشد، در صورتی که شوهرش با او نزدیکی کرده باشد و در پاکی طلاقش دهد باید به قدری صبر کند که دو بار حیض ببیند و پاک شود، و همین که حیض سوم را دید، عده او تمام می‌شود.

۳. زنی که شوهرش مرده، اگر آبستن نباشد باید تا چهار ماه و ده روز عده نگهدارد و اگر آبستن باشد، باید تا موقع زاییدن عده نگهدارد، اما اگر پیش از گذشتن چهار ماه و ده روز، بچه‌اش به دنیا آمد، باید تا چهار ماه و ده روز از مرگ شوهرش صبر کند و این را «عده وفات» می‌گویند. و زنی که به طور «موقت عقد شده» عده وفات ندارد.

تعالیم اسلام، ص: ۳۴۳

شهادت مرد و زن

اشاره

به طوری که سابقاً بیان شد، چون نیروی تعقل در مرد و نیروی احساس در زن قوی است، در اسلام شهادت دو نفر زن برابر با شهادت یک مرد است. خدای متعال در کلام خود می‌فرماید:

«وَأَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَى»؛ [۱۹۴]

دو مرد را گواه بگیرید و اگر نه، یک مرد و دو زن را تا اگر یکی گمراه شد، دیگری او را تذکر دهد.

کلیات مسائل شهادت

تنها راه عمومی که در همه اوضاع و شرایط به وسیله آن می‌توان حوادث را ضبط کرد، تحمل «شهادت» و ادای آن است، و وسایل دیگر مانند «نوشتن» و مانند «وسایل فنی» که برای ضبط حوادث و تثبیت شکل و اعترافات تهیه شده، عمومی نیستند و در دسترس بشر نمی‌باشند.

از این جهت اسلام به این وسیله بسیار ساده و طبیعی اهمیت داده و دستور داده

تعالیم اسلام، ص: ۳۴۴

است که مردم از این راه حوادث را ضبط کنند و در موقع لزوم شهادت دهند.

شروط شاهد

۱. بالغ باشد، بنابراین، شهادت بچه نابالغ مسموع نیست و فقط بچه‌ای که سنش به ده رسیده، اگر معصیت نکرده باشد، می‌تواند در مورد «زخم زدن» شهادت دهد.
۲. دیوانه و سفیه نباشد.
۳. مسلمان باشد، ولی اگر در موقع وصیت کردن دسترسی به شاهد مسلمان نباشد، شهادت کافر ذمی - اهل کتاب که در پناه اسلام باشد - هم قبول می‌شود.
۴. عدالت، پس شهادت فرد فاسق و کسی که شهادت دروغ بدهد، پیش از توبه و مستقر شدن آن، قبول نمی‌شود.
۵. طهارت مولد، بنابراین به شهادت کسی که نسب نامشروع دارد، نمی‌شود حکم کرد.
۶. آن که متهم نباشد، بنابراین، به شهادت کسی که در موضوع دعوایی خود ذی‌نفع است، ترتیب اثر داده نمی‌شود.
۷. آن که یقین حتمی داشته باشد، بنابراین به «حدس یقینی» که از راه «حس» به دست نیامده، نمی‌شود شهادت داد و اگر به واسطه شهادت دروغ، حکمی بر ضرر کسی صادر شود، شاهد «ضامن» است و باید تنبیه‌اش کنند و دروغ‌گویی او را هم به مردم اعلام نمایند!

تعالیم اسلام، ص: ۳۴۵

اموری که مخصوص مرد است

حساس‌ترین شئون اجتماعی که باید زمام آن را تنها به دست تعلق سپرد و عواطف و احساسات نباید به هیچ نحو در آن دخالت کند، شئون «حکومتی و قضائی و جنگی» است، زیرا اداره امور کشوری و فصل خصومت‌هایی که در جامعه اتفاق می‌افتد، هزارها منظره مهیج و گفت و شنودهای ناگوار و تهدیدهای مالی و جانی و آبرویی دارد که جز یک نیروی تعقل مستقل، هیچ قوه‌ای تاب مقاومت آن را ندارد و نمی‌تواند از همه آن‌ها چشم‌پوشی کرده با تلخی صبر بسازد و در میان قطب‌های مخالف به عدالت اجتماعی بپردازد. کسی که این سمت را دارد، باید دوست و دشمن و زشت و زیبا و مملوق و بدگو و نادان را به یک چشم ببیند و برخلاف تمایلات هوس‌آمیز خود، حکومت کند و رأی دهد و معلوم است آن کس که عواطف و احساسات در وجود او غلبه دارد، قدرت و توانایی این کار را نخواهد داشت و البته وقتی عواطف و احساسات از اداره حکومت و قضاوت عاجز باشد، با شئون جنگی ناسازگارتر خواهد بود، زیرا برخلاف روش‌های اجتماعی دیگر که در جنگ، هر خشک و تر را می‌سوزاند و میان مرد جنگی خطرناک و بچه شیرخوار دشمن، کمترین فرقی نمی‌گذارد، روش جنگی اسلام به تمام معنا بر اساس «عدالت» استوار است و البته چنین روشی با غلبه عاطفه و احساس، عملی نمی‌شود، زیرا در موقع جنگ اگر عاطفه و احساس به قطب موافق تمایل کند، از اندازه‌ای که لازم است کوتاه‌تر آمده، خود را

تعالیم اسلام، ص: ۳۴۶

خواهد باخت و اگر به قطب مخالف تمایل نماید، زیاده روی کرده بی‌گناه و با گناه را یکی شمرده، اصول و مقررات انسانیت را پایمال خواهد نمود.

بهترین دلیل بر اصالت و صحت نظر اسلام در این مورد، این است که دول غربی مدت‌هاست که زنان را در اجتماع همدوش مردان قرار داده و با تعلیم و تربیت آنان را نشو و نما می‌دهند، ولی تا کنون در فهرست رؤسای دولت‌ها و قضات عالی مقام و سرداران

نامی جنگی عده زنان نسبت قابل ذکر و توجهی به مردان، پیدا نکرده‌اند.

آری بانوان در بخش‌های خانه‌داری، پرورش کودکان، پرستاری بیماران، اداره امور همسر و ... که طبعاً از عاطفه و احساس سرچشمه می‌گیرد همیشه پیش‌قدم بوده‌اند.

امیر المؤمنین علی علیه السلام با جمله کوتاهی مقام زن را در اجتماع معین نموده می‌فرماید:

إنما هي ريحانة وليست بقهرمانه؛

زن گلی است نه یک قهرمان!

و این بهترین کلمه‌ای است که موقعیت اجتماعی زن را در جامعه اسلامی نشان می‌دهد.

پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله همیشه درباره زنان سفارش می‌فرمود و حتی آخرین کلمه‌ای را که در آخرین لحظات زندگی خود فرمود و صدای شریفش قطع شد، این بود که فرمود:

اللَّهُ اللَّهُ فِي النِّسَاءِ؛

خدا، خدا را در مورد زنان فراموش نکنید.

تعالیم اسلام، ص: ۳۴۷

کلیات مسائل قضا

اشاره

صفاتی که قاضی باید از لحاظ شرعی دارا باشد عبارتند از:

۱. بلوغ؛
  ۲. کمال عقل؛
  ۳. اسلام؛
  ۴. عدالت، یعنی باید طوری باشد که گناهان بزرگ را انجام ندهد و به گناهان کوچک، اصرار نداشته باشد؛
  ۵. طهارت مولد، یعنی نسبش نامشروع نباشد؛
  ۶. علم، یعنی مسائل حقوقی را از راه اجتهاد خودش بداند، و اگر بخواهد با فتوای دیگران قضاوت کند، کافی نیست؛
  ۷. ضبط و حفظ، بنابراین کسی که فراموش کار است نمی‌تواند قضاوت کند.
  ۸. بینایی، بنا به گفته بیشتر فقها فرد «نابینا» از قضاوت محروم است.
- اگر قاضی فاقد یکی از این صفات شود، خود به خود از منصب قضاوت معزول می‌شود.

وظایف قاضی

در شرع مقدس اسلام کسی که دارای منصب قضاوت است باید این وظایف زیر را

تعالیم اسلام، ص: ۳۴۸

انجام دهد:

۱. قطع و فصل دعاوی مردم بر یکدیگر با دستورهایی که در کتب فقه معین شده است.

۲. سرپرستی یتیمان و دیوانگان، اگر پدر یا جد پدری برای آنان سرپرستی معین نکرده باشند.
۳. رسیدگی به اوقاف عمومی و اموال بلاصاحب.
۴. اداره کردن اموال سفیهان.
۵. صادر نمودن حکم ورشکستگی و افلاس و رسیدگی به اموال مفلس پس از صدور حکم.
۶. تبدیل و تغییر وصی، در صورتی که خیانتی از او صادر شود.
۷. ضمیمه نمودن «امین» به وصی اگر به تنهایی از عهده انجام وظایف وصایت بر نیاید.
۸. مهلت دادن به کسی که نمی‌تواند بدهی خود را بپردازد.
۹. الزام کسانی که با وجود تمکن، از دادن نفقه واجبه خودداری می‌کنند.
۱۰. حفظ اسناد و امانت‌هایی که به او سپرده شده است.
۱۱. اجرای حدود شرعی.
۱۲. صادر کردن حکم حبس برای کسانی که در شرع معین شده است.

اهمیت مقام قضا

از بررسی وظایفی که در اسلام برای قاضی معین شده، می‌توان به اهمیت کامل مقام قضاوت پی برد، به همین جهت قاضی در قضاوت خود نمی‌تواند عاطفه و احساس به کار برد و از گرفتن «رشوه» حتی از کسی که حق به جانب او می‌باشد، شدیداً ممنوع است.

تعالیم اسلام، ص: ۳۴۹

و نیز نباید در رفتار خود بین کسانی که به او رجوع می‌کنند، تفاوت بگذارد.

امیر المؤمنین علی علیه السلام در دستوری که برای «مالک اشتر» می‌نویسد راجع به قضات می‌فرماید:

برای داوری ما بین مردم، کسی را انتخاب کن که از مراجعه ارباب دعاوی خسته و دلتنگ نگردد و در رسیدگی به کارها شکیبایی کامل داشته باشد، وحل و فصل امور بر وی دشوار نیاید. اصحاب دعوا او را خوار و حقیر نشمرند. در مشکلات امور بررسی و دقت نماید و هیچ کاری را سرسری نگیرد و نسبت به موضوعات مشتبه زود حکم ندهد. اگر پرونده برای وی روشن است، تحت تأثیر چالپوسی یا تهدید و تطمیع مردم واقع نشود و حکم الهی را بی‌تردید اظهار و اجرا نماید. و چشم طمع از مال و منال مردم فرو بندد. و چون این قبیل مردم به ندرت پیدا می‌شوند حقوق آنان را مناسب با وظیفه خطیرشان معین کن، تا در زندگی آبرومندانه خود نیازمند دیگران نباشند، و بهانه‌ای برای رشوه‌گیری نداشته باشند، و به آنان استقلال قضایی عطا کن، تا از بدگویی و نیرنگ دیگران در امان باشند.

تعالیم اسلام، ص: ۳۵۰

مسائل کلی جهاد

اشاره

انسان نیز مانند هر آفریده‌ای، از هستی خود و هم‌چنین از منافع خود، دفاع می‌نماید و مانند دیگران با نیروی دفاع که بتواند با

دشمنان خویش مبارزه کند، مجهز می‌باشد. آدمی با غریزه و فطرت خدادادی خود معتقد است که باید از خود دفاع نموده و دشمنی را که به فکر نابود کردن اوست و به هیچ وسیله‌ای از دشمنی خود منصرف نمی‌شود، نابود سازد. هم‌چنین اگر کسی روی منافع حیاتی او دست بگذارد، به دفاع برخاسته از هر راهی که ممکن است دست او را کوتاه کند.

این موضوع فطری که در نهاد یک فرد انسان ثابت و پای برجاست، در میان جامعه‌های بشری هم ثابت و استوار می‌باشد؛ یعنی دشمنی که افراد جامعه یا استقلال اجتماعی آن را تهدید می‌کند پیش آن جامعه، محکوم به مرگ است: و تا انسان و جامعه‌های انسانی بوده است، این فکر در میان آنان ثابت و برقرار بوده است که هر فرد و جامعه در حق دشمن حیاتی خود، می‌تواند هر گونه تصمیم بگیرد و شدت عمل به خرج دهد!

اسلام هم دینی است اجتماعی و بر اساس توحید استوار گردیده و کسانی را که زیر بار حق و عدالت نمی‌روند، دشمن حیاتی خود و مخل نظام بشریت دانسته، هیچ گونه ارزش و احترام انسانی برای آنان قائل نخواهد بود، و چون خود را دین جهانی می‌داند و هیچ نوع وطن و مرزی برای پیروان خود در نظر نگرفته است، با هر کس که

تعالیم اسلام، ص: ۳۵۱

گرفتار عقیده شرک است و با منطق روشن و پند و اندرزهای حکیمانه زیر بار حق و احکام آسمانی نمی‌رود، می‌جنگد تا در مقابل حق و عدالت خاضع شود.

خلاصه مقررات اسلام در «جهاد» همین است و به تمام معنا مطابق روشی است که هر جامعه انسانی از روی فطرت خود، با دشمنان حیاتی خود دارد.

اسلام علی رغم تبلیغات مدعیان بد اندیش، دین شمشیر نیست، زیرا اسلام یک رژیم امپراتوری که دلیلش تنها شمشیر و بازی‌های سیاسی است، نیست، بلکه دینی است که پایه‌گذار آن خداست و در کلام آسمانی خود، از راه منطق و عقل با مردم سخن می‌گوید و آفریدگان خود را به دینی که مطابق آفرینش و فطرت آنان است، دعوت می‌کند.

دینی که تحیت عمومی آن «سلام» و برنامه جهانی آن، طبق نص صریح قرآن «وَالصُّلْحُ خَيْرٌ» [۱۹۵] باشد، هرگز دین شمشیر و زور نخواهد بود.

در دوران زندگی پیغمبر صلی الله علیه و آله که نورانیت اسلام همه شبه جزیره عربستان را فراگرفت و مسلمانان گرفتار جنگ‌های مهم و مبارزه‌های سخت بودند، تلفات مسلمانان از دویست نفر بالا-رفت و تلفات کفار هم به هزار نرسید و زهی بی‌انصافی که چنین دینی را دین شمشیر بنامند.

موارد جنگ در اسلام

کسانی که اسلام با آنان می‌جنگد، چند طایفه‌اند:

۱. مشرکان، یعنی جماعتی که به توحید و نبوت و معاد قائل نیستند که باید اول به اسلام دعوت شوند و به طوری که هیچ نقطه ابهام و جای عذری باقی نماند، حقایق دین را برای آنان روشن نموده توضیح دهند. پس اگر پذیرفتند، با دیگر مسلمانان

تعالیم اسلام، ص: ۳۵۲

برادر و در نفع و ضرر برابر خواهند بود، و اگر قبول نکردند و پس از آن که حق و حقیقت بر آنان روشن شد سر فرود نیاورند، اسلام در مقابل آنان وظیفه دینی جهاد را انجام خواهد داد.

۲. اهل کتاب (یهود و نصاری و مجوس) که اسلام آنان را صاحب دین و کتاب آسمانی می‌داند و به توحید و نبوت و معاد قائل هستند، اسلام به این طوایف اجازه داده که می‌توانند با دادن «جزیه»- به جای مالیات شرعی که مسلمانان می‌پردازند- به پناه اسلام

بیایند. یعنی سرپرستی اسلام را بپذیرند و استقلال خود را حفظ کنند و به مقررات دینی خود عمل نموده و مثل مسلمانان، جان و عرض و مالشان محترم باشد و در برابر آن مبلغی ناچیز به عنوان جزیه به جامعه مسلمین پردازند، ولی نباید تبلیغات سوء یا کمک دشمنان دین یا کار دیگری که به ضرر مسلمانان است، انجام دهند.

۳. اهل «بغی و فساد» یعنی مسلمانانی که بر ضرر اسلام و مسلمانان قیام مسلحانه کرده، به کشت و کشتار پردازند، جامعه اسلامی با اینان می‌جنگد تا تسلیم شوند و دست از فساد و آشوب بردارند.

۴. دشمنان دین که به قصد ویران نمودن اساس دین یا از بین بردن حکومت اسلامی حمله کنند که در این صورت بر همه مسلمانان واجب است دفاع کنند و با آنان رفتار «کافر حربی» را بنمایند.

اگر چنان که مصلحت مسلمین و اسلام ایجاب نماید، جامعه اسلامی می‌تواند به طور موقت با دشمنان اسلام پیمان عدم تعرض ببندد، ولی حق ندارد طوری روابط دوستی را با آنان برقرار کند که گفتار و کردار آنان اثر سوء بخشیده افکار و اعمال مسلمانان را فاسد نماید.

فرار از جهاد و دفاع

فرار از میدان جنگ و پشت به دشمن کردن، معنایش این است که شخص

تعالیم اسلام، ص: ۳۵۳

فرارکننده جان خود را پرارزش‌تر و گرامی‌تر از زندگی جامعه می‌داند و در حقیقت، تسلیم کردن مقدسات دینی و جان و عرض و مال جامعه است به دشمنی که همه شئون زندگی‌شان را تهدید می‌کند.

بدین سبب فرار از جهاد و دفاع، یکی از گناهان بزرگ شمرده شده و خدای متعال در کلام خود برای فرار کننده، صریحاً وعده آتش داده است. چنان که می‌فرماید:

«وَمَنْ يُؤْلِهِمْ يَوْمَئِذٍ ذُبْرُهُ إِلَّا الْمُتَحَرِّفًا لِقِتَالٍ أَوْ مُتَحَيِّرًا إِلَىٰ فِتْنَةٍ فَقَدْ بَاءَ بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ وَمَأْوَاهُ جَهَنَّمُ»؛ [۱۹۶]

کسی که در جهاد و دفاع پشت به دشمن کند و برگردد با خشم خدای تعالی برگشته و بازگشت وی به سوی جهنم است؛ مگر این که کناره گیرد و برای این که بهتر بتواند بجنگد، یا برگردد، و در میان یاران خود جای گرفته با دشمن بجنگد.

دفاع از آب و خاک

بنابر آنچه گذشت، دفاع از جامعه اسلامی و خانه و کاشانه مسلمانان، یکی از مهم‌ترین واجبات اسلامی است. خدای متعال می‌فرماید:

«وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ»؛ [۱۹۷]

کسانی را که در راه خدا کشته شده‌اند مردگان نخوانید آنان زنده هستند ولی شما درک نمی‌کنید.

داستان مردانی که در آغاز پیدایش اسلام، جان به کف گرفته به جنگ‌های خونین می‌شتافتند، و شهیدانی که در خون پاک خود می‌غلتیدند، بسیار حیرت‌انگیز و در عین

تعالیم اسلام، ص: ۳۵۴

حال عبرت‌آمیز است. اینان بودند که با خون پاک و بدن‌های چاک‌چاک خود پایه این آیین مقدس را استوار ساختند.

مبارزه با دشمنان داخلی جامعه

چنان که به حکم فطرت، با دشمنان خارجی جامعه باید جنگید و از خسارت جامعه دفاع کرد، هم‌چنان با دشمنان داخلی جامعه باید به مبارزه و جنگ برخاست.

دشمن داخلی جامعه کسی است که از روش عمومی و قوانین جاری تخلف می‌ورزد و بدین طریق، رشته زندگی جامعه را پاره می‌کند و نظام عمومی را مختل می‌سازد. و از این روست که در جمعیت‌های متشکل برای حفظ نظم و جریان امور، قوای تأمینی و مجازات‌های گوناگون برای کیفر متخلفین، به کار برده می‌شود.

اسلام نیز اضافه بر قوه اجرایی و مجازات‌های مختلف، فریضه امر به معروف و نهی از منکر را برای عموم افراد جامعه فرض و واجب نموده، بدین وسیله مبارزه را عمومی‌تر و مؤثرتر ساخته است. فرق اساسی میان اسلام و روش‌های اجتماعی دیگر این است که در سایر روش‌ها تنها به اصلاح افعال و اعمال مردم توجه شده است، ولی اسلام هم به افعال مردم و هم به اخلاقشان، اعتنا توجه و در هر دو مرحله با فساد مبارزه کرده است.

معاصی و گناهانی که اسلام آن‌ها را تحریم نموده، اعمالی هستند که در جامعه آثار شوم و عواقب نامطلوبی دارند، با این وصف، برخی از آن‌ها مستقیماً فرد یا افرادی را که مرتکب می‌شوند فاسد می‌کند و به واسطه‌ای در جامعه رخنه‌ای به وجود می‌آورد- مانند زخم‌های محلی و عارضه‌های عضوی که در بدن انسان پیدا می‌شود-. غالب گناهانی که مزاحم حال بندگی است و حقوق خدایی را تضییع می‌کند، مانند: نماز نخواندن و روزه خوردن، این حال را دارد.

و برخی از آن‌ها، مستقیماً زندگی اجتماعی را تهدید نموده پیکر جامعه را از پای

تعالیم اسلام، ص: ۳۵۵

در می‌آورد، مانند: امراضی که به طور مستقیم با حیات انسان سر و کار دارد و رشته زندگی را پاره می‌نماید. دروغ گفتن و تهمت زدن از این قبیل است و به نظر اسلام حقوق والدین و غیبت و تعرض به عرض مردم نیز همین حکم را دارد.

دفاع از حق

دفاع دیگری که بسی عمیق‌تر و وسیع‌تر از دفاع آب و خاک می‌باشد، دفاع از حق است که یگانه هدف آیین مقدس اسلام می‌باشد. ریشه‌دارترین مقصد این روش خدایی، احیای حق و حقیقت است و به همین نظر این آیین پاک «دین حق» نامیده شده است؛ یعنی دینی که از آن حق است و جز حق در بر ندارد، و چیزی را جز حق هدف قرار نمی‌دهد.

خدای متعال در وصف کتاب خود که جامع همه حقایق است می‌فرماید:

«يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ وَإِلَى طَرِيقٍ مُسْتَقِيمٍ»؛ [۱۹۸]

قرآن راهنمایی می‌کند به سوی حق و به سوی راهی که هیچ‌گونه تناقض و تضاد در آن نیست.

این است که بر هر فرد مسلمان لازم است که حق را پیروی کند و حق گوید و حق شنود و با جمیع قوای خود و از هر راه که ممکن است، از حق دفاع کند.

قتل نفس

در این جا ضروری است اشاره کنیم که جهاد در راه خدا با قتل و آدم‌کشی سازگار نیست و یکی از موارد ظلم که در شرع مقدس اسلام بسیار ناپسند و حرام و نکوهیده است، «قتل نفس» و کشتن بی‌گناه است که ربطی به جهاد و دفاع ندارد.

تعالیم اسلام، ص: ۳۵۶

قتل نفس یکی از گناهان بزرگ می‌باشد و خدای متعال در کلام خود کشتن یک انسان را با کشتن همه مردم برابر می‌گیرد، و این

نیست مگر از این راه که کشنده انسان، سروکار با انسانیت دارد و انسانیت در یک نفر و هزار نفر، یکسان است.

روش کلی اسلام در جهاد

جامعه اسلامی موظف است که اگر شرایط جهاد موجود باشد با کفار هم مرز خود در راه خدا بجنگد و جهاد بر هر مسلمانی که بالغ و عاقل و تندرست باشد و از دست و پا و چشم ناقص نباشد، «واجب کفایی» است.

لشکر اسلام موظف است که وقتی با دشمن روبه‌رو شد، حقایق دینی را به طوری که هیچ نقطه ابهامی در آن نماند، برای آنان روشن نموده و آنان را به سوی حق دعوتشان نماید و تنها در صورتی که پس از روشن شدن حق، دین را نپذیرفتند، به جنگ اقدام نماید.

جنگ جویِ مسلمان، نباید آب را به روی دشمن ببندد و به دشمن شیبخون بزند و زنان و کودکان و پیران ناتوان و کسانی را که قوه دفاع ندارند بکشد و در صورتی که دشمن مساوی یا دو برابر باشد، حق ندارد که از میدان جنگ فرار نماید.

اگر روش جنگی اسلام را با رفتاری که ملل مترقی! جهان در جنگ‌ها دارند، در نظر بگیریم - که هر خشک و تری را می‌سوزانند و به حال هیچ ضعیف و بیچاره‌ای رحم نمی‌کنند - روشن می‌شود که اسلام تا چه اندازه به اصول انسانیت پای بند است. [۱۹۹]

تعالیم اسلام، ص: ۳۵۷

مسئله برده داری

اشاره

طبق شواهدی که در دست است تا انسان بوده این فکر نیز با وی بوده است که «انسان» را نیز مانند «کالاهای دیگر» می‌توان تملک نمود!

در مصر قدیم و هند و ایران و عربستان و روم و یونان و سایر ممالک اروپا و آمریکا، برده‌گیری رواج داشت و میان یهود و نصاری نیز معمول بوده و اسلام هم با تعدیلاتی که در این موضوع به عمل آورد آن را مردود ندانست و تحریم نکرد.

شاید دولت انگلستان اولین دولتی بود که با روش «برده‌گیری» به ظاهر مخالفت کرد. و در سال ۱۸۳۳ میلادی رسماً «برده‌گیری» را لغو نمود! و پس از آن دول دیگر یکی پس از دیگری، از این روش پیروی کردند، تا در سال ۱۸۹۰ در مجلسی که در «بروکسل» منعقد شد، به عنوان یک «قانون عمومی» بردگی را منع کردند و بدین ترتیب برده‌فروشی فردی به ظاهر از جهان رخت بر بست!

راه‌های برده‌گیری

چنین تصور می‌شود که این رسم کهن در میان بشر به طور خودسرانه و گزاف جاری نبوده که هر کس به هر جور که بخواهد، می‌تواند دیگری را به ملک خود درآورد! بلکه بردگی با یکی از این راه‌ها انجام می‌شده است:

۱. جنگ و پیروزی از روزگار پیشین، اگر یکی از دو دشمن حیاتی، بر دیگری

تعالیم اسلام، ص: ۳۵۸

چیره می‌گشت و افرادی را به اسارت می‌برد، برای این اسیران جنگی ارزش و احترام انسانی قائل نبود، بلکه به خود حق می‌داد که هر طور بخواهد با آنان رفتار نماید:

بکشد یا ببخشد! یا آزاد نماید؟ یا به عنوان برده نزد خود نگه دارد و از او بهره برداری نماید.

۲. تولید و تربیت پدران خانواده چون سرپرست خانواده بودند و فرزندان خود را دارای شخصیت اجتماعی نمی دانسته، بلکه تابع خانواده و مملوک محض خود می شمردند و هر تصمیمی که درباره آنان می گرفتند خود را ذی حق می دانستند، از این رو در هنگام احتیاج، فرزندان خود را می فروختند و به استناد همین اصل، گاهی زنان و دختران خود را نیز به فروش می رساندند!

۳. مردمان نیرومند که خود را فوق دیگران می پنداشتند فرمان خود را در اداره و عمل مردم نافذ دیده ایشان را بنده و برده به شمار می آوردند، حتی بسیاری از شاهان نیرومند! خود را شایسته خدایی! دیده مردم را به پرستش خویش و می داشتند، اینان در برده گرفتن مطلق العنان بوده هر کس از زیر دستان را که می خواستند، به بردگی می گرفتند و به خود اختصاص می دادند.

نظر اسلام در موضوع بردگی

اسلام بردگی را از راه فروش فرزند و زن و نیز از راه زورگویی- و زورگیری- و قلدری منع نموده است.

به نظر اسلام، هر انسانی که در راه انسانیت قدم می گذارد و لااقل دشمن اصول انسانیت نیست، آزاد می باشد و هیچ کس نمی تواند او را به بردگی بگیرد.

ولی آن کس که دشمن جان انسانیت است و دانسته و فهمیده زیر بار اصول آدمیت نمی رود و با هستی خود آن را به نابودی تهدید می کند، هرگز دارای ارزش و احترام انسانی نیست و نباید در اراده و عمل خود آزاد باشد، و بردگی جز این نیست که آزادی

تعالیم اسلام، ص: ۳۵۹

عمل و اراده از انسان سلب شود و اراده دیگری به روی حکومت نماید.

و به سبب همین اصل جهانی، که همواره مورد تصدیق جهانیان بوده و هست، اسلام اسیران جنگی را که از «کافران حربی» گرفته می شوند، چون دشمن حقیقی انسانیت هستند، به بردگی- یعنی سلب آزادی اراده و عمل- محکوم می کند.

و این روش که اسلام با «اسیران محارب» معمول داشته همان است که دیگران معمول می دارند. ملتی که پس از جنگ تسلیم بی قید و شرط ملت فاتح می شود تا وقتی که صلح رسمی میانشان برقرار نشده به سلب «آزادی اراده و عمل» محکوم می نمایند.

تنها اختلافی که این ملل با اسلام دارند در این است که اسلام آنان را به نام «برده» می خواند و این ملت ها، این لفظ را به کار نمی برند. و البته روشی که خود را زنده و راهنمای جامعه بشر می داند، نباید اساس دآوری یا تعلیمات خود را بر اساس نام گذاری! استوار نماید.

بررسی نظر اسلام و دیگران

از بحث گذشته معلوم شد که قرار داد و قانون «الغای بردگی» به جای این که گرهی در کار اسلام بزند، گرهی را گشوده است، چون در حقیقت، اجرای یکی از مواد دینی اسلام است، زیرا موضوع فروش «زن و فرزند» که به این وسیله از بین رفت، همان است که اسلام در سیزده قرن پیش آن را لغو نموده است اما بردگی «اسرای جنگی» را که اسلام تحریم نکرده از آن جا که بشر همیشه به چنین حکمی نیاز دارد، هرگز بسته نخواهد شد، تنها چیزی که هست این است که اسلام آن را «برده» نامیده، ولی دیگران اسم برده را به زبان نیاورده و رسم بندگی را تثبیت می نمایند و استفاده ای را که مسلمانان صدر اسلام از بردگان می نمودند دولت های امروزی دنیای متمدن، با اسیران جنگی و ملت های شکست خورده رفتاری می کنند که «بردگی» افراد در قبال

تعالیم اسلام، ص: ۳۶۰

آن باید «هیچ» به حساب آید ....

البته طبق مقررات اسلام «کفار حربی» که اسیر شده‌اند، ممکن است به دستور سرپرست مسلمانان آزاد و یا به بردگی گرفته شوند. در جنگ «هوازن» پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله چندین هزار زن و بچه را یک جا آزاد فرموده و در جنگ «بنی المصطلق» مسلمانان چندین هزار اسیر را آزاد نمودند در حالی که از لحاظ قانون جنگ می‌توانستند همه آن‌ها را به عنوان «برده» نگه دارند! از سوی دیگر در اسلام، «بردگان» مانند سایر اعضای خانواده‌اند و همان‌طور که با دیگران رفتار می‌شود، باید با آنان رفتار شود و کسی حق تعدی به آنان را ندارد.

پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله با بردگان می‌نشست و غذا می‌خورد.

امیرالمؤمنین علی علیه السلام دو پیراهن می‌خرید بهترین آن دو را به غلام خویش می‌داد و پست‌تر را خودش می‌پوشید. آیا این را می‌توان در دنیای امروز مشاهده کرد؟

حضرت رضا علیه السلام هم با بردگان بر سر یک سفره غذا می‌نشست و غذا می‌خورد.

اسلام دستور می‌دهد که با بردگان به مهربانی رفتار نمایند، و بر ایشان سخت‌گیری نکنند، و به ایشان دشنام ندهند، و آنان را شکنجه و آزار نمایند و در موقع نیاز، وسایل ازدواجشان را فراهم کنند یا خود با آنان ازدواج نمایند. خدای متعال در این مورد می‌فرماید: «بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ»*. [۲۰۰]

در اسلام بردگان می‌توانند با اذن مالک، یا از راهی دیگر خود مالک شوند و مالی را به تصرف و ملک خود در آورند، و پس از آزادی، هیچ ننگ و عاری برای آنان نیست، همان‌طور که در زمان بندگی هم نبوده است، زیرا اسلام، میزان بزرگی و فضیلت را تنها «تقوا» می‌داند، و پرهیز کارترین مردم را «بهترین» آنان می‌شناسد. و در نظر اسلام یک برده با تقوا، بهتر از یک فرد آزاد بی تقواست.

تعالیم اسلام، ص: ۳۶۱

عده‌ای از شخصیت‌های مهم اسلام مانند: سلمان فارسی و بلال حبشی، از بردگان آزاد شده بودند.

اسلام همیشه آزاد شدن بندگان را مورد نظر داشته و برای این کار راه‌های مختلفی را باز نموده است، از آن جمله جریمه و کفاره بخشی از گناهان را آزاد کردن بنده قرار داده است. و نیز تأکید بسیار بر آزاد کردن «بندگان» نموده و آن را از «مستحبات مهم» قرار داده تا به این وسیله، سالیانه گروهی بسیار از بندگان، آزاد شده و جزء جامعه آزاد قرار گیرند. از سوی دیگر باید گفت که اگر اسلام از جامعه‌های غیر اسلامی، - کافران حربی - گروهی را به شکل اسیر جنگی می‌گرفت در واقع آن‌ها را در جامعه حق و عدالت وارد می‌ساخت و به تعلیم و تربیتشان می‌پرداخت، سپس از راه‌های مختلف و به تدریج آنان را آزاد ساخته جزء افراد جامعه اسلامی می‌نمود.

و بدین ترتیب هر که اسیر جنگی و برده بود، اگر به محض مسلمان شدن، آزاد می‌شد، ممکن بود که کفار اسیر ظاهراً مسلمان شوند و بدین وسیله خود را نجات دهند و باز به اندک فرصتی به همان وضعی که داشتند برگردند، اما در دراز مدت و پس از تعلیم و آموزش و تربیت، امکان این نیرنگ از میان می‌رفت ....

تعالیم اسلام، ص: ۳۶۲

اختلاف طبقات دیگر اجتماع

اشاره

اختلافاتی که در دیگر طبقات جامعه طبعاً به وجود می‌آید، مثل طبقه رعیت و حاکم، خادم و مخدوم، کارگر و کارفرما از دو راه است:

۱. تعدی یکی بر حقوق دیگری، مثل آن که کارفرما مزد کارگر را ندهد یا مخدومی، مقرری خادم و نوکر را به طور کامل نپردازد، یا در حق او اجحاف و بی‌انصافی نماید، یا حاکم در حق یکی از رعایا، حکمی ظالمانه اجرا نماید. اسلام برای حل این مشکل، مقررات فراوانی وضع نموده که با اجرای آن‌ها، حقوق حقه هر کس محفوظ می‌ماند، و هرفردی به حقوق از دست رفته خود می‌رسد. برای این کار به هرفردی از اجتماع، اجازه داده است که هر کس به او تعدی کرد- اگر چه خلیفه یا حاکم و فرماندار وقت باشد- به قاضی شکایت برده و دادخواهی نماید.

در ایام خلافت امیرالمؤمنین علی علیه السلام یکی از مسلمانان با آن حضرت اختلافی پیدا کرد و نزد قاضی دادخواهی کرد، آن حضرت مانند یکی از مردم عادی پیش قاضی- که خود نصب کرده بود- حاضر شده و محاکمه انجام گرفت، تعجب این جاست که حضرت از قاضی خواست که بین او و طرف دعوا، در رفتار، به هیچ وجه فرقی نگذارد.

۲. زورگویی فردی نیرومند بر فردی ضعیف و زیر دست، مانند این که کارفرمایی

تعالیم اسلام، ص: ۳۶۳

کارگران خود را خوار شمارد، یا مخدومی، خدمه خود را پیش خود سرپا نگهدارد. یا آنان را در برابر خویش به کرنش و تعظیم وادارد، یا حاکم حق اعتراض و دادخواهی را از ملت سلب نماید.

چون این گونه رفتارها، جنبه پرستش غیر خدا را دارد، اسلام به شدت از آن‌ها جلوگیری می‌کند و اکیداً نهی می‌نماید و در اسلام هیچ مافوقی حق ندارد از زیر دستان خود بیش از انجام وظیفه، توقعی داشته باشد، یا بر آنان بزرگی و عظمت بفروشد! در اسلام، دستورهای اخلاقی فراوانی است که مردم را به درستی و صفا و عدالت و حسن خلق دعوت می‌کند.

مراعات عهد و پیمان و تشویق نیکوکاران و خدمت‌گزاران و مجازات بدکاران و دوری از معاشرت با ناهلان و بدان را بسیار سفارش می‌نماید.

این‌ها یک رشته از اخلاق پسندیده است که اگر از جامعه‌ای رخت بربندد، آن جامعه راه بدبختی را پیش می‌گیرد و در دره هولناک انحطاط و بدبختی دو جهانی، سقوط می‌کند.

بی‌اعتنایی و عمل نکردن کسی به این قوانین، ممکن است به صورت ظاهر نفع ناچیزی برای او داشته باشد، ولی از طرف دیگر محیطی ناپاک و هولناک به وجود می‌آورد که همین منافع ناچیز را هم از دستش گرفته و سودهای بسیار دیگری را نیز از وی سلب می‌نماید و این فرد، مانند کسی است که آجرهای زیربنا را یکی یکی بردارد! و بر فراز آن بنا، ساختمانی تازه بسازد که با این کار خود، در ویرانی بنا می‌کوشد.

اسلام به پیروان خود دستور داده که به نفع اجتماع فکر کنند و از خودخواهی پرهیز کرده و نفع خود را در نفع جامعه اسلامی ببینند و ضرر اجتماع را ضرر خود بدانند.

یک فرد مسلمان، باید اول مسلمان واقعی باشد بعد یک فرد تاجر یا کشاورز یا

تعالیم اسلام، ص: ۳۶۴

صنعتگر یا کارگر و نیز فردی که می‌خواهد تشکیل خانواده بدهد اول باید مسلمان باشد سپس تصمیم خود را عملی سازد. خلاصه دست به هر کاری که می‌خواهد بزند، و هر مقام و منصبی که می‌خواهد اختیار نماید، دین و ایمان صحیح لازم است.

چنین کسی در هر کار و برای هر تصمیمی، نخست مصالح و منافع اسلام و مسلمین را در نظر می‌گیرد، سپس مصلحت خویش را

و هرگز به کاری که ضرر اسلام و مسلمانان در آن است، اگر چه به نفع خودش هم باشد اقدام نمی‌نماید. و البته معلوم است که اگر چنین فکری در جامعه شیوع پیدا کند، هرگز بین افراد آن جامعه اختلافی پیدا نخواهد شد. خداوند متعال می‌فرماید:

«وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا» [۲۰۱]

و نیز می‌فرماید:

«وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ» [۲۰۲]

و پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید:

مسلمانان باید برادر هم باشند و در برابر بیگانگان نیروی واحدی تشکیل دهند.

نماز، روزه و حج، وسیله رفع اختلافها

یکی از افتخارات اسلام مسئله «عبادت» است و آن این است که مردم مذاهب دیگر، مانند یهود و نصاری، طبق دستور دینی خود در غیر معبدهای عمومی از عبادت محرومند و از نظر قانون مذهبی، جز در کلیسا و معابد خود، نمی‌توانند عبادتی انجام دهند و نماز بخوانند.

تعالیم اسلام، ص: ۳۶۵

ولی در اسلام، این محدودیت برداشته شده است و هر مسلمانی موظف است که وظیفه عبادی خود را، در هر حال که باشد، انجام دهد؛ در مسجد باشد یا جای دیگر در جامعه مسلمانان باشد یا در بلاد کفر. در میان مردم باشد یا تنها. در حال تندرستی باشد یا در بستر بیماری ....

یعنی فرد با ایمان در هر حال باید عبادت خود را مناسب آن حال انجام دهد و این خود یکی از اسرار موفقیت اسلام است، پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود:

برای من همه روی زمین معبد و پرستشگاه است.

به همین مناسبت شارع اسلام نماز و روزه و حج را در مرحله اول «فردی» قرار داده، به این معنا که از هر فرد انجام آن‌ها را خواسته و مربوط به حضور جماعت ندانسته، ولی در مرحله دوم، فواید اجتماعی آن عبادات را هم از نظر دور نداشته و جنبه «اجتماعی» به آن‌ها داده است.

مثلاً در «نماز» که انسان به وسیله آن بندگی و نیاز خود را در برابر پروردگار خویش مجسم می‌دارد، حضور در «جماعت» به طور «استحباب» تشریع شده و «سنت» قرار گرفته است.

و نیز در «روزه» که برای تربیت فرد تشریع شده و باید هر فرد مسلمان سالی یک ماه روزها از خوردن و آشامیدن و آمیزش جنسی، خودداری کند و به این وسیله روح پرهیزکاری و تقوا را در خود ایجاد نماید، این عبادت با این که یک وظیفه فردی است و هیچ گونه جنبه اجتماعی ندارد، ولی روز اول شوال را به شکرانه انجام وظیفه ماه مبارک رمضان، «عید» قرار داده که مسلمانان وظیفه دارند نماز «فطر» را با جماعت بخوانند.

همچنین «حج» که به وسیله آن اجابت دعوت خدایی و ترک علایق مادی و توجه به ساحت قدس ربوبی مجسم می‌شود، با این که عبادتی فردی است، ولی چون محل پرستش، نقطه معینی است، قهراً مسلمانان جهان در یک جا جمع شده و از حال

تعالیم اسلام، ص: ۳۶۶

یکدیگر باخبر می‌شوند. علاوه بر این روز دهم ذی‌حجه که قسمتی از اعمال حج در آن روز انجام می‌شود، عید اضحی- قربانی-

قرار داده شده که مسلمانان موظفند در یک جا جمع شده نماز عید را به جماعت بخوانند.

این اجتماعاتی که در اسلام مقرر شده، بهترین وسیله برای رفع اختلافات طبقات است، زیرا مؤثرترین راه برای آن که اختلافات طبقاتی را ریشه کن کند، از بین بردن بداندیشی به یکدیگر است و این خاصیت، در پرستش دسته جمعی «حق» بر وجه اکمل موجود است، زیرا کسی که عبادت خدا را با اخلاص انجام می‌دهد، جز با خدا، با کسی سر و کار ندارد. و درهای رحمت پروردگاری به روی همه باز است و خزانه بی پایان نعمت او تمام شدنی نیست، و ساحت قرب او، بی آن که مزاحمتی پدید آید همگی را به سوی خود می‌خواند و در نتیجه، انس و الفت و مهر و محبتی که به واسطه اجتماع در هنگام عبادت، در مردم پدید می‌آید، برای رفع اختلاف و کدورت، نیکوترین وسیله است.

پایان

دیماه ۱۳۴۲

قم- سید محمد حسین طباطبایی

تعالیم اسلام، ص: ۳۶۹

نمایه

اشاره

آیات اعلام مکان‌ها

آیات

ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَالْمَوْعِظَةِ، ۳۶
 أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِيَ الْأَمْرِ، ۲۰۰
 أَفَى اللَّهِ شَكُّ فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ، ۷۱
 إِلَّا إِنَّهُمْ يَثْنُونَ صُدُورَهُمْ لِيَسْتَخْفُوا مِنْهُ، ۱۳۹
 إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا، ۷۰، ۱۹۴
 إِلَّا مَنْ ارْتَضَى مِنْ رَسُولٍ فَإِنَّهُ يَسْلُكُ، ۹۰
 أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ، ۲۷، ۸۰
 الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ، ۸۲
 الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ، ۶۸
 الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ، ۲۵۴
 الرِّيبَاتُ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ، ۱۳۴
 اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى، ۷۸
 أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ، ۲۰۰

أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَى، ۱۲۳
 إِمَّا يَنْتُلِعَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا، ۲۱۵
 أَمْ نَجْعَلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَالْمُفْسِدِينَ، ۱۸۶
 أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ، ۱۴۰
 أَمْ يَقُولُونَ تَقَوَّلَهُ بَلْ لَا يُؤْمِنُونَ، ۱۴۰
 إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْرَةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ، ۳۸
 إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ، ۸۸
 إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا، ۳۲۹
 إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ، ۳۵، ۵۲
 إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى، ۴۰
 إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا، ۶۸
 إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ، ۲۱۳
 إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ، ۴۱
 إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ، ۲۵۴
 إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا، ۴۷
 إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ، ۸۱
 إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ، ۲۲۴
 إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ، ۷۰، ۱۹۴
 إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ، ۲۲۵
 إِنَّ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِلْمُؤْمِنِينَ، ۷۶
 إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ، ۱۴۵، ۱۴۷،
 تعالیم اسلام، ص: ۳۷۰

۱۵۶

إِنَّمَا يَفْتَرِي الْكَذِبَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ، ۲۳۳
 إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ، ۱۳۴
 إِنَّهُ لَقَوْلُ فَضْلٍ * وَمَا هُوَ بِالْهَزْلِ، ۱۳۲
 إِنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنْثَى، ۳۲۹
 أُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ، ۴۱
 أَوَلَمْ يَرِ الْإِنْسَانُ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ نُطْفَةٍ، ۱۸۵
 أَوْ مَنْ كَانَ مِثْنًا فَأَخْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا، ۱۳۵
 أَرَأَيْتَ مَنْ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ، ۷۱
 الَّذِي أُعْطِيَ كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى، ۶۵
 الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ، ۱۰۴، ۱۲۵

بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ، ۳۲۷، ۳۶۰
 ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَكِينٍ، ۱۸۷
 ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً، ۱۸۷
 خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ، ۲۱
 ذَٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ، ۵۸
 رُسُلًا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ، ۱۵۰
 سُبحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ، ۷۹
 سَلَامٌ عَلَى نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ، ۹۳
 شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا، ۹۲
 ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ، ۱۹۴
 عَالِمُ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلَى غَيْبِهِ أَحَدًا، ۹۰
 فَأَتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ، ۱۴۳
 فَأَتُوا بِعَشْرِ سُورٍ مِثْلِهِ مُفْتَرِيَاتٍ، ۱۴۳
 فَأَعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلَّى عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ، ۱۹۸
 فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ، ۱۳۴
 فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا، ۲۰۵
 فَإِنْ أَعْرَضُوا فَقُلْ أَنْذَرْتُكُمْ صَاعِقَةً، ۱۳۷
 فِيمَا رَحِمَهُ مِنَ اللَّهِ لَنْتَ لَهُمْ، ۳۷
 فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِثْلِهِ إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ، ۱۴۰، ۱۴۳
 فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ إِلَّا الضَّلَالُ، ۷۰
 فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ، ۱۴۶
 فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ، ۲۵۴
 قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ، ۸۷
 قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ، ۲۶
 قَالُوا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ، ۲۵۳
 قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا، ۴۰، ۲۰۵
 قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ، ۲۰۴
 قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُو إِلَى اللَّهِ، ۱۲۵
 قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ، ۱۲۴
 قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ، ۲۴۱
 قُلْ يَتَوَفَّاكُمْ مَلَكُ الْمَوْتِ الَّذِي وُكِّلَ بِكُمْ، ۱۸۸
 قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ، ۱۸۵
 كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ، ۵۳

كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ، ۵۶، ۲۹۲

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ، ۱۲۰

لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا، ۱۴۳

لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ، ۱۵۱

تعالیم اسلام، ص: ۳۷۱

لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ، ۲۱

لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ، ۲۲۱

لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا، ۷۴

لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يُحْيِي وَيُمِيتُ، ۷۹

لِيَعْلَمَ أَنْ قَدْ أَبْلَغُوا رَسُولَاتِ رَبِّهِمْ، ۹۰

مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ وَمَا أَصَابَكَ، ۸۲

مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرٍ، ۲۵۳

مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنْثَى وَهُوَ مُؤْمِنٌ، ۳۲۸

مِنْهُمْ مَنْ فَصَصْنَا عَلَيْكَ وَمِنْهُمْ، ۹۲

مَنْ يُعْظَمَ شَعَائِرُ اللَّهِ فَإِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ، ۲۰۰

نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَسْتَمِعُونَ بِهِ إِذْ يَسْتَمِعُونَ، ۱۳۸

وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ، ۲۱۹

وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ، ۲۲۴

وَإِذَا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا، ۲۲۶

وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ، ۳۷

وَإِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ، ۲۴۳

وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ بَغَيْرِ مَا اكْتَسَبُوا، ۲۲۸

وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا، ۲۴۴

وَالصُّلْحُ خَيْرٌ، ۳۵۱

وَالْكَافِرِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ، ۲۴۲

وَاللَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ، ۴۶

وَإِنْ تَعَدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لَا تَحْصُوهَا، ۸۳

وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ، ۱۳۱

وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ، ۳۹

وَإِنْ كُلاًّ لَمَّا لِيُؤْفِقْنَهُمْ رَبُّكَ أَعْمَالَهُمْ، ۴۷

وَإِنَّكَ لَتَلْقَى الْقُرْآنَ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ عَلِيمٍ، ۲۱

وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ، ۲۱

وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ، ۱۲۷

وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا، ۱۲۳
وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى، ۲۴۶
وَأَنْ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ، ۳۶۴
وَأَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ إِذَا عَاهَدْتُمْ وَلَا تَنْقُضُوا، ۳۶
وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ، ۷۶
وَاخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ، ۲۱۵
وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ، ۳۴۳
وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ، ۲۲
وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا، ۳۶۴
وَيَا بَنِي إِسْرَءِيلَ فَطَهِّرُوا، ۲۰۳

وَرَبُّكَ الْغَنِيُّ ذُو الرَّحْمَةِ، ۷۸، ۸۳
وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ، ۸۳
وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ، ۱۸۵
وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ، ۲۲۷
وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ، ۲۱
وَفِي خَلْقِكُمْ وَمَا يَبُثُّ مِنْ دَابَّةٍ، ۷۶
وَقَالُوا أَإِذَا ضَلَلْنَا فِي الْأَرْضِ أَإِنَّا لَفِي خَلْقٍ، ۱۸۸
وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا، ۶۶
وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا، ۴۰، ۲۰۵

تعالیم اسلام، ص: ۳۷۲

وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ، ۱۹۹، ۲۱۵
وَقَفَّيْنَا عَلَىٰ آثَارِهِم بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ، ۳۸
وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا، ۲۱
وَكَيْفَ يُحَكِّمُونَكَ وَعِنْدَهُمُ التَّوْرَةُ فِيهَا، ۳۸
وَلَيْنِ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ، ۶۷
وَلَيْنِ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ، ۶۶
وَلَيْنِ قُلْتَ إِنَّكُمْ مَبْعُوثُونَ مِنْ بَعْدِ الْمَوْتِ، ۱۴۰
وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ، ۱۸۹، ۲۳۸
وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ، ۳۵۳
وَلَا يَظِلُّمُ رَبُّكَ أَحَدًا، ۸۱

وَلَا يَغْتَبِ بَغْضُكُمْ بَغْضًا، ۲۳۳
وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ، ۱۳۳
وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ، ۱۸۷

وَلِكُلِّ أُمَّةٍ رَسُولٌ، ۹۲

وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ، ۹۲

وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا، ۷۹

وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ، ۱۰۵

وَلِيُحْكُمَ أَهْلَ الْإِنجِيلِ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِ، ۳۸

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِ، ۲۷

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِي، ۹۱

وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ إِلَّا لِتُبَيِّنَ، ۱۳۲

وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِلْعِبَادِ، ۸۱

وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا بَاطِلًا، ۱۸۶

وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنفِرُوا كَافَّةً، ۲۰۹

وَمَا كُنْتَ تَتْلُوا مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابٍ، ۱۲۳

وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ تَرَى الْأَرْضَ خَاشِعَةً، ۱۸۶

وَمِنْ وَرَائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ، ۱۸۹

وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا، ۳۵

وَمَنْ يُؤْلِهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبرُهُ إِلَّا مَنْحَرَفًا، ۳۵۳

وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تَبْيَانًا لِكُلِّ شَيْءٍ، ۱۳۱

وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا، ۲۰۵

وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَى، ۱۲۳

وَوَجَدَكَ عَائِلًا فَأَغْنَى، ۱۲۳

وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ، ۴۶

وَيْلٌ لِلْمُطَفِّفِينَ، ۲۴۴

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ، ۲۱۰

هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ، ۷۹

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السَّلَامِ كَافَّةً، ۳۶

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ، ۳۷

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ، ۲۷۲

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِنَ الظَّنِّ، ۴۷

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ، ۱۱۸

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى، ۳۲۷

يَرْفَعُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا، ۲۱۰

يُرِيدُونَ لِيُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ، ۱۱۹

يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ وَإِلَى طَرِيقٍ مُسْتَقِيمٍ، ۲۳، ۱۳۴، ۳۵۵

تعالیم اسلام، ص: ۳۷۳

روایات

- الحِکْمَةُ ضَالَّةُ الْمُؤْمِنِ أَخَذَهَا مِنْ أَيْنَ وَجَدَهَا، ۲۰۷
- الصَّوْمُ لِي وَأَنَا أَجْزَى بِهِ، ۲۷۰
- اللَّهُ اللَّهُ فِي النِّسَاءِ، ۳۴۶
- الْمَرْءُ يوزن بِخَلِيلِهِ، ۲۲۹
- الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ يَدِهِ وَ لِسَانِهِ، ۲۲۳
- النَّاسُ مُسْلَطُونَ عَلَى أَمْوَالِهِمْ، ۳۰۸
- النِّظَافَةُ مِنَ الْإِيمَانِ، ۱۲۸
- النِّظَافَةُ مِنَ الْإِيمَانِ، ۲۰۲
- إِنَّا أَمَرْنَا مَعَاشِرَ الْأَنْبِيَاءِ أَنْ نَكَلِّمَ النَّاسَ بِقَدْرِ، ۲۷
- إِنْ قَامَتِ السَّاعَةُ وَ فِي يَدٍ أَحَدِكُمْ الْفَسِيلَةُ، ۲۴۸
- إِنَّمَا هِيَ رِيحَانَةٌ وَ لَيْسَتْ بِقَهْرْمَانَةٍ، ۳۴۶
- إِنِّي تَارِكٌ فِيكُمْ الثَّقَلَيْنِ كِتَابَ اللَّهِ وَ عِترَتِي، ۱۴۸
- إِيَّاكَ وَ مَصَادِقَةَ الْفَاجِرِ فَإِنَّهُ يَبِيعُكَ بِالنَّافَةِ، ۲۳۰
- أَنَا مَدِينَةُ الْعِلْمِ وَ عَلَيَّ بَابُهَا، ۱۶۶
- بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ، ۵۹
- خَيْرُ الْأَصْحَابِ مَنْ يَدُلُّكَ عَلَى الْخَيْرِ، ۲۲۹
- خَيْرُ النَّاسِ أَنْفَعُهُمْ لِلنَّاسِ، ۲۲۱
- طَلَبُ الْحَلَالِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ وَ مُسْلِمَةٍ، ۲۴۶
- عَلَى الْيَدِ مَا أَخَذْتَ حَتَّى تُؤَدِّيَ، ۳۰۹
- لَا ضَرَرَ وَ لَا ضَرَارَ فِي الْإِسْلَامِ، ۳۱۰
- لَقَدْ جِئْتُكُمْ بِخَيْرِ الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ، ۱۲۲
- مِثْلُ أَهْلِ بَيْتِي كَمِثْلِ سَفِينَةِ نُوحٍ مَنْ رَكِبَهَا، ۱۴۸
- مَنْ أَصْبَحَ وَلَمْ يَهْتَمَّ بِأُمُورِ الْمُسْلِمِينَ فَلَيْسَ بِمُسْلِمٍ، ۲۲۳
- مَنْ عَلَّمَنِي حَرْفًا قَدْ صِيرَنِي عَبْدًا، ۲۱۰
- مَنْ كُنْتُ مُوَلَاهُ فَهَذَا عَلَيَّ مُوَلَاهُ، ۱۵۳
- مَنْ وَجَدَ مَاءً وَ تَرَابًا، ثُمَّ افْتَقَرَ مَا بَعْدَهُ لَعَنَهُ اللَّهُ، ۲۴۸
- تعالیم اسلام، ص: ۳۷۴

- ائمہ ہدی علیہم السلام، ۲۴۱
- ابراہیم علیہ السلام، ۹۲-۹۴، ۹۸
- ابوطالب، ۹۹، ۱۰۱، ۱۰۲
- اسماعیل، ۹۵
- امام حسن علیہ السلام، ۱۵۶، ۱۶۸، ۱۷۲
- امام حسن عسکری علیہ السلام، ۱۵۶
- امام حسین علیہ السلام، ۱۴۴، ۱۵۶، ۱۶۹، ۱۷۰، ۱۷۲
- امام رضا علیہ السلام، ۱۵۶، ۲۸۰
- امام سجاد علیہ السلام، ۱۵۶، ۱۶۱، ۱۷۳
- امام صادق علیہ السلام، ۱۵۶، ۱۷۶، ۲۷۱، ۲۸۵
- امام عصر علیہ السلام، مہدی (حجۃ بن الحسن)، ۱۵۶، ۱۷۷
- امام علی النقی علیہ السلام، ۱۵۶
- امام محمد باقر علیہ السلام، ۱۵۶، ۱۷۴، ۱۷۵، ۲۱۱
- امام محمد تقی علیہ السلام، ۱۵۶
- امام موسی بن جعفر علیہ السلام، ۲۰۲
- امام موسی کاظم علیہ السلام، ۱۵۶
- امیر المؤمنین علی بن ابی طالب علیہ السلام، ۱۰۶، ۱۰۸، ۱۱۳، ۱۱۵، ۱۱۷، ۱۱۸، ۱۵۳، ۱۵۶، ۱۵۸، ۱۶۱، ۱۶۳، ۱۶۵، ۱۶۷، ۱۷۸، ۲۰۲، ۲۰۳، ۲۲۹، ۲۳۱، ۳۱۸، ۳۳۷، ۳۴۶، ۳۴۹، ۳۶۲
- بحیرا، ۱۰۱-۱۰۳
- بنی اسرائیل، ۹۶
- بنی امیہ، ۱۷۵، ۱۷۶
- بنی عباس، ۱۷۶
- بنی ہاشم، ۱۰۹
- پیغمبر، نبی اکرم صلی اللہ علیہ و آلہ، ۹۲، ۹۸، ۹۹، ۱۰۴، ۱۰۸، ۱۰۹، ۱۱۱، ۱۱۳، ۱۱۴، ۱۱۶، ۱۱۷، ۱۲۰، ۱۲۴، ۱۲۶، ۱۲۷، ۱۳۱، ۱۳۷، ۱۳۸، ۱۴۵، ۱۴۶، ۱۵۲، ۱۵۴، ۱۵۵، ۱۵۸، ۱۶۰، ۱۶۷، ۱۷۱، ۱۸۸، ۱۹۶، ۲۰۱-۲۰۴، ۲۰۶، ۲۰۸، ۲۱۱، ۲۱۹، ۲۲۱، ۲۲۳، ۲۲۶، ۲۴۵، ۲۴۷، ۲۵۴، ۲۷۰، ۲۷۶، ۲۷۷، ۳۰۹، ۳۳۶، ۳۴۶، ۳۶۰
- تعالیم اسلام، ص: ۳۷۵
- جعفر بن ابی طالب علیہ السلام، ۱۰۸، ۱۱۷
- حضرت عیسیٰ مسیح، ۹۲، ۹۵، ۹۷
- حضرت فاطمہ علیہا السلام، ۱۵۵، ۱۶۶، ۱۶۷
- حضرت موسیٰ کلیم، ۹۵
- حضرت مہدی، ۱۸۰

خال المؤمنین، ۱۷۱
 خدیجه کبری، ۹۹، ۱۰۳، ۱۰۶، ۱۰۹، ۱۶۶
 زید بن حارثه، ۱۱۷
 شعیب پیغمبر، ۹۶
 عبدالله بن رواحه، ۱۱۷
 عبدالمطلب، ۹۹
 فرعون، ۹۶
 لوقا، ۹۷
 مانی، ۱۴۲
 متی، ۹۷
 مرقس، ۹۷
 میسره، ۱۰۳
 منصور، ۱۷۷
 موسی علیه السلام، ۹۲، ۹۶
 میر، ۱۴۲
 نسطورا، ۱۰۳
 نوح، ۹۲، ۹۳
 ولید، ۱۳۷، ۱۳۸
 هادی، ۱۷۷
 هارون، ۹۶، ۱۷۷
 هشام، ۲۴۶
 یوحنا، ۹۷
 تعالیم اسلام، ص: ۳۷۶

مکان‌ها

انگلستان، ۳۵۷
 ایران، ۳۵۷
 بابل، ۹۴
 بتخانه، ۹۸
 بروکسل، ۳۵۷
 بصری، ۱۰۱، ۱۰۳
 بیت المقدس، ۹۷

- ثور، ۱۱۰
 جزيرة العرب، ۱۰۶
 حبشه، ۱۰۸
 حجاز، ۹۸
 حجر الاسود، ۱۰۰
 خيبر، ۱۱۱
 دارالندوه، ۱۰۹
 رود نیل، ۹۵
 روم، ۳۵۷
 سوريه، ۹۹، ۱۰۱، ۱۰۳، ۱۸۰
 شام، ۱۰۱
 شعب، ۱۰۸
 صحراى سيناء، ۹۶
 طائف، ۱۱۴
 طور سيناء، ۹۶
 عربستان، ۱۱۸، ۱۱۹، ۳۵۷
 فدك، ۱۱۱، ۱۶۷
 كره زمين، ۸۷
 كعبه معظمه، ۹۸
 كوفه، ۱۶۹
 مدين، ۹۶
 مدينه، ۱۰۴، ۱۱۰-۱۱۸، ۱۴۵، ۱۵۲، ۱۶۹، ۱۷۳، ۱۷۹، ۲۲۳
 مرو، ۱۷۹
 مسجد الحرام، ۱۳۸
 مصر، ۹۵، ۹۶، ۳۵۷ [۲۰۳]
 ه، ۹۹، ۱۰۱، ۱۰۴-۱۱۹، ۱۲۲، ۱۲۶، ۱۲۷، ۱۵۷، ۱۶۹، ۲۶۳
 هند، ۳۵۷
 يثرب، ۱۱۱
 يمن، ۹۸، ۱۰۸، ۲۳۶
 يونان، ۳۵۷ [۲۰۴]

- [۱] (۱). جریان‌ها و سازمان‌های مذهبی - سیاسی ایران، چاپ ششم، ص ۸۳
- [۲] (۱). احزاب، آیه ۲۱
- [۳] (۲). اعراف، آیه ۱۹۹
- [۴] (۳). قلم، آیه ۴
- [۵] (۴). طه، آیه ۱۱۴
- [۶] (۵). نمل، آیه ۶
- [۷] (۶). نساء، آیه ۱۱۳
- [۸] (۱). محمد، آیه ۱۹
- [۹] (۱). احقاف، آیه ۳۰
- [۱۰] (۱). ژنرال دمیرهان، اسلام، ترجمه دکتر اکبر بهروزی، ص ۷-۸ (چاپ تبریز، انتشارات سروش)
- [۱۱] (۱). یس، آیه ۷۸
- [۱۲] (۱). ملک، آیه ۱۴
- [۱۳] (۲). ابراهیم، آیه ۴
- [۱۴] (۳). محمدرضا حکیمی و دیگران، الحیاء، ج ۱، ص ۱۴۶، چاپ سوم. (حدیث نبوی)
- [۱۵] (۱). آل عمران، آیه ۱۹
- [۱۶] (۱). همان، آیه ۸۵
- [۱۷] (۲). بقره، آیه ۲۰۸
- [۱۸] (۳). نحل، آیه ۹۱
- [۱۹] (۴). همان، آیه ۱۲۵
- [۲۰] (۱). اعراف، آیه ۲۰۴
- [۲۱] (۲). نساء، آیه ۵۹
- [۲۲] (۱). آل عمران، آیه ۱۵۹
- [۲۳] (۱). مائده، آیات ۴۳-۴۸
- [۲۴] (۱). شمس، آیات ۹-۱۰
- [۲۵] (۲). بقره، آیه ۶۲
- [۲۶] (۳). کسانی را که از مذهب مجوس به مذهب یهود تمایل کرده و دین مجوسیت و یهودیت دارند صابئی گویند
- [۲۷] (۱). نساء، آیات ۱۵۰ و ۱۵۱
- [۲۸] (۱). انفال، آیه ۴۸
- [۲۹] (۲). حدید، آیه ۴
- [۳۰] (۱). هود، آیه ۱۱۱
- [۳۱] (۲). نساء، آیه ۱
- [۳۲] (۳). حجرات، آیه ۱۲
- [۳۳] (۱). آل عمران، آیه ۱۹

- [۳۴] (۱) . بقره، آیه ۲۱۳
- [۳۵] (۱) . ابراهیم، آیه ۲۴
- [۳۶] (۱) . روم، آیه ۳۰
- [۳۷] (۱) . طه، آیه ۵۰
- [۳۸] (۱) . جاثیه، آیه ۲۴
- [۳۹] (۲) . زخرف، آیه ۸۷
- [۴۰] (۱) . لقمان، آیه ۲۵
- [۴۱] (۱) . احقاف، آیه ۱۳
- [۴۲] (۲) . رعد، آیه ۲۸
- [۴۳] (۱) . یونس، آیه ۳۲
- [۴۴] (۲) . عصر، آیه ۲ و ۳
- [۴۵] (۱) . فرقان، آیات ۴۳-۴۴
- [۴۶] (۲) . ابراهیم، آیه ۱۰
- [۴۷] (۱) . انبیاء، آیه ۲۲
- [۴۸] (۱) . جاثیه، آیات ۳-۵
- [۴۹] (۱) . انعام، آیه ۱۳۳
- [۵۰] (۲) . طه، آیه ۸
- [۵۱] (۱) . روم، آیه ۴۰
- [۵۲] (۲) . حدید، آیات ۲-۳
- [۵۳] (۱) . مائده، آیه ۱۷
- [۵۴] (۲) . ملک، آیه ۱۴
- [۵۵] (۱) . نساء، آیه ۴۰
- [۵۶] (۲) . کهف، آیه ۴۹
- [۵۷] (۳) . مؤمن، آیه ۳۱
- [۵۸] (۱) . نساء، آیه ۷۹
- [۵۹] (۲) . سجده، آیه ۷
- [۶۰] (۱) . ابراهیم، آیه ۳۴
- [۶۱] (۲) . اعراف، آیه ۱۵۶
- [۶۲] (۳) . انعام، آیه ۱۳۳
- [۶۳] طباطبایی، محمد حسین، تعالیم اسلام، ۱جلد، موسسه بوستان کتاب - قم، چاپ: اول، ۱۳۸۷.
- [۶۴] (۱) . طه، آیه ۵۰
- [۶۵] (۱) . نساء، آیات ۱۶۳-۱۶۵
- [۶۶] (۱) . جن، آیات ۲۶-۲۸

- [۶۷] (۱). انبیاء، آیه ۲۵
- [۶۸] (۱). شوری، آیه ۱۳
- [۶۹] (۲). غافر آیه ۷۸
- [۷۰] (۳). یونس، آیه ۴۷
- [۷۱] (۴). رعد، آیه ۷
- [۷۲] (۱). صافات، آیه ۷۹
- [۷۳] (۱). در مصر شاه را «فرعون» می گفتند
- [۷۴] (۱). اعراف، آیه ۱۵۷
- [۷۵] (۲). بقره، آیه ۸۹
- [۷۶] (۱). مائده، آیه ۶۷
- [۷۷] (۱). صف، آیات ۸-۹
- [۷۸] (۱). آل عمران، آیه ۱۱۰
- [۷۹] (۱). ضحی، آیات ۶-۸
- [۸۰] (۲). عنکبوت، آیه ۴۸
- [۸۱] (۳). بقره، آیه ۲۳
- [۸۲] (۱). آل عمران، آیه ۶۴
- [۸۳] (۱). یوسف، آیه ۱۰۸
- [۸۴] (۲). اعراف، آیات ۱۵۷-۱۵۸
- [۸۵] (۱). قلم، آیه ۴
- [۸۶] (۱). نحل، آیه ۸۹
- [۸۷] (۲). همان، آیه ۴۴
- [۸۸] (۱). همان، آیه ۶۴
- [۸۹] (۲). طارق، آیه ۱۳ و ۱۴
- [۹۰] (۱). حدید، آیه ۱۶
- [۹۱] (۱). احقاف، آیه ۳۰
- [۹۲] (۲). اسراء، آیه ۹
- [۹۳] (۳). روم، آیه ۳۰
- [۹۴] (۴). ابراهیم، آیه ۱
- [۹۵] (۱). انعام، آیه ۱۲۲
- [۹۶] (۱). فصلت، آیه ۱۳
- [۹۷] (۱). اسراء، آیه ۴۷
- [۹۸] (۱). هود، آیه ۵
- [۹۹] (۱). همان، آیه ۷

[۱۰۰] (۲). طور، آیات ۳۳-۳۴

[۱۰۱] (۱). یونس، آیه ۳۸

[۱۰۲] (۱). طور، آیه ۳۴

[۱۰۳] (۲). بقره، آیه ۲۳

[۱۰۴] (۳). هود، آیه ۱۳

[۱۰۵] (۴). اسراء، آیه ۸۸

[۱۰۶] (۱). احزاب، آیه ۳۳

[۱۰۷] (۱). آل عمران، آیه ۶۱

[۱۰۸] (۱). احزاب، آیه ۳۳

[۱۰۹] (۱). نساء، آیه ۱۶۵

[۱۱۰] (۱). توبه، آیه ۱۲۸

[۱۱۱] طباطبایی، محمد حسین، تعالیم اسلام، جلد ۱، موسسه بوستان کتاب - قم، چاپ: اول، ۱۳۸۷.

[۱۱۲] (۱). این روایت در کتب معتبر برادران اهل سنت از جمله در مسند احمد، ج ۴، ص ۳۷۲ و ج ۵، ص ۳۳۶؛ حلیه الاولیا، ج ۵، ص ۲۷ و سنن ابن ماجه، ج ۱، ص ۴۵ خصائص نسائی، چاپ مصر، ص ۵۹-۶۱ به تفصیل نقل کرده‌اند. در کتاب خصائص الامام امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب علیه السلام، تألیف نسائی - متوفی به سال ۳۰۳ ه. ق - که امسال در قاهره با همکاری این جانب، منتشر گردید، روایت جالب دیگری دیدم که در رسانیدن مفهوم «جانشینی و رهبری» حتی از روایت معتبر منقول در متن کتاب استاد، روشن تر و رساتر است:

«گروهی پس از جنگی، نزد پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله آمده و از علی علیه السلام شکایت کردند ... حضرت از آن‌ها روی برگرداند و با «خشم آشکار» فرمود: «ماتریدون من علی؟ إِنَّ عَلِیّاً مَنِّی و اَنَا مِنْهُ، و هُوَ وَلِیُّ کُلِّ مُؤْمِنٍ مِّنْ بَعْدِ» - از علی چه می‌خواهید؟ علی از من است و من از علی هستم و او «ولی» هر مؤمنی پس از من است». خصائص نسائی، چاپ قاهره - مصر، چاپ دوم، ۱۳۸۰ ه. ش - ناشر «مکتبه النشرتی» ص ۶۲. این روایت در صحیح ترمذی، ج ۵، ص ۲۹۶ و مسند امام احمد، ج ۴ ص ۴۳۷ نیز آمده است.

در روایت مشابه دیگری که در خصائص نقل شده است، حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «لا تقمن یا بریده فی علی، فَإِنَّ عَلِیّاً مَنِّی و اَنَا مِنْهُ، و هَذَا وَلِیْکُمْ بَعْدِ». (خصائص نسائی، چاپ قاهره، ص ۶۳ و مسند امام احمد، ج ۵، ص ۳۵۶). بی‌تردید جمله «علی ولی شما بعد از من است» را هرگز نمی‌توان به معنای «دوست بعد از من!» تفسیر کرد ... ولی، علی، شما بعد از من، یعنی رهبر و پیشوای شما بعد از من است .... خسروشاهی

[۱۱۳] (۱). احزاب، آیه ۳۳

[۱۱۴] (۱). دائی مؤمنان! ... چون یکی از همسران پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله خواهر او بود، و زنان پیامبر را امهات المؤمنین - مادران مؤمنان - می‌نامند، او هم دائی مؤمنان! نام گرفت ...

[۱۱۵] (۱). به نوشته تواریخ، عثمان هرچه از معاویه درخواست کمک کرد، معاویه جواب مساعدی نداد، ولی بعد از کشته شدن وی، به دعوی خون‌خواهی او!، با امام علی علیه السلام به جنگ پرداخت

[۱۱۶] (۱). جابر بن حیان، پدر علم شیمی امروز، یکی از شاگردان معروف آن حضرت است

[۱۱۷] (۱). در این زمینه مطالعه کتاب: مصلح جهانی - مهدی موعود علیه السلام از دیدگاه اهل سنت، تألیف شیخ

عبدالمحسن العباد، ترجمه این جانب، چاپ تهران، توصیه می‌شود. (خسروشاهی)

[۱۱۸] (۱). یس، آیه ۷۹

[۱۱۹] (۱). فصلت، آیه ۳۹

[۱۲۰] (۲). ص، آیات ۲۷-۲۸

[۱۲۱] (۱). مؤمنون، آیات ۱۲-۱۴

[۱۲۲] (۱). سجده، آیات ۱۰-۱۱

[۱۲۳] (۱). مؤمنون، آیه ۱۰۰

[۱۲۴] (۲). آل عمران، آیه ۱۶۹

[۱۲۵] (۱). عصر، آیات ۲-۳

[۱۲۶] (۲). روم، آیه ۴۱

[۱۲۷] (۱). نجم، آیه ۲۸

[۱۲۸] (۱). بنی اسرائیل، آیه ۲۳

[۱۲۹] (۱). یس، آیه ۶۰

[۱۳۰] (۲). نساء، آیه ۵۹

[۱۳۱] (۳). حج، آیه ۳۲

[۱۳۲] (۱). اعراف، آیه ۳۲

[۱۳۳] (۱). شمس، آیات ۷-۱۰

[۱۳۴] (۱). توبه، آیه ۱۲۲

[۱۳۵] (۱). مجادله، آیه ۱۲

[۱۳۶] (۲). زمر، آیه ۱۳

[۱۳۷] (۱). بقره، آیه ۱۰۵

[۱۳۸] (۲). اسراء، آیه ۳۶

[۱۳۹] (۱). اسری، آیه ۲۲

[۱۴۰] (۲). همان، آیه ۲۳

[۱۴۱] (۱). نساء، آیه ۱

[۱۴۲] طباطبایی، محمد حسین، تعالیم اسلام، ۱ جلد، موسسه بوستان کتاب - قم، چاپ: اول، ۱۳۸۷.

[۱۴۳] (۱). آل عمران، آیه ۸۶

[۱۴۴] (۱). نحل، آیه ۹۰

[۱۴۵] (۲). نساء، آیه ۵۸

[۱۴۶] (۱). انعام، آیه ۱۴۴

[۱۴۷] (۱). نساء، آیه ۸۵

[۱۴۸] (۱). فرقان، آیه ۶۳

[۱۴۹] (۱). احزاب، آیه ۵۸

[۱۵۰] (۱). حجرات، آیه ۱۲

[۱۵۱] (۲). نحل، آیه ۱۰۵

[۱۵۲] (۱). آل عمران، آیه ۱۶۹

[۱۵۳] (۱). زمر، آیه ۵۴

[۱۵۴] (۱). آل عمران، آیه ۱۳۴

[۱۵۵] (۱). شوری، آیه ۳۷

[۱۵۶] (۱). نساء، آیه ۴۱

[۱۵۷] (۲). مطفین، آیه ۱

[۱۵۸] (۱). بحارالانوار، ج ۲۳، ص ۶

[۱۵۹] (۲). مستدرک الوسائل، ج ۲، ص ۵۰۱

[۱۶۰] (۳). نجم، آیه ۳۹

[۱۶۱] (۱). وسائل الشیعه، ج ۴، ص ۱۰۱

[۱۶۲] (۱). مستدرک الوسائل، ج ۲، ص ۵۰۱

[۱۶۳] (۲). بحارالانوار، ج ۲۳، ص ۱۹

[۱۶۴] (۱). مدثر، آیه ۴۲

[۱۶۵] (۱). عنکبوت، آیه ۴۵

[۱۶۶] (۱). آب بر دو قسم است کُر و قلیل، آب کر حدود ۱۲۸ من تبریز است که تقریباً ۳۸۴ کیلوگرم می‌شود و اگر نجاستی به آن برسد نجس نمی‌شود.

آب قلیل آبی است که از کر کمتر باشد و چنانچه نجاستی به آن برسد، نجس می‌شود و پاک شدنش به این است که با آب جاری یا باران متصل شود، یا یک کر بر آن اضافه کنند

[۱۶۷] (۱). اگر چوب یا چیزی مانند آن را راست در زمین هموار فرو برند صبح که خورشید بیرون می‌آید سایه آن به طرف مغرب می‌افتد و هر چه آفتاب بالا آید، این سایه کم می‌شود و در اول ظهر به آخرین درجه کمی می‌رسد و ظهر که شد، سایه آن به طرف مشرق برمی‌گردد و هر چه خورشید به مغرب می‌رود، سایه زیادتر می‌شود. بنابراین وقتی سایه به آخرین درجه کمی رسید و دو مرتبه رو به زیاد شدن گذاشت، معلوم می‌شود ظهر شده، ولی باید یادآور شد که در بعض شهرها مانند «مکه» موقع ظهر، سایه به کلی از بین می‌رود و در این شهرها، بعد از آن که سایه دوباره پیدا شده، معلوم می‌شود که ظهر شده است

[۱۶۸] (۱). مغرب تقریباً پانزده دقیقه بعد از غروب آفتاب است و علامتش آن است که «حمره مشرقیه» یا سرخی طرف مشرق، که بعد از غروب آفتاب پیدا می‌شود، از بین برود

[۱۶۹] (۲). نصف شب شرعی یازده ساعت و یک ربع، بعد از ظهر است

[۱۷۰] (۳). نزدیک اذان صبح از طرف مشرق سفیده‌ای رو به بالا- حرکت می‌کند که آن را فجر اول، یا فجر کاذب می‌گویند. موقعی که آن سفیده پهن شد، فجر دوم و موقع اذان و اول وقت نماز صبح است

[۱۷۱] (۱). بعد از حمد و سوره دست‌ها را روبه‌روی صورت گرفته و هر ذکر می‌خواهد را می‌گوید مثلاً می‌گوید: «رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ» E

[۱۷۲] (۲). تشهد عبارت است از گفتن این جملات «أشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له وأشهد أن محمداً عبده ورسوله»

اللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ.»

[۱۷۳] (۳). سلام به این صورت انجام می‌شود: «السَّلامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ، السَّلامُ عَلَيْنَا وَ عَلَى عِبَادِ اللَّهِ الصَّالِحِينَ، السَّلامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ»

[۱۷۴] (۱). بقره، آیه ۱۸۳

[۱۷۵] طباطبایی، محمد حسین، تعالیم اسلام، جلد ۱، موسسه بوستان کتاب - قم، چاپ: اول، ۱۳۸۷.

[۱۷۶] (۱). نساء، آیه ۱۳۴

[۱۷۷] (۱). ابراهیم، آیه ۲۴

[۱۷۸] (۱). یوسف، آیه ۱۰۸

[۱۷۹] (۱). بقره، آیه ۴۴

[۱۸۰] (۱). فرقان، آیه ۴۴

[۱۸۱] (۱). حجرات، آیه ۱۰

[۱۸۲] (۲). نساء، آیه ۱۲۲

[۱۸۳] (۱). حجرات، آیه ۱۳

[۱۸۴] (۲). آل عمران، آیه ۱۹۵

[۱۸۵] (۱). بقره، آیه ۲۹

[۱۸۶] (۱). دو حکم از احکام ضمان ۱- اگر کسی ملک دیگری را غصب کند، یعنی بدون اذن مالک، دست روی آن گذاشته، و نگذارد مالک در ملک خودش تصرف کند، به حکم اسلام باید هر چه زودتر آن را به صاحبش برگرداند. و اگر از بین رفته مثل یا قیمتش را پرداخت کند. و چنانچه به واسطه غصب زبانی به صاحب مال وارد آمد از عهده آن برآید.

۲- اگر بدون اجازه مالک در ملک او تصرف کند، ولی از تصرف مالک جلوگیری نکند، فقط باید خود مال، و اگر تلف شده مثل یا قیمتش را بدهد. به جز آنچه گفتیم، احکام و مسائل «ضمان» بسیار است و برای دانستن آن‌ها باید به کتاب‌های فقهی رجوع شود

[۱۸۷] (۱). انفال، آیه ۷۵

[۱۸۸] (۱). به ترتیب: ۱۲ و ۱۴ و ۱۸ و ۲۳ و ۱۳ و ۱۶

[۱۸۹] (۱). حجرات، آیه ۱۳

[۱۹۰] (۱). نحل، آیه ۹۷

[۱۹۱] (۱). آل عمران، آیه ۱۹۵

[۱۹۲] (۲). حجرات، آیه ۲۵۶

[۱۹۳] طباطبایی، محمد حسین، تعالیم اسلام، جلد ۱، موسسه بوستان کتاب - قم، چاپ: اول، ۱۳۸۷.

[۱۹۴] (۱). بقره، آیه ۲۸۲

[۱۹۵] (۱). نساء، آیه ۱۲۷

[۱۹۶] (۱). انفال، آیه ۱۶

[۱۹۷] (۲). بقره، آیه ۱۵۴

[۱۹۸] (۱). احقاف، آیه ۳۰

[۱۹۹] (۱). اشاره به آخرین نمونه‌ها، یعنی قتل عام مردم مسلمان افغانستان توسط دولت ظالم آمریکا و مردم بی دفاع فلسطین توسط

رژیم صهیونیستی، به پشتیبانی غرب و سکوت مرگبار رهبران جهان عرب! شاید در روشن شدن حقیقت جنگ‌ها- جهاد نجات بخش اسلامی و جنگ تجاوزکارانه امپریالیستی- کافی باشد... (خسروشاهی)

[۲۰۰] (۱). نساء، آیه ۲۴

[۲۰۱] (۱). آل عمران، آیه ۱۰۳

[۲۰۲] (۲). اعراف، آیه ۱۵۳

[۲۰۳] طباطبایی، محمد حسین، تعالیم اسلام، ۱جلد، موسسه بوستان کتاب - قم، چاپ: اول، ۱۳۸۷.

[۲۰۴] طباطبایی، محمد حسین، تعالیم اسلام، ۱جلد، موسسه بوستان کتاب - قم، چاپ: اول، ۱۳۸۷.

درباره مرکز

بسم الله الرحمن الرحيم

جَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (سوره توبه آیه ۴۱)

با اموال و جانهای خود، در راه خدا جهاد نمایید؛ این برای شما بهتر است اگر بدانید حضرت رضا (علیه السلام): خدا رحم نماید بنده‌ای که امر ما را زنده (و برپا) دارد ... علوم و دانشهای ما را یاد گیرد و به مردم یاد دهد، زیرا مردم اگر سخنان نیکوی ما را (بی آنکه چیزی از آن کاسته و یا بر آن بیافزایند) بدانند هر آینه از ما پیروی (و طبق آن عمل) می کنند

بنادر البحار-ترجمه و شرح خلاصه دو جلد بحار الانوار ص ۱۵۹

بنیانگذار مجتتمع فرهنگی مذهبی قائمیه اصفهان شهید آیت الله شمس آبادی (ره) یکی از علمای برجسته شهر اصفهان بودند که در دلدادگی به اهل بیت (علیهم السلام) بخصوص حضرت علی بن موسی الرضا (علیه السلام) و امام عصر (عجل الله تعالی فرجه الشریف) شهره بوده و لذا با نظر و درایت خود در سال ۱۳۴۰ هجری شمسی بنیانگذار مرکز و راهی شد که هیچ وقت چراغ آن خاموش نشد و هر روز قوی تر و بهتر راهش را ادامه می دهند.

مرکز تحقیقات قائمیه اصفهان از سال ۱۳۸۵ هجری شمسی تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن امامی (قدس سره الشریف) و با فعالیت خالصانه و شبانه روزی تیمی مرکب از فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مختلف مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

اهداف: دفاع از حریم شیعه و بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام) تقویت انگیزه جوانان و عامه مردم نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی، جایگزین کردن مطالب سودمند به جای بلوتوث های بی محتوا در تلفن های همراه و رایانه ها ایجاد بستر جامع مطالعاتی بر اساس معارف قرآن کریم و اهل بیت علیهم السلام با انگیزه نشر معارف، سرویس دهی به محققین و طلاب، گسترش فرهنگ مطالعه و غنی کردن اوقات فراغت علاقمندان به نرم افزار های علوم اسلامی، در دسترس بودن منابع لازم جهت سهولت رفع ابهام و شبهات منتشره در جامعه عدالت اجتماعی: با استفاده از ابزار نو می توان بصورت تصاعدی در نشر و پخش آن همت گمارد و از طرفی عدالت اجتماعی در تزریق امکانات را در سطح کشور و باز از جهتی نشر فرهنگ اسلامی ایرانی را در سطح جهان سرعت بخشید.

از جمله فعالیتهای گسترده مرکز:

(الف) چاپ و نشر ده ها عنوان کتاب، جزوه و ماهنامه همراه با برگزاری مسابقه کتابخوانی

(ب) تولید صداها نرم افزار تحقیقاتی و کتابخانه ای قابل اجرا در رایانه و گوشی تلفن همراه

(ج) تولید نمایشگاه های سه بعدی، پانوراما، انیمیشن، بازیهای رایانه ای و ... اماکن مذهبی، گردشگری و...

د) ایجاد سایت اینترنتی قائمیه www.ghaemiyeh.com جهت دانلود رایگان نرم افزار های تلفن همراه و چندین سایت مذهبی دیگر

ه) تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و ... جهت نمایش در شبکه های ماهواره ای
 و) راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی (خط ۲۳۵۰۵۲۴)
 ز) طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خود کار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و ...
 ح) همکاری افتخاری با دهها مرکز حقیقی و حقوقی از جمله بیوت آیات عظام، حوزه های علمیه، دانشگاهها، اماکن مذهبی مانند مسجد جمکران و ...

ط) برگزاری همایش ها، و اجرای طرح مهد، ویژه کودکان و نوجوانان شرکت کننده در جلسه
 ی) برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم و دوره های تربیت مربی (حضور و مجازی) در طول سال
 دفتر مرکزی: اصفهان/خ مسجد سید/ حد فاصل خیابان پنج رمضان و چهارراه وفائی / مجتمع فرهنگی مذهبی قائمیه اصفهان
 تاریخ تأسیس: ۱۳۸۵ شماره ثبت: ۲۳۷۳ شناسه ملی: ۱۰۸۶۰۱۵۲۰۲۶

وب سایت: www.ghaemiyeh.com ایمیل: Info@ghaemiyeh.com فروشگاه اینترنتی: www.eslamshop.com

تلفن ۲۵-۲۳۵۷۰۲۳-(۰۳۱۱) فکس ۲۳۵۷۰۲۲ (۰۳۱۱) دفتر تهران ۸۸۳۱۸۷۲۲ (۰۲۱) بازرگانی و فروش ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹ امور کاربران ۲۳۳۳۰۴۵ (۰۳۱۱)

نکته قابل توجه اینکه بودجه این مرکز؛ مردمی، غیر دولتی و غیر انتفاعی با همت عده ای خیر اندیش اداره و تامین گردیده و لی جوابگوی حجم رو به رشد و وسیع فعالیت مذهبی و علمی حاضر و طرح های توسعه ای فرهنگی نیست، از اینرو این مرکز به فضل و کرم صاحب اصلی این خانه (قائمیه) امید داشته و امیدواریم حضرت بقیه الله الاعظم عجل الله تعالی فرجه الشریف توفیق روزافزونی را شامل همگان بنماید تا در صورت امکان در این امر مهم ما را یاری نمایند انشاءالله.

شماره حساب ۶۲۱۰۶۰۹۵۳، شماره کارت: ۶۲۷۳-۵۳۳۱-۳۰۴۵-۱۹۷۳ و شماره حساب شبا: IR۹۰-۰۱۸۰-۰۰۰۰-۰۰۰۰-۰۶۲۱-۵۳-۰۶۰۹ به نام مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان نزد بانک تجارت شعبه اصفهان - خیابان مسجد سید ارزش کار فکری و عقیدتی

الاحتجاج - به سندش، از امام حسین علیه السلام :- هر کس عهده دار یتیمی از ما شود که محنت غیبت ما، او را از ما جدا کرده است و از علوم ما که به دستش رسیده، به او سهمی دهد تا ارشاد و هدایتش کند، خداوند به او می فرماید: «ای بنده بزرگوار شریک کننده برادرش! من در کرم کردن، از تو سزاوارترم. فرشتگان من! برای او در بهشت، به عدد هر حرفی که یاد داده است، هزار هزار، کاخ قرار دهید و از دیگر نعمت ها، آنچه را که لایق اوست، به آنها ضمیمه کنید».

التفسير المنسوب إلى الإمام العسكري عليه السلام: امام حسين عليه السلام به مردی فرمود: «کدام یک را دوست تر می داری: مردی اراده کشتن بینوایی ضعیف را دارد و تو او را از دستش می رسانی، یا مردی ناصبی اراده گمراه کردن مؤمنی بینوا و ضعیف از پیروان ما را دارد، اما تو دریچه ای [از علم] را بر او می گشایی که آن بینوا، خود را ببدان، نگاه می دارد و با حجت های خدای متعال، خصم خویش را ساکت می سازد و او را می شکند؟».

[سپس] فرمود: «حتماً رها کردن این مؤمن بینوا از دست آن ناصبی. بی گمان، خدای متعال می فرماید: «و هر که او را زنده کند، گویی همه مردم را زنده کرده است»؛ یعنی هر که او را زنده کند و از کفر به ایمان، ارشاد کند، گویی همه مردم را زنده کرده است، پیش از آن که آنان را با شمشیرهای تیز بکشد».

مسند زید: امام حسین علیه السلام فرمود: «هر کس انسانی را از گمراهی به معرفت حق، فرا بخواند و او اجابت کند، اجری مانند آزاد کردن بنده دارد».

اصفهان

فائمه

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹